M. T. CICERONIS

OPERA RHETORICA

RECENSUIT ET ILLUSTRAVIT

CHRISTIANUS GODOFR. SCHÜTZ

VOL. I. PARS I.

CONTINENS

LIBROS AD HERENNIUM

ET

CICERONIS RHETORICA

LIPSIAE APUD G. J. GOESCHEN

CIↃIↃCCCIIII.

C. G. SCHÜTZII

IN LIBROS RHETORICOS
AD HERENNIUM
ET
CICERONIS RHETORICORUM
LIBROS DUO

PROLEGOMENA

PROLEGOMENA.

CAPUT I.

DE LIBRIS RHETORICORUM AD HERENNIUM.

I.

De vera horum librorum aetate.

Quum inter omnes constet, quanta fuerit eruditorum hominum in coniecturis de librorum Rhetoricorum ad Herennium auctore dissensio, variaeque eorum opiniones a Petro Burmanno secundo in praefatione ad editionem ab eo anno CIↃIↃCCLXI curatam copiose expositae sint, nolumus in re-

futanda plurimarum vanitate tempus conterere; novam potius viam insistemus, qua nisi verior, saltem probabilior de aetate horum librorum, eorumque auctore sententia reperietur.

Ac de vera quidem horum librorum aetate coniecturam facere licet adhibitis iis potissimum locis, quibus auctor mentionem facit rerum Romanarum, quarum recentissimae, quae ab eo tanguntur, facile nos ducunt ad suspicandum, auctorem vel eas ipsum vivendo attigisse, vel saltem haud procul ab iis abfuisse. Meminit igitur legis frumentariae a L. Saturnino latae, et Q. Caepionis, qui per vim ac seditionem impedierat, quo minus ista lex ad populum ferretur; quod factum est A. V. C. 653. Memorat bellum Marsicum s. Italicum III. 2. IV. 9. quod exortum est A. V. C. 664. Denique P. Sulpicii caedem, A. 665., quae quidem Purgoldo nuper novissima, qua auctor noster usus sit, rerum Romae gestarum me-

moria videbatur. Neque vero ipse recentius aliquod eventum reperire potui, quod quidem diserte et nominibus personarum additis commemoratum sit. Obscure tamen ac tecte mihi Sylla tangi ab auctore visus est libro IV. c. 54. de quo loco paulo post agemus.

Sed vera librorum ad Herennium aetas certius etiam definietur, si docuerimus, hos libros Ciceroni in manibus fuisse tum, quum adolescens Rhetorica sua, quos vulgo libros de Inventione appellant, conscriberet. Est enim dudum a viris doctis ea inter priores ad Herennium Rhetoricorum libros, et Ciceronis Rhetoricos multorum locorum similitudo observata, (de qua nuper etiam Purgoldus monuit) ut, alterum ex alterius libro quaedam sive verbotenus, sive immutata eloquutione descripsisse, manifestum sit.

Itaque iam locis utrique communibus diligentius inter se comparatis efficiemus, multo probabilius esse, Ciceronem in libris

suis, qui agunt de Inventione Rhetorica, ex Rhetoricis ad Herennium quaedam transscripsisse, quam praeceptorem Herennianum Ciceronis libros compilasse.

Auctor ad Her. I. 2. agit de tribus generibus causarum, quae recipere debeat orator. Cicero de Inv. I. 5. definitiones horum generum iisdem fere verbis enuntiat; habet tamen hoc proprium, quod Aristotelem laudat, et Hermagorae rationem impugnat, qui oratoris materiam in causam et in quaestionem diviserat.

Herennianus ibidem partes quinque artis rhetoricae enumerat ac definit. Cicero I. 7. easdem definitiones paucis hic ibi verbis immutatis affert.

Sex orationis partes ab Herenniano cap. 3. deinceps enumeratas ac definitas, Cicero I. 15. sqq. ita pertractat, ut definitiones non, ut ille, una serie coniunctas ponat, sed eas singularum partium tractationi praemittat I. 15. 19. 24. 53. Verisimilius igitur

est, Ciceronem Herennii definitiones deinceps positas pro consilio suo dispersisse, quam illum huius per plura capita sparsas definitiones in unum locum collegisse.

Herennianus I. 3. genera causarum quatuor facit: honestum, turpe, dubium, humile. Cicero quinque ponit: honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Si Herennianus e Cicerone hausisset, cur e quinque his generibus unum omitteret? Contra si Ciceronem libros Rhetoricos ad Herennium inter ceteros, e quibus praecepta sua derivaret, adhibuisse ponamus, non est mirandum, eum quatuor generibus apud illum repertis quintum addere voluisse.

In praeceptis de exordio Herenniano I. 4. fere ubique cum Cicerone I. 15. convenit, nisi quod hic structuram orationis plerumque variat, saepius ab illo dicta brevius eloquitur, aliquoties quaedam addit, quae apud illum haud reperiuntur. Interdum est eadem verborum apud utrumque series.

Sic sententia Herenniani I. 5. extr. *ab rebus ipsis benevolum efficiemus auditorem, si nostram causam laudando extollemus, adversariorum per contemtionem deprimemus*, iisdem verbis apud Ciceronem exprimitur.

De narratione similis est fere praeceptorum apud utrumque ratio. Cicero tamen I. 19. definitionibus exempla subiungit, quae non exstant apud auctorem ad Herennium I. 8. Omnino, si diligentius ista capita comparaveris, facilius Herennianum a Cicerone additamentis auctum, quam illius praecepta ex hoc excerpta iudicaveris. In virtutibus narrationum exponendis, Cicero quaedam omittit, ab Herenniano dicta, v. c. exemplum ab hoc I. 9. allatum; quaedam vero interponit, quibus ille caret, ut Inv. I. 20. locum de falsa imitatione brevitatis, et c. 21. praeceptum de non interponenda, aut quum obsit, aut quum nihil prosit, narratione.

Quam Herennianus I. 10. divisionem appellat, eam Cicero partitionem nominat I. 22. remque multo plenius, quam ille, et fusius tractat.

Quae deinde Cicero I. 24 - 41. de argumentatione praecipit, iis Herennianus caret, eorumque loco constitutionum definitiones apud eum sequuntur. I. 11. sqq.

Magna autem similitudo intercedit inter ea, quae Cicero de vitiis argumentationum eorumque reprehensione disserit I. 42. et locum auctoris ad Herenn. II. 20. de vitiosis argumentationibus. Uterque partim propriis, partim communibus exemplis utitur. Herennianus II. 20. vitiosam expositionem, qua id quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc exemplo illustrat: *Nemo potest uno aspectu, neque praeteriens in amorem incedere.* Ex Cicerone, qui eodem utitur, simul discimus, hoc esse ex oratione Curionis pro Fulvio depromtum. Iterum haec auctoris comme-

moratio, ni fallor, prodit, eam a Cicerone, qui exemplum sine auctore ab Herenniano prolatum legeret, potius additam, quam ab hoc, si nomen Curionis apud Ciceronem legisset, omissam fuisse. Cur enim omitteret is, qui alios scriptores nominatim saepe citaret?

Magnopere vero attendendum est ad commemorationem loci Plautini, quo uterque perperam abutitur ad poetam sine causa reprehendendum. Uterque nimirum hosce versus e Trinummo:

Amicum castigare ob meritam noxiam
Immune est facinus. Verum in aetate utile
Et conducibile. Nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia.

reprehendit, et quod non intellexit veram particulae *nam* significationem, Plautum infirmae rationis insimulat, quasi senex ille, quem hic loquentem inducit, ex eo quod ipse facturus sit, non ex eo quod fieri conveniat, utile quid sit ratiocinetur.

At particula *nam* hic ut saepe ponitur, omissa brevi sententia, facile supplenda; ut hic intelligi potest: *quod mihi quoque nunc usu venit;* ad quod referuntur ista: *Nam* ego amicum etc. non autem, ut auctor ad Herennium, et Cicero, eum sequutus, opinati sunt, ad sententiam: *Verum in aetate utile et conducibile.*

Auctor ad Herennium lib. II. 2. sqq. de causa coniecturali disserit; eam vero Cicero Inv. II. 5-16. multo aliter pertractat. Causam legitimam ab Herenniano II. 9. explicatam Cicero alio loco II. 40. 42. 47. considerat, multumque ab Herennii praeceptore discedit. Ubi autem hic agit de causa iuridiciali II. 13. primum docet, quibus ex partibus ius constet. Hunc locum Cicero bis tractavit. Primum in causa negotiali II. 22. deinde in genere deliberativo II. 53. sqq. Utroque tamen loco eius disputatio latior et plenior est.

In locis de comparatione, de translatione criminis, de concessione, de remotione criminis, si Herennianum II. 14. 15. 16. 17. cum Cicerone Inv. II. 24. 26. 27. 31. contulerimus, facile hunc omnia multo quam illum copiosius tractasse perspexerimus.

De conclusione Herennianus agit II. 30. Cicero de Inv. I. 52. Uterque tres eius partes facit, enumerationem, indignationem, (quam Herennii doctor amplificationem vocat) conquestionem, s. ut Herennianus appellat commiserationem. Conquestionis Cicero quindecim locos facit, Herennianus decem tantum, in quibus tamen ei cum Cicerone ita convenit, ut plerumque tantum oratio varietur, res fere eaedem sint apud utrumque; nonnunquam etiam iisdem verbis expositae. Iterum hic multo verisimilius est Ciceronem, quae apud Herennianum non invenisset, supplevisse, quam Herennianum Ciceronis libros manibus terentem, quaedam sine causa omisisse. Notan-

dum est praecipue, utrumque attulisse dictum: *Nihil lacryma citius arescit*, quod Herennianus, auctore non nominato, profert, Cicero autem rhetori Apollonio Moloni tribuit.

Denique in genere deliberativo ac demonstrativo Cicero de Inv. II. 51 - 59. fere brevior est Herenniano III. 2 - 9.

Iam si quaeratur, unde orta sit illa, quae inter Ciceronis et Herenniani libros intercedit similitudo, dixerit fortasse quispiam, hanc esse Graeco cuidam scriptori tribuendam, quem uterque sequutus sit; e. c. Hermagorae, cuius libri ab utroque scriptore laudantur. Verum quo minus haec nobis ratio satisfaciat, obstat potissimum locus ille Plautinus, quem neuter potuit ex Hermagorae libro sumere, et in quo reprehendendo uterque eodem modo erravit; quod sane vix fieri potuit, nisi alter esset ab altero in errorem inductus. Accedit quod, si uterque Graecum librum latine

vertisset, difficile sit explicare, quomodo tot loca iisdem verbis potuerint ab utroque enuntiari.

Positum igitur sit nobis hoc imprimis, aut Herennianum Ciceronis libros rhetoricos, aut Ciceronem, quum Rhetorica scriberet, auctoris ad Herennium libros de arte Rhetorica usurpasse, et quae sibi viderentur idonea, inde in suum librum modo verbotenus, modo leviter immutata transtulisse. Iam si vicerimus, Herennianum haud videri Ciceronis libros compilasse, eo ipso Ciceronem auctoris ad Herennium libros adhibuisse, ex iisque, quae vellet, excerpsisse docuerimus.

Praeter loca iam a nobis supra utriusque auctoris consensionem comparantibus notata, quae Ciceronem potius Herenniani textum, quem exscriberet, supplevisse, quam hunc illius verba, quibusdam omissis, contraxisse produnt, praecipue observandum

est hoc, quod Herennianus nusquam dicit, se Latinos quosdam artis scriptores sequutum esse. Memorat tantum Graecos, et quae illi inanis arrogantiae causa sibi assumserint, a se relicta esse profitetur I. 1. Cicero autem lib. II. Rhetoricorum etsi non magis, quam ille, Latinos de arte rhetorica, qui sibi praeiverint, auctores laudat, dicit tamen c. 2. sibi ab ultimo principio huius praeceptionis usque ad hoc tempus omnium scriptorum copias expositas ex iisque eligendi potestatem fuisse. Praeterea auctor ad Herennium diserte significat IV. 7. nomina figurarum Latina, quae de Graeco converterit, remota esse a consuetudine; unde probabiliter colligitur, ei nullum Rhetoris latini librum cognitum fuisse, e quo figurarum latina nomina, sic iam usitata et propterea minus asperitatis habitura, petere posset.

Denique auctor librorum ad Herennium I. 9. affirmat, sibi, quae de exordio et nar-

ratione dixerat, cum ceteris artis scriptoribus constare, nisi quod de insinuationibus nova excogitaverit, quod eas solus in tria tempora diviserit. Ex hoc loco Purgoldus nuper recte collegit, Herennianum Ciceronis libris Rhetoricorum uti non potuisse. Cicero enim Inv. I. 17. disertis verbis de iisdem tribus temporibus agit, quibus insinuatione potius, quam altero genere exordii, quod principium dicitur, utendum sit. Iam quum Cicero non dicat, se haec praecepta primum invenisse, Herennianus autem sibi eorum inventorum laudem arroget, nec tamen in eum ulla vanitatis cuiusdam suspicio cadat, nemo non videt, Herenniani librum a Cicerone, non autem Ciceronis Rhetoricorum libros ab Herenniano usurpatos esse.

Libri Rhetorici de Inventione, quos Cicero de Orat. I. 2. ipse dicit sibi puero aut adolescentulo ex commentariis suis excidisse, scripti videntur intra annum aetatis eius

XVIII. et XXI. h. e. intra annum V. C. 664 et 667. Iam Herennianus inter exempla rerum a Romanis gestarum nullum, quod quidem diserte memoraverit, attulit recentius, quam P. Sulpicii caedem, quae incidit in annum V. C. 665. Purgoldus quidem suspicatur, in his verbis Her. IV. 54. *Quod si nunc L. ille Brutus reviviscat, et hic ante pedes vestros adsit, non hac utatur oratione? Ego reges eieci, vos tyrannos introducitis; ego libertatem, quae non erat, peperi, vos partam servare non vultis; ego capitis mei periculo patriam liberavi, vos liberi sine periculo esse non curatis* — in his igitur Mariana tempora tangi suspicatur h. e. annum urbis 666. quo Mariani rerum potiti erant. Verum id admodum lubricum et incertum est. Nam istis verbis, quae auctor composuit, ut figuram orationis, quam conformationem dicit, exemplo quodam illustraret, facile fieri potuit, ut aut nullum certum tempus, aut

Gracchorum tempora respiceret. Ego vero mihi visus sum Syllani temporis obscurum aliquod vestigium reperire in his verbis, quae inter exempla brevitatis ponuntur. Her. IV. 54. *Proficiscitur in Asiam; deinde exsul et hostis est dictus; post imperator, postremo consul factus est.* Quae omnia in Syllam quadrare nemo negabit, qui meminerit, Syllam ad bellum Mithridaticum in Asiam profectum esse A. V 666. post sequenti anno a Marianis hostem et exsulem iudicatum; ab exercitu autem, devicto Mithridate, imperatorem salutatum, A. V. C. 674. secundum consulatum gessisse. Sed ne huic quidem coniecturae multum tribuo. Sufficit nobis ex eo loco, quo Sulpicii caedes memoratur, certo colligi, libros ad Herennium scriptos esse post A. V. C. 665 nihilque in his libris occurrere, quod impediat, quo minus eos A. 666. exaratos esse statuamus.

II.

Nova de auctore librorum Rhetoricorum ad Herennium coniectura.

Iam igitur omnes eorum opiniones, qui libros ad Herennium scriptos vel ad ipsum Ciceronem, vel ad alium quendam auctorem huius aetate inferiorem retulere, per se concidunt, nec est, quod in iis refutandis immoremur, aut quae de iis disputavit Burmannus Secundus in praefatione ad editionem suam, hoc loco repetamus.

Novam potius coniecturam de horum librorum auctore mihi quoque proferre liceat, quam nisi persuasero viris doctis, certe eam probabilitate, ultra quam in huiusmodi rebus progredi non possumus, haud carere, ut fateantur efficiam.

Nimirum libros Rhetoricos ad Herennium scripsisse nobis videtur M. Anto-

nius Gnipho, de quo Suetonius in libello de claris Grammaticis pluscula memoriae mandavit. Omnia, quae de eo memorantur, in auctorem librorum Rhetoricorum ad Herennium conveniunt, nec ullum est indicium, quod repugnet.

Hic igitur M. Antonius Gnipho, Suetonio teste, ingenuus fuit, in Gallia natus, sed expositus, a nutritore suo manumissus et, ut aliqui tradunt, Alexandriae institutus. Auctor librorum ad Herennium se haud servilis conditionis, neque libertinum, sed ingenuum fuisse prodit libro IV. extr. ubi Herennium, civem Romanum, cognatum suum dicit.

Gnipho fuisse dicitur ingenii magni, memoriae singularis. Auctor librorum ad Herennium pro istius aetatis ratione sat beatum ingenium sibi fuisse ostendit scientiae copia, iudicii acumine ac sinceritate, comta facundia. Memoriae

felicitatem in eo facile agnoscimus, partim ex ubertate exemplorum ex historia vel Graeca vel Romana petitorum, partim quia tam naturalem quam artificialem memoriam oratori diligenter commendat lib. III. Porro Antonius Gnipho fuit non minus Graece quam Latine doctus. Eadem laus tribuenda est auctori librorum ad Herennium. Is non solum sibi cognitos esse Graecos de arte rhetorica libros profitetur I. 1. III. 23. sed in eorum lectione diligenter versatum esse ipsa rerum tractatione satis demonstrat. Quippe non solum technica quaedam vocabula affert a se latinis verbis expressa, I. 3. II. 2. sed etiam in doctrina de figuris verborum et sententiarum Graecos ita sequitur, ut figurarum nomina Graeca primus latinis verbis reddere ausus sit IV. 7. Historiam Graecorum mythicam eum haud neglexisse, intelligitur ex I. 10. Latine doctum fuisse libri eius satis superque declarant. Nam

poëtas legit Ennium II. 38. Pacuvium II. 39. Plautum II. 38. Lucilium IV. 12. Oratores Latinos eum cognovisse patet e lib. IV. 5. In historia autem Romana eum hospitem non fuisse, multa rerum gestarum exempla declarant ab eo commemorata, ut I. 12. II. 12. I. 15. II. 13. III. 2. IV. 9. IV. 13. IV. 22. 27. etc.

Praeterea Antonius Gnipho comi facilique natura fuit, nec umquam de mercedibus pactus, eoque plura ex liberalitate discentium consecutus. Has laudes in auctorem librorum ad Herennium convenire planum fit ipso eorum prooemio: „Etsi negotiis familiaribus impediti vix satis studio suppeditare possumus, et id ipsum, quod datur, otii libentius in philosophia consumere consuevimus, tamen tua nos, C. Herenni, voluntas commovit, ut de ratione dicendi conscriberemus, ne aut tua causa noluisse nos, aut fugisse laborem putares."

Audis hominem comitate et facilitate insignem. Negotia familiaria de quotidiana familiares i. e. discipulos docendi opera interpretor, studium autem de meditatione ad scribendum collata. Quum deinde auctor ad Herennium pergit: *non enim spe quaestus aut gloriae commoti venimus ad scribendum, quemadmodum ceteri, sed ut industria nostra tuae morem geramus voluntati;* facile agnoscimus animum Gniphonis a lucri cupiditate alienum, ut qui ne de mercede quidem umquam pactus esset.

Docuit vero Gnipho, Suetonio auctore, *primum in divi Iulii domo pueri adhuc, deinde in sua privata.* Docuit autem (praeter Grammaticam) et Rhetoricam, ita ut quotidie praecepta eloquentiae traderet, declamaret vero nonnisi nundinis. Iam in auctore librorum ad Herennium nemo non intel-

ligat magistrum eloquentiae docendo exercitatum; multum autem declamasse hominem, quum ea quae de pronunciatione praecipit, (de qua se primum omnium diligenter scripsisse profitetur IV. 11.) satis demonstrant, tum praecipue numerosa declamationum fragmenta, quorum exemplis doctrinam de figuris rerum et verborum illustrat. Haec exempla omnia sua esse, non aliena, diserte testatur, et cur suis potius quam alienis usus sit exemplis, probabiliter docet IV. 6. sqq. et quamquam ea videtur expresse conscripsisse, ut in artis formam convenire possent IV. 7. tamen ea non poterant, nisi ab homine multum in declamatione versato proficisci.

Pergit Suetonius: *Scholam eius claros quoque viros frequentasse aiunt; in his M. Ciceronem, etiam quum praetura fungeretur.* Hinc igitur pronum est intelligere, unde illa multorum locorum in libris ad Herennium

et Ciceronis Rhetoricis s. de Inventione libris similitudo orta sit. Nempe quum esset Ciceroni adolescenti propositum eligere quodcunque placeret ex omnium doctorum, quicunque fuissent, ab ultimo huius praeceptionis usque ad suum tempus expositis copiis, quidni etiam Gniphonis doctoris sui dictata in consilium adhiberet, ex iisque quae vellet decerperet?

Deinde Suetonius Gniphonem multa scripsisse narrat. Auctor ad Herennium se, praeter Rhetorica, de re militari, et de rep. scripturum profitetur III. 2. item de arte grammatica IV. 12. et Atteius Philologus, eodem Suetonio referente, diserte scripsit, eum de Latino sermone duo libros edidisse. Quod vero idem Atteius retulit, eum haec tantum volumina scripsisse, cetera discipulorum eius, non ipsius esse, id neque Suetonius probasse videtur, nec est credibile, tot libros omnes eius nomine falso inscriptos fuisse, qui essent a

discipulis editi. Fieri contra facile potuit, ut Gniphonis libri, quum in bibliothecis discipulorum reperirentur, his tamquam auctoribus tribuerentur, apud quos essent reperti. Atque hoc pacto facile est explicatu, qui factum sit, ut libros ad Herennium alii, ut Hieronymus et Priscianus, Ciceroni, alii Cornificio tribuerent, ut Quintilianus; nam Cornificium Ciceronis aequalem itidem Gniphonis scholam frequentasse haud est incredibile.

Restat, ut doceamus, Gniphonis aetatem convenire libris ad Herennium de arte Rhetorica scriptis.

Gniphonem a Cicerone auditum esse scribit Suetonius, etiam quum praetura fungeretur, h. e. ab eo, non solum adolescente, sed a praetore quoque auditum esse; eundem iam docuisse Iulio Caesare puero nec tamen ultra quinquagesimum annum vixisse. Iam Caesar natus est A. V. 654. fuitque puer decennis A. 664. Cicerone annum

XVIII. agente. Praeturam Cicero gessit A. 687. qui annus si Gniphonis fuit XLV. natum eum esse oportuit A. V. 642., ita ut A. V. C. 664. vigesimum secundum aetatis annum ageret, quo anno hominem ingenio pariter ac studio fretum iam docere et scribere coepisse consentaneum est. Sed si Cicerone praetore h. e. anno 687. Gnipho iam XLIX. annum egit, natus scilicet fuit A. 638. et A. V. C. 664. ad XXVI annorum aetatem pervenerat. Illo igitur anno Cicero eum audire et libris ad Herennium scriptis uti potuit, quum circa annum 666. V. C. libros Rhetoricos suos ipse conscriberet. Neque vero repugnat librorum ad Herennium ultimum caput, seu IV. 56. e quo suspicari possis, auctorem adolescentiae, quam robustiori aetati propiorem fuisse, quum Herennii cognati sui voluntati obsequutus libros illos conscriberet.

Fieri etiam potuit, ut Cicero dictatis tantum Antonii Gniphonis uteretur, quum

esset in scribendis Rhetoricis occupatus, quae dictata cum libris ipsis postea demum forte conscriptis multis locis convenire necesse erat. Hoc certe innuere videtur Quintilianus, ubi de Ciceronis Rhetoricis loquens III. 6. ait: *Sunt enim velut regestae in hos commentarios scholae.*

Ceterum dignus est, qui conferatur, locus apud Suetonium de illustribus grammaticis c. 10. de Atteio Philologo: Ipse ad Laelium Hermam scripsit, se in Graecis magnum processum habere et in Latinis nonnullum, audisse Antonium Gniphonem *eiusque Hermam*, postea docuisse. Hic inter eiusque et Hermam vel excidit nomen aliquod, vel certe supplendum est. Ernesti suppleri volebat s. filium s. discipulum. Wolfius, qui Ernestianam Suetonii editionem nuper egregiis animadversionibus ditavit, malebat servum vel liber-

libertum. Sed nihil impedit, quo minus ita scripsisse Suetonium putemus: audisse Antonium Gniphonem eiusque *doctorem* Hermam. Quod si codicum auctoritate confirmaretur, novum accederet argumentum, quo Antonio Gniphoni libros ad Herennium scriptos vindicare posses. Nam horum auctor libro I. scribit: Noster doctor *Hermes* tres putavit esse. Sed quoniam utroque loco lectio vacillat, nihil huic rationi tribuimus. Nihil enim agit argumentum, quod, ut Horatii verbis utamur, litem lite resolvit.

Cornificium seniorem quo minus, ut multis placuit, auctorem librorum ad Herennium esse credamus, maxime nobis obstat hoc, quod illum aequalem Ciceronis fuisse constat, quem ex aequalis et condiscipuli libris in suos rhetoricos tam multa transtulisse, haud est credibile. Neque tamen ausim negare, Quintilianum, qui saepe Cornificium laudat, quae ex eo attulerit,

e libris Rhetoricis ad Herennium deprompsisse, ipsumque eos Cornificio auctori tribuendos censuisse. Quod quum iam Riccobono visum esset, exortus est Io. Marius Mattius, qui in annotationibus suis in varios auctores latinos et graecos Riccobonum refutare conaretur. Nuper autem Spaldingius, novissimus idemque doctissimus Quintiliani institutionum oratoriarum editor, literis ad me scriptis, mihi significavit, se Riccobono assentiri, de eaque re singularem libellum meditari. Nimirum omnia ac singula loca, quae Quintilianus ex Cornificii libris excitat, in libris ad Herennium inveniri Spaldingius cum Riccobono contendit. Quod etsi ita manifestum est, ut dubitari nequeat, nondum tamen hoc ipso vincitur, libros ad Herennium a Cornificio scriptos esse.

Quintil. V. 10, 20. „Enthymema — Cornificius contrarium appellat". Apud A. ad Her. IV. 18. legitur: Contrarium

est, quod ex rebus diversis alteram breviter et facile confirmat, idque in figuris numeratur. Propterea Mattius negabat Quintiliani de argumentis loquentis commemorationem Cornificii huc pertinere. Neque vero ipse id affirmare ausim, praesertim quum ille Quintiliani locus nondum satis expeditus esse videatur.

Quintil. IX. 2, 97. „Cornificius licentiam vocat παῤῥησίαν." A. ad Herenn. IV. 36. *Licentia* est, quum apud eos, quos aut vereri aut metuere debemus, tamen aliquid pro nostro iure dicimus. Potest sane Quintilianus h. l. Herenniani nostri respexisse: fieri tamen etiam potest, ut ad alium librum respexerit, in quo Cornificius vocabulo licentia eodem modo, quo Herennianus, usus esset.

Quintil. IX. 3, 31. figurae complexionis s. συμπλοκῆς idem exemplum affert, quo utitur A. ad Herenn. IV. 14. „Qui

sunt — Carthaginienses." Quia tamen Quintilianus haud addit, cui scriptori hoc exemplum acceptum referat, nihil illa commemoratione ad causam nostram efficitur.

Quintil. IX. 3, 56. „Sunt tamen erudita et Latina: Africano virtutem industria, virtus gloriam, gloria aemulos comparavit. Et Calvi: Non ergo magis pecuniarum repetundarum etc." Hic Spaldingius acute suspicatur post Latina omissam esse a librariis mentionem auctoris, quia paulo post sequitur: Et Calvi. Sane si hic in codd. legeremus: Sunt tamen erudita et Latina *Cornificii*, hic locus me maxime moveret, ut existimarem Quintilianum, ubi Cornificium laudat, auctorem librorum ad Herennium intellexisse.

Quintil. IX. 3, 69 — 71. „Aliter quoque voces aut eaedem diversa in significatione ponuntur, aut productione tantum vel correptione mutatae, quod etiam in

iocis frigidum, equidem tradi inter praecepta miror; eorumque exempla vitandi potius, quam imitandi gratia, pono. *Amari iucundum est, si curetur, ne quid insit amari. Avium dulcedo ad avium ducit.* — — Cornificius hanc *traductionem* vocat, videlicet alterius intellectus ad alterum.“ Si comparaveris locum ad Her. IV. 14. nihil sane obstat, quo minus Quintiliano Cornificium nominanti hunc ipsum locum obversatum esse putemus, et recte Spaldingius Marii Mattii cavillationes refutat. Sed si forte Cornificius ipse ex auctore ad Herennium ista mutuatus esset, sicut Cicero multa ex eodem desumsit, nondum hoc exemplo constaret, Cornificium libros ad Herennium scripsisse.

Quintil. IX. 3, 89. „Haec omnia (de figuris) copiosius sunt exsequuti, qui non ut partem operis transcurrerunt, sed proprie libros huic operi dedicaverunt, sicut Caecilius, Dionysius, Rutilius, Cornificius,

Visellius aliique non pauci." Ex hoc loco an colligi possit, Quintilianum Cornificium nominando ad quartum librum auctoris ad Herennium respexisse, valde dubito. Nam primum quartus ille liber non est proprie dicatus doctrinae de figuris, sed omnino agit de eloquutione. Deinde quid prohibet, quo minus Cornificium proprium librum de figuris verborum et sententiarum conscripsisse statuamus; quem Quintilianus ipse non pauca de arte Rhetorica scripsisse dicit?

Quintil. IX. 3, 91. „Quaedam omnino non sunt figurae, sicut ordo, dinumeratio, circumscriptio, sive hoc nomine significatur comprehensa breviter sententia sive finitio. Nam et haec Cornificius atque Rutilius schemata λέξεως putant." Recte Spaldingius his verbis, (pronomine haec tantum ad verba quae proxime praecedunt relato) Quintilianum hoc significare existimat, sententiam et

definitionem a Cornificio et Rutilio inter figuras verborum relatas esse. Idque factum est ab auctore ad Herenn. IV. 17. 25. unde tamen non sequitur, eum esse Cornificium, aut Quintilianum ad ista Herenniani capita h. l. respexisse. Nam si Cornificius proprium, ut nos putamus, librum de figuris composuit, potuit sane eodem modo, quo Rutilius, Herenniani exemplo inductus, sententiam et definitionem inter schemata λέξεως recipere.

Quintil. IX. 4, 98. „Adiicit his (figuris) Caecilius περίφρασιν, de qua dixi. Cornificius interrogationem, ratiocinationem, subiectionem, translationem, occultationem; praeterea sententiam, membrum, articulum, interpretationem, conclusionem; quorum priora alterius generis sunt schemata, sequentia schemata omnino non sunt.“ Herennianus utique in figuris verborum nominat interrogationem IV.

c. 15. ratiocinationem c. 16. subiectionem c. 24. translationem c. 34. occultationem c. 27. Nam etsi in omnibus libris apud Herennianum c. 27. legitur occupatio, certissimis tamen argumentis mihi persuasit Spaldingius ibi esse occultatio legendum. Contra apud Quintilianum pro translationem forsitan rectius legatur transitionem, quam figuram Herennianus, et perperam quidem, in figuris verborum c. 25. nominat. Porro Herennianus habet sententiam IV. 17. membrum, articulum c. 19. interpretationem c. 28. conclusionem c. 30. Hunc igitur Quintiliani locum fateor argumentum ceteris omnibus multo speciosius praebere iis, qui Quintilianum, ubi Cornificium laudaverit, auctorem librorum ad Herennium significasse contendunt.

Neque tamen haec omnia Cornificium esse verum librorum ad Herennium aucto-

rem demonstrant. Etenim Quintilianus non minus errare potuit, hos libros Cornificio tribuens, quam Priscianus eos Ciceroni assignans; ne illud ambitiosius urgeam, loca illa Quintiliani, in quibus Cornificium laudat, etsi probabiliter ad libros ad Herennium trahi possunt, non tamen excludere omnem dubitandi rationem, si cogitemus fieri potuisse, ut Cornificii liber cum libris ad Herennium eandem ob causam, ex qua similitudo inter Herennianum et Ciceronem de Inventione fluxit, multis locis conveniret.

Ceterum auctorem librorum ad Herennium vel primum omnium, qui inter Latinos artem rhetoricam scripserint (post M. Catonem scilicet et M. Antonium, quorum ille, ut ait Quintil. III. 1. aliqua tantum, hic imperfectum opus scripserat), vel inter primos fuisse, hoc etiam nobis persuadet, quod nusquam nisi Graecorum de arte scriptorum mentionem facit, et

quod se primum figuris sententiarum et verborum Latina nomina imposuisse innuit IV. 7. Itaque fieri potest, ut eum Quintilianus inter minus celebres, qui ante Ciceronem de arte scripserint, quos lib. III. 1. nominatim haud recenset, retulerit. Praeterea tota orationis forma scriptorem prodit, qui uteretur sermone Latino iam a Crasso et Antonio ad eloquentiam exculto, nondum tamen ad summam quam ei Cicero conciliavit perfectionem absolutionemque provecto; cuius quum nullibi mentionem fecerit, magno nobis argumento esse debet, eum, antequam illud ingenium ad maturitatem suam pervenisset, de arte rhetorica scripsisse.

CAPUT II.

DE CICERONIS RHETORICORUM LIBRIS.

Etsi constans multorum opinio fuit, Ciceronem adolescentem artem Rhetoricam quatuor libris complexum esse, quorum priores tantum qui sunt de Inventione aetatem tulerint, reliqui duo perierint, nobis tamen potior eorum sententia videtur, qui Ciceronem haec Rhetorica inchoasse quidem, sed non ad finem perduxisse, statuunt. Illustris de ea re locus est ipsius Ciceronis de Oratore I. 2. ubi diserte ait, hos libros *sibi puero aut adolescentulo ex commentariolis suis inchoatos ac rudes excidisse.* Hic primum verbum excidisse, quo Cicero utitur, significat, se istos libros non consulto edidisse, sed casu quodam eos in manus hominum pervenisse. Simi-

liter Antonius, quem Cicero loquentem inducit Orat. I. 21. „*Tumque ego — scripsi, quodam in libello, qui me imprudente et invito excidit et pervenit in manus hominum.*“ Deinde quum Tullius dicit, libros istos Rhetoricos sibi inchoatos et rudes excidisse, procul dubio significat, se istos libros partim non consummasse, non ad finem perduxisse, partim iis extremam manum haud admovisse. Et negligentiae quidem, in qua limae laborem desideraveris, vestigia in his libris occurrunt quaedam; ut quum locus de partibus iuris bis tractatur, II. 22. et II. 53. Sunt quidem qui putent, vocabulum inchoata apud Ciceronem h. l. nihil aliud ac rudia significare. Sed cur scriptor in libro omnium politissime scripto bis idem diceret?

Itaque maneat nobis Ciceronem istis verbis, *quae pueris aut adolescentulis nobis ex commentariolis nostris inchoata et rudia exciderunt*, non solum hoc affirmasse, libros Rhe-

toricos rudes i. e. haud satis expolitos sibi videri, sed etiam inchoatos tantum, nec ad finem, quem intenderat, perductos esse. Ciceronem enim universam artem rhetoricam his libris complecti voluisse, perspicuum est ex I. 7. et ex clausula libri secundi: *Nunc quoniam omne in causae genus argumentandi ratio tradita est, de inventione, prima ac maxima parte rhetoricae, satis dictum videtur. Quare quoniam et una pars ad exitum hunc ab superiore libro perducta est, et hic liber non parum continet literarum, quae restant in reliquis dicemus.*

Sed eum vel omnino consilium reliquos libros perficiendi abiecisse, vel saltem eos in vulgus haud edidisse, gravissimum hoc est argumentum, quod neque Quintilianus umquam alios Rhetoricorum Ciceronis libros, praeter duo priores, quos habemus, laudavit, nec Fabius Marius Victorinus in plures quam duo istos libros, qui sunt de Inventione, commentarium edidit.

Libros rhetoricos Quintilianus diserte his locis laudat. Instit. or. III. 6, 49. „Posuerat et Cicero in libris rhetoricis facti, nominis, generis, actionis; ut in facto coniectura, in nomine finitio, in genere qualitas, in actione ius intelligeretur. Iuri subiecerat translationem.“ Hic Quintilianus respicit Cic. de Inv. I. 8.

Ibid. III. 11, 10. At ubi causa tractatur, negant eodem loco esse iudicationem, quo quaestionem. Idque et in Rhetoricis Cicero et in Partitionibus dicit. Nam in coniectura est quaestio ex illo: *Factum; non factum; an factum sit?* Ibi ergo iudicatio, ibi quaestio, quia in eadem re prima quaestio, et extrema disceptatio. At in qualitate, *Matrem Orestes occidit; recte; non recte; An recte occiderit?* quaestio, nec statim iudicatio. Quando ergo? *Illa patrem meum occiderat; sed non ideo tu matrem debuisti occidere; An debuerit?* Firmamentum autem verbis ipsius ponam: „Si velit Orestes di-

cere, eiusmodi animum matris suae in patrem suum, in se ipsum ac sorores, in regnum, in famam generis ac familiae, ut merito ab ea poenas liberi sui potissimum petere debuerint." Hic locus est apud Ciceronem de Inv. I. 14. (quem Quintil. etiam paulo post III. 11, 18. tangit, ubi ait Ciceronem in Rhetoricis Hermagoram sequutum esse.) Vocabulum *merito*, quod in textu librorum Ciceronis rectius abest, vel Quintilianus adiecit, vel potius, ut equidem opinor, librarii.

Quintil. III. 5, 14. seq. „Sunt tamen inscripti nomine Hermagorae libri, qui confirment illam opinionem, sive falsus est titulus, sive alius hic Hermagoras fuit. Nam eiusdem esse quomodo possunt, qui de hac arte mirabiliter multa composuit, quum, sicut ex Ciceronis quoque *rhetorico primo* manifestum est, materiam rhetorices in theses et causas diviserit? quod reprehendit Cicero, ac thesin nihil ad oratorem per-

tinere contendit, totumque hoc genus quaestionis ad philosophos refert. Sed me liberavit reprehendendi verecundia, et quod ipse hos libros improbat, et quod in oratore, atque iis, quos de oratore scripsit, libris et topicis praecipit, ut a propriis personis ac temporibus avocemus controversiam.“ Locus, quem tangit Quintilianus, est apud Cic. de Inv. I. 6.

Quintil. III. 6, 57. „Nec me fallit, in primo Ciceronis Rhetorico aliam esse loci negotialis interpretationem, quum ita scriptum sit: Negotialis est, in qua, quid iuris ex civili more et aequitate sit, consideratur, cui diligentiae praeesse apud nos iurisconsulti existimantur. Sed quod ipsius de his libris iudicium fuerit, supra dixi. Sunt enim velut regestae in hos commentarios, quos adolescens deduxerat, scholae; et si qua est in his culpa, tradentis est, sive eum movit, quod Hermagoras prima in hoc loco posuit exempla ex quaestionibus

bus iuris, sive quod Graeci πραγματικοὺς vocant iuris interpretes. Sed Cicero quidem his pulcherrimos illos de oratore substituit, ideoque culpari, tamquam falsa praecipiat, non potest.“ Locus est de Inv. I. 11. Paulo post eodem capite Quintil. addit: „Et M. Tullius non dubitavit aliquos iam editos libros aliis postea scriptis ipse damnare, sicut Catulum atque Lucullum, et hos ipsos, de quibus modo sum loquutus, artis rhetoricae.“

Quintil. II. 14, 4. „Denique quum M. Tullius etiam ipsis librorum, quos hac de re primum scripserat, titulis Graeco nomine utatur, profecto non est verendum, ne temere videamur oratori maximo de nomine artis suae credidisse.“ Significat, Ciceronem libros, quos vulgo de Inventione appellant, Rhetoricorum nomine inscripsisse.

Quintil. III. 1, 20. „Praecipuum vero lumen, sicut eloquentiae, ita praeceptis quoque eius dedit, unicum apud nos specimen

orandi, docendique oratorias artes M. Tullius, post quem tacere modestissimum foret, nisi et rhetoricos suos ipse adolescenti sibi elapsos diceret, et in oratoriis haec minora, quae plerique desiderant, sciens omisisset."

Quintil. II. 15, 6. „Cicero pluribus locis scripsit, oratoris officium esse: *dicere apposite ad persuadendum.* In rhetoricis etiam, quos sine dubio ipse non probat, finem facit persuadere." Scilicet de Inv. I. 5.

Aliis locis Quintilianus ita vel respexit libros Ciceronis rhetoricos, vel etiam quaedam ex iis excerpsit, ut expresse eos haud nominaverit. Et hi quidem iam sequuntur.

Quintil. II. 17. 2. „Transeamus igitur ad eam quaestionem, quae sequitur, an rhetorice ars sit. Quod quidem adeo ex iis, qui praecepta dicendi tradiderunt, nemo dubitavit, ut etiam ipsis librorum titulis testatum sit, scriptos eos de arte rhetorica:

Cicero vero etiam, quae rhetorice vocetur, esse artificiosam eloquentiam dicat.“ Locus est apud Cic. de Inv. I. 5.

Quint. V. 10, 6. „Quidam epicherema rationem appellarunt, Cicero melius ratiocinationem; quamquam et ille nomen hoc duxisse magis a syllogismo videtur. Nam et statum syllogisticum ratiocinativum appellat, exemplisque utitur philosophorum. Et quoniam est quaedam inter syllogismum et epicherema vicinitas, potest videri hoc nomine recte abusus.“ Ratiocinationis vocabulo utitur Cicero de Inv. I. 31. et saepius; status autem ratiocinativus occurrit ibid. I. 13.

Quintil. V. 10, 78. „Illa quoque, quae ex rebus mutuam confirmationem praestantibus ducuntur, quae proprii generis videri quidam volunt et vocant *ἐκ τῶν πρὸς ἄλληλα* Cicero *ex rebus sub eamdem rationem venientibus*, fortiter consequentibus iunxerim. „Si portorium Rhodiis locare honestum est,

et Hermacreonti conducere."" Locus est apud Cic. de Inv. I. 29.

Quintil. V. 11. init. „Tertium genus ex iis, quae extrinsecus adducuntur in causam, Graeci vocant παράδειγμα, quo nomine et generaliter usi sunt in omni similium appositione et specialiter in iis, quae rerum gestarum auctoritate nituntur. Nostri fere similitudinem vocare maluerunt, quod ab illis παραβολὴ dicitur, hoc alterum exemplum, quamquam et hoc simile est, et illud, exemplum. Nos quo facilius propositum explicemus, utrumque παράδειγμα esse credamus, et ipsi appellemus exemplum. Nec vereor, ne videar repugnare Ciceroni, qui collationem separat ab exemplo. Nam idem omnem argumentationem dividit in duas partes, inductionem et ratiocinationem etc." Respicit Quintilianus Ciceronis de Inv. I. 29. et 31. Locum de collatione iterum tangit V. 11. 23.

Quintil. V. 14, 5. „Epichermatos etc."

Hoc loco, quem in notis p. 175. exscripsimus, Quintil. respexit ad Cic. de Inv. I. 34.

Ex horum locorum inductione manifestum est, Quintilianum numquam alium Ciceronis Rhetoricorum librum excitare, quam primum et secundum, quos auctori superstites habemus. Unus tamen superest locus Quintiliani, qui dubitationem afferre possit; nimirum III. 3, 6. ubi agit de quinque artis rhetoricae partibus, inventione, dispositione, eloquutione, memoria, pronuntiatione. „His, inquit, adiecerunt quidam sextam partem, ita ut iudicium inventioni subnecterent, quia primum esset invenire, deinde iudicare. Ego porro ne invenisse quidem credo eum, qui non iudicavit; nec enim contraria, communia, stulta invenisse dicitur quisquam, sed non vitasse. Et Cicero quidem in Rhetoricis iudicium subiecit inventioni; mihi autem adeo tribus primis partibus videtur esse permixtum, (nam neque dispositio sine eo, neque eloquutio

fuerit) ut pronuntiationem quoque vel plurimum ex eo mutuari putem. Quod hoc audacius dixerim, quod in partitionibus oratoriis ad easdem, de quibus supra dictum est, quinque pervenit partes. Nam quum dupliciter primum divisisset, in inventionem atque eloquutionem, res ac dispositionem inventioni, verba et pronuntiationem eloquutioni dedit, quintamque constituit communem ac velut custodem omnium memoriam. Idem in Oratore quinque rebus constare eloquentiam dicit; in quibus postea scriptis certior eius sententia est." Hic primum optime nuper Spaldingius post Regium, quum Quintilianus dicat: *Cicero in Rhetoricis iudicium subiecit inventioni*, eum nullum alium librum (si modo vera sit lectio) quam libros de arte rhetorica, quos adolescens scripserat, intelligere potuisse. Nam Gesnerus quidem et nuper Io. Theoph. Ernesti in lexico rhetorico errabant, quum id, quod Quintilianus

affert ex Rhetoricis, in Oratore ad M. Brutum quaerendum esse putabant. Sed si vera est apud Quintilianum lectio: in Rhetoricis, memoria sine dubio lapsus est. Primum enim Cicero in his libris I. 7. diserte quinque partes artis rhetoricae facit, nulla mentione iudicii iniecta. Deinde nec alibi in libris de Inventione uspiam occurrit locus, ubi iudicium inventioni subiecerit. Nempe illud subiicere ap. Quintil., quod recte Spaldingius monuit, non est i. q. *secundam partem numerare*, sed potius tanquam speciem sub genere comprehendere; sicut postea Hermagoram dicit iudicium, partitionem, ordinem, quaeque eloquutionis sunt, oeconomiae subiecisse. Restaret igitur, ut Cicero in reliquis Rhetoricorum libris, quos vulgo deperditos opinantur, tale aliquid dixerit. Qui autem hoc fieri potuit, quum Cicero totum locum de inventione prioribus duobus libris absolvisset, et protinus libro tertio ei de altera rhetoricae

parte, nempe de dispositione, agendum fuisset. Itaque hic aut prorsus errasse Quintilianum, aut lectionem in Rhetoricis falsam esse necesse est. Si legamus in Oratoriis, quo nomine Quintil. III. 1, 20. libros de Oratore appellat, Quintiliano dicamus licet obversatum locum illum I. de Oratore c. 31. „quumque esset omnis oratoris vis ac facultas in quinque partes distributa, ut deberet reperire primum, quid diceret, deinde inventa non solum ordine, sed etiam momento quodam atque iudicio dispensare atque componere.“ In quo tamen alium memoriae errorem illusisse Quintiliano necesse esset, quum Cicero h. l. iudicium non inventioni, sed dispositioni potius subiecerit. Nisi forte Quintilianum istum libri de Oratore locum ita in codice suo legisse nobis persuadeamus: *ut deberet reperire primum et iudicare, quid diceret*, (sicut in Oratore ad M. Brutum c. 14. ait oratorem invenire et iudicare, quid dicat) *deinde*

inventa non solum ordine, sed etiam momento quodam dispensare atque componere. Ita quum Quintilianus huic loco Partitiones Oratorias et Oratorem opponat, *in quibus*, seu, ut legendum videtur, *in quibus libris postea scriptis certior eius sententia sit*, habemus locum similem, Instit. Or. IX. 3, 90. „Nam inprimis M. Tullius multas in tertio de Oratore libro posuit, quas in Oratore postea scripto transeundo videtur ipse damnasse.“ Quicquid sit, nam liquido affirmare hic nihil possumus, hoc saltim certissimum est, ex illo loco Quintiliani haud effici, eum tertium aut quartum Rhetoricorum Ciceronis librum legisse.

Maximus autem argumento e Quintiliani silentio cumulus accedit Fabii Marii Victorini auctoritate, qui quum in libros duo Ciceronis, quos de Inventione habemus, commentarium scriberet, nuspiam se plures quam istos duo oculis usurpasse significavit.

Quae quum ita sint, Ciceronem adolescentem statuimus Rhetorica scribere aggressum, totam quidem dicendi artem complecti voluisse, sed opus inchoatum haud perfecisse, certe plures quam duo priores libros, qui sunt de Inventione, nunquam editos in manus hominum venisse; eumque auctoris ad Herennium seu libros ipsos, sive dictata quaedam his libris multis partibus similia sic adhibuisse, ut quaedam ex iis describeret, quaedam amplificaret, nonnulla corrigeret, plurima vero vel suopte ingenio excogitata, vel apud alios scriptores reperta addidisse, atque hoc modo, ut ipse senex dixit, in incunabulis puerilis disciplinae quendam ordinem praeceptorum instituisse, in quibus ex omnibus unum in locum coactis scriptoribus, quod quisque commodissime praecipere videretur, excerpserit, et ex suo quoque nonnihil in commune contulerit.

C o r r i g e n d a.

p. 204. v. 10. p r o controversia l e g. controversiae

p. 207. v. 17. p r o comtemtionem l e g. contemtionem

p. 209. v. 17. p r o aliqua l e g. aliqua in

INCERTI AUCTORIS

RHETORICORUM

AD

C. HERENNIUM

LIBRI QUATUOR.

RHETORICORUM

AD

HERENNIUM

LIBER PRIMUS.

SUMMARIUM

LIBRI PRIMI.

Auctor de occasione et consilio scribendi pauca praefatus, (c. 1.) primum officium oratoris quale sit demonstrat, deinde tria causarum genera ei proposita definit, demonstrativum, deliberativum, iudiciale; deinde ostendit, in oratore esse oportere inventionem, dispositionem, eloquutionem, memoriam, pronuntiationem; quae ille tribus rebus assequatur, arte, imitatione, exercitatione. (c. 2.)

Iam primum de inventione agit, quae in sex partes orationis consumitur, exordium, narrationem, divisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. (c. 3.)

Harum sex partium primo loco exordium pertractat, quod, praemissa admonitione de quatuor causarum generibus, honesto, turpi, dubio, humili, (c. 4.) dividitur in principium (c. 5.) et insinuationem (c. 6.) et quomodo utrumque tractandum sit, docetur. Tum uberius exposita principii et insinuationis differentia vitia exordiorum breviter recensentur. (c. 7.)

Sequitur locus de narratione, cuius tria genera memorantur, primum quo res gesta, de qua in iudicio agitur, exponitur; alterum quod intercurrit nonnunquam fidei aut criminationis, aut alia eiusmodi causa;

tertium a causa civili remotum, cuius duo sunt genera, unum quod in negotiis, alterum quod in personis positum est. Illius tres partes numerantur, fabula, historia, argumentum. (c. 8.) Deinde tres res narrationi convenire ostenditur, ut brevis, ut dilucida, ut verisimilis sit. (c. 9.)

Deinde agitur de divisione, in qua primum aperiri debeat, quid actori cum adversariis conveniat, deinde ad distributionem accedi, quae in duas partes dividitur, enumerationem, et expositionem. (c. 10.)

Iam procedit auctor ad confirmationem et confutationem; ubi primum agitur de generibus constitutionum, 1. coniecturali (c. 11.) 2. legitima, quae in sex partes dividitur, scriptum et sententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem, translationem, ratiocinationem; quarum singulae singulis exemplis illustrantur; (c. 12. 13.) denique 3. iuridiciali, cuius duae partes sunt, altera absoluta, altera assumtiva. Assumtivae partes sunt quatuor, concessio, quae dividitur in purgationem et deprecationem, (c. 14.) translatio criminis, remotio criminis, comparatio. (c. 15.)

Postremo loco docetur, quomodo constitutione reperta, ratio, quae causam facit, et firmamentum rationis quaeri et constitui debeat; (c. 16.) et quomodo ad eam omnem rationem orationis conferri oporteat. (c. 17.)

RHETORICORUM

AD

C. HERENNIUM

LIBER PRIMUS.

Etsi negotiis familiaribus impediti vix satis studio suppeditare possumus, et id ipsum, quod datur, otii libentius in philosophia consumere consuevimus; tamen tua nos, C. Herenni, voluntas commovit, ut de ratione dicendi conscriberemus; ne aut tua causa noluisse nos, aut fugisse laborem putares. Et eo studiosius hoc negotium suscepimus, quod te non sine causa velle cognoscere rhetoricam intelligebamus. Non enim parum in se fructus habet copia dicendi, et commoditas orationis, si recta intelligentia et definita animi moderatione gubernetur. Quas ob res illa, quae Graeci scriptores inanis arrogantiae causa sibi assumse-

runt, reliquimus. Nam illi, ne parum multa scisse viderentur, ea conquisierunt, quae nihil attinebant, ut ars difficilior cognitu putaretur; nos autem ea, quae videbantur ad rationem dicendi pertinere, sumsimus. Non enim spe quaestus aut gloriae commoti venimus ad scribendum, quemadmodum ceteri; sed ut industria nostra tuae morem geramus voluntati. Nunc, ne nimium longa sumatur oratio, de re ipsa dicere incipiemus; si te unum illud monuerimus, artem sine assiduitate dicendi non multum iuvare; ut intelligas, hanc rationem praeceptionis ad exercitationem accommodari oportere.

2. Oratoris officium est, de his rebus posse dicere, quae res ad usum civilem moribus ac legibus constitutae sunt, cum assensione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria sunt genera causarum, quae recipere debet orator: demonstrativum, deliberativum, iudiciale. Demonstrativum est, quod tribuitur in alicuius certae personae laudem, vel vituperationem. Deliberativum est, quod in consultatione positum, habet in se suasionem et dissuasionem. Iudiciale est, quod positum in controversia, habet accusationem, aut petitionem cum defensione. Nunc, quas res oratorem habere oporteat, docebimus; deinde, quo modo has causas tractari conveniat, ostendemus. Oportet igitur esse in oratore inventionem, dispositionem, eloquutionem, memoriam, pronuntiationem. Inventio est excogitatio rerum verarum aut

verisimilium, quae causam probabilem reddant. Dispositio est ordo et distributio rerum, quae demonstrat, quid, quibus locis sit collocandum. Eloquutio est idoneorum verborum et sententiarum ad inventionem accommodatio. Memoria est firma animi rerum et verborum, et dispositionis perceptio. Pronuntiatio est vocis, vultus, gestus moderatio cum venustate. Haec omnia tribus rebus assequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars est praeceptio, quae dat certam viam rationemque dicendi. Imitatio est, qua impellimur cum deligendi ratione, ut aliquorum similes in dicendo velimus esse. Exercitatio est assiduus usus consuetudoque dicendi.

3. Quoniam igitur demonstratum est, quas causas oratorem recipere, quasque res habere conveniret, nunc, quemadmodum ad inventionem possint oratoris officia accommodari, dicendum videtur. Inventio in sex partes orationis consumitur, in exordium, narrationem, divisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. Exordium est, per quod animus auditoris constituitur ad audiendum. Narratio est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum, expositio. Divisio est, per quam aperimus, quid conveniat, quid in controversia sit; et per quam exponimus, quibus de rebus simus dicturi. Confirmatio est nostrorum argumentorum expositio cum asseveratione. Confutatio est contrariorum locorum dissolutio.

Conclusio est artificiosus terminus orationis. Nunc, quoniam una cum oratoris officiis, quo res cognitu facilior esset, producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur, et eas ad inventionis rationem accommodaremus, de exordio primum dicendum videtur.

4. Causa posita, quo commodius exordiri possimus, genus causae considerandum est. Genera causarum sunt quatuor, honestum, turpe, dubium, humile. Honestum causae genus putatur, quum aut defendimus id, quod ab omnibus defendendum videtur; aut id oppugnamus, quod ab omnibus oppugnari videtur debere: ut pro viro forti contra parricidam. Turpe genus intelligitur, quum aut honesta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubium genus est, quum habet in se causa et honestatis et turpitudinis partes. Humile genus est, quum contemta res affertur. Quum haec ita sint, conveniet exordiorum rationem ad genus causae accommodari.

5. Exordiorum duo sunt genera, principium, quod Graece *προοίμιον* appellatur; et insinuatio, quae *ἔφοδος* nominatur.

Principium est, quum statim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita sumitur, ut attentos, ut dociles, ut benevolos auditores habere possimus. Si genus causae dubium habebimus, a benevolentia principium constituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obesse

possit. Sin humile erit genus causae, faciemus attentos. Sin turpe, insinuatione utendum erit, de qua posterius dicemus, nisi quid nacti erimus, quare adversarios criminando, benevolentiam capere possimus. Sin honestum causae genus erit, licebit recte vel uti, vel non uti principio. Si uti volemus, aut oportebit ostendere, quare causa sit honesta, aut breviter, quibus de rebus simus dicturi, exponere. Si principio uti nolemus, a lege, a scriptura, aut ab aliquo firmissimo nostrae causae adiumento initium capere oportebit.

Quoniam igitur docilem, benevolum, attentum habere auditorem volumus, quomodo quidque confici possit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, si summam causae breviter exponemus, et si attentos eos faciemus. Nam docilis est, qui attente vult audire. Attentos habebimus, si pollicebimur, nos de rebus magnis, novis, inusitatis verba facturos, aut de iis, quae ad remp. pertineant, aut ad eos ipsos, qui audient, aut ad deorum immortalium religionem; et si rogabimus, ut attente audiant; et si numero exponemus res, quibus de rebus dicturi sumus. Benevolos auditores facere quatuor modis poterimus, a nostra, ab adversariorum, ab auditorum persona, et a rebus ipsis. A nostra persona benevolentiam contrahemus, si nostrum officium sine arrogantia laudabimus, atque in remp. quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipsos, qui

audient, referemus, dum haec omnia ad eam rem, de qua agitur, sint accommodata. Item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem, calamitatem: et si orabimus, ut nobis sint auxilio; simul ostendemus, nos in aliis spem noluisse habere. Ab adversariorum persona benevolentia captabitur, si eos in odium, in invidiam, in contemtionem adducemus. In odium rapiemus, si quod eorum spurce, superbe, perfidiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus. In invidiam trahemus, si vim, si potentiam, factionem, divitias, incontinentiam, nobilitatem, clientelas, hospitia, sodalitates, affinitates adversariorum proferemus, et his adiumentis magis, quam veritati eos confidere aperiemus. In contemtionem adducemus, si inertiam, ignaviam, desidiam, luxuriam eorum proferemus. Ab auditorum persona benevolentia colligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete, magnifice iudicatas proferemus; et si, quae de iis existimatio, quae iudicii exspectatio sit, aperiemus. Ab rebus ipsis benevolum efficiemus auditorem, si nostram causam laudando extollemus, adversariorum per contemtionem deprimemus.

6. Deinceps de insinuatione aperiendum est. Tria sunt tempora, quibus principio uti non possumus, quae diligenter sunt consideranda: aut quum turpem causam habemus, hoc est, quum ipsa res animum auditoris a nobis alienat; aut quum animus auditoris persuasus videtur esse ab iis,

qui contra dixerunt; aut quum defessus est eos audiendo, qui ante dixerunt. Si causa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem, non hominem; aut hominem, non rem spectari oportere; non placere nobis ipsis, quae facta dicantur ab adversariis, et esse indigna, aut nefaria. Deinde quum diu rem auxerimus, nihil simile a nobis factum ostendemus; aut aliquorum iudicium de simili causa, aut de eadem, aut de minore, aut de maiore proferemus. Deinde ad nostram causam pedetentim accedemus, et similitudinem conferemus. Item negabimus, nos de adversariis, aut de aliqua re eorum dicturos, et tamen occulte dicemus interiectione verborum. Si oratio adversariorum auditoribus fidem fecerit: (neque enim non facile scire poterimus, quoniam non sumus nescii, quibus rebus fides fieri soleat:) ergo si fidem factam putabimus, his nos rebus insinuabimus ad causam: de eo, quod adversarii firmissimum sibi putaverint, primum nos dicturos pollicebimur; aut ab adversarii dicto exordiemur, et ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione utemur, quid potissimum dicamus, aut cui loco primum respondeamus, cum admiratione. Si defessi erunt audiendo; ab aliqua re, quae risum movere possit, incipiemus, ab apologo, a fabula verisimili, imitatione depravata, inversione, ambiguo, suspicione, irrisione stultitiae, exsuperatione, collatione, literarum mutatione, dicto praeter exspectationem, similitudine, novitate. histo-

ria, versu; aut ab alicuius interpellatione, aut arrisione; et si promiserimus, aliter, ac parati fuerimus, nos esse dicturos, nos non eodem modo, ut ceteri soleant, verba facturos, quid alii soleant, quid nos facturi simus, breviter exponemus.

7. Inter insinuationem et principium hoc interest. Principium huiusmodi debet esse, ut statim et aperte his rationibus, quibus praescripsimus, aut benevolum, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem. At insinuatio eiusmodi debet esse, ut occulte per dissimulationem eadem illa omnia conficiamus. Verum hae tres utilitates tametsi in tota oratione sunt comparandae, hoc est, ut auditores sese perpetuo nobis attentos, dociles, benevolos praebeant; tamen id per exordium causae maxime comparandum est.

In exordienda causa servandum est, ut lenis sit sermo, et usitata verborum consuetudo, ut non apparata oratio esse videatur.

Nunc, ne quando vitioso exordio utamur, quae vitia vitanda sint, docebo. Vitiosum exordium est, quod in plures causas potest accommodari, quod vulgare dicitur. Item vitiosum est, quo nihilo minus adversarius potest uti, quod commune appellatur. Item illud, quo leviter commutato adversarius poterit uti ex contrario. Item vitiosum est, quod nimium apparate compositum, aut nimis longum est, et quod non ex ipsa causa natum videtur, ut proprie cohaereat cum narratione; et quod neque benevolum, neque docilem, neque at-

tentum facit auditorem. De exordio satis dictum est; deinceps ad narrationem transeamus.

8. Narrationum tria sunt genera. Unum est, quum exponimus rem gestam, et unumquodque trahimus ad utilitatem nostram, vincendi causa; quod genus pertinet ad eas causas, de quibus iudicium futurum est. Alterum genus est, quod intercurrit nonnunquam fidei, aut criminationis, aut transitionis, aut alicuius apparationis, vel laudationis causa. Tertium genus est id, quod a causa civili remotum est; in quo tamen exerceri convenit, quo commodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. Eius narrationis duo sunt genera: unum, quod in negotiis; alterum, quod in personis positum est. Id, quod in negotiorum expositione positum est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quae neque veras, neque verisimiles continet res, ut hae, quae tragoediis traditae sunt. Historia est res gesta, sed ab aetatis nostrae memoria remota. Argumentum est ficta res, quae tamen fieri potuit; velut argumenta comoediarum. Illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festivitatem, animorum dissimilitudinem, gravitatem, levitatem, spem, metum, suspicionem, desiderium, dissimulationem, misericordiam, rerum varietates, fortunae commutationem, insperatum incommodum, subitam laetitiam, iucundum exitum rerum. Verum haec in exercendo transigentur. Illud, quod ad

veritatem pertinet, quomodo tractari conveniat, aperiemus.

9. Tres convenit res habere narrationem: ut brevis, ut dilucida, ut verisimilis sit; quae quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est.

Rem breviter narrare poterimus, si inde incipiemus, unde necesse erit; et si non ab ultimo initio repetere volemus; et si summatim, non particulatim narrabimus; et si non ad extremum, sed usque eo, quo opus erit, persequemur; et si transitionibus nullis utemur; et si non deerrabimus ab eo, quod coeperimus exponere; et si exitus rerum ita ponemus, ut ante quae facta sunt sciri possint, tametsi nos reticuerimus, quod genus, si dicam, me ex provincia rediisse, profectum quoque in provinciam intelligatur. Et omnino non modo id, quod obest, sed etiam id, quod neque obest, neque adiuvat, satius est praeterire. Et ne bis aut saepius idem dicamus, cavendum est; etiam ne quid, simul diximus, deinceps dicamus, hoc modo:

Athenis Megaram vesperi advenit Simo:
Ubi advenit Megaram, insidias fecit virgini:
Insidias postquam fecit, vim in loco attulit.

Rem dilucide narrabimus, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponemus, et rerum ac temporum ordinem conservabimus, et si ita narrabimus, ut gestae res erunt, aut ut potuisse geri videbuntur. Hic erit considerandum, ne quid per-

perturbate, ne quid contorte, ne quid ambigue, ne quid nove dicamus, ne quam in aliam rem transeamus, ne ab ultimo repetamus, ne longe persequamur, ne quid, quod ad rem pertineat, praetereamus. Et si sequemur ea, quae de brevitate praecepta sunt. Nam quo brevior, eo dilucidior et cognitu facilior narratio fiet.

Verisimilis narratio erit, si, ut mos, ut opinio, ut natura postulat, dicemus; si spatia temporum, personarum dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt; ne referri possit, aut temporis parum fuisse, aut causam nullam, aut locum idoneum non fuisse, aut homines ipsos facere, aut pati non potuisse. Si vera res erit, nihilo minus haec omnia narrando conservanda sunt; nam saepe veritas, nisi haec servata sint, fidem facere non potest; sin ficta, eo magis erunt observanda. De iis rebus caute confingendum est, quibus in rebus tabulae, aut alicuius firma auctoritas videbitur interfuisse. Adhuc, quae dicta sunt, arbitror mihi constare cum ceteris artis scriptoribus, nisi quia de insinuationibus nova quaedam excogitavimus, quod eas soli nos in tria tempora divisimus, ut plane certam viam et perspicuam rationem exordiorum haberemus.

10. Nunc, quod reliquum est, quoniam de rerum inventione disputandum est, in qua singulare consumitur oratoris officium, dabimus ope-

ram, ut nihilo minus industrie, quam rei utilitas postulabit, quaesiisse videamur; si prius pauca de causarum divisione dixerimus.

Causarum divisio in duas partes distributa est. Primum perorata narratione debemus aperire, quid nobis conveniat cum adversariis, et si ea, quae nobis utilia erunt, convenient, quid in controversia relinquatur, hoc modo: „Interfectam esse matrem ab Oreste, convenit mihi cum adversariis; iurene fecerit, et licueritne facere, id est in controversia.“ Item e contrario: „Agamemnonem esse a Clytaemnestra occisum confitentur; quum id ita sit, me ulcisci parentem negant oportuisse.“ Deinde, quum hoc fecerimus, distributione uti debemus. Ea dividitur in duas partes, enumerationem et expositionem. Enumeratione utemur, quum dicemus numero, quot de rebus dicturi simus. Eam plus quam trium partium esse non oportet. Nam et periculum, ne quando plus minusve dicamus, et suspicionem affert auditori meditationis et artificii, quae res fidem abrogat orationi. Expositio est, quum res, de quibus dicturi sumus, exponimus breviter et absolute.

11. Nunc ad confirmationem et confutationem transeamus. Tota spes vincendi, ratioque persuadendi posita est in confirmatione et confutatione. Nam quum argumenta nostra exposuerimus, contrariaque dissolverimus, absolute nimirum munus oratorium confecerimus. Utrumque igitur facere poterimus, si constitutionem causae

cognoverimus. Causarum constitutiones alii quatuor fecerunt; noster doctor Hermes tres putavit esse; non ut de illorum quicquam detraheret inventione, sed ut ostenderet, id, quod oportuisset simpliciter ac singulari modo doceri, illos distribuisse dupliciter et bipertito.

Constitutio est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione coniuncta. Constitutiones itaque, ut ante diximus, tres sunt, coniecturalis, legitima, iuridicialis. Coniecturalis est, quum de facto controversia est, hoc modo: Aiax in silva, postquam rescivit, quae fecisset per insaniam, gladio incubuit. Ulysses intervenit; occisum conspicatur; e corpore telum cruentum educit. Teucer intervenit; fratrem occisum, inimicum fratris cum gladio cruento videt; capitis arcessit. Hic, quoniam coniectura verum quaeritur, de facto erit controversia, et ex eo constitutio causae coniecturalis nominatur.

12. Legitima constitutio est, quum in scripto aliquid controversiae nascitur. Ea dividitur in partes sex, scriptum et sententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem, translationem, ratiocinationem.

Ex scripto et sententia nascitur controversia, quum videtur scriptoris voluntas cum scripto ipso dissentire, hoc modo: Sit lex, quae iubeat, eos, qui propter tempestatem navim reliquerint, omnia perdere; eorum navim, ceteraque esse, si navis conservata sit, qui remanserint in navi.

Magnitudine tempestatis quidam perterriti omnes navim reliquerunt, et in scapham conscenderunt, praeter unum aegrotum. Is propter morbum exire et fugere non potuit. Casu et fortuitu navis in portum incolumis delata est; illam aegrotus possidet; navim petit ille, cuius fuerat. Haec constitutio legitima est ex scripto et sententia.

Ex contrariis legibus controversia constat, quum alia lex iubet aut permittit, alia vetat quippiam fieri, hoc modo: Lex vetat eum, qui de pecuniis repetundis damnatus sit, in concione orationem habere. Altera lex iubet augurem, in demortui locum qui petat, in concione nominare. Augur quidam, damnatus de pecuniis repetundis, in demortui locum nominavit. Petitur ab eo mulcta. Constitutio haec legitima est ex contrariis legibus.

Ex ambiguo controversia nascitur, quum re in unam sententiam scripta, scriptum duas aut plures sententias significat, hoc modo: Paterfamilias, quum filium heredem faceret, testamento vasa argentea uxori legavit: HERES MEUS UXORI MEAE XXX PONDO VASORUM ARGENTEORUM DATO, QUAE VOLET. Post mortem eius vasa pretiosa, et caelata magnifice, petit mulier. Filius se, quae ipse velit, in XXX pondo ei debere dicit. Constitutio est legitima ex ambiguo.

Ex definitione constat causa, quum in controversia est, quo nomine factum appelletur. Ea est huiusmodi: Quum L. Saturninus legem frumentariam de semissibus et trientibus laturus esset, Q.

Caepio, qui per id temporis quaestor urbanus erat, docuit senatum, aerarium pati non posse largitionem tantam. Senatus decrevit, si eam legem ad populum ferat, adversus remp. videri eum facere. Saturninus ferre coepit. Collegae intercedere. Ille nihilo minus cistellam detulit. Caepio, ut illum contra S. C. intercedentibus collegis, vidit ferre, cum viris bonis impetum facit, pontes disturbat, cistas deiicit, impedimento est, quo secius feratur lex; arcessitur Caepio maiestatis. Constitutio est legitima ex definitione. Vocabulum enim definitur ipsum, quum quaeritur, quid sit minuere maiestatem.

Ex translatione controversia nascitur, quum aut tempus differendum, aut accusatorem mutandum, aut iudices mutandos reus dicit. Hac parte constitutionis, Graeci in iudiciis, nos in iure civili plerumque utimur. In hac parte nos iuris civilis scientia iuvabit. In iudiciis tamen nonnihil ea utimur, hoc modo: Si quis peculatus accusetur, quod vasa argentea publica de loco privato dicatur sustulisse, possit dicere, quum definitione sit usus, quid sit furtum, quid peculatus, secum furti agi, non peculatus oportere. Haec partitio legitimae constitutionis his de causis raro venit in iudicium, quod in privata actione praetoriae exceptiones sunt, et causa cadit is, qui non, quemadmodum oportet, egerit; et in publicis quaestionibus cavetur legibus, ut ante, si reo commodum sit, iudicium de accusatore fiat, utrum illi liceat accusare, necne.

13. Ex ratiocinatione controversia constat, quum res sine propria lege venit in iudicium, quae tamen ab aliis legibus similitudinem quandam aucupatur. Ea est huiusmodi. Lex est: SI FURIOSUS ESCIT, AGNATORUM GENTILIUMQUE IN EO PECUNIAQUE EIUS POTESTAS ESTO. Et lex: PATERFAMILIAS UTI SUPER FAMILIA PECUNIAVE SUA LEGAVERIT, ITA IUS ESTO. Et lex: SI PATERFAMILIAS INTESTATUS MORITUR, FAMILIA PECUNIAQUE EIUS AGNATORUM GENTILIUMQUE ESTO. Malleolus iudicatus est matrem necasse. Ei damnato statim folliculo lupino os obvolutum est, et soleae ligneae pedibus inductae sunt, et in carcerem ductus est. Qui defenderant eum, tabulas in carcerem afferunt; heredes quos iubet scribunt; testes rite affuerunt; de illo supplicium paulo post sumitur. Ii, qui heredes erant testamento, hereditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnaverat in eius periculo, suam vocat hereditatem lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla affertur, et tamen multae afferuntur, e quibus ratiocinatio nascitur, quare potuerit, aut non potuerit iure testamentum facere. Constitutio legitima est ex ratiocinatione. Cuiusmodi partes essent legitimae constitutionis ostendimus; nunc de iuridiciali constitutione dicamus.

14. Iuridicialis constitutio est, quum factum convenit, sed iure, an iniuria factum sit, quaeritur. Eius constitutionis partes sunt duae, quarum una absoluta, altera assumtiva nominatur. Absoluta est, quum id ipsum, quod factum est, ut aliud

nihil foris assumatur, recte factum esse dicemus. Ea est huiusmodi: Mimus quidam nominatim Accium poetam compellavit in scena. Cum eo Accius iniuriarum agit. Hic nihil aliud defendit, nisi licere nominari eum, cuius nomine scripta dentur agenda. Assumtiva pars est, quum per se defensio infirma est, sed assumta extraria re comprobatur. Assumtivae partes sunt quatuor: concessio, translatio criminis, remotio criminis, comparatio.

Concessio est, quum reus postulat sibi ignosci. Ea dividitur in purgationem, et deprecationem. Purgatio est, quum consulto se negat reus fecisse. Ea dividitur in fortunam, imprudentiam, necessitudinem. Fortunam, ut Caepio ad tribunos pl. de amissione exercitus; imprudentiam, ut ille, qui de eo servo, qui dominum occiderat, cui frater esset, supplicium sumsit, antequam tabulas testamenti aperuisset, quum is servus manumissus testamento esset; necessitudinem, ut ille, qui ad diem commeatus non venit, quod eum aquae interclusissent. Deprecatio est, quum et peccasse se, et consulto fecisse reus confitetur, et tamen postulat, ut sui misereatur. Hoc in iudicio fere non potest usu venire; nisi, quando pro eo dicimus, cuius multa recte facta constant, hoc modo in loco communi per amplificationem iniiciemus: „Quod si hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficiis ignosci conveniret: verum nihil postulat ignosci.“ Ergo in iudicium

non venit; at in senatum, aut ante imperatorem, et in consilium talis causa potest venire.

15. Ex translatione criminis causa constat, quum fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus: ut Orestes quum se defendit, in matrem confert crimen.

Ex remotione criminis causa constat, quum a nobis non crimen ipsum, sed culpam amovemus, et vel in hominem transferimus, vel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur: ut, si accusetur is, qui P. Sulpicium se fateatur occidisse, et id iussu consulum defendat; et eos dicat non modo imperasse, sed rationem quoque ostendisse, quare id facere liceret. In rem confertur, ut, si quis, ex testamento quod facere iussus sit, ex plebiscito vetetur.

Ex comparatione causa constat, quum dicimus necesse fuisse alterutrum facere, et id, quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea causa huiusmodi est: C. Popillius, quum a Gallis obsideretur, neque effugere ullo modo posset, venit cum hostium ducibus in colloquutionem; ita discessit, ut, si impedimenta relinqueret, exercitum educeret. Satius esse duxit, amittere impedimenta, quam exercitum. Exercitum eduxit; impedimenta reliquit; arcessitur maiestatis.

16. Quae constitutiones, et quae constitutionum partes sint, videor ostendisse. Nunc quo modo eas, et qua via tractari conveniat, demonstrandum est; si prius aperuerimus, quid oporteat ab ambo-

bus in causa destinari, quo ratio omnis totius orationis conferatur.

Constitutione igitur reperta, statim quaerenda est ratio, quae causam facit, et continet defensionem, hoc modo: (ut docendi causa in hoc potissimum consistamus;) Orestes, quum confiteatur se occidisse matrem, nisi attulerit facti rationem, perverterit defensionem. Ergo affert eam; quae nisi intercederet, ne causa quidem esset: „illa enim, inquit, patrem meum occiderat.“ Ergo (ut ostendi) ratio ea est, quae continet defensionem, sine qua ne parva quidem dubitatio potest remorari damnationem.

Inventa ratione, firmamentum quaerendum est; id est, quod continet accusationem, quod affertur contra rationem defensionis, de qua ante dictum est. Id constituetur hoc modo: Quum usus fuerit Orestes ratione, hoc pacto: „Iure occidi, illa enim patrem meum occiderat;“ utetur accusator firmamento, hoc pacto: „Sed non abs te occidi, neque indemnatam poenas pendere oportuit.“ Ex ratione defensionis, et ex firmamento accusationis, iudicii quaestio nascatur oportet; quam nos iudicationem, Graeci *κρινόμενον* appellant. Ea constituetur ex coniunctione firmamenti et rationis, hoc modo: Quum dicat Orestes, se patris ulciscendi causa matrem occidisse, rectumne fuerit, a filio, sine iudicio, Clytaemnestram occidi. Ergo hac ratione iudicationem reperire convenit.

17. Reperta iudicatione, omnem rationem totius orationis eo conferri oportebit. In omnibus constitutionibus et partibus constitutionum hac via iudicationes reperientur, praeterquam in coniecturali constitutione. Nam in ea nec ratio quaeritur, quare fecerit; fecisse enim negatur; nec firmamentum exquiritur, quoniam non subest ratio. Quare ex intentione et infitiatione iudicatio constituitur, hoc modo. Intentio: „Occidisti Aiacem.“ Infitiatio: „Non occidi.“ Iudicatio: „Occideritne.“ Ratio omnis utriusque orationis, ut ante dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionum; iudicationes quoque plures erunt in una causa; sed omnes simili ratione reperientur. Sedulo dedimus operam, ut breviter et dilucide, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. Nunc, quoniam satis huius voluminis magnitudo crevit, commodius est in altero libro de ceteris rebus deinceps exponere; ne qua possit animum tuum defatigatio retardare. Sed si tardius haec, quam studes, absolventur, quum rerum magnitudini, tum nostris quoque occupationibus assignare debebis. Veruntamen maturabimus, et quod negotio diminutum fuerit, exaequabimus industria: ut pro tuo in nos officio, et nostro in te studio munus hoc accumulatissime tuae largiamur voluntati.

RHETORICORUM

AD

HERENNIUM

LIBER SECUNDUS.

SUMMARIUM

LIBRI SECUNDI.

In hoc libro auctor praemissa brevi quum dictorum superiori libro tum dicendorum summa (c. 1.) pergit exponere, quae ad confirmationem et confutationem in genere iudiciali pertinent; ita ut initium faciat docendi, quibus argumentationibus in unaquaque parte generis iudicialis uti conveniat. (c. 2 - 17.)

Itaque primum c. 2. seqq. de causa coniecturali agit; et quoniam huius constitutionis sex partes sunt, agit 1. de probabili, per quod probatur expedisse reo peccare, et a simili turpitudine hominem nunquam abfuisse; (c. 2. 3.) 2. de collatione, quum accusator id, quod adversarium fecisse criminatur, alii nemini, nisi reo, bono fuisse demonstrat; 3. de signo, per quod ostenditur idonea perficienda facultas esse quaesita, cuiusmodi sunt locus, tempus, spatium, occasio, spes perficiendi, spes celandi; (c. 4.) 4. de argumento, per quod reus coarguitur certioribus indiciis et magis firma suspicione; (c. 5.) 5. de consequutione, quum quaeritur, quae signa nocentis et innocentis consequi soleant; (c. 6.) 6. de approbatione, qua utuntur oratores ad extremum confirmata suspicione. Approbationis loci dividuntur in locos proprios, quibus nisi accusator, et nisi defensor nemo potest uti, et utriusque communes. Huius generis sunt, qui dicuntur, a testibus, contra testes, a quaestionibus, (h. e. ratione quaerendi e servis per tormenta) contra quaestiones, ab argumentis, contra argumenta, a rumoribus, contra rumores. (c. 7.)

Secundo loco agitur de partibus legitimae constitutionis; c. 8. sqq. et quidem 1. de causa, in qua voluntas scriptoris cum scripto dissidere videatur; (c. 8. 9.) 2. de duabus legibus inter se

discrepantibus; (c. 10.) 3. de ambiguo; (c. 11.) 4. de causa in qua definitione opus est; (c. 12.) 5. de translationibus et 6. de causa rationali. (c. 12. extr.)

Tertio loco de partibus iuridicialis constitutionis agitur, (c. 13. sqq.) ubi primum absoluta spectatur, in qua reus ipsam rem, quam fecisse confitetur, iure factam dicit sine ulla assumtione extrariae defensionis. In hac igitur iuris partes adhibentur, quae sunt natura, lex, consuetudo, iudicatum, aequum et bonum, pactum. (c. 13.) Deinde assumtiva pars iuridicialis constitutionis consideratur, doceturque, quid ab accusatore et defensore fieri debeat 1. in comparatione, ubi quaeritur, utrum satius fuerit agere id quod reus dicat se fecisse, an id quod accusator dicat oportuisse fieri; (c. 14.) 2. in translatione criminis (c. 15.) quum ab reo facti causa in aliorum peccatum transfertur; 3. in concessione (c. 16. 17.) per quam reus sibi ignosci postulat, sive se purgando, sive deprecando.

Expositis igitur argumentationibus in unaquaque iudicialis generis parte adhibendis, docet auctor, quemadmodum ipsae argumentationes ornate et absolute tractari possint c. 18. seqq. Itaque primum partes argumentationis enumerantur ac definiuntur, propositio, ratio, rationis confirmatio, exornatio, complexio (c. 18. 19.); deinde secundum ordinem harum partium, quae vitanda sint in singulis vitia, commonstratur. (c. 20 — 29.)

Iam absoluta de ceteris partibus orationis in causa iudiciali disputatione, (dictum enim erat de exordio, narratione, divisione, confirmatione et confutatione) sequitur locus de conclusionibus (c. 30. sqq.) ubi 1. de enumeratione, 2. de amplificatione, 3. de commiseratione (c. 31.) agitur.

RHETORICORUM
AD
C. HERENNIUM
LIBER SECUNDUS.

1. In primo libro, Herenni, breviter exposuimus, quas causas recipere oratorem oporteret, et in quibus officiis elaborare conveniret, et ea officia qua ratione facillime consequi posset. Verum, quia neque de omnibus simul dici poterat, et de maximis primum scribendum fuit, quo cetera tibi faciliora cognitu viderentur; ita nobis placitum est, ut ea, quae difficillima essent, potissimum conscriberemus.

Causarum tria sunt genera, demonstrativum, deliberativum, iudiciale; quod multo difficillimum est. Ergo id primum absolvemus. Hoc et priore libro egimus, quum de quinque oratoris officiis

tractaremus, quorum inventio et prima, et difficillima est. Eaque nobis erit hoc in libro propemodum absoluta, sed parvam partem eius in tertium volumen transferemus. De sex partibus orationis quum scribere instituimus, in primo libro loquuti sumus de exordio, narratione, divisione, nec pluribus verbis, quam necesse fuit, nec minus dilucide, quam te velle existimabamus. Deinde coniunctim de confirmatione et confutatione dicendum fuit. Quare genera constitutionum et earum partes aperuimus: ex quo simul ostendebatur, quomodo constitutionem et partes constitutionis, causa posita, reperiri oporteret. Deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quaeri conveniret: qua inventa, curandum, ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur.

Reliquum videbatur esse, ut ostenderemus, quae ratio posset inventiones ad unamquamque constitutionem aut partem constitutionis accommodare; et item quas argumentationes, quae Graeci ἐπιχειρήματα appellant, sequi, et quas vitare oporteret; quorum utrumque pertinet ad confirmationem et confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationum uti oporteat; qui locus erat postremus de sex partibus orationis.

2. Primum ergo quaeremus, quemadmodum quamque causam tractari conveniat. Et nimirum coniecturalem, quae prima et difficillima est,

potis-

potissimum consideremus. In causa coniecturali, narratio accusatoris suspiciones interiectas et dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nusquam ventum, aut abitum, nihil denique factum sine causa putetur. Defensoris narratio simplicem et dilucidam expositionem debet habere, cum attenuatione suspicionis. Huius constitutionis ratio in sex partes est distributa; probabile, collationem, signum, argumentum, consequutionem, approbationem. Horum unumquidque quid valeat, aperiemus.

3. Probabile est, per quod probatur, expedisse reo peccare, et a simili turpitudine hominem nunquam abfuisse. Id dividitur in causam et in vitam. Causa est ea, quae induxit ad maleficium, commodorum spe, aut incommodorum vitatione: ut quum quaeritur, num quod commodum maleficio appetierit, num honorem, num pecuniam, num dominationem; num aliquam cupiditatem amoris, aut huiusmodi libidinis voluerit explere; aut num quod incommodum vitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, supplicium. Hic accusator in spe commodi cupiditatem adversarii, in vitatione incommodi formidinem augebit; defensor autem negabit fuisse causam, si poterit, aut eam vehementer extenuabit; deinde iniquum esse dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re pervenerit, in suspicionem maleficii devocari. Deinde vita hominis ex ante factis spectabitur. In quo primum

considerabit accusator, num quando simile quid fecerit. Si id non reperiet, quaeret, num quando venerit in similem suspicionem; et in eo debebit esse occupatus, ut ad eam causam peccati, quam paulo ante exposuerit, vita hominis possit accommodari, hoc modo. Si dicet pecuniae causa fecisse, ostendet eum semper avarum fuisse; si honoris, ambitiosum; ita poterit animi vitium cum causa peccati conglutinare. Si non poterit par vitium cum causa reperire, reperiat dispar. Si non poterit avarum demonstrare, demonstret corruptorem vel perfidiosum, si quo modo poterit; denique aliquo aut quam plurimis vitiis contaminabit personam; deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hoc tam perperam fecisse non esse mirandum. Si vehementer castus et integer existimabitur adversarius, dicet facta, non famam spectari oportere; illum ante occultasse sua flagitia; se planum facturum, ab eo maleficium non abesse. Defensor primum demonstrabit vitam integram, si poterit; sin autem, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adolescentiam, vim, persuasionem; quibus rebus vituperatio eorum, quae extra id crimen erunt, debeat assignari. Sin vehementer vitae hominis turpitudine impedietur et infamia, prius dabit operam, ut falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente; et utetur loco communi, rumoribus credi non oportere. Sin nihil horum fieri poterit, utatur extrema defensione, et dicat, non se de

moribus eius apud censores, sed de criminibus adversariorum apud iudices dicere.

4. Collatio est, quum accusator id, quod adversarium fecisse criminatur, alii nemini, nisi reo, bono fuisse demonstrat; aut alium neminem potuisse perficere, nisi adversarium; aut eum ipsum aliis rationibus aut non potuisse, aut non aeque commode potuisse; aut eum fugisse alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco defensor demonstret oportet, aut aliis quoque bono fuisse, aut alios quoque id, quod ipse insimuletur, facere potuisse.

Signum est, per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quaesita. Id dividitur in partes sex: locum, tempus, spatium, occasionem, spem perficiendi, spem celandi. Locus quaeritur, celebris, an desertus; semper desertus, an tum, quum id factum sit, fuerit in eo loco solitudo; sacer, an profanus; publicus, an privatus fuerit; cuiusmodi loci attingant; num, qui quid est passus, perspectus aut exauditus esse possit. Horum quid reo, quid accusatori conveniat, perscribere non gravaremur, nisi facile quivis, causa posita, posset iudicare. Initia enim inventionis ab arte debent proficisci; cetera facile comparabit exercitatio. Tempus ita quaeritur: qua parte anni; qua die; noctu, an interdiu; qua diei, qua noctis hora factum esse dicatur, et cur eiusmodi temporibus. Spatium ita consideratur: satisne longum

fuerit ad eam rem transigendam, et potueritne sciri, satis ad id perficiendum spatii futurum. Nam parvi refert satis spatii fuisse, si id ante sciri et ratione provideri non potuit. Occasio quaeritur, idoneane satis fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quae aut praeterita sit, aut non exspectata. Spes perficiendi quae fuerit, spectabitur hoc modo: si, quae supra dicta sunt signa, concurrerint; si praeterea ex altera parte vires, pecunia, consilium, scientia, apparatio; ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio videbitur fuisse; quare scire potuerit, utrum diffidendum, an confidendum fuerit. Spes celandi quae fuerit, quaeritur ex consciis, arbitris, adiutoribus, liberis aut servis, aut utrisque.

5. Argumentum est, per quod reus coarguitur certioribus indiciis, et magis firma suspicione. Id dividitur in tempora tria, praeteritum, instans, consequens. In praeterito tempore oportet considerare, ubi fuerit, ubi visus sit, quocum visus sit, num quid appararit, num quem convenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de consciis, de adiutoribus, num quid de adiumentis; num quo in loco praeter consuetudinem fuerit, aut alieno tempore. In instanti tempore quaeritur, num visus sit, quum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus, aut denique, num quid aliquo sensu perceptum sit, tactu, odoratu, gustatu. Nam quivis horum sensuum potest conflare suspi-

cionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta relictum sit, quod indicet aut factum esse maleficium, aut a quo sit factum. Factum esse, hoc modo: si tumore et livore decoloratum est corpus mortui, significat eum veneno necatum. A quo factum sit, hoc modo: si telum, si vestimentum, si quid eiusmodi relictum, aut vestigium rei repertum fuerit, si cruor in vestimentis, si in eo loco comprehensus, aut visus transacto negotio, quo in loco res gesta dicitur.

6. Consequutio est, quum quaeritur, quae signa nocentis et innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit, adversarium, quum ad eum ventum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter loquutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid; quae signa conscientiae sunt. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet, eum usque adeo praemeditatum fuisse, quid sibi esset usu venturum, ut constantissime consistens responderet; quae signa confidentiae, non innocentiae sunt. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati commotum esse dicet; si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum.

7. Approbatio est, qua utimur ad extremum, confirmata suspicione. Ea habet locos proprios atque communes. Proprii sunt, quibus, nisi accusator, et, quibus, nisi defensor, nemo potest uti. Communes sunt, qui alia in causa

ab reo, alia ab accusatore tractantur. In causa coniecturali proprius locus accusatoris est, quum dicit malorum misereri non oportere, et quum auget facti atrocitatem. Defensoris proprius locus est, quum misericordiam captat, et quum accusatorem calumniari criminatur. Communes loci sunt quum accusatoris, tum defensoris, a testibus, contra testes, a quaestionibus, contra quaestiones, ab argumentis, contra argumenta, a rumoribus, contra rumores. A testibus dicemus secundum auctoritatem et vitam testium, et constantiam testimoniorum. Contra testes, secundum vitae turpitudinem, testimoniorum inconstantiam; si aut fieri non potuisse dicemus, aut non factum esse quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupide dicere, et argumentari. Haec et ad improbationem et approbationem testium pertinebunt. A quaestionibus dicemus, quum demonstrabimus, maiores veri inveniendi causa tormentis et cruciatibus voluisse quaeri, et summo dolore homines cogi, ut quidquid sciant, dicant. Et praeterea confirmatior haec erit disputatio, si, quae dicta erunt, argumentando, iisdem viis, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad verisimilem suspicionem; idemque hoc in testimoniis facere oportebit. Contra quaestiones hoc modo dicemus: primum maiores voluisse certis in rebus interponi quaestiones, quum, quae vere dicerentur, sciri, quae falso in quaestione pronuntiarentur, refelli

possent, hoc modo: quo in loco quid positum esset; et si quid esset simile, quod videri, aut aliquo signo percipi posset; deinde, dolori credi non oportere, quod alius alio recentior sit in dolore, quod ingeniosior ad comminiscendum, quod denique saepe scire, aut suspicari possit, quid quaesitor velit audire; quod quum dixerit, intelligat sibi finem doloris futurum. Haec disputatio comprobabitur, si refellemus, quae in quaestionibus erunt dicta, probabili argumentatione; idque partibus coniecturae, quas ante exposuimus, facere oportebit. A b a r g u m e n t i s, et signis, et ceteris locis, quibus augetur suspicio, dicere hoc modo convenit: quum multa concurrant argumenta et signa, quae inter se consentiant, rem perspicuam, non suspiciosam videri oportere; item plus oportere signis et argumentis credi, quam testibus; haec enim eo modo exponi, quo modo re vera sint gesta; testes corrumpi posse vel pretio, vel gratia, vel metu, vel simultate. C o n t r a a r g u m e n t a et signa et ceteras suspiciones dicemus hoc modo: si demonstrabimus, nullam rem esse, quam non suspicionibus quivis possit criminari; deinde unamquamque suspicionem extenuabimus, et dabimus operam, ut ostendamus, nihilo magis in nos eam, quam in alium quempiam convenire; indignum esse facinus, sine testibus coniecturam et suspicionem firmamenti satis habere. A r u m o r i b u s dicemus: si negabimus temere famam nasci

solere, quin subsit aliquid; et si dicemus causam non fuisse, quare quispiam confingeret et comminisceretur; et praeterea, si ceteri falsi soleant esse, argumentabimur hunc esse verum. Contra rumores dicemus primum, si docebimus multos esse falsos rumores, et exemplis utemur, de quibus falsa fama fuerit; et aut inimicos nostros, aut homines natura malevolos et maledicos confinxisse dicemus; et aut aliquam fictam fabulam in adversarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore esse, aut verum rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat, neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus, ideo quod quivis homo possit quemvis turpem de quolibet rumorem proferre, et confictam fabulam dissipare. Veruntamen si rumor vehementer probabilis esse videbitur, argumentando famae fidem poterimus abrogare. Quod et difficillima tractatu est constitutio coniecturalis, et in veris causis saepissime tractanda, eo diligentius omnes eius partes persequuti sumus; ut ne parvula quidem titubatione aut offensione impediremur, si ad hanc rationem praeceptionis, assiduitatem exercitationis accommodassemus.

8. Nunc ad legitimae constitutionis partes transeamus. Quum voluntas scriptoris cum scripto dissidere videbitur, si a scripto dicemus, his locis utemur: primum scriptoris collaudatione; deinde scripti recitatione; deinde percontatione, scirentne adversarii id scriptum fuisse

in lege, aut in testamento, aut in stipulatione, aut in quolibet scripto, quod ad eam rem pertineat; deinde collatione, quid scriptum sit, quid adversarii se fecisse dicant; quid iudicem sequi conveniat, utrum id, quod diligenter perscriptum sit, an id, quod acute sit excogitatum. Deinde ea sententia, quae ab adversariis sit excogitata, et scriptori attributa, conteretur et infirmabitur. Deinde quaeretur, quid ei obfuerit, si id voluisset scribere, ut non potuerit perscribi. Deinde a nobis sententia reperietur, et causa proferetur, quare id scriptor senserit, quod perscripsit: et demonstrabitur scriptum illud esse dilucide, breviter, commode, perfecte, certa cum ratione. Deinde exempla proferentur, quae res, quum ab adversariis sententia et voluntas afferretur, a scripto potius iudicatae sint. Deinde ostendetur, quam periculosum sit a scripto recedere. Locus communis est contra eum, qui, quum fateatur, se contra id, quod legibus sancitum, aut testamento perscriptum sit, fecisse, tamen facti quaerat defensionem.

9. A sententia sic dicemus. Primum laudabimus scriptoris commoditatem atque brevitatem, quod tantum scripserit id, quod necesse fuerit: illud, quod sine scripto intelligi potuerit, non necessario scribendum putarit. Deinde dicemus, calumniatoris esse officium, verba et literas sequi, negligere voluntatem. Deinde id, quod scriptum sit, aut non posse fieri, aut non lege, non more,

non natura, non aequo et bono posse fieri; quae omnia scriptorem voluisse quam rectissime fieri, nemo dubitet; at ea, quae a nobis facta sint, iustissime facta. Deinde contrariam sententiam aut nullam esse, aut stultam, aut iniustam, aut non posse fieri, aut non constare cum superioribus et inferioribus sententiis; aut cum iure communi, aut cum aliis legibus communibus, aut cum rebus iudicatis dissentire. Deinde exemplorum a voluntate, et contra scriptum iudicatorum enumeratio fiat; deinde legum et stipulationum breviter excerptarum, in quibus intelligatur scriptorum voluntas, expositio. Locus communis contra eum, qui scriptum recitet, et scriptoris voluntatem non interpretetur.

10. Quum duae leges inter se discrepant, videndum est primum, num qua obrogatio, aut derogatio sit. Deinde, utrum leges ita dissentiant, ut altera iubeat, altera vetet: an ita, ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defensio, qui negabit, se fecisse, quod cogeretur ab altera, quum altera lex permitteret. Plus enim valet sanctio permissione. Item illa defensio tenuis est, quum ostenditur id factum esse, quod ea lex sanciat, cui legi obrogatum, vel derogatum sit; id, quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum. Quum haec erunt considerata, statim nostrae legis expositione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde contrariae legis enodabimus voluntatem, et eam

trahemus ad nostrae causae commodum. Deinde de iuridiciali absoluta sumemus rationem iuris, et quaeremus, utrum cum ea faciat; de qua parte posterius disseremus.

11. Si ambiguum esse scriptum putabitur, quod in duas aut in plures sententias trahi possit, hoc modo tractandum est. Primum, sitne ambiguum, quaerendum est. Deinde, quomodo scriptum esset, si id, quod adversarii interpretentur, scriptor fieri voluisset, ostendendum. Deinde id, quod nos interpretemur, et fieri posse, et honeste, recte, lege, more, natura, bono et aequo fieri posse; quod adversarii interpretentur, e contrario: nec esse ambigue scriptum, quum intelligatur, utra sententia vera sit. Sunt, qui arbitrentur, ad hanc causam tractandam vehementer pertinere cognitionem amphiboliarum eam, quae a dialecticis profertur. Nos vero arbitramur, non modo nullo adiumento esse, sed potius maximo impedimento. Omnes enim illi amphibolias aucupantur, eas etiam, quae ex altera parte in sententiam nullam possunt interpretari. Itaque et alieni sermonis molesti interpellatores, et scripti tum odiosi, tum obscuri interpretes sunt; et dum caute et expedite loqui volunt, infantissimi reperiuntur. Ita dum metuunt in dicendo, ne quid ambiguum dicant, nomen suum pronuntiare non possunt. Verum horum pueriles opiniones rectissimis rationibus, quum voles, refellemus. In praesenti autem hoc interdi-

cere non alienum fuit, ut huius infantiae garrulam disciplinam contemneremus.

12. Cum definitione utemur, primum afferemus brevem vocabuli definitionem, hoc modo: „Maiestatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus civitatis amplitudo constat: suffragia populi, et magistratus consilium. Nempe igitur tu et populum suffragio, et magistratum consilio privasti, quum pontes disturbasti." Item ex contrario: „Maiestatem is minuit, qui amplitudinem civitatis detrimento afficit. Ego non affeci, sed prohibui detrimento; aerarium enim conservavi, libidini malorum restiti, maiestatem omnem interire non passus sum." Primum igitur vocabuli sententia breviter, et ad utilitatem causae accommodate describetur; deinde factum nostrum cum verbi descriptione coniungetur; deinde contrariae descriptionis ratio refelletur, si aut falsa erit, aut inutilis, aut turpis, aut iniuriosa. Id quoque ex iuris partibus sumetur de iuridiciali absoluta, de qua iam loquemur.

In translationibus quaeretur primum, num aliquis eius rei actionem, petitionem aut persequutionem habeat, quem non oporteat; num alio modo, tempore, loco; num alia lege, num alio quaerente sit agendum. Haec legibus, moribus, aequo et bono reperientur; de quibus dicetur in iuridiciali absoluta.

In causa rationali primum quaeretur, ecquid in rebus maioribus, aut minoribus, aut similibus,

similiter scriptum aut iudicatum sit; deinde, utrum ea res similis sit ei rei, qua de agitur, an dissimilis; deinde, utrum consulto de ea re scriptum non sit, quod noluerit cavere scriptor, an, quod satis cautum putarit, propter ceterorum scriptorum similitudinem. De partibus legitimae constitutionis satis dictum est, nunc ad iuridicialem revertamur.

13. Absoluta iuridiciali constitutione utemur, quum ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, iure factam dicemus, sine ulla assumtione extrariae defensionis. In ea quaeri convenit, iurene factum sit. De eo causa posita dicere poterimus, si, ex quibus partibus ius constet, cognoverimus. Constat igitur ex his partibus: natura, lege, consuetudine, iudicato, aequo et bono, pacto. Natura ius est, quod cognationis aut pietatis causa observatur; quo iure parentes a liberis, et a parentibus liberi coluntur. Lege ius est id, quod populi iussu sancitum est; quod genus: Ut in ius eas, quum voceris. Consuetudine ius est id, quod sine lege, aeque ac si legitimum sit, usitatum est; quod genus: Id, quod argentario tuleris expensum, a socio eius recte repetere possis. Iudicatum est id, de quo sententia lata est, aut decretum interpositum. Ea saepe diversa sunt, ut aliud alii iudici, aut praetori, aut consuli, aut tribuno plebis placitum sit; et fit, ut de eadem re saepe alius aliud decreverit, aut iudicaverit; quod genus: M. Drusus, praetor urbanus, quod cum

herede mandati ageretur, iudicium reddidit; S. Iulius non reddidit. Item: C. Caelius iudex absolvit iniuriarum eum, qui Lucilium poetam in scena nominatim laeserat; P. Mucius eum, qui L. Accium poetam nominaverat, condemnavit. Ergo, quia possunt res simili de causa dissimiliter iudicatae proferri, cum id usu venerit, iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum conferemus. Ex aequo et bono ius constat, quod ad veritatem et utilitatem communem videtur pertinere; quod genus: Ut maior annis LX, et cui morbus causa est, cognitorem det. Ex eo vel novum ius constitui convenit ex tempore et hominis dignitate. Ex pacto ius est, si qui quid inter se pepigerunt, si quid inter quos convenit. Sunt pacta, quae legibus observanda sunt, hoc modo: REM UBI PAGUNT, ORATO; NI PAGUNT, IN COMITIO, AUT IN FORO ANTE MERIDIEM CAUSAM CONIICITO. Sunt item pacta, quae sine legibus observantur ex conventu, quae iure praestare dicuntur. His igitur partibus iniuriam demonstrari, ius confirmari convenit, idque in absoluta iuridiciali faciendum videtur.

14. In assumtiva, quum ex comparatione quaeretur, utrum satius fuerit agere id, quod reus dicat se fecisse, an id, quod accusator dicat oportuisse fieri: primum quaeri convenit, utrum fuerit utilius, ex contentione, hoc est, utrum honestius, facilius, conducibilius. Deinde oporte-

bit quaeri, ipsumne oportuerit iudicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit statuendi potestas. Deinde interponetur ab accusatore suspicio ex constitutione coniecturali, quare putetur non ea ratione factum esse, quo melius deteriori anteponeretur, sed dolo malo negotium gestum. Deinde quaeretur, potueritne vitari, ne in eum locum veniretur. Ab defensore contra refelletur argumentatio coniecturalis, aliqua probabili causa, de qua ante dictum est. His ita tractatis accusator utetur loco communi in eum, qui inutile utili praeposuerit, quum statuendi non haberet potestatem. Defensor contra eos, qui aequum censeant, rem perniciosam utili praeponi, utetur loco communi per conquestionem, et simul quaeret ab accusatoribus, et ab iudicibus ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent; et tempus, locum, rem, deliberationem suam ponet ante oculos.

15. T r a n s l a t i o criminis est, quum ab reo facti causa in aliorum peccatum transfertur. In qua primum quaerendum est, iurene in alium crimen transferatur. Deinde spectandum est, si aeque magnum sit illud peccatum, quod in alium transferatur, atque illud, quod reus suscepisse se fateatur. Deinde, oportueritne in ea re peccare, in qua alius ante peccarit. Deinde, oportueritne iudicium ante fieri. Deinde, quum factum iudicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteatne de ea re iudicium fieri, quae

res in iudicium nondum venerit. Locus communis accusatoris, contra eum, qui plus censeat vim, quam iudicia valere oportere; et ab adversariis percontabitur accusator, quid futurum sit, si idem ceteri faciant, ut de indemnatis supplicia sumant; quid, si ipse accusator idem facere voluisset? Defensor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transferetur; rem, locum, tempus ante oculos ponet, ut ii, qui audient, existiment, aut non potuisse, aut non fuisse utile, rem in iudicium venire.

16. Concessio est, per quam nobis ignosci postulamus. Ea dividitur in purgationem, et deprecationem.

Purgatio est, quum consulto a nobis factum negamus. Ea dividitur in necessitudinem, fortunam, imprudentiam. In prima parte considerandum est, utrum praeter culpam ventum sit in necessitudinem, an culpa venienti necessitudinem fecerit. Deinde quaerendum, ecquo modo vis illa vitari potuerit, ac levari. Deinde is, qui in necessitudinem causam conferet, expertusne sit, quid contra facere, aut excogitare posset. Deinde, num quae suspiciones ex coniecturali constitutione trahi possint, quae significent, id consulto factum esse, quod necessario accidisse dicitur. Deinde, si maxime necessitudo quaepiam fuerit, conveniatne eam satis idoneam causam putari. Si autem imprudentia reus se peccasse dicet, primum quaeretur,

retur, utrum potuerit scire, an non potuerit. Deinde, utrum data sit opera, ut sciretur, an non. Deinde, utrum casu nescierit, an culpa. Nam qui se propter vinum, aut amorem, aut iracundiam, fugisse rationem dicet, is animi vitio videbitur nescisse, non imprudentia. Quare non imprudentia se defendet, sed culpa contaminabit. Deinde coniecturali constitutione quaeretur, utrum scierit, an ignoraverit, et considerabitur, satisne in imprudentia praesidii debeat esse, quum factum constet. Quum in fortunam causa conferetur, et ea re defensor ignosci reo dicet oportere, eadem omnia videntur consideranda, quae de necessitudine praescripta sunt. Etenim omnes hae tres partes purgationis inter se finitimae sunt, ut in omnes eadem fere possint accommodari. Loci communes in his causis: accusatoris, contra eum, qui, quum se peccasse confiteatur, tamen oratione iudices demoretur; defensoris, de humanitate, misericordia; voluntatem in omnibus rebus spectari convenire, et quae consulto facta non sint, in iis fraudem esse non oportere.

17. Deprecatione utemur, quum fatebimur nos peccasse, neque id imprudenter, aut fortuitu, aut necessario fecisse dicemus, et tamen ignosci nobis postulabimus. Hic ignoscendi ratio quaeritur ex iis locis, si plura aut maiora officia, quam maleficia, videbuntur constare; si qua virtus aut nobilitas erit in eo, qui supplicabit; si qua spes

erit, usui futurum, si sine supplicio discesserit; si ipse ille supplex, mansuetus et misericors in potestatibus ostendetur fuisse; si ea, quae peccavit, non odio, neque crudelitate, sed officio et recto studio commotus fecit; si tali de causa aliis quoque ignotum est; si nihil ab eo periculi nobis futurum videbitur, si eum missum fecerimus; si nulla aut a nostris civibus, aut ab aliqua civitate vituperatio ex ea re suscipietur. Loci communes, de humanitate, fortuna, misericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is, qui contra dicet, cum amplificatione, et enumeratione peccatorum. Haec causa iudicialis fieri non potest, ut in primo libro ostendimus: sed quod potest vel ad senatum, vel ad consilium venire, non visa est supersedenda.

Quum a nobis crimen removere volemus, aut in rem, aut in hominem nostri peccati causam conferemus. Si causa in hominem conferetur, quaerendum erit primum, potueritne tantum, quantum reus demonstrabit, is, in quem causa conferetur, et quonam modo aut honeste, aut sine periculo potuerit obsistere; si maxime ita sit, num ea re concedi reo conveniat, quod alieno inductu fecerit. Deinde in coniecturalem trahetur controversiam, et edisseretur, num consulto factum sit. Si causa in rem quandam conferetur, et haec eadem fere, et omnia, quae de necessitudine praecepimus, consideranda erunt.

18. Quoniam satis ostendisse videmur, quibus argumentationibus in unoquoque genere causae iudicialis uti conveniret; consequi videtur, ut doceamus, quemadmodum ipsas argumentationes ornate et absolute tractare possimus. Nam fere non difficile est invenire, quid sit causae adiumento; difficillimum vero est, inventum expolire, et expedite pronuntiare. Haec enim res facit, ut neque diutius, quam satis sit, in eisdem locis commoremur, neque eodem identidem revolvamur, neque inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommode ad aliam deinceps transeamus. Itaque hac ratione et ipsi meminisse poterimus, quid quoquo loco dixerimus, et auditor quum totius causae, tum uniuscuiusque argumentationis distributionem percipere et meminisse poterit. Ergo absolutissima et perfectissima argumentatio est ea, quae in quinque partes est distributa, propositionem, rationem, rationis confirmationem, exornationem, complexionem. Propositio est, per quam ostendimus summatim, quid sit, quod probare volumus. Ratio est causa, quae demonstrat, verum esse id, quod intendimus, brevi subiectione. Rationis confirmatio est ea, quae pluribus argumentis corroborat breviter expositam rationem. Exornatio est, qua utimur rei honestandae et collocupletandae causa, confirmata argumentatione. Complexio est, quae concludit breviter, colligens partes argumentationis.

19. Hisce igitur quinque partibus ut absolutissime utamur, hoc modo tractabimus argumentationem: „Causam ostendemus Ulyssi fuisse, quare interfecerit Aiacem: inimicum enim acerrimum de medio tollere volebat; a quo sibi non iniuria summum periculum metuebat. Videbat illo incolumi, se incolumem non futurum; sperabat illius morte se salutem sibi comparare; consueverat, si iure non poterat, quavis iniuria inimico exitium machinari; cui rei mors indigna Palamedis testimonium dat. Ergo et metus periculi hortabatur eum interimere, a quo supplicium verebatur; et consuetudo peccandi, maleficii suscipiendi removebat dubitationem. Omnes enim quum minima peccata cum causa suscipiunt, tum vero illa, quae multo maxima sunt maleficia, aliquo certo emolumento ducti suscipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniae spes, si complures scelere se contaminaverunt imperii cupiditate, si multi leve compendium fraude maxima commutarunt; cui mirum videbitur, istum a maleficio propter acerrimam formidinem sibi non temperasse? Virum fortissimum, integerrimum, inimicitiarum persequentissimum, iniuria lacessitum, ira exsuscitatum, homo timidus, nocens, conscius sui peccati, insidiosus, inimicus incolumem esse noluit: cui tandem hoc mirum videbitur? Nam quum feras bestias videamus alacres et erectas vadere, ut alteri bestiae noceant; non est incredibile putandum, istius quoque animum ferum,

crudelem, atque inhumanum, cupide ad inimici perniciem profectum; praesertim quum in bestiis nullam neque bonam neque malam rationem videamus; in isto plurimas et pessimas rationes semper fuisse intelligamus. Si ergo pollicitus sum, me daturum causam, qua inductus Ulysses accesserit ad maleficium, et, si inimicitiarum acerrimam rationem, et periculi metum intercessisse demonstravi; non est dubium, quin confiteatur causam maleficii fuisse.“ Ergo absolutissima est argumentatio ea, quae ex quinque partibus constat; sed ea non semper necesse est uti. Tum enim complexione supersedendum, si res brevis est, ut facile memoria comprehendatur; tum exornatio praetermittenda, si parum locuples ad amplificandum et exornandum res videtur esse. Sin et brevis erit argumentatio, et res tenuis, aut humilis: tum et exornatione et complexione supersedendum est. Ergo amplissima est argumentatio quinquepartita; brevissima tripartita; mediocris, sublata aut exornatione aut complexione, quadripartita.

20. Duo genera sunt vitiosarum argumentationum: unum, quod ab adversario reprehendi potest, idque pertinet ad causam: alterum, quod tametsi nugatorium est, tamen non indiget reprehensionis. Quae sint, quae reprehensione confutari conveniat, quae tacite contemni atque vitari sine reprehensione, nisi exempla subiecero, intelligere dilucide non poteris. Quoniam igitur ostendimus, perfectam et

plenam argumentationem ex quinque partibus constare, in unaquaque parte argumentationis quae vitia vitanda sint, consideremus: ut et ipsi ab his vitiis recedere, et adversariorum argumentationes hac praeceptione in omnibus partibus tentare, et ab aliqua parte labefactare possimus.

21. Expositio vitiosa est, quum ab aliqua aut a maiore parte ad omnes confertur id, quod non necessario est omnibus attributum; ut si quis hoc modo exponat: „Omnes, qui in paupertate sunt, malunt maleficio parare divitias, quam officio paupertatem tueri." Si quis hoc modo exposuerit argumentationem, ut non curet quaerere, qualis ratio aut rationis confirmatio sit, ipsam facile reprehendemus expositionem, quum ostendemus, id, quod in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falso et iniuria conferri.

Item vitiosa expositio est, quum id, quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo: „Nemo potest uno aspectu, neque praeteriens, in amorem incidere." Nam quum nonnemo devenerit in amorem uno aspectu, et quum ille neminem dixerit omnino, nihil refert raro id fieri, dummodo aliquando fieri, aut posse fieri intelligatur.

Item vitiosa expositio est, quum omnes res ostendimus nos collegisse, et aliquam rem idoneam praeterimus, hoc modo: „Quoniam igitur hominem occisum constat esse, necesse est aut a praedonibus, aut ab inimicis occisum esse, aut

abs te, quem ille heredem testamento ex parte fecerat. Praedones illo loco nunquam sunt visi: inimicum nullum habebat. Relinquitur, si neque a praedonibus, neque ab inimicis occisus est, quoniam alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te sit interemtus.“ Nam in huiuscemodi expositione, reprehensione utemur, si quos praeterea, quam ille dixerit, potuisse suscipere maleficium ostenderimus: velut in hoc exemplo, quum dixerit necesse esse aut a praedonibus, aut ab inimicis, aut a nobis occisum esse; dicemus potuisse vel a familia, vel a coheredibus nostris. Quum hoc modo illorum collectionem disturbaverimus, nobis latiorem locum defendendi relinquemus.

22. Item vitiosa expositio est, quae constat ex falsa enumeratione; ut si, quum plura sunt, pauciora dicamus, hoc modo: „Duae res sunt, iudices, quae homines ad maleficium impellunt, luxuries et avaritia.“ Quid amor? inquiet quispiam: quid ambitio? quid religio? quid metus mortis? quid imperii cupiditas? quid denique alia permulta? Item falsa enumeratio est, quum pauciora sunt, et plura dicimus, hoc modo: „Tres res sunt, quae homines sollicitant, metus, cupiditas, aegritudo.“ Satis enim fuerat dixisse metum et cupiditatem; quoniam aegritudinem cum utraque re coniunctam esse necesse est.

Item vitiosa expositio est, quae nimium longe repetitur, hoc modo: „Omnium malorum stultitia

est mater, quae parit immensas cupiditates. Immensae cupiditates pariunt avaritiam. Avaritia porro hominem ad quodvis maleficium impellit. Ergo avaritia inducti adversarii nostri, hoc in se facinus admiserunt.“ Hic id, quod extremum dictum est, satis fuit exponere, ne Ennium et ceteros poetas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est:

Utinam ne in nemore Pelio securibus
Caesa accidisset abiegna ad terram trabes:
Neve inde navis inchoandae exordium
Coepisset, quae nunc nominatur nomine
Argo, qua Argivi, mille delecti viri,
Vecti petebant pellem inauratam arietis,
Colchis, imperio regis Peliae per dolum:
Nam nunquam hera errans mea domo efferret pedem
Medea, animo aegra, amore saevo saucia.

Nam hic satis erat dicere (si id modo, quod esset satis, curasset poeta)

Utinam ne hera errans mea, domo efferret pedem
Medea.

23. Ratio vitiosa est, quae ad expositionem non est accommodata, vel propter infirmitatem, vel propter vanitatem.

Vana ratio est, quae ex falsa causa constat, hoc modo: „Amor fugiendus non est; nam ex eo verissima nascitur amicitia.“ Aut hoc modo:

„Philosophia vitanda est; affert enim secordiam atque desidiam.“ Nam hae rationes nisi falsae essent, expositiones quoque earum veras esse confiteremur.

Infirma ratio est, quae non necessario ostendit ita esse, quemadmodum expositum est; velut apud Plautum:

Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immune est facinus: verum in aetate utile
Et conducibile.

Haec expositio est. Videamus, quae ratio afferatur:

Nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia.

Ex eo, quod ipse facturus est, non ex eo, quod fieri convenit, utile quid sit, ratiocinatur.

Item infirma ratio est, quae non necessariam causam affert expositionis; velut Pacuvius:

Fortunam insanam esse et caecam et brutam perhibent Philosophi,
Saxoque illam instare globoso praedicant volubili:
Ideo, quo saxum impulerit fors, cadere eo Fortunam autumant.
Caecam ob eam rem esse iterant, quia nihil cernat, quo sese applicet.
Insanam autem aiunt, quia atrox, incerta, instabilisque sit.

Brutam, quia dignum atque indignum nequeat internoscere.
Sunt autem alii Philosophi, qui contra Fortunam negent
Esse ullam, sed temeritate omnia regi. Id magis
Verisimile aiunt; quod usus reapse experiundo edocet.
Velut Orestes modo fuit rex, modo mendicus factus est;
Naufragio res contigit. Nempe ergo haud Fortuna obtigit.

Nam hic Pacuvius infirma ratione utitur, quum ait, verius esse temeritate, quam Fortuna res regi. Nam utraque opinione philosophorum fieri potuit, ut is, qui rex fuisset, mendicus fieret.

24. Item infirma ratio est, quae videtur pro ratione afferri, sed idem dicit, quod in expositione dictum est, hoc modo: „Magno malo est hominibus avaritia; idcirco quod homines magnis et multis incommodis conflictantur propter immensam pecuniae cupiditatem.“ Nam hic aliis verbis idem per rationem dicitur, quod dictum est per expositionem.

Item infirma ratio est, quae minus idoneam, quam res postulat, causam subiicit expositionis, hoc modo: „Utilis est sapientia, propterea quod qui sapientes sunt, pietatem colere consueverunt.“ Item: „Utile est amicos veros habere; habeas enim quibuscum iocari possis.“ Nam huiusmodi in ratio-

nibus non universa, neque absoluta, sed extenuata ratione expositio confirmatur. Item infirma ratio est, quae vel alii expositioni potest accommodari, ut facit Pacuvius, qui eandem affert rationem, quare caeca, eandem, quare bruta Fortuna dicatur.

25. In confirmatione rationis, multa et vitanda in nostra, et observanda in adversariorum ratione sunt vitia; propterea que diligentius consideranda, quod accurata confirmatio rationis totam vehementissime comprobat argumentationem. Utuntur igitur studiosi in confirmanda ratione duplici conclusione, hoc modo:

Iniuria abs te afficior indigna, pater.
Nam, si Cresphontem existimabas improbum,
Cur me huic locabas nuptiis? sin est probus,
Cur talem invitam invitum cogis linquere?

Quae hoc modo concludentur, aut ex contrario convertentur, aut ex simplici parte reprehendentur. Ex contrario, hoc modo:

Nulla te indigna, nata, afficio iniuria.
Si probus est, te locavi: sin autem improbus,
Divortio te liberabo incommodis.

Ex simplici parte reprehendentur, si ex duplici conclusione alterutra pars diluetur, hoc modo:

Nam si Cresphontem existimabas improbum,
Cur me huic locabas nuptiis? — Duxi probum.
Erravi; post cognovi, et fugio cognitum.

Ergo reprehensio huius conclusionis duplex est; acutior illa superior, facilior haec posterior ad excogitandum.

Item vitiosa est confirmatio rationis, quum ea re, quae plura significat, abutimur pro certo unius rei signo, hoc modo: „Necesse est, quoniam pallet, aegrotasse;" aut: „necesse est pepcrisse, quoniam sustinet puerum infantem." Nam haec sua sponte certa signa non habent, si non cetera quoque similia concurrant. Quod si concurrerint, nonnihil illiusmodi signa adaugent suspicionem.

Item vitiosum est, quum vel in alium, vel in eum ipsum, qui dicit, id, quod in adversarium dicitur, potest convenire, hoc modo:

> Miseri sunt, qui uxores ducunt. — At tu duxisti alteram.

Item vitiosum est id, quod vulgarem habet defensionem, hoc modo: „Ab iracundia deductus peccavit, aut adolescentia, aut amore." Huiuscemodi enim deprecationes si probabuntur, impune in maxima peccata dilabentur.

Item vitiosum est, quum id pro certo sumitur, quod inter omnes non constat, quia etiam nunc in controversia est, hoc modo:

> Eho tu, dii, quibus est potestas motus superum, atque inferum,
> Pacem inter sese conciliant, et conferunt concordiam.

Nam ita pro suo iure hoc exemplo usum Cresphontem Ennius induxit, quasi iam satis certis rationibus, ita esse, demonstrasset.

Item vitiosum est, quod iam quasi sero, atque acto negotio, dici videtur, hoc modo: „In mentem mihi si venisset, Quirites, non commisissem, ut hunc in locum res veniret; nam aut hoc, aut hoc fecissem; sed me tum haec ratio fugit."

Item vitiosum est, quum id, quod in aperto delicto positum est, tamen aliqua levi tegitur defensione, hoc modo:

Quum te expetebant omnes, florentissimo
Regno reliqui; nunc desertum ab omnibus,
Summo periculo sola ut restituam paro.

26. Item vitiosum est, quod in aliam partem, ac dictum sit, potest accipi. Id est huiusmodi, ut, si quis potens ac factiosus in concione dixerit: „Satius est uti regibus, quam malis legibus." Nam et hoc tametsi rei augendae causa potest sine malitia dici, tamen propter potentiam eius, qui dicit, non dicitur sine atroci suspicione.

Item vitiosum est, falsis, aut vulgaribus definitionibus uti. Falsae sunt huiusmodi, ut si quis dicat, iniuriam esse nullam, nisi quae ex pulsatione, aut convicio constet. Vulgares sunt, quae nihilo minus in aliam rem transferri possunt; ut si quis dicat: „Quadruplator, ut breviter describam, capitalis est. Est enim improbus, et pestifer civis."

Nam nihilo magis quadruplatoris, quam furis, quam sicarii, aut proditoris attulit definitionem.

Item vitiosum est, pro argumento sumere, quod in disquisitione positum est; ut: si quis quem furti arguat, et dicat, eum esse hominem improbum, avarum, fraudulentum; ei rei testimonium esse, quod sibi furtum fecerit.

Item vitiosum est, controversiam controversia dissolvere, hoc modo: „Non convenit, Censores, istum vobis satisfacere ex eo, quod ait, se non potuisse adesse ita, ut iuratus fuerat. Quid? si ad exercitum non venisset, idne tribuno militum diceret?" Hoc ideo vitiosum est, quia non expedita, aut iudicata res, sed impedita, et in simili controversia posita, exempli loco profertur.

27. Item vitiosum est, quum id, de quo summa controversia est, parum expeditur, et quasi transactum sit, relinquitur, hoc modo:

Apertae fatur dictio, si intelligas.
Tali dari arma, qualis, qui gessit, fuit,
Iubet, potiri si studeamus Pergamo;
Quem ego profiteor esse me; me aequum est frui
Fraternis armis, mihique adiudicarier,
Vel quod propinquus, vel quod virtute aemulus.

Item vitiosum est, ipsum sibi in sua oratione dissentire, et contra ea, quae ante dixerit, dicere, hoc modo:

Quare accusem hunc, nequeo exputando evolvere.
Nam si veretur, quid eum accusem, qui est probus?
Sin inverecundum animi ingenium possidet,
Quid eum accusem, qui id parvi auditum existimet?

Non incommoda ratione videtur sibi ostendisse, quare non accusaret. Quid? postea quid ait? —

Nunc ego te ab summo iam detexam exordio.

Item vitiosum est, quod dicitur contra iudicis voluntatem, aut eorum, qui audiunt, si aut partes, quibus illi student, aut homines, quos illi caros habent, laedantur, aut aliquo huiusmodi vitio laedatur auditoris voluntas.

Item vitiosum est, non omnes res confirmare, quas pollicitus sis in expositione.

Item verendum est, ne de alia re dicatur, quum alia de re controversia sit; inque huiusmodi vitio considerandum est, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiam de re detrahatur; aut tota causa mutata in aliam causam derivetur; uti apud Pacuvium Zethus cum Amphione, quorum controversia quum de musica inducta sit, disputatio in sapientiae rationem et virtutis utilitatem consummatur.

Item considerandum est, ne aliud accusatoris criminatio contineat, aliud defensoris ratio purget; quod saepe consulto multi ab reo faciunt, angustiis causae coacti; uti, si quis, quum accusetur, ambitu magistratum petisse, ab imperatoribus saepenumero se apud exercitum donatum esse dicat.

Hoc si diligenter in adversariorum oratione observaverimus, saepe deprehendemus, eos, de ea re quid dicant, non habere.

Item vitiosum est, artem, aut scientiam, aut studium quodpiam vituperare propter eorum vitia, qui in eo studio sunt; veluti, qui rhetoricam vituperant, propter alicuius oratoris vituperandam vitam.

Item vitiosum est, ex eo, quod perperam factum esse constet, putare ostendi, a quo homine factum sit, hoc modo: „Mortuum deformatum, tumore praeditum, decoloratum fuisse constat: ergo veneno necatus est.“ Deinde, si sit usque in eo occupatus (ut multi faciunt), venenum datum, vitio non mediocri conflictetur. Non enim factumne sit, quaeritur, sed a quo factum sit.

28. Item vitiosum est, in comparandis rebus alteram rem efferre, de altera mentionem non facere, aut negligentius disputare; ut, si quum comparetur, utrum satius sit populum frumentum accipere, an non? quae commoda sint in altera re, cures enumerare; quae in altera incommoda sint, velut depressa praetereas; aut ea, quae minima sint, dicas.

Item vitiosum est, in rebus comparandis necesse putare alteram rem vituperari, quum alteram laudes; quod genus, si quaeratur, utris maior honor habendus sit, Albensibus, an Vestinis Pinnensibus, quod rei publicae populi Romani profuerint,

fuerint, et is, qui dicat, alteris, alteros laedat. Non enim necesse est, si alteros praeponas, alteros vituperare. Fieri enim potest, ut, quum alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis partem attribuas, ne cupidius pugnasse contra veritatem puteris.

Item vitiosum est, de nomine et de vocabulo eius rei controversiam struere, quam rem consuetudo potest optime iudicare; velut Sulpicius, qui intercesserat, ne exsules, quibus causam dicere non licuisset, reducerentur, idem posterius, immutata voluntate, quum eandem legem ferret, aliam sese ferre dicebat, propter nominum commutationem; nam non exsules, sed vi eiectos se reducere aiebat; perinde quasi id fuisset in controversia, quo illi nomine appellarentur a populo Romano, aut perinde quasi non omnes, quibus aqua et igni interdictum est, exsules appellentur. Verum illi fortasse ignoscimus, si cum causa fecit; nos tamen intelligamus, vitiosum esse intendere controversiam propter nominum mutationem.

29. Quoniam exornatio constat ex similibus, et exemplis, et iudicatis, et ceteris rebus, quae pertinent ad exaggerandam et collocupletandam argumentationem, quae sint iis rebus vitia, consideremus.

Simile vitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est, nec habet parem rationem comparationis, aut ipsi obest, qui affert.

Exemplum vitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur; aut si improbum, ut non sit imitandum; aut si maius, aut minus, quam res postulabit.

Res iudicata vitiose profertur, si aut dissimili de re proferatur; aut de ea re, qua de controversia non est; aut si improba; aut eiusmodi, ut aut plures, aut magis idoneae res iudicatae ab adversariis proferri possint.

Item vitiosum est id, quod adversarii factum esse confiteantur, de eo argumentari, et planum facere factum esse. Nam id tantum augeri oportet.

Item vitiosum est, id augere, quod convenit doceri, hoc modo; ut, si quis quem arguat, hominem occidisse, et antequam satis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum, et dicat, nihil indignius esse, quam hominem occidere. Non enim, utrum indignum sit, an non, sed factumne sit, quaeritur.

Complexio vitiosa est, quae non, ut quodque primum dictum est, primum complectitur, et quae non breviter concludit, et quae non ex enumeratione certum et constans aliquid relinquit, ut intelligatur, quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum.

30. Conclusiones, quae apud Graecos ἐπίλογοι nominantur, tripartitae sunt. Nam constant

ex enumeratione, amplificatione, et commiseratione.

Enumeratio est, per quam colligimus et commonemus, quibus de rebus verba fecerimus, breviter; ut renovetur, non redintegretur oratio; et ordine, quidquid erit dictum, referimus, ut auditor, si memoriae mandaverit, ad id, quod ipse meminerit, reducatur. Item curandum est, ne aut ab exordio, aut a narratione repetatur enumeratio. Facta enim, et dedita opera comparata oratio videbitur esse, aut artificii significandi, aut ingenii venditandi, aut memoriae ostentandae causa. Quapropter initium enumerationis sumendum est a divisione. Deinde ordine breviter exponendae sunt res, quae tractatae erunt in confirmatione, et confutatione.

Amplificatio est, quae per locum communem instigationis auditorum causa sumitur. Loci communes ex decem praeceptis commodissime sumuntur adaugendi criminis causa. Primus locus sumitur ab auctoritate, quum commemoramus, quantae curae ea res fuerit diis immortalibus, aut maioribus nostris, regibus, civitatibus, nationibus, hominibus sapientissimis, senatui. Item maxime, quo modo de his rebus legibus sancitum sit. Secundus locus est, quum consideramus, illae res, de quibus criminamur, ad quos pertineant; utrum ad omnes, quod atrocissimum est, an ad superiores, (quod genus ii sunt, a quibus auctoritatis locus communis

sumitur,) an ad pares, hoc est, in eisdem partibus animi, corporis, fortunarum positos; an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus est, quo percontamur, quid sit eventurum, si omnibus idem concedatur; et ea re neglecta ostendimus, quid periculorum atque incommodorum consequatur. Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc exspectatio iudicii remoretur. Quintus locus est, per quem ostendimus, si semel aliter iudicatum sit, nullam rem fore, quae huic incommodo mederi, aut erratum iudicum corrigere possit. Quo in loco non incommodum erit, uti ceterarum rerum comparatione, ut ostendamus, alias res posse aut vetustate sedari, aut consilio corrigi; huius rei aut leniendae, aut corrigendae nullam rem futuram. Sextus locus est, quum ostendemus, esse consulto factum, et dicemus, voluntario facinori nullam excusationem; imprudentiae iustam deprecationem paratam. Septimus locus est, quo ostendemus taetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum esse: quod genus, iniuria mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerum causa bella suscipiuntur, et cum hostibus de vita dimicatur. Octavus locus est, quo ostendemus, non vulgare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium, inusitatum, quo maturius et atrocius vindicandum sit. Nonus locus est, qui constat ex peccatorum comparatione, quasi

quum dicemus, maius esse maleficium, stuprare ingenuam, quam sacrum legere; quod propter egestatem alterum, alterum propter intemperantem superbiam fiat. Decimus locus est, per quem omnia, quae in negotio gerundo acta sunt, quaeque rem consequi solent, exponemus acriter, et criminose, et diligenter, ut agi res, et geri negotium videatur, rerum consequentium enumeratione.

Misericordia commovebitur, si variam fortunarum commutationem dicemus; si ostendemus, in quibus commodis fuerimus, quibusque in incommodis simus, comparatione; si, quae nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus, enumerabimus; si supplicabimus, et nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subiiciemus; si, quid nostris parentibus, liberis, ceteris necessariis casurum sit propter nostras calamitates, aperiemus, et simul ostendemus, illorum nos solitudine et miseria, non nostris incommodis dolere; si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios usi sumus, aperiemus; si nos semper aut diu in malis fuisse ostendemus; si nostrum fatum, aut fortunam conqueremur; si animum nostrum fortem, et patientem incommodorum ostendemus futurum. Commiserationem brevem esse oportet. Nihil enim lacryma citius arescit.

Fere locos obscurissimos totius artificii tractavimus in hoc libro. Quapropter huic volumini modus

hic sit. Reliquas praeceptiones, quoad videbitur, in tertium librum transferemus. Haec si, ut conquisite conscripsimus, ita tu diligenter fueris consequutus, et nos industriae fructus ex tua scientia capiemus, et tute nostram diligentiam laudabis, tuaque perceptione laetabere: tu scientior eris praeceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum persolvendum. Verum haec futura satis scio: te enim non ignoro. Nos deinceps ad cetera praecepta transeamus, ut, quod libentissime facimus, tuae voluntati rectissimae morem geramus.

RHETORICORUM

AD

HERENNIUM

LIBER TERTIUS.

SUMMARIUM

LIBRI TERTII.

Hactenus auctor, quemadmodum ad omnem iudicialem causam inventio rerum accommodanda esset, demonstraverat. Nunc pergit ad earum rationem rerum inveniendarum, quae pertinent ad causas deliberativas et demonstrativas. (c. 1.)

Primum igitur agit de deliberationibus (c. 2. sqq.), quae partim sunt huiusmodi, ut quaeratur, utrum potius faciendum sit, partim huiusmodi, ut, quid potissimum faciendum sit, consideretur; alio autem respectu vel propter naturam rei, vel propter extraneam causam, vel propter utrumque instituuntur. Quum autem omnibus, quibus in deliberando sententia dicenda est, propositus sit finis utilitatis; eaque dividatur in rationem tutam, quae vel vim vel dolum vitandum esse ostendat, et in rationem honestam, quae constet recto, h. e. prudentiae, iustitiae, fortitudinis et modestiae partibus, et laudabili, horum omnium, qui sint loci et unde reperiundi, docetur c. 3. 4. Deinde quomodo genus deliberationum per singulas partes orationis tractandum sit ostenditur. (c. 5.)

Sequitur de genere demonstrativo, quod est in laude et vituperatione. Hic primum, qui sint laudis et vituperii loci, demonstratur; deinde quomodo in hoc genere, partes orationis, exordium, narratio, divisio, (nam de confirmatione hic iterum agi necesse non erat,) et conclusio tractandae sint, ostenditur. (c. 6—8.)

Iam quoniam auctor quae de inventione dicenda erant lib. I. II. et istis octo libri III. capitibus absolverat, iam procedit ad secundum oratoris officium, quod dispositione continetur; cuius duo genera exponuntur, alterum ab institutione artis profectum,

alterum ad casum temporis accommodatum. (c. 9. 10.)

Iam sequebatur locus de eloquutione, quem auctor integrum libro quarto reservandum duxit. Itaque restabat, ut de memoria et pronuntiatione dissereret. Prius autem agit de pronuntiatione. Ea dividitur in vocis figuram et corporis motum. In voce spectatur magnitudo, firmitudo, mollitudo. Mollitudo vocis quomodo tenenda sit praecipitur in sermone, in contentione, in amplificatione. Sermo est vel in dignitate, vel in demonstratione, vel in narratione, vel in iocatione. Contentio dividitur in continuationem h. e. orationis continuae accelerationem clamosam, et in distributionem; quae est concisione oratio frequens cum crebris et brevibus intervallis. Amplificatio dividitur in cohortationem et conquestionem. In his omnibus quomodo vocem flectere ac torquere oporteat docetur (c. 13. 14.)

Sequuntur praecepta de corporis motu, h. e. de vultu et gestu. (c. 15.)

Postremo agitur de memoria, quae est vel naturalis, vel artificialis. (c. 16.) Artificialis quum locis et imaginibus contineatur, de locis agitur (c. 17 — 19.) de imaginibus (c. 20. 21.) Accedit brevis disputatio de diversa firmitate imaginum eiusque causis. (c. 22.) Finit denique auctor in improbanda ratione Graecorum, qui multorum verborum imagines conscripserint, (c. 23.) in commendanda artificiali verborum memoria, et in admonitione, parum in his rebus doctrinam valere, nisi assiduitas exercitationis accesserit. (c. 24.)

RHETORICORUM

AD

C. HERENNIUM

LIBER TERTIUS.

1. Ad omnem iudicialem causam quemadmodum conveniret inventionem rerum accommodari, satis abundanter, ut arbitror, superioribus libris demonstratum est. Nunc earum rationem rerum inveniendarum, quae pertinerent ad causas deliberativas et demonstrativas, in hunc librum transtulimus, ut omnis inveniendi praeceptio tibi quamprimum persolveretur. Reliquae quatuor partes erant artificii. De tribus partibus in hoc libro dicemus, dispositione, pronuntiatione, memoria. De eloquutione, quia plura dicenda videbantur, in quarto libro conscribere maluimus: quem, ut arbitror, tibi librum celeriter absolutum mittemus, ne quid

tibi rhetoricae artis deesse possit. Interea prima quaeque et nobiscum, quum voles, et interdum sine nobis legendo consequere; ne quid impediare, quin ad hanc utilitatem pariter nobiscum progredi possis. Nunc tu fac attentum te praebeas: nos proficisci ad instituta pergemus.

2. Deliberationes partim sunt huiusmodi, ut quaeratur, utrum potius faciendum sit; partim huiusmodi, ut, quid potissimum faciendum sit, consideretur. Utrum potius, hoc modo: Carthago tollenda, an relinquenda videatur. Quid potissimum, hoc pacto: ut, si Hannibal consultet, quum ex Italia Carthaginem arcessitur, in Italia remaneat, an domum redeat, an in Aegyptum profectus occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipsae propter se consultandae sunt: ut, si deliberet senatus, captivos ab hostibus redimat, an non; partim propter aliquam extraneam causam veniunt in deliberationem et consultationem: ut, si deliberet senatus bello Italico, solvatne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus consulem fieri; partim et propter se sunt deliberandae, et magis propter extraneam causam veniunt in consultationem: ut, si deliberet senatus bello Italico, sociis civitatem det, an non. In quibus causis rei natura faciet deliberationem, omnis oratio ad ipsam rem accommodabitur. In quibus extranea causa conficiet deliberationem, in his ea ipsa causa erit adaugenda, aut deprimenda.

3. Omnes qui sententiam dicent, finem sibi conveniet utilitatis proponere, ut omnis eo totius orationis ratio conferatur. Utilitas in duas partes in civili consultatione dividitur, rem tutam, et honestam. Tuta est, quae conficit instantis aut consequentis periculi vitationem qualibet ratione. Haec distribuitur in vim et dolum: quorum aut alterum separatim, aut utrumque sumemus coniunctim. Vis decernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, evocationes hominum, et alias huiusmodi res. Dolus consumitur in pecunia, pollicitatione, dissimulatione, maturatione, mentione, et ceteris rebus, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari, aut de administratione reipublicae scribere volemus.

4. Honesta res dividitur in rectum et laudabile. Rectum est, quod cum virtute et officio fit. Id dividitur in prudentiam, iustitiam, fortitudinem, modestiam. Prudentia est calliditas, quae ratione quadam potest delectum habere bonorum et malorum. Dicitur item prudentia, scientia cuiusdam artificii. Item appellatur prudentia, multarum rerum memoria et usus complurium negotiorum. Iustitia est aequitas, ius unicuique tribuens, pro dignitate cuiusque. Fortitudo est rerum magnarum appetitio, et rerum humilium contemtio, et laboris cum utilitatis ratione perpessio. Modestia est in animo continens moderatio cupiditatem. Prudentiae partibus utemur in dicen-

do, si commoda cum incommodis conferemus, quum alterum sequi, vitare alterum cohortabimur; aut si qua in re cohortabimur aliquid, cuius rei aliquam disciplinabilem scientiam poterimus habere, et quo modo, aut qua quidque ratione fieri oporteat, ostendemus; aut si suadebimus quippiam, cuius rei gestae aut praesentem aut auditam memoriam poterimus habere; qua in re facile id, quod velimus, exemplo allato persuadere possimus. Iustitiae partibus utemur, si aut innocentum aut supplicum dicemus misereri oportere; si ostendemus bene merentibus gratiam referri convenire; si demonstrabimus ulcisci male meritos oportere; si fidem magnopere censebimus conservandam; si leges et mores civitatis egregie dicemus servari oportere; si societates, atque amicitias studiose dicemus coli convenire; si, quod ius in parentes, deos, patriam natura comparavit, id religiose colendum demonstrabimus; si hospitia, clientelas, cognationes, affinitates caste colendas esse dicemus; si nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec simultate a via recta ostendemus deduci oportere; si dicemus, in omnibus ius aequabile statui convenire. His atque huiusmodi partibus iustitiae si quam rem in concione, aut in consilio faciendam censebimus, iustam esse ostendemus; contrariis, iniustam. Ita fiet, ut eisdem locis et ad suadendum, et ad dissuadendum simus comparati. Sin fortitudinis retinendae causa faciendum quid esse dicemus,

ostendemus, res magnas et celsas sequi et appeti oportere: et item res humiles et indignas viros fortes contemnere oportere, nec idoneas pro dignitate sua iudicare. Item a nulla re honesta, periculi aut laboris magnitudine deduci oportere; antiquiorem mortem turpitudine habere; nullo dolore cogi, ut ab officio recedatur; nullius pro rei veritate metuere inimicitias; quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis, et iis rebus, quas iustitia colere cogit, adire periculum, et quemlibet suscipere laborem. Modestiae partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniae, similiumque rerum vituperabimus; si unamquamque rem certo naturae termino definiemus; si quod cuique satis sit, ostendemus, et nimium progredi dissuadebimus, et modum unicuique rei statuemus. Huiusmodi partes sunt virtutis: amplificandae, si suadebimus, attenuandae, si ab his dehortabimur, quae supra demonstravi. Nam nemo erit, qui censeat a virtute recedendum; verum aut res non huiusmodi dicatur esse, ut virtutem possimus egregiam experiri, aut in contrariis potius rebus, quam in his, virtus constare ostendatur. Item, si quo pacto poterimus, quam is, qui contra dicet, iustitiam vocarit, nos demonstrabimus ignaviam esse, ac pravam liberalitatem; quam prudentiam appellarit, ineptam, et garrulam, et odiosam scientiam esse dicemus; quam ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam, et dissolutam negligentiam dicemus; quam ille forti-

tudinem nominarit, eam nos gladiatoriam et inconsideratam appellabimus temeritatem.

Laudabile est, quod conficit honestam, et praesentem, et consequentem commemorationem. Hoc nos eo a recto separamus, non quod hae quatuor partes, quae subiiciuntur sub vocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant; sed quamquam ex recto laudabile nascitur, tamen in dicendo seorsum tractandum est hoc ab illo. Neque enim solum laudis causa rectum sequi convenit: sed si laus consequitur, duplicatur recti appetendi voluntas. Quum igitur erit demonstratum rectum, laudabile esse demonstrabimus aut ab idoneis hominibus, ut si qua res honestiori ordini placeat, quae a deteriore ordine improbetur; aut ab aliquibus sociis, aut omnibus civibus, exteris nationibus, posterisque nostris.

5. Quum huiusmodi locorum divisio sit in consultatione, breviter aperienda est totius tractatio causae. Exordiri licebit, vel a principio, vel ab insinuatione, iisdem rationibus, quibus in iudiciali causa. Si cuius rei narratio incidet, eadem ratione narrare oportebit. In divisione quoniam in huiusmodi causis finis est utilitas, et ea dividitur in rationem tutam atque honestam, si utrumque poterimus ostendere, utrumque pollicebimur nos in dicendo demonstraturos esse: sin alterum demonstraturi erimus, simpliciter, quod dicturi sumus, ostendemus. At si nostram rationem tutam esse dice-

dicemus, divisione utemur in vim et in consilium. Nam, quod in docendo, rei dilucidandae causa, dolum appellavimus, id in dicendo honestius consilium appellabimus. Si rationis nostrae sententiam rectam esse dicemus, et omnes partes recti incident, quadripartita divisione utemur: si non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione et confutatione utemur locis, quos ante ostendimus, nostris confirmandis, contrariis confutandis. Argumentationis artificiosae tractanda ratio de secundo libro petetur. Sed si acciderit, ut in consultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honesta, sententia sit, ut in deliberatione eorum, qui a Poenis circumsessi deliberant, quid agant, qui tutam rationem adhibebit, his locis utetur: Nullam rem utiliorem esse incolumitate; virtutibus uti neminem posse, qui suas rationes in tuto non collocarit; ne deos quidem esse auxilio iis, qui se inconsulto in periculum mittant; honestum nihil oportere existimari, quod non salutem pariat. Qui tutae rei praeponet rationem honestam, his locis utetur: virtutem nullo tempore relinquendam; vel dolorem, si is timeatur, vel mortem, si ea formidetur, dedecore et infamia leviorem esse; considerandum, quae sit turpitudo consequutura; at non immortalitatem, neque aeternam incolumitatem consequi, nec esse exploratum, illo vitato periculo, nullum in aliud periculum venturos; virtute vel ultro ad mortem

proficisci, esse praeclarum; fortitudini fortunam quoque esse adiumento solere; eum tute vivere, qui honeste vivat, non, qui in praesentia incolumis sit; et eum, qui turpiter vivat, incolumem in perpetuum esse non posse. Conclusionibus fere similibus in his, et iudicialibus causis uti solemus; nisi quod in his maxime conducit quamplurima rerum ante gestarum exempla proferre.

6. Nunc ad demonstrativum genus causae transeamus. Quoniam haec causa dividitur in laudem et vituperationem, quibus ex rebus laudem constituerimus, earum ex contrariis rebus erit vituperatio comparanda. Laus igitur potest esse rerum externarum, corporis, et animi. Rerum externarum sunt ea, quae casu, aut fortuna secunda, aut adversa, accidere possunt: ut genus, educatio, divitiae, potestates, gloriae, civitas, amicitiae, et quae huiusmodi sunt, et ea, quae his sunt contraria. Corporis sunt ea, quae natura corpori attribuit commoda: ut velocitas, vires, dignitas, valetudo, et quae contraria sunt. Animi sunt ea, quae consilio, et cogitatione nostra constant: ut prudentia, iustitia, fortitudo, modestia, et quae contraria sunt. In huiusmodi igitur causa principium sumetur aut a nostra, aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorum, qui audient, persona, aut ab re. A nostra: Si laudabimus, dicemus aut officio facere, quod càusa necessitudinis intercedat, aut studio, quod eius-

modi virtutis sit, ut omnes commemorare debeant velle, aut quod rectum sit, ex aliorum laude ostendere, qualis noster animus sit. Si vituperabimus, aut merito facere, quod ita tractati simus, aut studio, quod utile putemus esse, ab omnibus unicam malitiam atque nequitiam cognosci, aut quod placeat ostendi, quid nobis displiceat, ex aliorum vituperatione. Ab eius persona, de quo loquemur: Si laudabimus, vereri nos dicemus, ne illius facta verbis consequi non possimus, omnes homines illius virtutes praedicare oportere, ipsa facta omnium laudatorum eloquentiam anteire. Si vituperabimus, ea, quae videbimus contraria paucis verbis commutatis dici posse, dicemus: ut paulo ante exempli causa demonstratum est. Ab auditorum persona: Si laudabimus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi causa pauca esse dicturos, aut si erunt ignoti, ut talem virum velint cognoscere, petemus; quoniam in eodem virtutis studio sint, apud quos laudemus, quo ille, qui laudetur, fuerit, aut sit, sperare nos facile iis, quibus velimus, huius facta probaturos. Contraria vituperatio: quoniam norint, pauca de nequitia eius nos esse dicturos; quod si ignorent, petemus ut cognoscant, uti malitiam vitare possint: quoniam dissimiles sint, qui audiunt, atque ille, qui vituperatur, nos sperare, eos illius vitam vehementer improbaturos. Ab rebus ipsis: incertos nos esse, quid potissimum laudemus; vereri,

ne, quum multa dixerimus, plura praetereamus, et quae similes sententias habebunt: quibus sententiis contraria sumuntur a vituperatione.

7. Principio igitur tracto ab aliqua harum, quas ante commemoravimus, rationum, narratio non erit ulla, quae necessario consequatur: sed si qua inciderit, quum aliquod factum eius, de quo loquemur, nobis narrandum sit cum laude, aut vituperatione, praeceptio narrandi de primo libro repetetur. Divisione hac utemur. Primo exponemus, quas res laudaturi sumus, aut vituperaturi: deinde, ut quaeque, quove tempore res erit gesta, ordine dicemus, ut, quid, quamque tute cauteque egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi virtutes aut vitia: deinde commoda aut incommoda corporis, aut rerum externarum, quomodo ab animo tractata sint, demonstrare. Ordinem hunc adhibere in demonstranda vita debemus. Ab externis rebus: Genus, in laude: si bono genere, parem aut excelsiorem fuisse; si humili genere, ipsum in suis, non in maiorum virtutibus habuisse praesidium; in vituperatione: si bono genere, dedecori maioribus fuisse; si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio, in laude: bene et honeste, in bonis disciplinis per omnem pueritiam educatum esse; in vituperatione, contra. Deinde transire oportet ad corporis commoda. A natura; in laude: si sit dignitas atque forma, laudi fuisse eam, non quemadmodum ceteris, detrimento

atque dedecori; si vires atque velocitas egregia, honestis exercitationibus et industriis dicemus comparata; si valetudo, perpetua diligentia, et temperantia cupiditatum; in vituperatione: si erunt haec corporis commoda, male his usum dicemus, quae casu et natura, tanquam quilibet gladiator, habuerit; si non erunt, praeter formam omnia ipsius culpa et intemperantia occidisse dicemus. Deinde revertemur ad extraneas res, et in his, animi virtutes, aut vitia quae fuerint, considerabimus: divitiae, an paupertas fuerit, et quae potestates, quae amicitiae, quae inimicitiae, cuius causa susceperit inimicitias, et quid fortiter in inimicitiis gerendis fecerit; qua fide, benevolentia, officio gesserit amicitias; in divitiis qualis, aut in paupertate cuiusmodi fuerit; quemadmodum habuerit in potestatibus gerendis animum. Si interierit, cuiusmodi mors eius fuerit, cuiusmodi res mortem eius sit consequuta. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maxime consideratur, illae quatuor animi virtutes erunt accommodandae: ut, si laudemus, aliud iuste, aliud fortiter, aliud modeste, aliud prudenter factum esse dicamus: sin vituperemus, e contrario. Perspicuum est iam nimirum ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripartita divisio laudis et vituperationis, si illud etiam assumserimus, non necesse esse nos omnes has partes in laudem, aut vituperationem transferre, propterea quod saepe ne incidunt

quidem, saepe ita tenuiter incidunt, ut non sint necessariae dictu. Quapropter eas partes, quae firmissimae videbuntur, legere oportebit.

8. Conclusionibus brevibus utemur, enumeratione ad exitum causae: in ipsa causa crebras et breves amplificationes interponemus per locos communes. Nec hoc genus causae, eo quod raro accidit in vita, negligentius commentandum est. Neque enim id, quod potest accidere, ut faciendum sit aliquando, non oportet velle quam commodissime posse facere. Et, si separatim haec causa minus saepe tractatur; at in iudicialibus, et in deliberativis causis saepe magnae partes versantur laudis, aut vituperationis. Quare in hoc quoque genere causae nonnihil industriae consumendum putamus.

Nunc, absoluta nobis difficillima parte rhetoricae, hoc est, inventione perpolita, atque ad omne causae genus accommodata, tempus est ad ceteras partes proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.

9. Quoniam dispositio est, per quam illa, quae invenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pronuntietur: videndum est, cuiusmodi rationem in disponendo habere conveniat. Genera dispositionum sunt duo: unum ab institutione artis profectum: alterum ad casum temporis accommodatum. Ex institutione artis disponemus, cum sequemur eam praeceptionem, quam

in primo libro exposuimus, hoc est, ut utamur principio, narratione, divisione, confirmatione, confutatione, conclusione: et hunc ordinem, quemadmodum praeceptum est ante, in dicendo sequemur. Item ex institutione artis, non modo totas causas, sed singulas quoque argumentationes disponemus, quemadmodum in secundo libro docuimus. Est autem et alia dispositio, quae, quum ab ordine artificioso recedendum est, oratoris iudicio ad tempus accommodatur; ut si a narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmissima argumentatione, aut a literarum aliquarum recitatione; aut si secundum principium confirmatione utamur, deinde narratione; aut, si quam huiusmodi permutationem ordinis faciamus: quorum nihil non, si causa postulet, fieri oportebit. Nam si vehementer aures auditorum obtusae videbuntur, atque animi defatigati ab adversariis multitudine verborum, commode poterimus principio supersedere, et exordiri causam aut a narratione, aut ab aliqua firma argumentatione. Deinde, si causa nostra magnam difficultatem videbitur habere, ut nemo aequo animo principium possit audire; a narratione quum inceperimus, ad principii sententiam revertamur licebit. Si narratio parum probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus, et translationibus partium saepe uti necesse est, quum ipsa res artificiosam dispositionem artificiose commutare cogit.

10. In confirmatione et confutatione argumentationum dispositiones huiusmodi convenit habere: firmissimas argumentationes in primis et in postremis causae partibus collocare: mediocres, et neque inutiles ad dicendum, neque necessarias ad probandum, quae, si separatim ac singulae dicantur, infirmae sint, cum ceteris coniunctae firmae et probabiles fiant, interponi et in medio collocari oportet. Nam re narrata, statim exspectat animus auditoris, ex qua re causa confirmari possit. Quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationem. Et quoniam nuperrime dictum facile memoriae mandatur, utile est, quum dicere desinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. Haec dispositio locorum, tanquam instructio militum, facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parare poterit victoriam.

11. Pronuntiationem multi maxime utilem oratori dixerunt esse, et ad persuadendum plurimum valere. Nos quidem unam de quinque rebus plurimum posse non facile dixerimus; sed, egregie magnam esse utilitatem in pronuntiatione, audacter confirmaverimus. Nam commodae inventiones, et concinnae verborum eloquutiones, et partium causae artificiosae dispositiones, et horum omnium diligens memoria, sine pronuntiatione, non plus, quam sine his rebus pronuntiatio sola, valere poterit. Quare, quia nemo de ea re dili-

genter scripsit: (nam omnes vix posse putarunt de voce, et vultu, et gestu dilucide scribi, quum hae res ad sensus nostros pertinerent) et quia magnopere ea pars a nobis ad dicendum comparanda est, non negligenter videtur tota res consideranda.

Dividitur igitur pronuntiatio in vocis figuram, et corporis motum. Figura vocis est, quae suum quendam possidet habitum ratione et industria comparatum. Ea dividitur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem vocis maxime comparat natura, nonnihil adauget, sed maxime conservat cura. Firmitudinem vocis maxime cura comparat, nonnihil adauget, sed maxime conservat ratio declamationis. Mollitudinem vocis, hoc est, ut eam torquere in dicendo, pro nostro commodo, possimus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine vocis, et firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil ad nos attinet commonere, nisi ut ab iis, qui non inscii sunt eius artificii, ratio curandae vocis petatur.

12. De ea parte firmitudinis, quae conservatur ratione declamationis, et de mollitudine vocis, quae maxime necessaria est oratori, quoniam ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendum videtur. Firmam igitur maxime poterimus in dicendo vocem conservare, si quam maxime

sedata et depressa voce principia dicemus. Nam laeduntur arteriae, si, antequam leni voce permulsae sunt, acri clamore compleantur. Etiam intervallis longioribus uti conveniet; recreatur enim vox spiritu, et arteriae reticendo acquiescunt. Et continuum clamorem remittere, et ad sermonem transire oportet: commutationes enim faciunt, ut nullo genere vocis effuso, in omni voce integri simus. Et acutas vocis exclamationes vitare debemus. Ictus enim fit, et vulnus arteriae acuta atque attenuata nimis acclamatione, et si quis splendor est vocis, consumitur uno clamore universus. Et uno spiritu continenter multa dicere in extrema convenit oratione; fauces enim calefiunt, et arteriae complentur, et vox, quae varie tractata est, reducitur in quendam sonum aequabilem atque constantem. Saepe rerum naturae gratia quaedam iure debetur, velut accidit in hac re. Nam quae diximus ad vocem servandam prodesse, eadem attinent ad suavitudinem pronuntiationis, ut, quod nostrae voci prosit, idem voluptate auditoris probetur. Utile est ad firmitudinem sedata vox in principio. Quid insuavius, quam clamor in exordio causae? Intervalla vocem confirmant: eadem sententias concinniores divisione reddunt, et auditori spatium cogitandi relinquunt. Conservat vocem continui clamoris remissio; et auditorem quidem varietas maxime delectat, quum sermone animum eius retinet, aut exsuscitat clamore.

Acuta exclamatio vocem et fauces vulnerat; eadem laedit auditorem. Habet enim quiddam illiberale, et ad muliebrem potius vociferationem, quam ad virilem dignitatem in dicendo accommodatum. In extrema oratione continens vox remedio est voci. Quid? haec eadem nonne animum vehementissime calefacit auditoris, in totius conclusione causae? Quoniam igitur res eaedem vocis firmitudini, et pronuntiationis suavitati prosunt, de utraque re simul erit in praesentia dictum, de firmitudine, quae visa sunt, de suavitate, quae coniuncta fuerunt: cetera suo loco paulo post dicemus.

13. Mollitudo igitur vocis, quoniam omnis ad rhetoris praeceptionem pertinet, diligentius nobis consideranda est. Eam dividimus in sermonem, contentionem, amplificationem. Sermo est oratio remissa, et finitima quotidianae loquutioni; contentio est oratio acris, et ad confirmandum, et ad confutandum accommodata; amplificatio est oratio, quae aut in iracundiam inducit, aut ad misericordiam trahit auditoris animum. Sermo dividitur in partes quatuor, dignitatem, demonstrationem, narrationem, iocationem. Dignitas est oratio cum aliqua gravitate, et vocis remissione: demonstratio est, quae docet remissa voce, quomodo quid fieri potuerit, aut non potuerit: narratio est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum, expositio: iocatio est oratio, quae ex aliqua re risum pudentem et liberalem potest

comparare. Contentio dividitur in continuationem et distributionem. Continuatio est orationis continuae acceleratio clamosa; distributio est concisione orationis frequens, cum crebris et brevibus intervallis, acri vociferatione. Amplificatio dividitur in cohortationem et conquestionem. Cohortatio est oratio, quae aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit; conquestio est, quae incommodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo vocis in tres partes divisa est, et hae partes ipsae in octo alias distributae sunt, quae cuiusque idonea pronuntiatio sit, demonstrandum videtur.

14. Sermo quum est in dignitate, plenis faucibus quam sedatissima et depressissima voce uti conveniet; ita tamen, ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam transeamus. Quum autem est in demonstratione, voce paululum attenuata, crebris intervallis et divisionibus uti oportebit; ut ipsa pronuntiatione eas res, quas demonstrabimus, inserere atque intersecare videamur in animis auditorum. Quum autem sermo in narratione est, tum vocum varietate opus est, ut, quo quidque pacto gestum sit, ita narrari videatur. Strenue aliquid volumus ostendere factum; celeriuscule dicemus; at aliud otiose; retardabimus. Deinde modo acriter, tum clementer, moeste, hilariter in omnes partes commutabimus, ut verba,

ita pronuntiationem. Si qua inciderint in narratione dicta, rogata, responsa, si quae admirationes, de quibus nos narrabimus; diligenter animum advertemus, ut omnium personarum sensus, atque animos voce exprimamus. Sin erit sermo in iocatione, leviter tremebundam vocem, cum parva significatione risus, sine ulla suspicione mimicae cachinnationis lenissime oportebit a sermone serio torquere ad liberalem iocum. Quum autem contendere oportebit; quoniam id aut per continuationem, aut per distributionem faciendum est: in continuatione, adaucto mediocriter sono vocis, verbis continuandis, vocem quoque iungere oportebit, et torquere sonum, et celeriter cum clamore verba conficere, vt vim volubilem orationis vociferatio consequi possit; in distributione ab imis faucibus exclamationem quam clarissimam adhibere oportet; et quantum spatii per singulas exclamationes sumserimus, tantum in singula intervalla spatii consumere debemus. In amplificationibus, cum cohortatione, utemur voce attenuatissima, clamore leni, sono aequabili, commutationibus crebris, maxima celeritate: in conquestione voce depressa, inclinato sono, crebris intervallis, longis spatiis, magnis commutationibus.

15. De figura vocis satis dictum est; nunc de corporis motu dicendum videtur.

Motus corporis est gestus, et vultus moderatio quaedam, quae pronuntianti convenit, et probabiliora reddit ea, quae pronuntiantur. Convenit igitur in vultu pudorem et acrimoniam inesse: in gestu nec venustatem conspiciendam, nec turpitudinem, ne aut histriones, aut operarii videamur esse. Ad easdem igitur partes, in quas vox est distributa, motus quoque corporis ratio videtur esse accommodanda. Nam si erit sermo cum dignitate, stantes in vestigio, levi dexterae motu, loqui oportebit, hilaritate, tristitia, mediocritate vultus ad sermonis sententias accommodata. Sin erit in demonstratione sermo, paululum corpus a cervicibus demittemus; nam hoc est a natura datum, ut quam proxime tum vultum admoveamus ad auditores, si quam rem docere eos, et vehementer instigare velimus. Sin erit in narratione sermo, idem motus poterit idoneus esse, qui paulo ante demonstrabatur in dignitate. Sin in iocatione, vultu quandam debebimus hilaritatem significare, sine commutatione gestus. Si contendemus per continuationem, brachio celeri, mobili vultu, acri aspectu utemur. Sin contentio fiet per distributionem, celeri proiectione brachii, inambulatione, pedis dextri rara supplausione, acri et defixo aspectu uti oportebit. Si utemur amplificatione per cohortationem, paulo tardiore et consideratiore gestu conveniet uti, similibus ceteris rebus, atque in

contentione per continuationem. Sin utemur amplificatione per conquestionem, feminis plangore, et capitis ictu, nonnunquam sedato et constanti gestu, moesto et conturbato vultu uti oportebit. Non sum nescius, quantum susceperim negotii, qui motus corporis exprimere verbis, imitari scriptura conatus sim voces. Verum nec hoc confisus sum posse fieri, ut de his rebus satis commode scribi posset; nec, si id fieri non posset, hoc, quod feci, fore inutile putabam, propterea quod hic admonere voluimus, quid oporteret, reliqua trademus exercitationi. Hoc scire tamen oportet, pronuntiationem bonam id perficere, ut res ex animo agi videatur.

16. Nunc ad thesaurum inventorum, atque ad omnium partium rhetoricae custodem, memoriam transeamus.

Memoria utrum habeat quiddam artificii, an omnis a natura proficiscatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. Nunc perinde atque constet, in hac re multum valere artem et praeceptionem, ita ea de re loquemur. Placet enim nobis esse artificium memoriae; quare placeat, alias ostendemus; in praesentia cuiusmodi ea sit, aperiemus. Sunt igitur duae memoriae; una naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quae nostris animis insita est, et simul cum cogitatione nata; artificiosa est ea, quam confirmat inductio quaedam, et ratio praeceptionis.

Sed quia in ceteris rebus ingenii bonitas imitatur saepe doctrinam, ars porro naturae commoda confirmat et auget; ita fit in hac re, ut nonnunquam naturalis memoria, si cui data est egregia, similis sit huic artificiosae. Porro haec artificiosa naturae commoda retinet, et amplificat ratione doctrinae. Quapropter et naturalis memoria praeceptione confirmanda est, ut sit egregia: et haec, quae doctrina datur, indiget ingenii. Nec hoc magis, aut minus in hac re, quam in ceteris artibus fit, ut ingenio, doctrina, praeceptione natura nitescat. Quare et illis, qui natura memores sunt, utilis haec erit institutio; quod tute paulo post poteris intelligere. Quod si illi freti ingenio suo, nostro non indigent, tamen iusta causa datur, quare iis, qui minus ingenii habent, adiumento velimus esse.

17. Nunc de artificiosa memoria loquemur. Constat igitur artificiosa memoria ex locis et imaginibus. Locos appellamus eos, qui breviter, perfecte, insignite, aut natura, aut manu sunt absoluti, ut eos facile naturali memoria comprehendere et amplecti queamus, ut aedes, intercolumnium, angulum, fornicem, et alia, quae his similia sunt. Imagines sunt formae quaedam, et notae, et simulacra eius rei, quam meminisse volumus; quod genus: equi, leones, aquilae; quorum memoriam si volemus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit.

18. Nunc

18. Nunc, cuiusmodi locos invenire, et quo pacto reperire, et in locis imagines constituere oporteat, ostendemus. Quemadmodum igitur qui literas sciunt, possunt id, quod dictatum est, scribere, et recitare, quod scripserunt: ita qui μνημονικὰ didicerunt, possunt, quae audierunt, in locis collocare, et ex his memoriter pronuntiare. Loci enim cerae aut chartae simillimi sunt; imagines, literis; dispositio et collocatio imaginum, scripturae; pronuntiatio, lectioni. Oportet igitur, si volumus multa meminisse, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare possimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, ne quando perturbatione impediamur, quo secius quoto quoque loco libebit, vel a superiore, vel ab inferiore, vel a media parte imagines sequi, et ea, quae mandata locis erunt, videre et proferre possimus. Nam ut, si in ordine stantes notos complures viderimus, nihil nostra intersit, utrum a summo, an ab imo, an a medio nomina eorum dicere incipiamus; item in locis ex ordine collocatis eveniet, ut in quamlibet partem quotoquoque loco libebit, imaginibus commoniti dicere possimus id, quod locis mandaverimus. Quare placet et ex ordine locos comparare; et locos, quos sumserimus, egregie commeditari oportebit, ut perpetuo nobis haerere possint. Nam imagines, sicut literae, delentur, ubi nihil illis utimur: loci, tanquam cera, remanere debent.

Et, ne forte in numero locorum falli possimus, quintum quemque locum placet notari; quod genus: si in quinto loco manum auream collocemus; in decimo aliquem notum, cui praenomen sit Decimo; facile erit deinceps similes notas quinto quoque loco collocare. Item commodius est in derelicta, quam in celebri regione locos comparare: propterea quod frequentia, et obambulatio hominum conturbat et infirmat imaginum notas; solitudo conservat integras simulacrorum figuras. Praeterea dissimiles forma atque natura loci comparandi sunt, ut distinctio interlucere possit. Nam si quis multa intercolumnia sumserit, conturbabitur similitudine locorum, et ignorabit, quid quoque in loco collocarit.

19. Iam et magnitudine modica locos habere oportet. Nam et praeter modum ampli vagas imagines reddunt; et nimis angusti saepe non videntur posse capere imaginum collocationem. Tum nec nimis illustres, nec vehementer obscuros locos haberi oportet, ne aut obcaecentur tenebris imagines, aut splendore praefulgeant. Intervalla locorum mediocria esse placet, fere paulo plus, aut minus pedum tricenum. Nam ut aspectus, ita cogitatio minus valet, sive nimis procul removeris, sive vehementer prope admoveris id, quod oportet videri.

Sed quanquam facile est ei, qui paulo plura exploraverit, quamvis multos et idoneos locos com-

parare: tamen si quis ad ista satis idoneos invenire se non putabit, ipse sibi constituat, quam volet multos, licebit. Cogitatio enim quamvis regionem potest amplecti, et in ea situm loci cuiusdam ad suum commodum et arbitrium fabricari et architectari. Quare licebit, si hac promta copia contenti non erimus, nosmetipsos nobis cogitatione nostra regionem constituere, et idoneorum locorum commodissimam distinctionem comparare. De locis satis dictum est: nunc ad imaginum rationem transeamus.

20. Quoniam ergo et rerum simulacra esse oportet, et verbis nosmet notas eligere debemus, duplices imagines esse debent, unae rerum, alterae verborum. Rerum imagines expromuntur, quum summatim ipsorum negotiorum similitudines comparamus: verborum imagines constituuntur, quum uniuscuiusque nominis et vocabuli memoria similitudine notatur. Rei totius memoriam saepe una nota, et imagine simplici comprehendemus, hoc modo: Ut, si accusator dixerit, ab reo hominem veneno necatum, et hereditatis causa factum arguerit, et eius rei multos dixerit testes et conscios esse: si hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse volemus; in primo loco rei totius imaginem conformabimus; aegrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum, de quo agetur, si formam eius tenebimus; si eum non cognoverimus, aliquem aegrotum non de minimo

loco sumemus, ut cito in mentem venire possit, et reum ad lectum eius adstituemus, dextra poculum, sinistra tabulas, medico digito testiculos arietinos tenentem. Hoc modo et testium, et hereditatis, et veneno necati memoriam habere poterimus. Item deinceps cetera crimina ex ordine in locis ponemus: et, quotiescunque rem meminisse volemus, si formarum dispositione, et imaginum diligenti notatione utemur, facile ea, quae volemus, memoria consequemur.

21. Quum verborum similitudines imaginibus exprimere volemus, plus negotii suscipiemus, et magis ingenium nostrum exercebimus. Id nos hoc modo facere oportebit.

Iam domuitionem reges Atridae parant.

In primo loco constituere oportet manus ad coelum tollentem Domitium, cum a Regibus Marciis loris caedatur. Hoc erit, Iam domuitionem reges. In altero loco Aesopum et Cimbrum subornare in Iphigenia agentes Agamemnonem et Menelaum. Hoc erit, Atridae parant. Hoc modo omnia verba erunt expressa. Sed haec imaginum conformatio tum valet, si naturalem memoriam exsuscitaverimus hac notatione, ut, versu posito, ipsi nobiscum primum transeamus bis, aut ter eum versum; deinde imaginibus verba exprimamus. Hoc modo naturae suppeditabit doctrina. Nam utraque ex altera parata magis erit firma; ita tamen ut multo

plus in doctrina atque arte praesidii sit. Quod docere non gravaremur, ni metueremus, ne, quum ab instituto nostro recessissemus, minus commode servaretur haec dilucida brevitas praeceptionis.

22. Nunc, quoniam solet accidere, ut imagines partim firmae et ad monendum idoneae sint, partim imbecilles et infirmae, quae vix memoriam possint excitare: qua de causa utrumque fiat, considerandum est; ut, cognita causa, quas vitemus, et quas sequamur imagines, scire possimus. Docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri. Nam si quas res in vita videmus parvas, usitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus; propterea quod nulla nisi nova, aut admirabili re commovetur animus. At si quid videmus, aut audimus egregie turpe, aut honestum, inusitatum, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminisse consuevimus. Itemque quas res ante ora videmus, aut quod recens audivimus, obliviscimur plerumque; quae acciderunt in pueritia, meminimus optime saepe; nec hoc alia de causa potest accidere, nisi quod usitatae res facile e memoria elabuntur, insignes et novae manent diutius. Solis exortus, cursus, occasus nemo admiratur, propterea quod quotidie fiunt; at eclipses solis mirantur, quia raro accidunt, et solis eclipses magis mirantur, quam lunae, quoniam hae crebriores sunt. Docet ergo se natura, vulgari et usitata re non exsuscitari; novitate et insigni quodam negotio commoveri.

Imitetur igitur ars naturam, et quod ea desiderat, inveniat; quod ostendit, sequatur. Nihil est enim, quod aut natura extremum invenerit, aut doctrina primum; sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, exitus disciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus manere in memoria diutissime potest. Id accidet, si quam maxime notatas similitudines constituemus; si non mutas, nec vagas, sed aliquid agentes imagines ponemus; si egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem eis attribuemus; si aliqua re exornabimus, ut si coronis, aut veste purpurea, quo nobis notatior sit similitudo; aut si qua re deformabimus, ut si cruentam, aut coeno oblitam, aut rubrica delibutam inducemus, quo magis insignita sit forma; aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribuemus. Nam ea res quoque faciet, ut facilius meminisse possimus. Nam, quas res veras facile meminimus, easdem fictas et diligenter notatas meminisse non est difficile. Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quosque locos imaginum renovandarum causa celeriter animo percurramus.

23. Scio, plerosque Graecos, qui de memoria scripserunt, fecisse, ut multorum verborum imagines conscriberent, uti, qui ediscere vellent, paratas haberent, ne quid in quaerendo operae consumerent. Quorum rationem aliquot de causis improbamus. Primum, quod in verborum innu-

merabilium multitudine ridiculum sit, mille verborum imagines comparare. Quantulum enim poterunt hae valere, quum ex infinita verborum copia, modo aliud, modo aliud nos verbum meminisse oportebit? Deinde cur volumus ab industria quemquam removere, ut ne quid ipse quaerat, quum nos illi omnia parata quaesitaque tradamus? Praeterea similitudine alia alius magis commovetur. Nam ut saepe, formam si quam similem cuipiam dixerimus esse, non omnes habemus assensores, quod alii videtur aliud: ita fit in imaginibus, ut quae nobis diligenter notatae sint, eae parum videantur insignes aliis. Quare sibi quemque suo commodo convenit imagines comparare. Postremo praeceptoris est docere, quemadmodum quaeri quidque conveniat, et unum aliquod, aut alterum, non omnia, quae eius generis erunt, exempli causa subiicere, quo res possit esse dilucidior. Ut quum de prooemiis quaerendis disputamus, rationem damus quaerendi, non mille prooemiorum genera conscribimus: ita arbitramur de imaginibus fieri convenire.

24. Nunc, ne forte verborum memoriam, aut nimis difficilem, aut parum utilem arbitrere, et ipsarum memoria rerum contentus sis, quod et utilior sit, et plus habeat facilitatis; admonendus es, quare verborum memoriam non improbemus. Nam putamus oportere eos, qui velint res faciliores sine labore et molestia facile meminisse, in rebus difficilioribus esse ante exercitatos. Nec nos hanc ver-

borum memoriam inducimus, ut versus meminisse possimus, sed ut hac exercitatione, illa rerum memoria, quod pertinet ad utilitatem, confirmetur; ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire possimus. Sed quum in omni disciplina infirma est artis praeceptio sine summa assiduitate exercitationis, tum vero in μνημονικοῖς minimum valet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur. Quam plurimos locos ut habeas, et quam maxime ad praecepta accommodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conveniet. Non enim sicut a ceteris studiis abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos potest causa deducere aliqua. Nunquam est enim, quin aliquid memoriae tradere velimus, et tum maxime, quum aliquo maiore negotio detinemur. Quare quum sit utile, facile meminisse, non te fallit, quod tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum. Pluribus verbis ad eam rem te adhortari non est sententia, ne aut tuo studio diffisi, aut minus, quae res postulat, dixisse videamur. De quinta parte rhetoricae deinceps dicemus: tu primas quasque partes in animo frequenta, et quod maxime necesse est, exercitatione confirma.

RHETORICORUM

AD

HERENNIUM

LIBER QUARTUS.

S U M M A R I U M
LIBRI QUARTI.

In libro quarto auctor, quoniam de eloquutione acturus, et suis quasque definitiones generum dicendi et figurarum s. exornationum, non aliunde petitis, illustraturus exemplis erat, eam autem rem abhorrere intelligebat a ceterorum artis scriptorum consuetudine, ac propterea fore, ut in eorum aliorumque reprehensionem incurreret, praefationis loco, (c. 1 — 7.) quo consilio, quibusque rationibus ductus a reliquorum more recesserit, ostendit. Ac primum quidem causas exponit, propter quas illi auctorem artis rhetoricae non suis, sed alienis oratorum et poëtarum exemplis uti oportere putent. (c. 2.) Has deinde singillatim refutat, (c. 3. 4.) tum quaedam, quae separatim contra eos dici possint, affert; ita ut primum, si concedat aliena oportere assumere exempla, unius auctoris oportere vincat, (c. 5.) deinde omnino aliunde sumenda non esse, ostendat. (c. 6.)

Iam sequitur ipsa de eloquutione praeceptio. (c. 8. sqq.) Eam facit auctor bipartitam. Primum dicit, quibus in generibus omnis oratoria eloquutio debeat esse; ubi agit de genere gravi, (c. 8.) de mediocri, (c. 9.) de attenuato, (c. 10.) monetque simul cavendum esse, ne, dum haec genera consectamur, in finitima et propinqua vitia veniamus. Ostendit igitur gravi generi propinquum esse sufflatum, mediocri fluctuans et dissolutum, attenuato aridum et exsangue. (c. 11.)

Deinde demonstrat auctor, quas res habere debeat eloquutio commoda et perfecta. (c. 12. sqq.) Tres nimirum res in se debet habere; primum elegantiam, quae latinitate h. e. sermone puro et a barbarismo ac soloecismo pariter remoto, et explanatione contineatur, quae dilucidam reddat orationem usitatis verbis et propriis; (c. 12.) deinde compositionem, (ib.) postremo dignitatem, quae partim ex verborum partim e sententiarum exornatione

(σχήμασι λέξεως καὶ διανοίας) consequatur. Itaque primum verborum exornationes pertractantur exemplisque illustrantur, quae sunt repetitio, conversio, (c. 13.) complexio, traductio, (c. 14.) contentio, exclamatio, interrogatio, (c. 15.) ratiocinatio, (c. 16.) sententia, (c. 17.) contrarium, (c. 18.) membrum, articulus, continuatio, (c. 19.) compar, similiter cadens, (c. 20.) annominatio, (c. 21. 22.) quibus tribus perraro, quum in veritate dicatur, utendum esse monetur, (c. 23.) porro subiectio, (c. 24.) gradatio, definitio, (c. 25.) transitio, correctio, (c. 26.) occultatio, disiunctio, (c. 27.) conduplicatio, interpretatio, commutatio. (c. 28.) permissio, dubitatio, (c. 29.) dissolutio, praecisio, conclusio. (c. 30.) His adduntur decem exornationes verborum, quarum hoc proprium est, ut ab usitata verborum potestate recedatur, utque in aliam rationem cum quadam venustate oratio conferatur. Quo referuntur nominatio, pronominatio, (c. 31.) denominatio, circuitio, transgressio. (c. 32.) superlatio, intellectio, abusio, (c. 33.) translatio, permutatio. (c. 34.)

Sequuntur deinceps sententiarum exornationes. Hae sunt distributio, (c. 35.) licentia, (c. 36. 37.) deminutio, (c. 38.) descriptio, (c. 39.) divisio, (c. 40.) frequentatio, (c. 41.) expolitio, (c. 42 — 44.) commoratio, contentio, (c. 45.) similitudo, (c. 46 — 48.) exemplum, (c. 49.) imago, (c. 50.) effictio, notatio, (c. 51.) sermocinatio, (c. 52.) conformatio, (c. 53.) significatio, brevitas, (c. 54.) demonstratio. (c. 55.)

Conclusio totius libri habet brevem exhortationem ad exercitationis in arte oratoria diligentiam. (c. 56.)

RHETORICORUM

AD

C. HERENNIUM

LIBER QUARTUS.

1. Quoniam in hoc libro, Herenni, de eloquutione conscripsimus, et quibus in rebus opus fuit exemplis uti, nostris usi sumus; et id fecimus praeter consuetudinem Graecorum, qui de hac re scripserunt; necessario faciendum est, ut paucis rationem nostri consilii demus. Atque hoc nos necessitudine facere, non studio, satis erit signi, quod in superioribus libris nihil neque ante rem, neque praeter rem loquuti sumus. Nunc, si pauca, quae rès postulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum est artis, ita, ut instituimus, persolvemus.

Sed facilius nostram rationem intelliges, si prius, quid illi dicant, cognoveris.

2. Compluribus de causis putant oportere, quum ipsi praeceperint, quo pacto oporteat ornare eloquutionem, uniuscuiusque generis ab oratore aut poeta probato sumtum ponere exemplum. Et primum se id modestia commotos facere dicunt, propterea quod videatur esse ostentatio quaedam, non satis habere, praecipere de artificio, sed ipsos etiam videri velle artificiose gignere exempla; hoc est, inquiunt, ostentare se, non ostendere artem. Quare pudor in primis est ad eam rem impedimento, ne nos solos probare, nos amare, alios contemnere et deridere videamur. Etenim quum possimus ab Ennio sumtum aut a Graccho ponere exemplum, videtur esse arrogantia, illa relinquere, et ad sua devenire. Praeterea exempla testimoniorum locum obtinent. Id enim, quod admonuerit, et leviter praeceperit ars et ratio, exemplo, sicut testimonio, comprobatur. Non igitur ridiculus sit, si quis in lite, aut in iudicio, domestico testimonio pugnet, et suo ipsius exemplo abutatur? Ut enim testimonium, sic exemplum, rei confirmandae causa sumitur. Non ergo oportet hoc, nisi a probatissimo sumi, ne, quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. Etenim necesse est aut se omnibus anteponant, et sua maxime probent; aut negent optima esse exem-

pla, quae a probatissimis oratoribus, aut poetis sumta sint. Si se omnibus anteponunt, intolerabili arrogantia sunt: si quos sibi praeponunt, et eorum exempla suis exemplis non putant praestare, non possunt dicere, quare sibi illos anteponant. Quid igitur ipsa auctoritas antiquorum? Non quum res probabiliores, tum hominum studia ad imitandum alacriora reddit? Immo erigit omnium cupiditates, et acuit industriam, quum spes iniecta est, posse imitando, Gracchi, aut Crassi consequi facultatem. Postremo hoc ipsum est summum artificium, res varias et dispares in tot poematibus et orationibus sparsas, et vage disiectas, ita diligenter eligere, ut unumquodque genus exemplorum sub singulos artis locos subiicere possis. Hoc si industria solum fieri posset, tamen essemus laudandi, quum talem laborem non fugissemus: nunc sine summo artificio non potest fieri. Quis est enim, qui nisi summe teneat artem, possit ea, quae iubeat ars, de tanta, et tam diffusa scriptura notare, et separare? Ceteri, quum legunt orationes bonas aut poemata, probant oratores, et poetas, neque intelligunt, qua re commoti probent: quod scire non possunt, ubi sit, nec quid sit, nec quo modo factum sit id, quod eos maxime delectet. At is, qui et haec omnia intelligit, et idonea maxime eligit, et omnia in arte scribenda redigit in singulas rationes praeceptionis, necesse est eius rei summus artifex sit.

Hoc igitur ipsum maximum artificium est, in arte sua posse et alienis exemplis uti.

3. Haec illi quum dicunt, magis nos auctoritate commovent, quam veritate disputationis. Illud enim veremur, ne cui satis sit ad contrariam rationem probandam, quod ab ea steterint ii, qui et inventores huius artificii fuerunt, et vetustate iam satis omnibus probati sunt. Quod si, illorum auctoritate remota, rem omnino volent cum re comparare; intelligent, non omnia esse concedenda antiquitati. Primum igitur, quod ab eis de modestia dicitur, videamus, ne nimium pueriliter proferatur. Nam si tacere, aut nihil scribere modestia est, cur quidquam scribunt, aut loquuntur? Sin aliquid suum scribunt; cur, quo secius omnia sua scribant, impediuntur modestia? Quasi si quis ad Olympiacum quum venerit cursum, et steterit, ut mittatur, impudentes illos dicat esse, qui currere coeperint, ipse intra carceres stet, et narret aliis, quomodo Ladas aut Boius cum Sicyoniis cursitarint: sic isti, quum in artis curriculum descenderunt, illos, qui in eo, quod est artificii, elaborant, aiunt facere immodeste; ipsi aliquem antiquum oratorem, aut poetam laudant, aut scripturam, sic ut in stadium artis rhetoricae prodire non audeant. Non ausim dicere, sed tamen vereor, ne, qua in re laudem modestiae venentur, in ea ipsa re sint impudentes. Quid enim tibi vis? aliquis inquiet. Artem tuam scribis; gignis

ignis nobis novas praeceptiones; eas ipse confirmare non potes; ab aliis exempla sumis. Vide, ne facias impudenter, qui tuo nomini velis ex aliorum laboribus libare laudem. Nam si eorum volumina prehenderint antiqui oratores et poetae, et suum quisque de libris sustulerit; nihil istis, quod suum vocent, relinquetur. At exempla, quoniam testimoniorum similia sunt, item convenit, ut testimonia, ab hominibus probatissimis sumi. Primum omnium exempla ponuntur hic non confirmandi, ne- e testificandi causa, sed demonstrandi. Non enim, quum dicimus esse exornationem, quae, verbi causa, constet ex similiter desinentibus verbis, et ponimus hoc exemplum a Crasso, ,, quibus possumus, et debemus, " testimonium collocamus, sed exemplum. Hoc igitur interest inter exemplum, et testimonium: exemplo demonstratur id, quod dicimus, cuiusmodi sit; testimonio, esse illud ita, ut nos dicimus, confirmatur. Praeterea oportet testimonium cum re convenire. Aliter enim rem non potest confirmare. At id, quod illi faciunt, cum re non convenit. Quid ita? quia pollicentur artem se scribere, et exempla proferunt ab iis plerumque, qui artem nescierunt. Tum quis est, qui possit id, quod de arte scripserit, comprobare, nisi aliquid scribat ex arte? Contraque faciunt, quam polliceri videntur. Nam quum scribere artem instituunt, videntur dicere se excogitasse, quod alios docerent: quum vero scribunt, ostendunt nobis, quid alii excogitarint.

4. At hoc ipsum difficile est, inquiunt, eligere de multis. Quid dicitis difficile? Utrum laboriosum, an artificiosum? Si laboriosum, non statim praeclarum. Sunt enim multa laboriosa, quae si faciatis, non continuo gloriemini; nisi forte etiam, si vestra manu fabulas, aut orationes totas transscripsissetis, gloriosum putaretis. Sin autem istud artificiosum egregie dicitis; videte, ne insueti rerum maiorum videamini, si vos parva res, sicuti magna delectat. Nam isto modo eligere rudis quidem nemo potest, sed sine summo artificio multi. Quisquis enim audierit de arte paulo plus, in eloquutione praesertim, omnia videre poterit, quae ex arte dicuntur; facere nemo poterit, nisi eruditus. Ita ut, si de tragoediis Ennii velis sententias eligere, aut de Pacuvianis periodos; quia plane rudis id facere nemo poterit, quum feceris, te literatissimum putes, ineptus sis, propterea quod id facile faciat quivis mediocriter literatus; item si, quum ex orationibus aut poëmatis elegeris exempla, quae certis signis artificii notata sunt, quia rudis id nemo facere possit, artificiosissime te fecisse putes, erres; propterea quod, si artificiosum est intelligere, quae sunt ex arte scripta, multo est artificiosius, ipsum scribere ex arte. Qui enim scribit artificiose, ab aliis commode scripta facile intelligere poterit; qui eliget facile, non continuo ipse commode scribit. Et, si est maxime artificiosum; alio tempore utantur ea facultate, non tum, quum parere ipsi, et gignere, et

proferre debent. Postremo, in eo vim artificii consumant, ut ipsi ab aliis potius eligendi, quam aliorum boni electores existimentur. Contra ea, quae ab iis dicuntur, qui dicunt alienis exemplis uti oportere, satis est dictum. Nunc, quae separatim dici possunt, consideremus.

5. Dicimus igitur, eos tum ideo, quod alienis utantur, peccare, tum etiam magis delinquere, quod a multis exempla sumant. Sed de eo, quod postea diximus, ante videamus. Si concederem, aliena oportere assumere exempla, vincerem unius oportere. Primum, quod contra hoc nulla staret eorum ratio. Licet enim eligerent, et probarent quemlibet, qui sibi in omnes res suppeditaret exempla, vel poetam, vel oratorem, cuius auctoritate niterentur. Deinde interest magni eius, qui discere vult, utrum unum omnia, an omnia neminem, sed aliud alium putet consequi posse. Si enim putabit posse omnia penes unum consistere; ipse quoque ad omnium nitetur facultatem; sin id desperabit, in paucis se exercebit; ipsis enim contentus erit. Nec mirum, quum ipse praeceptor artis omnia penes unum reperire non potuerit. Allatis igitur exemplis a Catone, a Gracchis, a Laelio, a Scipione, Galba, Porcina, Crasso, Antonio, ceterisque; item sumtis aliis a poetis, aliis ab historiarum scriptoribus, necesse erit, eum, qui discet, ab omnibus putare omnia, ab uno pauca vix potuisse sumi. Quare, si unius alicuius

esse se similem satis habebit, quae omnes habuerint, solum habere se posse diffidet. Ergo inutile est ei, qui discere vult, non putare unum posse omnia. Atqui nemo in hanc incideret opinionem, si ab uno exempla sumsissent. Nunc hoc signi est, ipsos artis scriptores non putasse, unum potuisse in omnibus eloquutionis partibus enitere, quoniam neque sua protulerunt, neque unius alicuius, aut denique duorum, sed ab omnibus oratoribus et poetis exempla sumserunt. Denique, si quis velit artem demonstrare nihil prodesse ad discendum, non male utatur hoc adiumento, quod unus omnes artis partes consequi nemo potuerit. Quod igitur iuvat eorum rationem, qui omnino improbant artem, id, non ridiculum est, ipsum scriptorem artis suo iudicio comprobare? Ergo ab uno sumenda fuisse docuimus exempla, si semper aliunde sumerentur. Nunc omnino aliunde, sic intelligemus, sumenda non fuisse.

6. Primum omnium, quod ab artis scriptore affertur exemplum, de eiusdem artificio debet esse; non, ut, si quis purpuram aut aliud quippiam vendens dicat: „Sume a me; sed huius exemplum aliunde rogabo, tibique ostendam.“ Si mercem ipsi qui venditant aliunde exemplum quaeritent mercis; ut si acervos se dicant tritici habere, et eorum exemplum pugno non habeant, quod ostendant; si Triptolemus, quum hominibus semen largiretur, ipse ab aliis id hominibus mutuaretur; aut si Pro-

metheus, quum mortalibus ignem dividere vellet, ipse a vicinis, cum testa ambulans, carbunculos corrogaret, non ridiculum videretur? Isti magistri non videntur sibi ridicule facere, quum id, quod aliis pollicentur, ab aliis quaerunt. Si, qui se fontes maximos, penitus absconditos, aperuisse dicat, et hoc, sitiens quum maxime, loquatur, neque habeat, qui sitim sedet, non rideatur? Isti quum non modo dominos se fontium, sed se ipsos fontes esse dicant, et omnium rigare debeant ingenia, non putant fore ridiculum, si, quum id polliceantur aliis, arescant ipsi siccitate. Chares a Lysippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lysippus caput ostenderet Myronis, brachia Praxitelae, pectus Polycleti; sed omnia coram magistrum facientem videbat, ceterorum opera vel sua sponte considerare poterat. Isti credunt, eos, qui haec velint discere, alia ratione doceri posse commodius.

7. Praeterea ne possunt quidem ea, quae sumuntur ab aliis, exempla tam esse accommodata ad artem, quam propria; propterea, quod in dicendo leviter unusquisque locus plerumque tangitur, ne ars appareat; in praecipiendo expresse conscripta ponere oportet exempla, ut in artis formam convenire possint; et post in dicendo, ne possit ars eminere et ab omnibus videri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiam ut magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est uti. Postremo haec quo-

que res nos duxit ad hanc rationem, quod nomina rerum Graeca, quae convertimus, ea remota sunt a consuetudine Latina; quae enim res apud nostros non erant, earum rerum nomina non poterant esse usitata. Ergo haec asperiora primo videantur necesse est, idque fiet rei, non nostra, difficultate. Reliquum scripturae consumetur in exemplis. Haec aliena si posuissemus, factum esset, ut, quod commodius esset in hoc libro, id nostrum non esset; quod asperius, et inusitatum, id proprie nobis attribueretur. Ergo hanc quoque incommoditatem fugimus. His de causis, quum artis inventionem Graecorum probassemus, exemplorum rationem sequuti non sumus.

8. Nunc tempus postulat, ut ad eloquutionis praecepta transeamus. Bipartita erit igitur nobis eloquutionis praeceptio. Primum dicemus, quibus in generibus semper omnis oratoria eloquutio debeat esse: deinde ostendemus, quas res semper habere debeat. Sunt igitur tria genera, quae genera nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non vitiosa consumitur; unam gravem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam vocamus. G r a v i s est, quae constat ex verborum gravium magna et ornata constructione. M e d i o c r i s est, quae constat ex humiliore, neque tamen ex infima et pervulgatissima verborum dignitate. A t t e n u a t a est, quae demissa est usque ad usitatissimam puri sermonis consuetudinem.

In gravi figura consumetur oratio, si quae cuiusque rei poterunt ornatissima verba reperiri, sive propria, sive translata, unamquamque in rem accommodabuntur; et, si graves sententiae, quae in amplificatione et commiseratione tractantur, eligentur; et, si exornationes sententiarum aut verborum, quae gravitatem habebunt, de quibus post dicemus, adhibebuntur. In hoc genere figurae erit hoc exemplum: „Nam quis est vestrum, iudices, qui satis idoneam possit in eum poenam excogitare, qui prodere hostibus patriam cogitarit? quod maleficium cum hoc scelere comparari, quod huic maleficio dignum supplicium potest inveniri? In iis, qui violassent ingenuam, matremfamilias constuprassent, verberassent aliquem, aut postremo necassent, maxima supplicia maiores consumserunt; huic truculentissimo ac nefario facinori singularem poenam non reliquerunt. Atque in aliis maleficiis ad singulos, aut ad paucos ex alieno peccato iniuria pervenit; huius sceleris qui sunt affines, uno consilio universis civibus atrocissimas calamitates machinantur. O feros animos! o crudeles cogitationes! o derelictos homines ab humanitate! qui id agere ausi sunt, aut cogitare potuerunt, quo pacto hostes, revulsis maiorum sepulcris, deiectis moenibus, ovantes irruerent in civitatem; quo modo deum templis spoliatis, optimatibus trucidatis, aliis abreptis in servitutem, matribusfamilias et ingenuis sub hostilem libidinem sub-

iectis, urbs acerbissimo concideret incendio; qui se non putant, id, quod voluerint, ad exitum perduxisse, nisi sanctissimae patriae miserandum scelerati viderint cinerem. Nequeo verbis consequi, iudices, indignitatem rei; sed negligentius id fero, quia vos mei non egetis. Vester enim vos animus amantissimus reipublicae facile ducet, ut eum, qui fortunas omnium voluerit prodere, praecipitem proturbetis ex ea civitate, quam iste spurcissimus hostium dominatu nefario voluit obruere.“

9. In mediocri figura versabitur oratio, si haec, ut ante dixi, aliquantulum demiserimus, neque tamen ad infimum descenderimus, sic: „Quibuscum bellum gerimus, iudices, videtis; cum sociis, qui pro nobis pugnare, et imperium nostrum nobiscum simul virtute et industria conservare soliti sunt. Hi quum se, et opes suas necessario norant; tum vero nihilo minus propter propinquitatem, et omnium rerum societatem, quid in omnibus rebus populus Romanus posset, scire et existimare poterant. Hi, quum deliberassent nobiscum bellum gerere, quaeso, quae res erat, qua freti bellum suscipere conarentur, quum multo maximam sociorum partem in officio manere intelligerent? quum sibi non multitudinem militum, non idoneos imperatores, non pecuniam publicam praesto esse viderent? non denique ullam rem, quae pertineret ad bellum administrandum? Si cum finitimis de finibus bellum gererent; si totum certamen in uno proelio positum putarent; tamen

omnibus rebus instructiores ac paratiores venirent; nedum illud imperium orbis terrae, cui imperio omnes gentes, reges, nationes, partim vi, partim voluntate concesserunt, quum aut armis, aut liberalitate a populo Romano superati essent, ad se transferre tantulis viribus conarentur. Quaeret aliquis: *Quid? Fregellani non sua sponte conati sunt?* Eo quidem isti minus facile conarentur, quod, illi quemadmodum discessissent, videbant. Nam rerum imperiti, qui uniuscuiusque rei de rebus ante gestis exempla petere non possunt, ii per imprudentiam facillime deducuntur in fraudem; at ii, qui sciunt, quid aliis acciderit, facile ex aliorum eventu suis rationibus possunt providere. Nulla igitur re inducti, nulla spe freti arma sustulerunt? Quis hoc credat, tantam amentiam quemquam tenuisse, ut imperium populi Romani tentare auderet, nullis copiis fretus? Ergo aliquid fuisse necesse est. Quod quid aliud, nisi id, quod dico, potest esse?"

10. In attenuatae figurae genere, quod ad infimum et quotidianum sermonem demissum est, hoc erit exemplum: „Nam, ut forte hic in balneas venit, coepit, postquam perfusus est, defricari. Deinde, ubi visum est ire, ut in alveum descenderet, ecce ibi iste de transverso, *Heus*, inquit, *adolescens, pueri tui modo me pulsaverunt; satisfacias oportet.* Hic, qui id aetatis ab ignoto praeter consuetudinem appellatus esset, erubuit. Iste clarius

eadem et alia dicere. Hic vix tandem inquit: *Sine me considerare.* Tum vero iste clamare quod facile vel cuivis rubores elicere posset: *Ita petulans es ac protervus, ut ne ad solarium quidem, ut mihi videtur, sed pone scenam, et in eiusmodi locis exercitus sis.* Conturbatus est adolescens; nec mirum, cui etiam nunc paedagogi lites ad auriculas versarentur, imperito eiusmodi conviciorum. Ubi enim ille vidisset scurram exhausto rubore, qui se putaret nihil habere, quod de existimatione perderet, ut omnia sine famae detrimento facere posset?" Igitur genera figurarum ex istis exemplis intelligi poterunt. Erit enim et in attenuata verborum constructio quaedam, et item alia in gravitate, alia posita in mediocritate.

11. Est autem cavendum, ne, dum haec genera consectamur, in finitima et propinqua vitia veniamus. Nam gravi figurae propinqua est ea, quae recte videbitur appellari, si sufflata nominabitur. Nam ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur saepe; ita gravis oratio saepe imperitis videtur ea, quae turget et inflata est, quum aut novis, aut priscis verbis, aut duriter aliunde translatis, aut gravioribus, quam res postulat, aliquid dicitur, hoc modo: „Nam qui perduellionibus venditat patriam, non satis supplicii dederit, si praeceps in Neptunias depulsus erit lacunas. Poeniteat igitur istum, qui montes belli fabricatus est, campos sustulit pacis." In hoc genus plerique declinant,

quum ab eo, quo profecti sunt, aberraverunt, et specie gravitatis falluntur, nec perspicere possunt orationis tumorem.

Qui in mediocre genus orationis profecti sunt, si pervenire eo non potuerunt, errantes perveniunt ad confinium eius generis, quod appellamus fluctuans, et dissolutum; eo quod sine nervis et articulis fluctuat huc et illuc, nec potest confirmate, neque viriliter sese expedire. Id est huiusmodi: „Socii nostri quum belligerare nobiscum vellent, profecto ratiocinati essent etiam atque etiam, quid possent facere, si quidem sua sponte facerent, et non haberent hic adiutores multos, malos homines et audaces. Solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia volunt agere." Non potest huiusmodi sermo tenere attentum auditorem. Diffluit enim totus, neque quidquam comprehendens perfectis verbis amplectitur.

Qui non possunt in illa facetissima verborum attenuatione commode versari, veniunt ad aridum et exsangue genus orationis, quod non alienum est exile nominari, cuiusmodi est hoc: „Nam istic ille ad balneas accessit; ad hunc postea dicit, *hic tuus servus me pulsavit*. Postea dicit hic illi: *considerabo*. Post ille huic convicium fecit, et magis magisque praesentibus multis clamavit." Frivolus hic quidem iam et illiberalis est sermo. Non enim adeptus est id, quod habet attenuata figura, puris verbis et electis compositam orationem.

Omne genus orationis, et grave, et mediocre, et attenuatum, dignitate afficiunt exornationes, de quibus post loquemur: quae si rarae disponentur, distinctam, sicuti coloribus; si crebrae collocabuntur, oblitam reddent orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, ut gravem mediocris, mediocrem excipiat attenuata. Deinde identidem commutentur, ut satietas varietate vitetur.

12. Quoniam, quibus in generibus eloquutio versari debeat, dictum est, videamus nunc, quas res debeat habere eloquutio commoda et perfecta. Quae maxime ad officium oratoris accommodata est, tres res in se debet habere, elegantiam, compositionem, dignitatem.

Elegantia est, quae facit, ut unumquodque pure et aperte dici videatur. Haec distribuitur in Latinitatem, et explanationem. Latinitas est, quae sermonem purum conservat, ab omni vitio remotum. Vitia in sermone, quo minus is Latinus sit, duo possunt esse: soloecismus, et barbarismus. Soloecismus est, quum in verbis pluribus, consequens verbum superiori non accommodatur. Barbarismus est, quum verbum aliquod vitiose effertur. Haec qua ratione vitare possimus, in arte Grammatica dicemus. Explanatio est, quae reddit apertam et dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, usitatis verbis, et propriis. Usitata sunt ea, quae versantur in sermone et

consuetudine quotidiana; propria, quae eius rei verba sunt, aut esse possunt, qua de loquemur.

Compositio est verborum constructio aequabiliter perpolita. Ea conservabitur, si fugiemus crebras vocalium concursiones, quae vastam atque hiantem orationem reddunt, ut hoc est: „Baccae aeneae amoenissimae impendebant;“ et si vitabimus eiusdem literae nimiam assiduitatem; cui vitio versus hic erit exemplo: (nam hic nihil prohibet in vitiis, alienis exemplis uti:)

O Tite, tute, Tati, tibi tanta tyranne tulisti,

et hic eiusdem poetae:

Quidquam quisquam cuiquam quod conveniat, neget.

et, si eiusdem verbi assiduitatem nimiam fugiemus: ea est huiusmodi: „Nam cuius rationis ratio non exstet, ei rationi ratio non est fidem habere;“ et, si non utemur continenter similiter cadentibus verbis, hoc modo:

Flentes, plorantes, lacrimantes, obtestantes.

et, si verborum transiectionem vitabimus, nisi quae erit concinna, qua de re posterius loquemur; quo in vitio est Lucilius assiduus, ut hoc est in priore libro:

Has res ad te scriptas, Luci, misimus, Aeli.

Item fugere oportet longam verborum continuationem, quae et auditoris aures, et oratoris spiritum

laedit. His vitiis in compositione vitatis, reliquum operis consumendum est in dignitate.

13. Dignitas est, quae reddit ornatam orationem, varietate distinguens. Haec in verborum et in sententiarum exornationem dividitur. Verborum exornatio est, quae ipsius sermonis insignita continetur perpolitione. Sententiarum exornatio est, quae non in verbis, sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem. * * *

Repetitio est, quum continenter ab uno atque eodem verbo in rebus similibus et diversis principia sumuntur, hoc modo: „Vobis istud attribuendum est, vobis gratia habenda, vobis res ista erit honori.“ Item: „Scipio Numantiam sustulit, Scipio Carthaginem delevit, Scipio pacem peperit, Scipio civitatem servavit.“ Item: „Tu in forum prodire, tu lucem conspicere, tu in horum conspectum venire conaris? audes verbum facere? audes quidquam ab istis petere? audes supplicium deprecari? Quid est, quod possis defendere? quid est, quod audeas postulare? quid est, quod tibi putes concedi oportere? Non iusiurandum contemsisti? non amicos prodidisti? non parenti manus intulisti? non denique in omni dedecore volutatus es?“ Haec exornatio, quum multum venustatis habet, tum gravitatis et acrimoniae plurimum. Quare videtur esse adhibenda et ad ornandam, et ad exaugendam orationem.

Conversio est, per quam non, ut ante, primum repetimus verbum, sed ad postremum conti-

nenter revertimur, hoc modo: „Poenos populus Romanus iustitia vicit, armis vicit, liberalitate vicit.“ Item: „ex quo tempore concordia de civitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est, respublica sublata est.“ Item: „C. Laelius homo navus erat, ingeniosus erat, doctus erat, bonis viris et studiosis amicus erat. Ergo in civitate primus erat.“ Item: „Nam quum istos, ut absolvant te, rogas, ut peierent, rogas; ut existimationem negligant, rogas; ut leges populi Romani tuae libidini largiantur, rogas.“

14. Complexio est, quae utramque complectitur exornationem, et hanc, et quam ante exposuimus, ut et repetatur idem primum verbum saepius, et crebro ad idem postremum revertamur, hoc modo: „Qui sunt, qui foedera saepe ruperunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui crudele bellum in Italia gesserunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui Italiam deformaverunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui sibi postulant ignosci? Carthaginienses. Videte ergo, quid conveniat eos impetrare.“ Item: „Quem senatus damnarit, quem populus Romanus damnarit, quem omnium existimatio damnarit, eum vos sententiis vestris absolvetis?“

Traductio est, quae facit, ut, quum idem verbum crebrius ponatur, non modo non offendat animum, sed etiam concinniorem orationem reddat, hoc pacto: „Qui nihil habet in vita iucundius vita, is cum virtute vitam non potest colere.“

Item: „Eum tu hominem appellas, qui si fuisset homo, nunquam tam crudeliter vitam hominis petiisset. At erat inimicus. Ergo inimicum sic ulcisci voluit, ut ipse sibi reperiretur inimicus?“ Item: „Divitias sine divitum esse; tu virtutem praefer divitiis. Nam si voles divitias cum virtute comparare, vix satis idoneae tibi videbuntur divitiae, quae virtutis pedissequae sint.“ Ex eodem genere exornationis est, quum idem verbum modo ponitur in hac, modo in altera re, hoc modo: „Cur eam rem tam studiose curas, quae multas tibi dabit curas?“ Item: „Amari iucundum est, si curetur, ne quid insit amari.“ Item: „Veniam ad vos, si mihi senatus det veniam.“ In his quatuor generibus exornationum, quae adhuc propositae sunt, non inopia verborum fit, ut ad idem verbum redeatur saepius; sed inest festivitas quaedam, quae facilius auribus diiudicari, quam verbis demonstrari potest.

15. Contentio est, quum ex contrariis verbis aut rebus oratio conficitur, hoc pacto: „Habet assentatio iucunda principia, eadem exitus amarissimos affert.“ Item: „Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes.“ Item: „In otio tumultuaris, in tumultu es otiosus. In re frigidissima cales, in ferventissima friges. — Tacito quum opus est, clamas; ubi loqui convenit, obmutescis. — Ades? abesse vis: abes? reverti cupis. — In pace bellum quaeritas; in bello pacem desideras. — In concione de virtute loqueris; in praelio prae ignavia tubae

tubae sonitum perferre non potes." Hoc genere si distinguemus orationem, et ornati et graves poterimus esse.

Exclamatio est, quae conficit significationem doloris, aut indignationis alicuius, per hominis, aut urbis, aut loci, aut rei cuiuspiam compellationem, hoc modo: „Te nunc alloquor, Africane, cuius mortui quoque nomen splendori ac decori est civitati. Tui clarissimi nepotes suo sanguine abluerunt inimicorum crudelitatem." Item: „O perfidiosae Fregellae, quam facile scelere vestro contabuistis! ut, cuius nitor urbis Italiam nuper illustravit, eius nunc vix fundamentorum reliquiae maneant." Item: „Bonorum insidiatores latrocinio vitam innocentissimi cuiusque petistis: tantamne ex iniquitate iudiciorum vestris calumniis assumitis facultatem!" Hac exclamatione si loco utemur, raro, et quum rei magnitudo postulare videbitur; ad quam volemus indignationem animum auditoris adducemus.

Interrogatio non omnis gravis est, neque concinna, sed haec, quae, quum enumerata sunt ea, quae obsunt causae adversariorum, confirmat superiorem orationem, hoc pacto: „Quum igitur haec omnia faceres, diceres, administrares, utrum animos sociorum ab republica removebas, et abalienabas, an non?" Et: „Utrum aliquem exornari oportuit, qui ista prohiberet, ac fieri non sineret, an non?"

16. Ratiocinatio est, per quam ipsi a nobis rationem poscimus, quare quidque dicamus, et crebro nosmet a nobis petimus uniuscuiusque propositionis explanationem. Ea est huiusmodi: „Maiores nostri si quam unius peccati mulierem damnabant, simplici iudicio multorum maleficiorum convictam putabant. Quo pacto? quoniam, quam impudicam iudicarant, eam veneficii quoque damnatam existimabant. Quid ita? quia necesse est, eam, quae suum corpus addixerit turpissimae cupiditati, timere permultos. Quos istos? virum, parentes, ceteros, ad quos videt sui dedecoris infamiam pertinere. Quid postea? quos tantopere timeat, eos necesse est, ut, quoquo modo possit, veneficio petat. Cur? quia nulla potest honesta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati facit timidam, intemperantia audacem, natura muliebris inconsideratam. Quid veneficii damnatam? quid? putabant impudicam quoque necessario. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium causa, quam turpis amor et intemperans libido commovere potuit; cuius mulieris animus esset corruptus, eius corpus castum esse non putaverunt. Quid in viris? idemne observabant? minime. Quid ita? quia viros ad unumquodque maleficium singulae cupiditates impellunt; mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit.“ Item: „Bene maiores hoc comparaverunt, ut neminem regem, quem armis cepissent, vita privarent. Quid ita? quia, quam nobis

facultatem fortuna dedisset, iniquum erat in eorum supplicio consumere, quos eadem fortuna paulo ante in amplissimo statu collocarat. Quid quod exercitum contra duxit? desino meminisse. Quid ita? quia viri fortis est, qui de victoria contendant, eos hostes putare; qui victi sunt, eos homines iudicare, ut possit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille, si vicisset, num idem fecisset? non profecto tam sapiens fuisset. Quid igitur ei parcis? quia talem stultitiam contemnere, non imitari consuevi.“ Haec exornatio ad sermonem vehementer accommodata est, et animum auditoris retinet attentum, tum venustate sermonis, tum rationum exspectatione.

17. Sententia est oratio sumta de vita, quae aut quid sit, aut quid esse oporteat in vita, breviter ostendit, hoc pacto: „Difficile est primum virtutem revereri, qui semper secunda fortuna sit usus.“ Item: „Liber is est existimandus, qui nulli turpitudini servit.“ Item: „Egens aeque est is, qui non satis habet, et is, cui nihil satis potest esse.“ Item: „Optima vivendi ratio est eligenda; eam iucundam consuetudo reddet.“ Huiusmodi sententiae simplices non sunt improbandae, propterea quod habet brevis expositio, si rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum est genus sententiae, quod confirmatur subiectione rationis, hoc modo: „Omnes bene vivendi rationes in virtute sunt collocandae,

propterea quod sola virtus in sua potestate est, omnia praeter eam subiecta sunt sub fortunae dominationem.“ Item: „Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius sequuti sunt, hi, simul ac fortuna dilapsa est, devolant omnes. Quum enim recessit ea res, quae fuit consuetudinis causa, nihil superest, quare possint in amicitia teneri.“ Sunt item sententiae, quae dupliciter efferuntur, sine ratione, et cum ratione. Hoc modo sine ratione: „Errant, qui in prosperis rebus omnes impetus fortunae se putant fugisse. Sapienter cogitant, qui temporibus secundis casus adversos reformidant.“ Cum ratione, hoc pacto: „Qui adolescentium peccatis ignosci putant oportere, falluntur, propterea quod aetas illa non est impedimento bonis studiis. At hi sapienter faciunt, qui adolescentes maxime castigant, ut, quibus virtutibus omnem vitam tueri possint, eas in aetate maturissima velint comparare.“ Sententias interponi raro convenit, ut rei actores, non vivendi praeceptores esse videamur. Quum ita interponentur, multum afferent ornamenti. Necesse est enim, eam comprobet tacitus auditor, quum ad causam videat accommodari rem certam, ex vita et moribus sumtam.

18. Contrarium est, quod ex rebus diversis duabus alteram breviter et facile confirmat, hoc pacto: „Nam, qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eum quomodo alienis rebus amicum fore speres?“ Et item: „Nam, quem in amicitia per-

fidiosum cognoveris, eum quare putes inimicitias cum fide habere posse?“ Et: „Qui privatus intolerabili superbia fuerit, eum commodum et sui cognoscentem fore in potestate, qui speres?“ Et: „Qui in sermonibus et in conventu amicorum verum dixerit nunquam, eum sibi in concionibus credis a mendacio temperaturum?“ Item: „Quos ex collibus deiecimus, cum iis in campo metuimus dimicare? Qui quum plures erant, paucis nobis exaequari non poterant; hi postquam pauciores sunt, metuimus, ne sint superiores?“ Hoc exornationis genus, brevibus et continuatis membris perfectum esse debet, et quum commodum est auditu, propter brevem et absolutam conclusionem; tum vero vehementer, id, quod opus est oratori, comprobat contraria re, et ex eo, quod dubium non est, expedit illud, quod dubium est, ut aut dilui non possit, aut multo difficillime possit.

19. Membrum orationis appellatur res breviter absoluta sine totius sententiae demonstratione, quae denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: „Et inimico proderas.“ Id est unum, quod appellatur membrum: deinde hoc excipiatur oportet ab altero: „Et amicum laedebas.“ Ex duobus membris haec exornatio potest constare: sed commodissima et absolutissima est, quae ex tribus constat, hoc pacto: „Et inimico proderas, et amicum laedebas, et tibi ipsi non consulebas.“

Item: „Nec reipublicae consuluisti, nec amicis profuisti, nec inimicis restitisti.“

Articulus dicitur, quum singula verba intervallis distinguuntur caesa oratione, hoc modo: „Acrimonia, voce, vultu adversarios perterruisti.“ Item: „Inimicos invidia, iniuriis, potentia, perfidia sustulisti.“ Inter huius generis, et illius superioris vehementiam hoc interest, quod illud tardius et rarius venit, hoc crebrius et celerius pervenit. Itaque in illo genere, ex remotione brachii, et contortione dexterae gladius ad corpus afferri; in hoc autem crebro et celeri vulnere corpus consauciari videtur.

Continuatio est densa et continens frequentatio verborum cum absolutione sententiarum. Ea utemur commodissime tripartito; in sententia, in contrario, in conclusione. In sententia, hoc pacto: „Ei non multum potest obesse fortuna, qui sibi firmius in virtute, quam in casu, praesidium collocavit.“ In contrario, hoc modo: „Nam si quis spei non multum collocarit in casu, quid est, quod ei magnopere casus obesse possit?“ In conclusione, hoc pacto: „Quodsi in eos plurimum fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt; non sunt omnia committenda fortunae, ne magnam nimis in nos habeat dominationem.“ In his tribus generibus continuationis ad vim adeo frequentatio est necessaria, ut infirma facultas oratoris videatur, nisi sententiam, et con-

trarium, et conclusionem frequentibus efferat verbis. Sed et alias quoque nonnunquam non alienum est, tametsi necesse non est, eloqui res aliquas per huiuscemodi continuationes.

20. Compar appellatur, quod habet in se membra orationis, de quibus ante diximus, quae constant ex pari fere numero syllabarum. Hoc non dinumeratione fiet: (nam id quidem puerile esset,) sed tantum afferet usus et exercitatio facultatis, ut animi quodam sensu par membrum superiori referre possimus, hoc modo: „In proelio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat; haec omnia graves casus administrabant.“ Item: „Alii fortuna facilitatem dedit, huic industria virtutem comparavit.“ In hoc genere saepe fieri potest, ut non plane par sit numerus syllabarum, et tamen esse videatur, si una aut etiam altera syllaba est alterutrum brevius: aut si, quum in altero plures sunt, in altero longior, aut longiores, plenior, aut pleniores syllabae erunt; ut longitudo aut plenitudo harum multitudinem alterius assequatur et exaequet.

Similiter cadens exornatio appellatur, quum in eadem constructione verborum, duo aut plura sunt verba, quae similiter iisdem casibus efferuntur, hoc modo: „Hominem laudas egentem virtutis, abundantem felicitatis.“ Item: „Huic omnis in pecunia spes est, a sapientia est animus remotus.“ — „Diligentia comparat divitias, negli-

gentia corrumpit animum; et tamen quum ita vivit, neminem prae se ducit hominem." Similiter desinens est, quum, tametsi casus non insunt in verbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto: „Turpiter audes facere, nequiter studes dicere." — „Vivis invidiose, delinquis studiose, loqueris odiose." Item: „Audacter territas, humiliter placas." Haec duo genera, quorum alterum in exitus, alterum in casus similitudine versatur, inter se vehementer conveniunt; et ea re, his qui bene utuntur, plerumque simul ea collocant in iisdem partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet: „Perditissima ratio est amorem petere, pudorem fugere; diligere formam, negligere famam." Hic et ea verba, quae casus habent, ad casus similes; et illa, quae non habent, ad similes exitus veniunt.

21. Annominatio est, quum ad idem verbum et ad idem nomen acceditur commutatione unius literae aut literarum; aut ad res dissimiles similia verba accommodantur. Ea multis et variis rationibus conficitur. Attenuatione aut complexione eiusdem literae, sic: „Hic, qui se magnifice iactat atque ostentat *veniit* ante, quam Romam *venit*." Ex contrario: „Hic, quos homines alea *vicit*, eos ferro statim *vincit*." Productione eiusdem literae, hoc modo: „Hunc *avium* dulcedo ducit ad *avium*." Brevitate eiusdem literae, hoc modo: „Hic tametsi videtur esse honoris cupidus, tamen non

tantum *curiam* diligit, quantum *Curiam.*" Addendis literis, hoc pacto: „Hic sibi posset *temperare*, nisi amori mallet *obtemperare.*" Demendis literis, sic: „Si *lenones* vitasset tanquam *leones*, vitae se tradidisset." Transferendis literis, sic: „Videte, iudices, utrum homini *navo*, an *vano* credere malitis." Item: „Nolo esse *laudator*, ne videar *adulator.*" Commutandis, hoc modo: „*Deligere* oportet, quem velis *diligere.*" Hae sunt annominationes, quae in literarum commutatione, brevitate, aut productione, aut translatione, aut aliquo huiusmodi genere versantur.

22. Sunt autem aliae, quae non habent tam propinquam in verbis similitudinem, et tamen dissimiles non sunt; quibus de generibus unum est huiusmodi: „Quid veniam, qui sim, quare veniam, quem insimulem, cui prosim, quem postulem, brevi cognoscetis." Nam hic est in quibusdam verbis quaedam similitudo non tam affectanda, quam illae superiores, sed tamen adhibenda nonnunquam. Alterum genus huiusmodi: „Demus operam, Quirites, ne omnino Patres Conscripti circumscripti putentur." Haec annominatio accedit magis ad similitudinem, quam superior; sed minus, quam illae superiores: propterea quod non solum additae, sed uno tempore demtae quoque literae sunt. Tertium genus est, quod versatur in casuum commutatione, aut unius, aut plurium nominum.

Unius nominis, hoc modo: „Alexander Macedo summo labore animum ad virtutem a pueritia confirmavit. Alexandri virtutes per orbem terrae cum laude et gloria sunt pervulgatae. Alexandro si vita longior data esset, Oceanum manus Macedonum transvolasset. Alexandrum omnes, ut maxime metuerunt, item plurimum dilexerunt.“ Varie hic unum nomen in commutatione casuum volutatum est. Plura nomina casibus commutatis, hoc modo facient annominationem: „Ti. Gracchum rempublicam administrantem indigna prohibuit nex diutius in ea commorari. C. Graccho similiter occisio oblata est, quae virum reipublicae amantissimum subito de sinu civitatis eripuit. Saturninum, fide captum, malorum perfidia et scelus vita privavit. Tuus, o Druse, sanguis domesticos penates, et vultum parentis aspersit. Sulpicium, cui paulo ante omnia concedebant, eum brevi spatio non modo vivere, sed etiam sepeliri prohibuerunt.“

23. Haec tria genera proxima exornationum, quorum unum in similiter cadentibus, alterum in similiter desinentibus verbis, tertium in annominationibus positum est, perraro sumenda sunt, quum in veritate dicemus; propterea quod non haec videntur reperiri posse sine elaboratione et consumtione operae. Eiusmodi autem studia ad delectationem, quam ad veritatem, videntur accommodatiora. Quippe fides, et gravitas, et severitas oratoria minuitur his exornationibus fre-

quenter collocatis; et non modo tollitur auctoritas dicendi, sed offenditur quoque in eiusmodi oratione auditor; propterea quod est in his lepos et festivitas, non dignitas, neque pulchritudo. Quare, quae sunt ampla et pulchra, diu placere possunt; quae lepida et concinna, cito satietate afficiunt aurium sensum fastidiosissimum. Quo modo igitur, si crebro his generibus utemur, puerili videbimur eloquutione delectari; ita, si raro has interseremus exornationes, et in causa tota varie dispergemus, commode luminibus distinctis illustrabimus orationem.

24. Subiectio est, quum interrogamus adversarios, aut quaerimus ipsi, quid ab illis, aut quid contra nos dici possit: deinde subiicimus id, quod dici oportet, aut non oportet, aut nobis adiumento futurum sit, aut obfuturum illis e contrario, hoc modo: „Quaero igitur, unde iste tam pecuniosus sit factus. Amplum patrimonium relictum est? at patris bona venierunt. Hereditas aliqua venit? at etiam a necessariis omnibus exheredatus est. Praemium aliquod ex lite aut iudicio cepit? non modo id non fecit, sed etiam insuper ipse grandi sponsione victus est. Ergo si his rationibus locupletatus non est, sicut omnes videtis; aut isti domi nascitur aurum, aut, unde licitum non est, pecunias accepit.“ Item: „Saepe, iudices, animadverti, multos aliqua ex honesta re, quam ne inimici quidem criminari possint, sibi

praesidium petere: quorum nihil potest adversarius facere. Nam utrum ad patris virtutem confugiet? at eum vos iurati legibus capite damnastis. An ad suam revertetur antiquam vitam? Quam? aut ubi honeste tractatam? Nam hic quidem ante oculos vestros quomodo vixerit, scitis omnes. An cognatos suos enumerabit, quibus vos conveniat commoveri? at hi quidem nulli sunt. Amicos proferet? at nemo est, qui sibi non putet turpe, istius amicum nominari.“ Item: „Credo, inimicum, quem nocentem putabas, in iudicium adduxisti? non! nam indemnatum necasti. Leges, quae id facere prohibent, veritus es? at ne scriptas quidem iudicasti. Quum ipse te veteris amicitiae commonefaceret, commotus es? at nihilo minus, sed etiam studiosius occidisti. Quid? quum tibi pueri ad pedes volutarentur, misericordia motus es? at eorum patrem crudelissime sepultura quoque prohibuisti.“ Multum inest acrimoniae et gravitatis in hac exornatione, propterea quod, quum quaesitum est, quid oporteat, subiicitur id non esse factum. Quare facillime fit, ut exaugeatur indignitas negotii. Ex eodem genere, ut ad nostram quoque personam referamus subiectionem, sic: „Nam quid me facere convenit, quum a tanta Gallorum multitudine circumsederer? an dimicarem? at cum parva manu tum prodiremus, locum quoque inimicissimum habebamus. Sederem in castris? at neque subsidium, quod exspectarem,

habebamus, neque erat, qui vitam produceremus. Castra relinquerem? at obsidebamur. Vitam militum negligerem? at ea videbar eos accepisse conditione, ut, quoad possem, incolumes patriae et parentibus conservarem. Hostium conditionem repudiarem? at salus antiquior est militum, quam impedimentorum." Huiusmodi consequuntur identidem subiectiones, ut ex omnibus ostendi videatur, nihil potius, quam, quod factum sit, faciendum fuisse.

25. Gradatio est, in qua non ante ad consequens verbum descenditur, quam ad superius conscensum est, hoc modo: „Nam quae reliqua spes manet libertatis, si illis, et quod libet, licet; et quod licet, possunt; et quod possunt, audent; et quod audent, faciunt; et quod faciunt, vobis molestum non est?" Item: „Non sensi hoc, et non suasi; neque suasi, et non ipse statim facere coepi; neque facere coepi, et non perfeci; neque perfeci, et non probavi." Item: „Africano industria virtutem, virtus gloriam, gloria aemulos comparavit." Item: „Imperium Graeciae fuit penes Athenienses, Atheniensium potiti sunt Spartiatae, Spartiatas superavere Thebani, Thebanos Macedones vicerunt, qui ad imperium Graeciae brevi tempore adiunxerunt Asiam bello subactam." Habet in se quendam leporem superioris cuiusque crebra repetitio verbi, quae propria est huius exornationis.

Definitio est, quae rei alicuius proprias amplectitur potestates breviter et absolute, hoc modo: „Maiestas reipublicae est, in qua continetur dignitas et amplitudo civitatis." Item: „Iniuriae sunt, quae aut pulsatione corpus, aut convicio aures, aut aliqua turpitudine vitam cuiuspiam violant." Item: „Non est ista diligentia, sed avaritia; ideo quod diligentia est accurata conservatio suorum, avaritia, iniuriosa appetitio alienorum." Item: „Non est ista fortitudo, sed temeritas; propterea quod fortitudo est contemtio laboris et periculi cum ratione utilitatis, et compensatione commodorum; temeritas est cum inconsiderata laborum perpessione gladiatoria periculorum susceptio." Haec ideo commoda putatur exornatio, quod omnem rei cuiuspiam vim et potestatem ita dilucide proponit, et breviter explicat, ut neque pluribus verbis oportuisse, neque lucidius potuisse dici videatur.

26. Transitio vocatur, quae quum ostendit breviter, quid dictum sit, proponit item brevi, quid sequatur, hoc modo: „In patriam cuiusmodi fuerit, habetis: nunc in parentes qualis exstiterit, considerate." Item: „Mea in istum beneficia cognoscitis: nunc, quomodo iste mihi gratiam retulerit, accipite." Proficit haec aliquantulum exornatio ad duas res. Nam et quid dixerit commonet, et ad reliquum comparat auditorem.

Correctio est, quae tollit id, quod dictum est, et pro eo id, quod magis idoneum videtur, reponit, hoc pacto: „Quod si iste suos hospites rogasset, immo innuisset modo; hoc facile perfici posset.“ Item: „Postquam isti vicerunt, atque adeo victi sunt: nam quomodo victoriam appellem, quae victoribus plus calamitatis, quam boni dederit?“ Item: „O virtutis comes invidia, quae bonos insequeris plerumque, atque adeo insectaris!“ Commovetur hoc genere animus auditoris. Res enim communi verbo elata, tantummodo dicta videtur; post ipsius oratoris correctionem magis insignis idonea fit pronuntiatione. Non igitur satius est, dicet aliquis, ab initio, praesertim quum scribas, ad optimum et electissimum verbum devenire? Est, quum non est satius, si commutatio verbi id erit demonstratura, eiusmodi rem esse, ut, quum eam communi verbo appellaris, levius dixisse videaris: quum ad electius verbum accedas, insigniorem rem facias. Quod si continuo venisses ad id verbum; nec rei nec verbi gratia animadversa esset.

27. Occultatio est, quum dicimus, nos praeterire, aut non scire, aut nolle dicere id, quod tunc maxime dicimus, hoc modo: „Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperantiae addixisti, dicerem, si hoc tempus idoneum putarem; nunc consulto relinquo. Et illud praetereo, quod te tribuni rei militaris infrequentem tradide-

runt; deinde quod iniuriarum satisfecisti L. Labeoni, nihil ad rem pertinere puto. Horum nihil dico; revertor ad illud, de quo iudicium est." Item: „Non dico, te ab sociis pecunias accepisse; non sum in eo occupatus, quod civitates, regna, domos omnium depeculatus es; furta, rapinas tuas omnes omitto." Haec utilis est exornatio, si aut rem, quam non pertineat aliis ostendere, occulte admonuisse prodest, aut si longum est, aut ignobile, aut planum non potest fieri, aut facile potest reprehendi; ut utilius sit occulte fecisse suspicionem, quam huiusmodi intendisse orationem, quae redarguatur.

Disiunctio est, quum eorum, de quibus dicimus, aut utrumque, aut unumquodque certo concluditur verbo, sic: „Populus Romanus Numantiam delevit, Carthaginem sustulit, Corinthum disiecit, Fregellas evertit. Nihil Numantinis vires corporis auxiliatae sunt; nihil Carthaginiensibus scientia rei militaris adiumento fuit; nihil Corinthiis erudita calliditas praesidii tulit; nihil Fregellanis morum et sermonis societas opitulata est." Item: „Formae dignitas aut morbo deflorescit, aut vetustate exstinguitur." Hic utrumque, et in superiore exemplo unamquamque rem certo verbo concludi videmus. Coniunctio est, quum interpositione verbi et superiores orationis partes comprehenduntur, et inferiores, hoc modo: „Formae dignitas aut morbo deflorescit, aut vetustate."

Ad-

Adiunctio est, quum verbum, quo res comprehenditur, non interponimus, sed aut primum, aut postremum collocamus. Primum, hoc pacto: „Deflorescit formae dignitas aut morbo, aut vetustate." Postremum sic: „Aut morbo, aut vetustate formae dignitas deflorescit." Ad festivitatem disiunctio est apposita; quare rarius utemur ea, ne satietatem pariat; ad brevitatem coniunctio; quare saepius adhibenda est.

28. Conduplicatio est, cum ratione amplificationis, aut miserationis, eiusdem unius, aut plurium verborum iteratio, hoc modo: „Tumultus Gracchi, Gracchi tumultus domesticos et intestinos comparant." Item: „Commotus non es, quum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus?" Item: „Nunc etiam audes in horum conspectum venire, proditor patriae, proditor, inquam, patriae, venire audes in horum conspectum?" Vehementer auditorem commovet eiusdem redintegratio verbi, et vulnus maius efficit in contrario causae; quasi aliquod telum saepius perveniat in eandem partem corporis.

Interpretatio est, quae non iterans idem redintegrat verbum, sed id commutat, quod positum est, alio verbo, quod idem valeat, hoc modo: „Rempublicam radicitus evertisti, civitatem funditus deiecisti." Item: „Patrem nefarie verberasti, parenti manus scelerate intulisti." Necesse est eius,

qui audit, animum commoveri, quum gravitas prioris dicti renovatur interpretatione verborum.

Commutatio est, quum duae sententiae inter se discrepantes ex transiectione ita efferuntur, ut a priore posterior, contraria priori, proficiscatur, hoc modo: „Esse oportet, ut vivas; non vivere, ut edas.“ Item: „Ea re poemata non facio, quia, cuiusmodi volo, non possum; cuiusmodi possum, nolo.“ Item: „Quae de illo dicuntur, dici non possunt; quae dici possunt, non dicuntur.“ Item: „Si poema loquens pictura est; pictura tacitum poema debet esse.“ Item: „Si quia stultus es, ea re taces; non tamen, quia taces, ea re stultus es.“ Non potest dici, quam commode fiat, quum contrariae sententiae translatione verba quoque convertantur. Plura subiecimus exempla, ut, quoniam difficile est hoc genus exornationis inventu, quum bene esset intellectum, facilius in dicendo inveniretur.

29. Permissio est, quum ostendimus in dicendo, nos aliquam rem totam tradere et concedere alicuius voluntati, sic: „Quoniam, omnibus rebus ereptis, solus superest animus et corpus, haec ipsa, quae mihi de multis sola relicta sunt, vobis et vestrae condono potestati. Vos me vestro, quo pacto vobis videbitur, utamini, atque abutamini licebit impune; in me, quidquid libet, statuite; dicite, atque obtemperabo.“ Hoc genus tametsi alias quoque nonnunquam tractandum est,

tamen ad misericordiam commovendam vehementissime est accommodatum.

Dubitatio est, quum quaerere videtur orator, utrum de duobus potius, aut quid de pluribus potissimum dicat, hoc modo: „Obfuit eo tempore plurimum reipublicae consulum sive stultitiam, sive malitiam dicere oportet, sive utrumque.“ Item: „Tu istud ausus es dicere, homo omnium mortalium? nam quo te, digno moribus tuis, appellem nomine?“

Expeditio est, quum rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri aut non fieri potuerit, ceterae tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: „Necesse est, quum constet istum fundum nostrum fuisse, ostendas, te aut vacuum possedisse, aut usu tuum fecisse, aut emisse, aut hereditate tibi venisse. Vacuum, quum ego adessem, possidere non potuisti; tuum usu fecisse etiamnum non potes; emtio nulla profertur; hereditate tibi, me vivo, mea pecunia venire non potuit. Relinquitur ergo, ut me vi de meo fundo deieceris.“ Haec exornatio plurimum iuvabit coniecturales argumentationes. Sed non erit, tanquam in plerisque, ut, quum velimus, ea possimus uti. Nam facere id non poterimus, nisi nobis ipsa negotii natura dabit facultatem.

30. Dissolutio est, quae, coniunctionibus verborum e medio sublatis, partibus separatis effertur, hoc modo: „Gere morem parenti, pare

cognatis, obsequere amicis, obtempera legibus." Item: ,, Descende in integram defensionem; noli quidquam recusare; da servos in quaestionem; stude verum invenire." Hoc genus et acrimoniam habet in se, et vehementissimum est, et ad brevitatem accommodatum.

Praecisio est, quum, dictis quibusdam, reliquum, quod coeptum est dici, relinquitur inchoatum in audientium iudicio, sic: ,, Mihi tecum praecertatio non est, ideo quod populus Romanus me . . . nolo dicere, ne cui forte arrogans videar; te autem saepe ignominia dignum putavit." Item: ,,Tu ista nunc audes dicere, qui nuper alienae domui! . . . non ausim dicere, ne, quum te digna dixero, me indignum quidpiam dixisse videar." Hic atrocior tacita suspicio, quam diserta explanatio facta est.

Conclusio est, quae brevi argumentatione ex iis, quae ante dicta sunt, aut facta, conficit id, quod necessario consequatur, hoc modo: ,,Quod si Danais datum erat oraculum, non posse capi Troiam sine Philoctetae sagittis, hae autem nihil aliud fecerunt, nisi Alexandrum perculerunt: hunc exstinguere, id nimirum capere fuit Troiam."

31. Restant etiam decem exornationes verborum, quas idcirco non vage dispersimus, sed a superioribus separavimus, quod omnes in uno genere positae sunt. Nam earum omnium hoc proprium est, ut ab usitata verborum potestate rece-

datur, atque in aliam rationem cum quadam venustate oratio conferatur.

De quibus exornationibus nominatio est prima, quae nos admonet, ut, cui rei nomen aut non sit, aut satis idoneum non sit, eam nosmet idoneo verbo nominemus, aut imitationis, aut significationis causa. Imitationis, hoc modo, ut maiores *rudere*, et *vagire*, et *mugire*, et *murmurare*, et *sibilare* appellaverunt. Significandae rei causa, sic: ,,Postquam iste in rempublicam fecit impetum, fragor civitatis imprimis est auditus.“ Hoc genere raro utendum est, ne novi verbi assiduitas odium pariat: sed si commode quis eo utatur, et raro, non modo non offendet novitate, sed exornabit etiam orationem.

Pronominatio est, quae sicuti cognomine quodam extraneo demonstrat id, quod suo nomine appellari non placet; ut, si quis, cum loquatur de Gracchis, ,,At non Africani nepotes,“ inquiet, ,,istiusmodi fuerunt.“ Item, si quis, de adversario quum dicat, ,,Videte nunc,“ inquiet, ,,iudices, quemadmodum me Plagiosippus iste tractarit.“ Hoc pacto non inornate poterimus et in laudando, et in laedendo, aut corpore, aut animo, aut extraneis rebus dicere, sicubi sit cognomen, quod pro certo nomine collocemus.

32. Denominatio est, quae a propinquis et finitimis rebus trahit orationem, qua possit intelligi res, quae non suo vocabulo sit appellata. Id

aut ab inventore conficitur, ut si quis de Tarpeio loquens, eum *Capitolinum* nominet; aut ab invento, ut si quis pro Libero *vinum*, pro Cerere *frugem* appellet; aut ab instrumento dominus nominatur, ut si quis Macedonas appellarit hoc modo: „Non tam cito *sarissae* Graecia potitae sunt;“ aut idem, Gallos significans, dicat: „Nec tam facile ex Italia *materis* Transalpina depulsa est;“ aut id, quod fit, ab eo, qui facit; ut, si quis, quum bello velit ostendere aliquid quempiam fecisse, dicat: *Mars istud te facere necessario coegit:* aut si, quod facit, ab eo, quod fit, ut, quum *desidiosam* artem dicemus, quia desidiosos facit; et frigus *pigrum*, quia pigros facit. Ab eo, quod continet, id, quod continetur, hoc modo denominabitur: „Armis Italia non potest vinci, nec Graecia disciplinis.“ Nam hic pro Graecis et Italis, quae continent, nominata sunt. Ab eo, quod continetur, id, quod continet, ut, si quis aurum, vel argentum, aut ebur nominet, quum divitias velit nominare. Harum omnium denominationum magis in praecipiendo divisio, quam in quaerendo difficilis inventio est, ideo quod plena consuetudo est non modo poetarum et oratorum, sed etiam quotidiani sermonis, huiusmodi denominationum.

Circuitio est oratio, rem simplicem assumta circumscribens eloquutione, hoc pacto: „Scipionis providentia Carthaginis opes fregit.“ Nam hic,

nisi ornandi ratio quaedam esset habita, Scipio potuit et Carthago simpliciter appellari.

Transgressio est, quae verborum perturbat ordinem perversione, aut transiectione. Perversione sic: „Hoc vobis deos immortales arbitror dedisse pietate pro vestra.“ Transiectione hoc modo: „Instabilis in istum plurimum fortuna valuit.“ Item: „Omnes invidiose eripuit tibi bene vivendi casus facultates.“ Huiusmodi transiectio, quae rem non reddit obscuram, multum proderit ad continuationes, de quibus ante dictum est; in quibus oportet verba sint ad poeticum quendam exstructa numerum, ut perfecte et perpolitissime possint esse absolutae.

33. Superlatio est oratio superans veritatem augendi, minuendive causa. Haec sumitur separatim, aut cum comparatione. Separatim sic: „Quod si concordiam retinebimus; imperii magnitudinem solis ortu atque occasu metiemur.“ Cum comparatione, aut a similitudine, aut a praestantia. A similitudine sic: „Corpore niveum candorem, aspectu igneum ardorem assequebatur.“ A praestantia hoc modo: „Cuius ore sermo melle dulcior profluebat.“ Ex eodem genere hoc est: „Tantus erat in armis splendor, ut solis fulgor obscurior videretur.“

Intellectio est, quum res tota parva de parte cognoscitur, aut de toto pars, aut ab uno plura, aut a pluribus unum. De parte totum sic in-

telligitur: „Non illae te nuptiales tibiae eius matrimonii commonebant?" Nam hic omnis sanctimonia nuptiarum uno signo tibiarum intelligitur. De toto pars; ut si quis ei, qui vestitum aut ornatum sumtuosum ostentet, dicat, „Ostentas mihi divitias, et locupletes copias iactas." Ab uno plura intelliguntur, hoc modo: „Poeno fuit Hispanus auxilio, fuit immanis ille Transalpinus; in Italia quoque idem nonnemo togatus sensit." A pluribus unum sic: „Atrox calamitas pectora moerore pulsabat. Itaque anhelans ex imis pulmonibus prae cura spiritus ducebatur." Nam in superioribus plures Hispani, et Galli, et togati, hic unum pectus, et unus pulmo intelligitur: et erit illic diminutus numerus festivitatis, hic adauctus gravitatis gratia.

Abusio est, quae verbo simili et propinquo pro certo et proprio abutitur, hoc modo: *Vires hominis breves sunt;* aut: *parva statura;* aut: *longum in homine consilium;* aut: *oratio magna;* aut: *uti pauco sermone.* Nam hic facile est intellectu, finitima verba rerum dissimilium, ratione abusionis esse traducta.

34. Translatio est, quum verbum in quandam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem recte videbitur posse transferri. Ea utimur rei ante oculos ponendae causa, sic: „Hic Italiam tumultus expergefecit terrore subito." Brevitatis causa, sic: „Recens adventus exercitus

subito civitatem exstinxit." Obscoenitatis vitandae causa, sic: „Cuius mater quotidianis nuptiis delectatur." Augendi causa, sic: „Nullius moeror et calamitas istius explere inimicitias, et nefariam saturare crudelitatem potuit." Minuendi causa, sic: „Magno se praedicat auxilio fuisse, quia paululum in rebus difficillimis aspiravit." Ornandi causa, sic: „Aliquando reipublicae rationes, quae malitia nocentum exaruerunt, virtute optimatium revirescent." Translationem dicunt pudentem esse oportere, ut cum ratione in consimilem rem transeat, ne sine delectu temere et cupide videatur in dissimilem transcurrisse.

Permutatio est oratio, aliud verbis, aliud sententia demonstrans. Ea dividitur in tres partes, similitudinem, argumentum, contrarium. Per similitudinem sumitur, quum translationes, una, aut plures, frequenter ponuntur a simplici ratione ductae, sic: „Nam quum canes funguntur officiis luporum, cui praesidio pecua credemus?" Per argumentum tractatur, quum a persona, aut a loco, aut a re aliqua, similitudo augendi aut minuendi causa ducitur: ut si quis Drusum *Gracchi nitorem obsoletum* dicat. Ex contrario ducitur sic; ut si quis hominem prodigum et luxuriosum illudens, *parcum* et *diligentem* appellet. Et in hoc postremo, quod ex contrario sumitur, et in illo primo, quod a similitudine ducitur, permutatione per argumentum poterimus uti. Per

similitudinem, sic: „Quid ait hic rex, atque Agamemnon noster, sive, ut crudelitas est, potius Atreus?" Ex contrario, si quem impium, qui patrem verberaverit, *Aeneam* vocemus: intemperantem et adulterum, *Hippolytum* nominemus. Haec sunt fere, quae dicenda videbantur de verborum exornationibus.

35. Nunc res ipsa monet, ut deinceps ad sententiarum exornationes transeamus.

Distributio est, quum in plures res, aut personas, negotia quaedam dispertiuntur, hoc modo: „Qui vestrum, iudices, nomen senatus diligit, hunc oderit necesse est; petulantissime enim semper iste oppugnavit senatum. Qui equestrem locum, splendidissimum cupit esse in civitate, is oportet istum maximas poenas dedisse velit, ne sua turpitudine ordini honestissimo maculae atque dedecori sit. Qui parentes habetis, ostendite istius supplicio, vobis homines impios non placere. Quibus liberi sunt, statuite exemplum, quantae poenae in civitate sint hominibus istiusmodi comparatae." Item: „Senatus officium est, consilio civitatem iuvare. Magistratus officium est, opera et diligentia consequi voluntatem senatus. Populi officium est, res optimas, et homines idoneos maxime, suis sententiis deligere et probare. Accusatoris officium est, inferre crimina. Defensoris, diluere et propulsare. Testis est, dicere, quae sciat, aut audierit. Quaesitoris est, unumquemque horum

in officio suo continere. Quare, L. Cassi, si testem, praeterquam quod sciat, aut audierit, argumentari, et coniectura prosequi patieris; ius accusatoris cum iure testimonii commiscebis, testis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defensionem parabis." Est haec exornatio copiosa. Comprehendit enim brevi multa, et suum cuique tribuens officium, separatim res dividit plures.

36. Licentia est, quum apud eos, quos aut vereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure nostro dicimus, quod eos minime offendat, aut quos ii diligunt, quum in aliquo errato vere reprehendi posse videantur, hoc modo: „Miramini, Quirites, quod ab omnibus vestrae rationes deserantur? quod causam vestram nemo suscipiat? quod se nemo vestri defensorem profiteatur? id tribuite vestrae culpae; atque desinite mirari. Quid enim est, quare non omnes istam rem fugere ac vitare debeant? Recordamini, quos habueritis defensores; studia eorum vobis ante oculos proponite; deinde exitus omnium considerate. Tum vobis veniet in mentem, ut vere dicam, negligentia vestra, sive ignavia potius illos omnes ante oculos vestros trucidatos esse, inimicos eorum vestris suffragiis in amplissimum locum pervenisse." Item: „Nam quid fuit, iudices, quare in sententiis ferendis dubitaveritis, aut istum hominem nefarium ampliaveritis? non apertissimae res erant crimini datae? non omnes hae testibus comprobatae? non

contra tenuiter et nugatorie responsum? Hic vos veriti estis, si primo coetu condemnassetis, ne crudeles existimaremini? Dum eam vitastis vituperationem, quae longe a vobis erat abfutura, eam invenistis, ut timidi atque ignavi putaremini. Maximas, et privatas, et publicas calamitates accepistis: quum etiam maiores impendere videantur, sedetis et oscitamini. Luce noctem, nocte lucem exspectatis. Aliquid quotidie acerbi atque incommodi nuntiatur, et eum, cuius opera vobis haec accidunt, remoramini diutius et alitis; ac reipublicae perniciem retinetis, quoad potestis, in civitate."

37. Eiusmodi licentia si nimium videbitur acrimoniae habere, multis mitigationibus lenietur. Nam continuo aliquid huiusmodi licebit inferre: „Hic ego virtutem vestram quaero, sapientiam desidero, veterem consuetudinem requiro;" et quod erit commotum licentia, id comprimetur laude, ut altera res ab iracundia et molestia removeat, altera ab errato deterreat. Haec res, sicut in amicitia, ita in dicendo, si loco fit, maxime facit, ut et illi, qui audient, a culpa absint, et nos, qui dicimus, tam ipsorum quam veritatis amici esse videamur. Est autem quoddam genus licentiae in dicendo, quod astutiore ratione comparatur: quum aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipsi se cupiant obiurgari: aut id, quod scimus facile omnes audituros, dicimus nos

timere, quomodo accipiant, sed tamen veritate commoveri, ut nihilo secius dicamus. Horum amborum generum exempla subiiciemus. Prioris, huiusmodi: „Nimium, Quirites, animis estis simplicibus et omissis: nimium creditis unicuique. Existimatis unumquemque eniti, ut perficiat, quae vobis pollicitus sit. Erratis, et frustra falsa spe iam diu detinemini. Stultitia vestra id, quod erat in vestra potestate, ab aliis petere, quam ipsi sumere maluistis.“ Posterioris licentiae hoc erit exemplum: „Mihi cum isto, iudices, fuit amicitia, sed ista amicitia, tametsi vereor quomodo accepturi sitis, dicam tamen, vos me privastis. Quid ita? quia, ut vobis essem probatus, eum, qui vos oppugnabat, inimicum, quam amicum habere malui.“ Ergo haec exornatio, cui licentiae nomen est, sicuti demonstravimus, duplici ratione tractabitur; acrimonia, quae si nimium fuerit aspera, mitigabitur laude; et assimulatione, de qua posterius diximus, quae non indiget mitigationis, propterea quod imitatur insinuationem, et sua sponte ad animum auditoris se accommodat.

38. Deminutio est, quum aliquid esse in nobis, aut in iis, quos defendimus, aut natura, aut fortuna, aut industria dicemus egregium: quod, ne qua significetur arrogans ostentatio, deminuitur et attenuatur oratione, hoc modo: „Nam hoc pro meo iure, iudices, dico, me labore et industria curasse, ut disciplinam militarem non in

postremis tenerem." Hic si quis dixisset, *ut optime tenerem*, tametsi vere dixisset, tamen arrogans visus esset. Nunc et ad invidiam vitandam, et ad laudem comparandam satis dictum est. Item: „Utrum igitur avaritiae causa an egestatis accessit ad maleficium? Avaritiae? at largissimus fuit in amicos. Egestatis? at huic quidem pater (nolo nimium dicere) non tenuissimum patrimonium reliquit." Hic quoque vitatum est, ne *magnum* aut *maximum* diceretur. Hoc igitur in nostris, aut eorum, quos defendemus, egregiis commodis proferendis observabimus. Nam eiusmodi res et invidiam contrahunt in vita, et odium in oratione, si inconsiderate tractes. Quare, quemadmodum ratione in vivendo fugitur invidia, sic in dicendo consilio vitatur odium.

39. Descriptio nominatur, quae rerum consequentium continet perspicuam et dilucidam cum gravitate expositionem, hoc modo: „Quodsi istum, iudices, vestris sententiis liberaveritis, statim sicut e cavea leo missus, aut aliqua teterrima bellua soluta ex catenis, volitabit et vagabitur in foro, acuens dentes in cuiusque fortunas; in omnes amicos atque inimicos, notos atque ignotos incursans; aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum atque omnem familiam perfringens, rempublicam funditus labefactans. Quare, iudices, eiicite eum de civitate, liberate omnes formidine, vobis denique ipsis consulite. Nam si

istum impunitum dimiseritis, in vosmetipsos, mihi credite, feram et truculentam bestiam immiseritis.“ Item: „Nam si de hoc, iudices, gravem sententiam tuleritis, uno iudicio simul multos iugulaveritis. Grandis natu parens, cui spes senectutis omnis in huius adolescentia posita est, quare velit in vita manere, non habebit; filii parvi, privati patris auxilio, ludibrio et despectui paternis inimicis erunt oppositi; tota domus huius indigna concidet calamitate; at inimici statim sanguinolenta palma, crudelissima victoria potiti, insultabunt in horum miserias, et superbi re simul et verbis invehentur.“ Item: „Nam neminem vestrum fugit, Quirites, capta urbe, quae miseriae consequi soleant. Arma qui contra tulerint, statim crudelissime trucidantur; ceteri, qui possunt per aetatem et vires laborem ferre, rapiuntur in servitutem; qui non possunt, vita privantur; uno denique atque eodem tempore domus hostili flagrant incendio, et quos natura, aut voluntas necessitudine, aut benevolentia coniunxit, distrahuntur; liberi partim e gremiis parentum diripiuntur, partim in sinu iugulantur, partim ante pedes constuprantur. Nemo, iudices, est, qui possit satis rem consequi verbis, aut referre oratione magnitudinem calamitatis.“ Hoc genere exornationis, vel indignatio, vel misericordia potest commoveri, quum res consequentes comprehensae universae perspicua breviter exprimuntur oratione.

40. Divisio est, quae rem semovens ab re, utramque absolvit, ratione subiecta; hoc modo: „Cur ego nunc tibi quidquam obiiciam? si probus es, non meruisti; sin improbus, non commoveris.“ Item: „Quid nunc ego de meis meritis praedicem? si meministis, obtundam; sin obliti estis, quum re nihil egerim, quid est, quod verbis proficere possim?“ Item: „Duae res sunt, quae possunt homines ad turpe compendium commovere, inopia atque avaritia. Te avarum in fraterna divisione cognovimus; inopem atque egentem nunc videmus. Qui potes igitur ostendere, causam maleficii non fuisse?“ Inter hanc divisionem, et illam, quae de partibus orationis tertia est, de qua in libro primo diximus secundum narrationem, hoc interest: illa dividit per enumerationem, aut per expositionem, quibus de rebus in tota oratione disputatio futura sit: haec se statim explicat, et brevi duabus aut pluribus partibus subiiciens rationes, exornat orationem.

14. Frequentatio est, quum res in tota causa dispersae coguntur in unum, quo gravior, aut acrior, aut criminosior oratio sit, hoc pacto: „A quo tandem abest iste vitio? quid est, iudices, cur velitis eum liberare? Suae pudicitiae proditor est, insidiator alienae; cupidus, intemperans, petulans, superbus; impius in parentes, ingratus in amicos, infestus cognatis, in superiores contumax, in aequos et pares fastidiosus, in inferiores crudelis, deni-

denique in omnes intolerabilis." Eiusdem generis est illa frequentatio, quae plurimum coniecturalibus causis opitulatur, quum suspiciones, quae separatim dictae, minutae et infirmae erant, unum in locum coactae rem videntur perspicuam facere, non suspiciosam, hoc pacto: „Nolite igitur, nolite, iudices, ea, quae dixi, separatim spectare: sed omnia colligite, et conferte in unum. Si et commodum ad istum ex illius morte veniebat, et vita hominis est turpissima, animus avarissimus, fortunae familiares attenuatissimae, et res ista bono nemini praeter istum fuit; neque alius quisquam aeque commode, neque ipse aliis commodioribus rationibus facere potuit; neque praeteritum quidquam est ab isto, quod opus fuerit ad maleficium; et quum locus idoneus maxime quaesitus, tum occasio aggrediendi commoda, tempus adeundi opportunissimum, spatium conficiendi longissimum sumtum est, non sine maxima occultandi maleficii spe; et praeterea ante, quam occisus homo is est, iste visus est in eo loco, in quo est occisio facta, solus; paulo post in ipso vox illius, qui occidebatur, audita; deinde post occisionem istum multa nocte domum rediisse constat; postera die titubanter et inconstanter de occisione illius loquutum; haec partim testimoniis, partim quaestionibus et argumentis omnia comprobantur, et rumore populi, quem, ex argumentis natum, necesse est esse verum: vestrum est, iudices, his in unum locum

collatis, certam sumere scientiam, non suspicionem maleficii. Nam unum aliquid, aut alterum potest in istum casu cecidisse suspiciose; ut omnia inter se a primo ad postremum conveniant, certum est casu non posse fieri.“ Vehemens est haec exornatio, et in coniecturali constitutione causae ferme semper necessaria, et in ceteris generibus causarum, et in omni oratione adhibenda nonnunquam.

42. Expolitio est, quum in eodem loco manemus, et aliud atque aliud dicere videmur. Ea dupliciter fit, si aut eandem plane rem dicemus, aut de eadem re. Eandem rem dicemus, non eodem modo, (nam id quidem obtundere auditorem est, non rem expolire) sed commutate. Commutabimus tripliciter, verbis, pronuntiando, traducendo. Verbis commutabimus, quum, re semel dicta, iterum, aut saepius aliis verbis, quae idem valeant, eadem res proferetur, hoc modo: „Nullum tantum est periculum, quod sapiens pro salute patriae vitandum arbitretur. Quum agetur incolumitas civitatis, qui bonis erit rationibus praeditus, profecto nullum vitae discrimen sibi pro fortunis reipublicae fugiendum putabit: et erit in ea sententia semper, ut pro patria studiose quamvis in magnam descendat vitae dimicationem.“ Pronuntiando commutabimus, si tum in sermone, tum in acrimonia, tum in alio atque alio genere vocis atque gestus, eadem verbis commu-

tando, pronuntiationem quoque vehementius immutabimus. Hoc neque commodissime scribi potest, neque parum est apertum. Quare non eget exempli.

43. Tertium genus est commutationis, quod traducendo conficitur, si sententiam traiiciemus aut ad sermocinationem, aut ad exsuscitationem.

Sermocinatio est, (de qua planius paulo post suo loco dicemus, nunc breviter ad hanc rem, quod satis sit, attingemus,) in qua constituetur alicuius personae oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo: (ut, quo facilius res cognosci possit, ne ab eadem sententia recedamus;) „Sapiens, qui omnia reipublicae causa suscipienda pericula putabit, saepe ipse secum sic loquetur: *Non mihi soli, sed etiam, atque adeo multo potius, natus sum patriae: vita, quae fato debetur, saluti patriae potissimum solvatur. Aluit haec me; tute atque honeste produxit usque ad hanc aetatem; muniit meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honestissimis disciplinis. Quid est, quod a me satis ei persolvi possit, unde haec accepta sunt?*" Item mutatur res traducendo, si traducitur ad exsuscitationem, quum et nos commoti dicere videmur, et auditoris animum commovemus, sic: „Quis est tam tenui cogitatione praeditus, cuius animus tantis angustiis invidiae continetur, qui non hunc hominem studiosissime

laudet, et sapientissimum iudicet, qui pro salute patriae, pro incolumitate civitatis, pro reipublicae fortunis, quamvis magnum atque atrox periculum studiose suscipiat, et libenter subeat? Equidem hunc hominem magis cupio satis laudare, quam possum: idemque hoc certo scio vobis omnibus usu venire."

44. Sed de eadem re quum dicemus, pluribus utemur commutationibus. Nam quum rem simpliciter pronuntiaverimus, rationem poterimus subiicere: deinde dupliciter, vel sine rationibus vel cum rationibus, pronuntiare sententiam; deinde afferre contrarium; (de quibus omnibus diximus in verborum exornationibus;) deinde simile et exemplum; (de quo suo loco plura dicemus;) deinde conclusionem; (de qua in secundo libro, quae opus fuerunt, diximus, demonstrantes, argumentationem quemadmodum concludere oporteat.) Ergo huiusmodi vehementer ornata poterit esse expolitio, quae constabit ex frequentibus verborum exornationibus et sententiarum. Hoc modo igitur septem partibus tractabitur. Sed ab eiusdem sententiae non recedemus exemplo, ut scire possis, quam facile praeceptione rhetorica res simplex multiplici ratione tractetur. „Sapiens nullum pro republica periculum vitabit; ideo quod saepe fit, ut, quum pro republica perire noluerit, necessario cum republica pereat. Et quoniam sunt omnia commoda a patria accepta, nullum incommodum

pro patria grave putandum est. Ergo qui fugiunt id periculum, quod pro republica subeundum est, stulte faciunt. Nam neque effugere incommoda possunt, et ingrati in civitatem reperiuntur. At, qui patriae pericula suo periculo expetunt, hi sapientes putandi sunt, cum et eum, quem debent, honorem reipublicae reddunt, et pro multis perire malunt, quam cum multis. Etenim vehementer est iniquum, vitam, quam a natura acceptam propter patriam conservaveris, naturae, quum cogat, reddere; patriae, quum roget, non dare; et quum possis cum summa virtute et honore pro patria interire, malle per dedecus et per ignaviam vivere: et, quum pro amicis et parentibus et ceteris necessariis adire periculum velis, pro republica, in qua et haec, et illud sanctissimum nomen patriae continentur, nolle in discrimen venire. Itaque uti contemnendus est, qui in navigando se, quam navim, mavult incolumem; ita vituperandus, qui in reipublicae discrimine, suae plus, quam communi saluti, consulit. Nave enim fracta, multi incolumes evaserunt: ex naufragio patriae salvus nemo potest enatare. Quod mihi bene videtur Decius intellexisse, qui se devovisse dicitur, et pro legionibus in hostes intulisse medios: unde amisit vitam, at non perdidit. Re enim vanissima certam et parva maximam redemit. Dedit vitam, accepit patriam; amisit animam, potitus est gloria, quae cum summa laude prodita vetustate quotidie magis

enitescit. Quod si, decere pro republica accedere ad periculum, et ratione demonstratum est, et exemplo comprobatum, ii sapientes sunt existimandi, qui nullum pro salute patriae periculum vitant.“ In his igitur generibus expolitio versatur, de qua producti sumus, ut plura diceremus, quod non modo, cum causam dicimus, adiuvat et exornat orationem, sed multo maxime per eam exercemur ad eloquutionis facultatem.

45. Commoratio est, quum in loco firmissimo, quo tota causa continetur, manetur diutius, et eodem saepius reditur. Hac uti maxime convenit, et id est oratoris boni maxime proprium. Non enim datur auditori potestas animum de re firmissima dimovendi. Huic exemplum satis idoneum subiici non potuit, propterea quod hic locus non est a tota causa separatus, sicuti membrum aliquod, sed, tanquam sanguis, perfusus est per totum corpus orationis.

Contentio est, per quam contraria contrariis referuntur. Ea est in verborum exornationibus, ut ante docuimus, eiusmodi: „Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes.“ In sententiarum, huiusmodi: „Vos huius incommodis lugetis, iste reipublicae calamitate laetatur. Vos vestris fortunis diffiditis, iste solus suis eo magis confidit.“ Inter haec duo contentionum genera hoc interest: illud ex verbis celeriter relatis constat;

hic sententiae contrariae ex comparatione referantur oportet.

46. Similitudo, est oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re dispari simile. Ea sumitur aut ornandi causa, aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos ponendi. Et quomodo quatuor de causis sumitur, ita quatuor modis dicitur; per contrarium, per negationem, per brevitatem, per collationem. Ad unamquamque sumendae causam similitudinis accommodabimus singulos modos pronuntiandi.

Ornandi causa sumitur per contrarium, sic: „Non enim, quemadmodum in palaestra, qui taedas ardentes accipit, celerior est in cursu, quam ille, qui tradit; ita continuo melior imperator novus, qui accipit exercitum, quam ille, qui decedit: propterea quod defatigatus cursor integro facem, hic peritus imperator imperito exercitum tradit.“ Hoc sine simili satis plane, et perspicue, et probabiliter dici potuit, hoc modo: „Minus bonos imperatores a melioribus exercitum accipere solere;“ sed ornandi causa simile sumtum est, ut orationi dignitas quaedam compararetur. Dictum est autem per contrarium. Nam tunc similitudo sumitur per contrarium, quum ei rei, quam nos probamus, aliquam rem negamus esse similem. Per negationem dicetur, probandi causa, hoc modo: „Neque equus indomitus, quamvis natura bene compositus sit, idoneus potest esse ad eas

utilitates, quae desiderantur ab equo; neque homo indoctus, quamvis sit ingeniosus, ad virtutem potest pervenire.“ Hoc probabilius factum est, quod magis est verisimile, non posse virtutem sine doctrina comparari; quoniam ne equus quidem indomitus idoneus possit esse. Ergo sumtum est probandi causa. Dictum est autem per negationem. Id enim perspicuum est de primo similitudinis verbo.

47. Sumetur et, apertius dicendi causa, similitudo per brevitatem, hoc modo: „In amicitia gerenda, sicut in certamine currendi, non ita convenit exerceri, ut, quoad necesse sit, pervenire possis; sed ut productus studio, et viribus, ultra facile procurras.“ Nam hoc simile sumtum est, ut apertius intelligeretur, mala ratione facere, qui reprehendant eos, qui, verbi causa, post mortem amici liberos eius custodiant, propterea quod in cursore tantum velocitatis esse oporteat, ut efferatur usque ad finem; in amico tantum benevolentiae, ut ultra, quam amicus sentire possit, procurrat amicitiae studio. Dictum autem simile est per brevitatem. Non enim ita, ut in ceteris rebus, res ab re separata est, sed utraque res coniuncte et confuse comparata. Ante oculos ponendi negotii causa sumetur similitudo, quum dicetur per collationem, sic: „Uti citharoedus, quum prodierit opime vestitus, palla inaurata indutus, cum chlamyde purpurea, coloribus variis intexta,

et cum corona aurea, magnis fulgentibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatissimam, auro et ebore distinctam, ipse praeterea forma et specie sit et statura apposita ad dignitatem; si, quum magnam populo commoverit his rebus exspectationem, repente silentio facto, vocem emittat acerbissimam cum turpissimo corporis motu; quo melius ornatus et magis fuerit exspectatus, eo magis derisus et contemtus, eiicitur: ita si quis in excelso loco, et in magnis ac locupletibus copiis collocatus, fortunae muneribus, et naturae commodis omnibus abundabit; si virtutis, et artium, quae virtutis magistrae sunt, egebit; quo magis ceteris rebus copiosus erit, et illustris, eo vehementius derisus et contemtus, ex omni conventu bonorum eiicietur.“ Hoc simile, exornatione utriusque rei, et alterius inertiae artificis, alterius stultitia simili ratione collata, sub aspectum omnium rem subiecit. Dictum autem est per collationem, propterea, quod proposita similitudine, paria sunt omnia relata.

48. In similibus observare oportebit diligenter, ut, quum rem afferamus similem, cuius rei causa similitudinem attulerimus, verba quoque ad similitudinem habeamus accommodata. Id est huiusmodi: „Ut hirundines aestivo tempore praesto sunt, frigore pulsae recedunt. . .“ Ex eadem similitudine nunc per translationem verba sumimus: „Ita falsi amici sereno vitae tempore praesto sunt;

simulatque hiemem fortunae viderint, devolant omnes." Sed inventio similium facilis erit, si quis sibi omnes res animatas et inanimatas, mutas et loquentes, feras et mansuetas, terrestres et coelestes et maritimas, artificio, casu, natura comparatas, usitatas atque inusitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, et ex his aliquam venari similitudinem, quae aut ornare, aut docere, aut apertiorem rem facere, aut ponere ante oculos possit. Non enim res tota toti rei necesse est similis sit, sed ad ipsum, ad quod conferetur, similitudinem habeat oportet.

49. Exemplum est alicuius facti, aut dicti, cum certi auctoris nomine propositio. Id sumitur iisdem de causis, quibus similitudo. Rem ornatiorem facit, quum nullius rei nisi dignitatis causa sumitur; apertiorem, quum id, quod sit obscurius, magis dilucidum reddit; probabiliorem, quum magis verisimilem facit; ante oculos ponit, quum exprimit omnia perspicue, ut res prope dicam manu tentari possit. Uniuscuiusque generis singula subiecissemus exempla, nisi exemplum, quod genus esset, in expolitione demonstrassemus, et causas sumendi in similitudine aperuissemus. Quare noluimus, neque pauca, quo minus intelligeretur, neque, re intellecta, plura conscribere.

50. Imago est formae cum forma cum quadam similitudine collatio. Haec sumitur aut laudis,

aut vituperationis causa. Laudis causa, sic: „Ibat in proelium, pectore tauri validissimi, impetu leonis acerrimi similis." Vituperationis, ut in odium, aut in invidiam, aut in contemtionem adducat. Ut in odium, hoc modo: „Iste quotidie per forum medium, tanquam iubatus draco, serpit, dentibus aduncis, aspectu rabido, spiritu venenato, circumspectans huc et illuc, si quem reperiat, cui aliquid mali faucibus afflare, dentibus insecare, lingua aspergere possit." Ut in invidiam adducat, hoc modo: „Iste, qui divitias suas iactat, sicut Gallus e Phrygia, aut ariolus quispiam, depressus et oneratus auro, clamat, et deierat." Ut in contemtionem, sic: „Iste, qui tanquam cochlea, abscondens et retentans sese tacitus, cum domo sua totus, ut comedatur, aufertur."

51. Effictio est, quum exprimitur et effingitur verbis corporis cuiuspiam forma, quod satis sit ad intelligendum, hoc modo: „Hunc dico, iudices, rubrum, brevem, incurvum, canum, subcrispum, caesium, cui sane magna est in mento cicatrix; si quo modo potest vobis in memoriam redire." Habet haec exornatio quum utilitatem, si quem velis demonstrare; tum venustatem, si breviter et dilucide facta est.

Notatio est, quum alicuius natura certis describitur signis, quae, sicuti notae quaedam, naturae sunt attributa. Ut si velis non divitem,

sed ostentatorem pecuniae describere: „Iste, inquies, iudices, qui, se dici divitem, putat esse praeclarum, primum nunc videte, quo vultu nos intueatur. Nonne vobis videtur dicere: *Darem, si mihi molesti non essetis?* Quum vero sinistra mentum sublevat, existimat gemmae nitorem et auri splendorem aspectus omnium praestringere. Quum puerum respicit hunc unum, quem ego novi, (vos non arbitror novisse,) alio nomine appellat, deinde alio atque alio: *Heus tu*, inquit, *veni Sannio, ne quid isti barbari turbent*; (ut ignoti, qui audiunt, unum putent eligi de multis;) ei dicit in aurem, aut ut domi lectuli sternantur, aut ab avunculo rogetur Aethiops, qui ad balneas veniat, aut asturconi locus ante ostium suum detur, aut aliquod fragile falsae choragium gloriae comparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiant: *Videto, ut diligenter numeretur, si potest, ante noctem.* Puer, qui iam bene hominis naturam novit: *Tu illo plures mittas oportet*, inquit, *si hodie vis transnumerari. Age*, inquit, *duc tecum Libanum et Sosiam. — Sane. —* Deinde casu veniunt hospites homini, qui istum splendide, dum peregrinaretur, invitarant. Ex ea re homo hercle sane conturbatur; sed tamen a vitio naturae non recedit. *Bene*, inquit, *facitis, quum venitis: sed rectius fecissetis, si ad me domum recta abiissetis. — Id fecissemus*, inquiunt illi, *si domum novissemus —* *At istud quidem facile fuit undelibet invenire.*

Verum ite mecum. — Sequuntur illi. Sermo interea huius consumitur omnis in ostentatione. Quaerit, in agris cuiusmodi frumenta sint; negat, se, quia villae incensae sint, accedere posse, nec aedificare etiam nunc audere; *tametsi in Tusculano quidem coepi insanire, et in iisdem fundamentis aedificare.* Dum haec loquitur, venit in aedes quasdam, in quibus sodalitium erat eodem die futurum: quo iste pro notitia domini aedium ingreditur cum hospitibus. *Hic*, inquit, *habito.* Perspicit argentum, quod erat expositum, triclinium stratum probat. Accedit servulus; dicit homini clam, dominum iam venturum, si velit exire. *Itane?* inquit. *Eamus hospites; frater venit ex Salerno; ego illi obviam pergam; vos huc decuma venitote.* Hospites discedunt. Iste se raptim domum suam coniicit; illi decuma, quo iusserat, veniunt; quaerunt hunc; reperiunt, domus cuia sit; in diversorium derisi conferunt sese. Vident hominem postera die; narrant, expostulant, accusant. Ait iste, eos similitudine loci deceptos, angiporto toto deerrasse; se contra valetudinem suam ad noctem multam exspectasse. Sannioni puero negotium dederat, ut vasa, vestimenta, pueros corrogaret. Servulus non inurbanus satis strenue et concinne comparat: iste hospites domum deducit. Ait se aedes maximas cuidam amico ad nuptias commodasse. Nunciat puer, argentum repeti; pertimuerat enim, qui commodarat. *Apage*

te, inquit, *aedes commodavi, familiam dedi, argentum quoque vult? tametsi hospites habeo, tamen utatur licet, nos Samiis delectabimur.* Quid ego, quae deinde efficiat, narrem? Eiusmodi est hominis natura, ut, quae singulis diebus efficiat gloria atque ostentatione, ea vix annuo sermone enarrare possim." Huiusmodi notationes, quae describunt, quid consentaneum sit uniuscuiusque naturae, vehementer habent magnam delectationem. Totam enim naturam cuiuspiam ponunt ante oculos, aut gloriosi, ut nos, exempli causa, coeperamus, aut invidi, aut timidi, aut avari, ambitiosi, amatoris, luxuriosi, furis, quadruplatoris: denique cuiusvis studium protrahi potest in medium tali notatione.

52. Sermocinatio est, quum alicui personae sermo attribuitur, et is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: „Quum militibus urbs redundaret, et omnes timore oppressi domi continerentur, venit iste cum sago, gladio succinctus, tenens iaculum: quinque adolescentes hominem simili ornatu subsequuntur. Irrumpit in aedes subito, deinde magna voce: *Ubi est iste beatus*, inquit, *aedium dominus? quin mihi praesto fit? quid tacetis?* Hic alii omnes stupidi timore obmutuerunt. Uxor illius infelicissimi cum maximo fletu ad istius pedes abiecit sese. *Parce*, inquit, *et per ea, quae tibi dulcissima sunt in vita, miserere nostri: noli exstinguere exstinctos. Per man-*

suete fortunam. Nos quoque fuimus beati; nosce te esse hominem. At ille: *Quin illum mihi datis, ac vos auribus meis opplorare desinitis? non abibit.* Illi nuntiatur interea venisse istum, et clamore maximo mortem minari. Quod simul ut audivit: *Heus*, inquit, *Gorgia*, *pedisseque puerorum*, *absconde pueros; defende; fac*, *ut incolumes ad adolescentiam perducas.* Vix haec dixerat, quum ecce iste praesto, *Etiam sedes*, inquit, *audax? non vox mea tibi vitam ademit? exple inimicitias meas*, *et iracundiam satura tuo sanguine.* Ille cum magno spiritu, *metuebam*, inquit, *ne plane victus essem. Nunc video; in iudicio mecum contendere non vis*, *ubi superari turpissimum*, *et superare pulcherrimum est; interficere me vis. Occidar equidem*, *sed victus non peribo.* At iste: *In extremo vitae tempore etiam sententias loqueris? neque ei*, *quem vides dominari*, *vis supplicare?* Tum mulier: *imo quidem ille rogat et supplicat; sed tu*, *quaeso*, *commovere; et tu*, *per deos*, inquit, *hunc examplexare. Dominus est; vicit hic te*, *vince tu nunc animum.* — *Quin desinis*, inquit, *uxor*, *loqui*, *quae me digna non sunt? tace*, *et*, *quae curanda sunt*, *cura. Tu cessas mihi vitam*, *tibi omnem bene vivendi spem mea morte eripere?* Iste mulierem repulit ab se lamentantem; illi, nescio quid incipienti dicere, quod dignum videlicet illius virtute esset, gladium in latere defixit.“ Puto in hoc exemplo datos esse

unicuique sermones ad dignitatem accommodatos: id quod oportet in hoc genere observare. Sunt item sermocinationes consequentes hoc genus: „Nam quid putamus illos dicturos, si hoc iudicaveritis? nonne hac omnes utentur oratione?" deinde subiicere sermonem.

53. Conformatio est, quum aliqua, quae non adest, persona confingitur, quasi adsit, aut quum res muta, aut informis, fit loquens et formata, et ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata, aut actio quaedam, hoc pacto: „Quodsi nunc haec urbs invictissima vocem mittat, non hoc pacto loquatur? *Ego illa plurimis tropaeis ornata, triumphis ditata certissimis, clarissimis locupletata victoriis, nunc vestris seditionibus, o cives, vexor; quam dolis malitiosa Carthago, viribus probata Numantia, disciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patiemini nunc ab homunculis deterrimis proteri atque conculcari?*" Item: „Quodsi nunc L. ille Brutus reviviscat, et hic ante pedes vestros adsit, non hac utatur oratione? *Ego reges eieci; vos tyrannos introducitis; ego libertatem, quae non erat, peperi; vos partam servare non vultis; ego capitis mei periculo patriam liberavi; vos liberi sine periculo esse non curatis?*" Haec conformatio, licet in plures res mutas atque inanimas transferatur, proficit tamen plurimum in amplificationis partibus et commiseratione.

54. Si-

54. Significatio est, quae plus in suspicione relinquit, quam positum est in oratione. Ea fit per exuberationem, ambiguum, consequentiam, abscissionem, similitudinem. Per exuberationem, quum plus dictum est, quam patitur veritas, augendae suspicionis causa, sic: „Hic de tanto patrimonio tam cito testam, qua sibi petat ignem, non reliquit.“ Per ambiguum, quum verbum potest in duas pluresve sententias accipi, sed accipitur in eam partem, quam vult is, qui dixit; ut de eo si dicas, qui multas hereditates adierit, „Prospice tu, qui plurimum cernis.“ Ambigua quemadmodum vitanda sunt, quae obscuram reddunt orationem, ita haec consequenda, quae conficiunt huiusmodi significationem. Ea reperientur facile, si noverimus et animadverterimus verborum ancipites aut multiplices potestates. Per consequentiam significatio fit, quum res, quae sequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in suspicione, ut si salsamentarii filio dicas: „Quiesce tu, cuius pater cubito se emungere solebat.“ Per abscissionem, si, quum incepimus aliquid dicere, deinde praecidimus, et ex eo, quod iam diximus, satis relinquitur suspicionis, sic: „Qui ista forma et aetate nuper alienae domui . . . nolo plura dicere.“ Per similitudinem, quum aliqua re simili allata, nihil amplius dicimus, sed ex ea significamus, quid sentiamus, hoc modo: „Noli, Saturnine, nimium

populi frequentia fretus esse; inulti iacent Gracchi." Haec exornatio plurimum festivitatis habet, interdum et dignitatis: sinit enim quiddam, tacito oratore, ipsum auditorem suspicari.

Brevitas est res ipsis tantummodo verbis necessariis expedita, hoc modo: „Lemnum praeteriens cepit: inde Thasi praesidium reliquit: post urbem in Bithynia sustulit: inde appulsus in Hellespontum, statim potitur Abydo." Idem: „Modo consul, quondam tribunus, deinde primus erat civitatis." Tum: „Proficiscitur in Asiam, deinde exsul et hostis est dictus, post imperator, postremo consul factus est." Habet paucis comprehensa brevitas multarum rerum expeditionem. Quare adhibenda saepe est, quum aut res non egent longae orationis, aut tempus non sinit immorari.

55. Demonstratio est, quum ita res verbis exprimitur, ut geri negotium, et res ante oculos esse videatur. Id fieri poterit, si, quae ante, et post, et in ipsa re facta erunt, comprehendemus, aut si a rebus consequentibus, aut a circumstantibus non recedemus, hoc modo: „Quod simul atque Gracchus prospexit, fluctuare populum, verentem, ne ipse auctoritate senatus commotus a sententia desisteret, iubet advocari concionem. Iste interea scelere et malis cogitationibus redundans, evolat ex templo Iovis, et sudans, oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga, cum pluribus aliis ire celerius coepit. Illi praeco facie-

bat audientiam; hic subsellium quoddam calce premens, dextra pedem defringit, et alios hoc idem iubet facere. Quum Gracchus deos inciperet precari, cursim isti impetum faciunt; ex aliis alii partibus convolant; atque e populo unus, *fuge*, inquit, *Tiberi, fuge! non vides? respice, inquam.* Deinde vaga multitudo, subito timore perterrita, fugere coepit. At iste spumans ex ore scelus, anhelans ex intimo pectore crudelitatem, contorquet brachium; et dubitanti Graccho, quid esset, neque tamen locum, in quo constiterat, relinquenti, percutit tempus. Ille nulla voce delibans insitam virtutem concidit tacitus. Iste viri fortissimi miserando sanguine adspersus, circumspectans, quasi facinus praeclarissimum fecisset, et hilare sceleratam gratulantibus manum porrigens, in templum Iovis contulit sese." Haec exornatio plurimum prodest in amplificanda et commiseranda re, huiusmodi enarrationibus. Statuit enim totam rem, et prope ponit ante oculos.

56. Omnes rationes honestandae eloquutionis studiose collegimus, in quibus, Herenni, si te diligenter exercueris, et gravitatem, et dignitatem, et suavitatem habere in dicendo poteris, ut oratorie plane loquaris; ne nuda atque inornata inventio vulgari sermone proferatur. Nunc identidem nosmet ipsi nobis instemus. Res enim communis agitur, ut frequenter et assidue consequamur artis rationem studio et exercitatione; quod alii cum

molestia tribus de causis maxime faciunt: aut si, quicum libenter exerceantur, non habent; aut si sibi diffidunt; aut si nesciunt, quam viam sequi debeant: quae a nobis absunt omnes difficultates. Nam et simul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, cursum philosophiae ratio confirmavit; et nobis non diffidimus, propterea quod et aliquantulum processimus, et alia meliora sunt, quae multo intentius petimus in vita, ut, etiamsi non pervenerimus in dicendo, quo volumus, parva pars vitae perfectissimae desideretur; et viam quam sequamur, habemus, propterea quod in his libris nihil praeteritum est rhetoricae praeceptionis. Demonstratum est enim, quomodo res in omnibus generibus causarum inveniri oporteret; dictum est, quo pacto eas disponere conveniret; traditum est, qua ratione esset pronuntiandum; praeceptum est, qua via meminisse possemus; demonstratum est, quibus modis perfecta eloquutio compararetur. Quae si exsequimur, acute et cito reperiemus, distincte et ordinate disponemus, graviter et venuste pronuntiabimus, firme et perpetuo meminerimus, ornate et suaviter eloquemur. Ergo amplius in arte rhetorica nihil est. Haec omnia adipiscemur, si rationes praeceptionis diligentia consequemur exercitationis.

M. TULLII CICERONIS

RHETORICORUM

LIBRI DUO

QUI SUNT

DE INVENTIONE RHETORICA

QUI RELIQUI SUNT EX QUATUOR.

SUMMARIUM

LIBRI PRIMI.

Prooemium de eloquentiae ad remp. utilitate, (c. 1.) eiusque inventae et perfectae causis, (c. 2.) deinde de invecto eius abusu, (c. 3.) disserit, nihilo secius tamen eloquentiae studendum eamque cum sapientia coniungendam esse, docet. (c. 4.)

Huic prooemio subiungitur brevis disputatio de artis oratoriae genere, officio, fine, materia et partibus. (c. 5—7.) Ac materia quidem secundum Aristotelem tribus orationum generibus, demonstrativo, deliberativo, iudiciali definitur, et Hermagoras, qui oratoris materiam in causam et in quaestionem diviserat, reprehenditur. (c. 6.) Partes autem rhetoricae numerantur quinque, inventio, dispositio, eloquutio, memoria, pronuntiatio. (c. 7.)

Sequitur locus de inventione; ubi primum quid sit constitutio, quaeque sit constitutio coniecturalis, definitiva, generalis, translativa, exponitur. (c. 8. 9.) Obiter Hermagoras refutatur, qui constitutioni generali partes quatuor supposuerat, deliberativam, demonstrativam, iuridicialem, negotialem. (c. 10.) Tum generalis constitutio dividitur in iuridicialem et negotialem. Iuridicialis in duas distribuitur partes, absolutam et assumtivam. As-

sumtivae sunt partes quatuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Translativam constitutionem, Hermagorae inventioni tributam, perperam a multis reprehensam esse affirmatur.

Constitutione causae reperta videndum esse, utrum causa sit simplex an coniuncta, et si coniunctá fuerit, utrum sit ex pluribus quaestionibus iuncta, an ex aliqua comparatione; (c. 12.) deinceps esse videndum, quae quaestio, quae ratio, quae iudicatio, quod firmamentum causae sit. (c. 13.)

His repertis ordinandas esse partes orationis, quae omnino sint sex, exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. (c. 14.)

Primum igitur praecipitur de exordio, quod quum debeat auditorem benévolum, attentum, docilem facere, consideranda esse genera causarum quinque, honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum; quorum in unoquoque dispari ratione exordiendum esse. (c. 15.) Ipsum autem exordium dividitur in principium et insinuationem. De principio exponitur c. 15. 16. de insinuatione c. 17. deinde c. 18. de communibus exordiorum virtutibus et vitiis.

Secundo loco de narratione praecipitur ita, ut generibus narrationum expositis, (c. 19.) fusius pertractetur narratio quae causae continet expositionem. (c. 20.) Hanc oportere tres res habere, ut brevis, ut aperta, ut probabilis sit, (c. 20.) deinde cavendum esse, ne aut quum obsit narratio, aut quum nihil prosit, tamen inter-

ponatur, aut non loco, aut non, quemadmodum causa postulat, narretur. (c. 21.)

Tertio loco agitur de partitione, (c. 22.) cuius duae partes sunt, una quae, quid cum adversariis conveniat, et quid in controversia relinquatur, ostendit, altera quae rerum, de quibus orator dicturus est, distributam continet expositionem. Alteram hanc partitionem brevitate, absolutione, paucitate laudari; ordinemque partium in dictione eundem esse debere, qui fuerit in partitione, docetur. (c. 23.)

Quarto agitur de confirmatione, (c. 24. sqq.) ubi primum ostenditur, omnes res argumentando confirmari, aut ex iis quae personis sint attributa, qualia sunt nomen, natura, victus, fortuna, habitus, affectio, studia, consilia, facta, casus, orationes: (c. 25.) aut ex iis quae negotiis attributa sint, quae partim sint continentia cum ipso negotio, partim in gestione negotii considerentur, (c. 26.) partim adiuncta negotio sint, partim gestum negotium consequantur. (c. 27.) Deinde docetur omnem argumentationem aut necessariam aut probabilem esse. Genus argumentandi necessarium tractari in dicendo aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per simplicem conclusionem. (c. 28.) Probabile autem esse id, quod fere fieri soleat, aut quod in opinione positum sit, aut quod habeat in se ad haec quandam similitudinem. Omne autem probabile, quod sumatur ad argumentationem, aut signum esse, aut credibile, aut indicatum, aut comparabile. (c. 29. extr.) Sequuntur praecepta de ratione inventas argumenta-

tiones exornandi, (c. 30.) ubi primum disseritur de argumentatione per inductionem, (c. 31—33.) deinde de ea quae fit per ratiocinationem. (c. 34.) Hic primum quaeritur, utrum ratiocinatio in quinque partes, an in tres rectius distribuatur, ubi postquam ostensum est, quae sit quinquepartita, quae autem tripartita, quinquepartitam maxime probandam esse docetur. (c. 35. 36.) Eius partibus, propositione, propositionis approbatione, assumtione, assumtionis approbatione, complexione, enumeratis, (c. 37.) agitur de argumentatione per ratiocinationem quadripartita et tripartita, (c. 38. 39.) et an ex duabus quoque partibus vel una constare possit argumentatio quaeritur. (c. 40. 41.)

Quinto loco agitur de reprehensione, s. confutatione argumentorum adversarii, eiusque fontibus. (c. 42. sqq.) Nimirum argumentatio reprehenditur, si aut ex iis, quae sumta sunt, non conceditur aliquod unum plurave, (c. 43—46.) aut his concessis, complexio confici ex his negatur, (c. 47. 48.) aut si genus ipsum argumentationis vitiosum ostenditur, (c. 49. 50.) aut si contra firmam argumentationem alia aeque firma aut firmior ponitur. (c. 51.)

Ultimo loco Cicero, (postquam obiter de Hermagorae ratione, qui degressionem in partium orationis numero posuerat, (c. 52.) dixit) conclusionem pertractat, eiusque partes tres, enumerationem, (c. 53.) indignationem, (c. 54.) conquestionem, (c. 55.) uberius explicat.

M. TULLII
CICERONIS
RHETORICORUM
LIBER PRIMUS.

1. Saepe et multum hoc mecum cogitavi, bonine an mali plus attulerit hominibus et civitatibus copia dicendi, ac summum eloquentiae studium. Nam quum et nostrae reipublicae detrimenta considero, et maximarum civitatum veteres animo calamitates colligo: non minimam video per disertissimos homines invectam partem incommodorum. Quum autem res ab nostra memoria propter vetustatem remotas ex literarum monumentis repetere instituo: multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias intelligo quum animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogi-

tantem, ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit, ut existimem, sapientiam sine eloquentia parum prodesse civitatibus, eloquentiam vero sine sapientia nimium obesse plerumque, prodesse nunquam. Quare si quis, omissis rectissimis atque honestissimis studiis rationis et officii, consumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis sibi, perniciosus patriae civis alitur; qui vero ita sese armat eloquentia, non ut oppugnare commoda patriae, sed pro his propugnare possit, is mihi vir et suis, et publicis rationibus utilissimus, atque amicissimus civis fore videtur.

2. Ac si volumus huius rei, quae vocatur eloquentia, sive artis, sive studii, sive exercitationis cuiusdam, sive facultatis a natura profectae considerare principium: reperiemus id ex honestissimis causis natum, atque optimis rationibus profectum. Nam fuit quoddam tempus, quum in agris homines passim bestiarum more vagabantur, et sibi victu fero vitam propagabant; nec ratione animi quidquam, sed pleraque viribus corporis administrabant. Nondum divinae religionis, non humani officii ratio colebatur; nemo legitimas viderat nuptias; non certos quisquam aspexerat liberos; non, ius aequabile quid utilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorem atque inscientiam caeca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad se explendam viribus corporis abutebatur, perni-

ciosissimis satellitibus. Quo tempore quidam, magnus videlicet vir et sapiens, cognovit, quae materia, et quanta ad maximas res opportunitas inesset in animis hominum, si quis eam posset elicere, et praecipiendo meliorem reddere; qui dispersos homines in agris, et in tectis silvestribus abditos, ratione quadam compulit unum in locum et congregavit, et eos in unamquamque rem inducens utilem atque honestam, primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes, ex feris et immanibus mites reddidit et mansuetos. Ac mihi quidem videtur hoc nec tacita nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines a consuetudine subito converteret, et ad diversas vitae rationes traduceret. Age vero, urbibus constitutis, ut fidem colere, et iustitiam retinere discerent, et aliis parere sua voluntate consuescerent, ac non modo labores excipiendos communis commodi causa, sed etiam vitam amittendam existimarent, qui tandem fieri potuit, nisi homines ea, quae ratione invenissent, eloquentia persuadere potuissent? Profecto nemo, nisi gravi ac suavi commotus oratione, quum viribus plurimum posset, ad ius voluisset sine vi descendere; ut, inter quos posset excellere, cum iis se pateretur aequari, et sua voluntate a iucundissima consuetudine recederet, quae praesertim iam naturae vim obtineret propter vetustatem.

3. Ac primo quidem sic et nata, et progressa longius eloquentia videtur; et item postea maximis in rebus pacis et belli cum summis hominum utilitatibus esse versata. Postquam vero calliditas quaedam, prava virtutis imitatrix, sine ratione officii, dicendi copiam consequuta est: tum ingenio freta malitia, pervertere urbes, et vitas hominum labefactare assuevit. Atque huius quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus.

Verisimillimum mihi videtur, quodam tempore neque in publicis rebus infantes et insipientes homines solitos esse versari, nec vero ad privatas causas magnos ac disertos homines accedere; sed quum a summis viris maximae res administrarentur, arbitror alios fuisse non incallidos homines, qui ad parvas controversias privatorum accederent. Quibus in controversiis quum saepe a mendacio contra verum homines stare consuescerent, dicendi assiduitas aluit audaciam, ut necessario superiores illi propter iniurias civium resistere audacibus, et opitulari suis quisque necessariis cogerentur. Itaque quum in dicendo saepe par, nonnunquam etiam superior visus esset is, qui, omisso studio sapientiae, nihil sibi praeter eloquentiam comparasset, fiebat, ut et multitudinis et suo iudicio dignus, qui rempublicam gereret, videretur. Hinc nimirum non iniuria, quum ad gubernacula reipublicae teme-

rarii atque audaces homines accesserant, maxima ac miserrima naufragia fiebant.

4. Quibus rebus tantum odii atque invidiae suscepit eloquentia, ut homines ingeniosissimi, quasi ex aliqua turbida tempestate in portum, sic ex seditiosa et tumultuosa vita se in studium aliquod traderent quietum. Quare mihi videntur postea cetera studia recta atque honesta, per otium concelebrata ab optimis, enituisse; hoc vero a plerisque eorum desertum obsolevisse eo tempore, quo multo vehementius erat retinendum, et studiosius adaugendum. Nam quo indignius rem honestissimam et rectissimam violabat stultorum et improborum temeritas et audacia, summo cum reipublicae detrimento, eo studiosius et illis resistendum fuit, et reipublicae consulendum. Quod nostrum illum non fugit Catonem, neque Laelium, neque horum (vere dicam) discipulum Africanum, neque Gracchos Africani nepotes; quibus in hominibus erat summa virtus, et summa virtute amplificata auctoritas, et, quae his rebus ornamento, et reipublicae praesidio esset, eloquentia. Quare, meo quidem animo, nihilo minus eloquentiae studendum est, etsi ea quidam et privatim, et publice abutuntur; sed eo quidem vehementius, ne mali magno cum detrimento bonorum, et communi omnium pernicie, plurimum possint; quum praesertim hoc unum sit, quod ad omnes res, et privatas et publicas, maxime pertineat; hoc tuta, hoc honesta,

hoc illustris, hoc eodem vita iucunda fiat. Nam hinc ad rempublicam plurima commoda veniunt, si moderatrix omnium rerum praesto est sapientia. Hinc ad ipsos, qui eam adepti sunt, laus, honor, dignitas confluit; hinc amicis quoque eorum certissimum ac tutissimum praesidium comparatur. Ac mihi quidem videntur homines, quum multis rebus humiliores et infirmiores sint, hac re maxime bestiis praestare, quod loqui possunt. Quare praeclarum mihi quiddam videtur adeptus is, qui, qua re homines bestiis praestant, ea in re hominibus ipsis antecellat. Hoc si forte non natura modo, neque exercitatione conficitur; verum etiam artificio quodam comparatur: non alienum est videre, quid dicant ii, qui quaedam eius rei praecepta nobis reliquerunt.

5. Sed antequam de praeceptis oratoriis dicamus, videtur dicendum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. Nam his rebus cognitis, facilius et expeditius uniuscuiusque animus ipsam rationem ac viam artis considerare poterit.

Civilis quaedam ratio est, quae multis et magnis ex rebus constat. Eius quaedam magna et ampla pars est artificiosa eloquentia, quam rhetoricam vocant. Nam neque cum his sentimus, qui civilem scientiam eloquentia non putant indigere; et ab iis, qui eam putant omnem rhetoris vi et artificio contineri, magnopere dissentimus. Quare hanc orato-

oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam civilis scientiae partem esse dicamus. Officium autem eius facultatis videtur esse, dicere apposite ad persuasionem; finis, persuadere dictione. Inter officium autem et finem hoc interest, quod in officio, quid fieri; in fine, quid officio conveniat, consideratur. Ut medici officium dicimus esse, curare ad sanandum apposite; finem, sanare curatione. Item oratoris quid officium, et quid finem esse dicamus, intelligemus, quum id, quod facere debet, officium esse dicemus, illud, cuius causa facere debet, finem appellabimus.

Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars, et ea facultas, quae conficitur ex arte, versatur. Ut si medicinae materiam dicamus morbos ac vulnera, quod in his omnis medicina versetur: item, quibus in rebus versatur ars, et facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricae nominamus. Has autem res, alii plures, alii pauciores existimaverunt. Nam Gorgias Leontinus, antiquissimus fere rhetor, omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimavit. Hic infinitam et immensam huic artificio materiam subiicere videtur. Aristoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta atque ornamenta subministravit, tribus in generibus rerum versari rhetoris officium putavit, demonstrativo, deliberativo, iudiciali. Demonstrativum est, quod tribuitur in alicuius certae personae laudem aut vituperationem; deliberativum, quod posi-

tum in disceptatione, et consultatione civili, habet in se sententiae dictionem; iudiciale, quod positum in iudicio, habet in se accusationem et defensionem, aut petitionem et recusationem.

6. Et, quemadmodum nostra quidem fert opinio, oratoris ars et facultas in hac materia tripartita versari existimanda est. Nam Hermagoras quidem, nec quid dicat, attendere, nec quid polliceatur, intelligere videtur; qui oratoris materiam in causam et in quaestionem dividat. Causam esse dicit rem, quae habeat in se controversiam in dicendo positam cum personarum certarum interpositione; quam nos quoque oratori dicimus esse attributam. Nam tres ei partes, quas ante diximus, supponimus, iudicialem, deliberativam, demonstrativam. Quaestionem autem eam appellat, quae habeat in se controversiam in dicendo positam, sine certarum personarum interpositione, ad hunc modum: „Ecquid sit bonum praeter honestatem? verine sint sensus? quae sit mundi forma? quae solis magnitudo?" Quas quaestiones procul ab oratoris officio remotas esse, facile omnes intelligere existimamus. Nam, quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore consumta intelligimus, eas, sicut aliquas parvas res, oratori attribuere, magna amentia videtur. Quodsi magnam in his Hermagoras habuisset facultatem, studio et disciplina comparatam, videretur fretus sua scientia, falsum quiddam constituisse de oratoris officio, et non quid ars,

sed quid ipse posset, exposuisse. Nunc vero eá vis est in homine, ut ei multo rhetoricam citius quis ademerit, quam philosophiam concesserit. Neque id eo dico, quod eius ars, quam edidit, mihi mendosissime scripta videatur; nam satis in ea videtur ex antiquis artibus ingeniose et diligenter electas res collocasse, et nonnihil ipse quoque novi protulisse; verum oratori minimum est de arte loqui, quod hic fecit; multo maximum ex arte dicere; quod eum minime potuisse omnes videmus.

7. Quare materia quidem nobis rhetoricae videtur ea, quam Aristoteli visam esse diximus; partes autem hae, quas plerique dixerunt, inventio, dispositio, eloquutio, memoria, pronuntiatio. Inventio est excogitatio rerum verarum, aut verisimilium, quae causam probabilem reddant. Dispositio est rerum inventarum in ordinem distributio. Eloquutio est idoneorum verborum, et sententiarum ad inventionem accommodatio. Memoria est firma animi rerum ac verborum perceptio. Pronuntiatio est, ex rerum et verborum dignitate, vocis et corporis moderatio.

Nunc his rebus breviter constitutis, eas rationes, quibus ostendere possimus genus, et officium, et finem huius artis, aliud in tempus differemus. Nam et multorum verborum indigent, et non tantopere ad artis descriptionem et praecepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis, ac

partibus scribere oportere existimamus. Ac mihi quidem videtur coniuncte agendum de materia ac partibus. Quare inventio, quae princeps est omnium partium, potissimum, in omni causarum genere qualis debeat esse, consideretur.

8. Omnis res, quae habet in se, positam in dictione ac disceptatione, aliquam controversiam, aut facti, aut nominis, aut generis, aut actionis continet quaestionem. Eam igitur quaestionem, ex qua causa nascitur, constitutionem appellamus. Constitutio est prima conflictio causarum ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: „Fecisti;" — „Non feci," aut: „Iure feci." Quum facti controversia est, quoniam coniecturis causa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur. Quum autem nominis, quia vis vocabuli definienda verbis est, constitutio definitiva nominatur. Quum vero, qualis sit res, quaeritur, quia et de vi, et de genere negotii controversia est, constitutio generalis vocatur. At quum causa ex eo pendet, quod aut non is agere videtur, quem oportet, aut non cum eo, quicum oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua poena oportet, translativa dicitur constitutio; quia translationis et commutationis actio indigere videtur. Atque harum aliquam in omne causae genus incidere necesse est. Nam in quam rem non inciderit, in ea nihil esse poterit controversiae. Quare eam ne causam quidem convenit putari.

9. Ac facti quidem controversia in omnia tempora potest distribui. Nam ecquid factum sit, potest quaeri, hoc modo: „Occideritne Aiacem Ulysses;“ ecquid fiat, hoc modo: „Bonone animo sint erga populum Romanum Fregellani;“ ecquid futurum sit, hoc modo: „Si Carthaginem reliquerimus incolumem, num quid sit incommodi ad rempublicam perventurum.“

Nominis est controversia, quum de facto convenit, et quaeritur, id quod factum est, quo nomine appelletur. Quo in genere necesse est esse controversiam, non quod de facto non constet, sed quod id, quod factum sit, aliud alii videatur esse, et idcirco alius alio nomine id appellet. Quare in huiusmodi generibus definienda res erit verbis, et breviter describenda; ut, „si quis sacrum ex privato surripuerit, utrum fur, an sacrilegus sit iudicandus.“ Nam id quum quaeritur, necesse erit definire utrumque, quid sit fur, quid sacrilegus, et sua descriptione ostendere, alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atque adversarii dicant.

10. Generis est controversia, quum ecquid factum sit, convenit, et quo id factum nomine appellari oporteat, constat; et tamen, quantum, et cuiusmodi, et omnino quale sit, quaeritur, hoc modo: „Iustum, an iniustum; utile, an inutile;“ et omnino, in quibus, quale sit id, quod factum est, quaeritur, sine ulla nominis controversia.

Huic generi Hermagoras partes quatuor supposuit, deliberativam, demonstrativam, iuridicialem, negotialem. Quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum videtur; verum brevi, ne aut, si taciti praeterierimus, sine causa non sequuti eum putemur; aut, si diutius in hoc constiterimus, moram atque impedimentum reliquis praeceptis intulisse videamur.

Si deliberatio et demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis causae putari. Eadem enim res alii genus esse, alii pars potest; eidem genus esse et pars non potest. Deliberatio autem, et demonstratio, genera sunt causarum. Nam aut nullum causae genus est, aut iudiciale solum, aut et iudiciale, et demonstrativum, et deliberativum. Nullum dicere causae esse genus, quum causas esse multas dicat, et in eas praecepta det, amentia est; unum autem iudiciale solum esse qui potest, quum deliberatio et demonstratio, neque ipsae similes inter se sint, et ab iudiciali genere plurimum dissideant, et suum quaeque finem habeat, quo referri debeat? Relinquitur ergo, ut omnino tria genera sint causarum. Deliberatio igitur, et demonstratio, non possunt recte partes alicuius generis causae putari. Male igitur eas generalis constitutionis partes esse dixit.

Quod si generis causae partes non possunt recte putari, multo minus recte partis causae partes putabuntur. Pars autem causae constitutio est omnis.

Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam accommodatur. At demonstratio et deliberatio generis causae partes non possunt recte putari, quod ipsa sunt genera; multo igitur minus recte partis eius, quod hic dicit, partes putabuntur. Deinde si constitutio, et ipsa, et pars eius quaelibet, intentionis depulsio est: quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est. At si, quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est: demonstratio et deliberatio neque constitutio, nec pars constitutionis est. Placet autem ipsi, constitutionem intentionis esse depulsionem; placeat igitur oportet, demonstrationem et deliberationem non esse constitutionem, nec partem constitutionis. Atque hoc eodem urgebitur, sive constitutionem primam causae accusatoris confirmationem dixerit, sive defensoris primam deprecationem. Nam eum eadem omnia incommoda sequentur.

Deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte, eodem in genere, et coniecturalis esse et definitiva. Rursus nec definitiva causa potest simul ex eadem parte, eodem in genere, et definitiva esse et translativa. Et omnino nulla constitutio, nec pars constitutionis, potest simul et suam habere, et alterius in se vim continere; ideo quod unaquaeque ex se, et ex sua natura, simpliciter consideratur; altera assumta numerus constitutionum duplicatur, non vis constitutionis augetur. At

deliberativa causa simul ex eadem parte, eodem in genere, et coniecturalem, et generalem, et definitivam et translativam solet habere constitutionem, et unam aliquando, et plures nonnunquam. Ergo ipsa neque constitutio est, nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu venire. Genera igitur, ut ante diximus, haec causarum putanda sunt, non partes alicuius constitutionis.

11. Haec ergo constitutio, quam generalem nominamus, partes nobis videtur duas habere, iuridicialem, et negotialem. Iuridicialis est, in qua aequi et iniqui natura, praemii aut poenae ratio quaeritur; negotialis est, in qua, quid iuris ex civili more, et aequitate sit, consideratur; cui diligentiae praeesse apud nos iurisconsulti existimantur. Ac iuridicialis quidem ipsa in duas distribuitur partes, absolutam et assumtivam. Absoluta est, quae ipsa in se continet iuris et iniuriae quaestionem: assumtiva, quae ipsa ex se nihil firmi dat ad recusationem, foris autem aliquid defensionis assumit. Eius partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est, quum reus non id, quod factum est, defendit, sed ut ignoscatur, postulat. Haec in duas partes dividitur, purgationem et deprecationem. Purgatio est, quum factum conceditur, culpa removetur. Haec partes habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, quum et peccasse et consulto peccasse reus se con-

fitetur, et tamen, ut ignoscatur, postulat; quod genus perraro potest accidere. Remotio criminis est, quum id crimen, quod infertur, ab se et ab sua culpa, vi et potestate in alium reus removere conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut causa, aut factum in alium transferetur. Causa transfertur, quum aliena dicitur vi et potestate factum: factum autem, quum alius aut debuisse, aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis est, quum ideo iure factum dicitur, quod aliquis ante iniuria lacessierit. Comparatio est, quum aliud aliquod alicuius factum rectum aut utile contenditur, quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur esse commissum.

In quarta constitutione, quam translativam nominamus, eius constitutionis est controversia, quum aut quem, aut quicum, aut quomodo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, quaeritur, aut omnino aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis Hermagoras inventor esse existimatur, non quod non usi sint ea veteres oratores saepe multi, sed quia non animadverterunt artis scriptores eam superiores, nec retulerunt in numerum constitutionum. Post autem ab hoc inventam multi reprehenderunt, quos non tam imprudentia falli putamus, (res enim perspicua est,) quam invidia atque obtrectatione quadam impediri.

Et constitutiones quidem, et earum partes exposuimus: exempla autem cuiusque generis tunc commodius expositurи videmur, quum in unumquodque eorum argumentorum copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, quum et ad genus, et ad exemplum causae statim poterit accommodari.

12. Constitutione causae reperta, placet considerare, utrum causa sit simplex, an coniuncta; et si coniuncta erit, utrum sit ex pluribus quaestionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex est, quae absolutam in se continet unam quaestionem, hoc modo: „Corinthiis bellum indicamus, an non?" Coniuncta ex pluribus quaestionibus, in qua plura quaeruntur, hoc pacto: „Utrum Carthago diruatur, an Carthaginiensibus reddatur, an eo colonia deducatur." Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut quid potissimum sit, quaeritur, ad hunc modum: „Utrum potius exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui sociis sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quam maximae contra Hannibalem copiae sint."

Deinde considerandum est, in ratione, an in scripto sit controversia. Nam scripti controversia est ea, quae ex scriptionis genere nascitur. Eius autem genera, quae separata sunt a constitutionibus, quinque sunt. Nam tum verba ipsa videntur cum sententia scriptoris dissidere; tum

inter se duae leges, aut plures discrepare; tum id, quod scriptum est, duas aut plures res significare videtur; tum ex eo, quod scriptum est, aliud quoque, quod non scriptum est, inveniri; tum vis verbi, quasi in definitiva constitutione, in quo posita sit, quaeri. Quare primum genus, de scripto et sententia; secundum, ex contrariis legibus; tertium, ambiguum; quartum, ratiocinativum; quintum, definitivum nominamus. Ratio est autem, quum omnis quaestio non in scriptione, sed in aliqua argumentatione consistit.

13. At quum, considerato genere causae, et cognita constitutione, simplexne an coniuncta sit, intellexeris, et, scripti an rationis habeat controversiam, videris: deinceps erit videndum, quae quaestio, quae ratio, quae iudicatio, quod firmamentum causae sit; quae omnia a constitutione proficiscantur oportet. Quaestio est ea, quae ex conflictione causarum gignitur controversia. Causarum autem haec est conflictio, in qua constitutio constat, hoc modo: „Non iure fecisti;" — „Iure feci." Ex ea igitur nascitur controversia, quam quaestionem dicimus, hoc modo: „Iurene fecerit?" Ratio est, quae continet causam, quae si sublata sit, nihil in causa controversiae relinquatur, hoc modo, ut docendi causa in facili et pervulgato exemplo consistamus: Orestes si accusetur matricidii, nisi hoc dicat: „Iure feci; illa enim patrem

meum occiderat;" non habet defensionem. Ergo eius causae ratio est, quod illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio est, quae ex ratione et infirmatione rationis nascitur controversia. Nam sit ea nobis exposita ratio, quam paulo ante exposuimus. „Illa enim," inquit, „patrem meum occiderat." — „At non," inquit adversarius, „abs te filio matrem necari oportuit. Potuit enim sine tuo scelere illius factum puniri." Ex hac deductione rationis illa summa nascitur controversia, quam iudicationem appellamus. Ea est huiusmodi: „Rectumne fuerit, ab Oreste matrem occidi, quum illa Orestis patrem occidisset." Firmamentum est firmissima argumentatio defensoris, et appositissima ad iudicationem; ut si velit Orestes dicere, eiusmodi animum matri suae fuisse in patrem suum, in se ipsum ac sorores, in regnum, in famam generis et familiae, ut ab ea poenas liberi sui potissimum petere debuerint. Et in ceteris quidem constitutionibus ad hunc modum iudicationes reperiuntur; in coniecturali autem constitutione, quia ratio non est, (factum enim non conceditur,) non potest ex ea et ex deductione rationis nasci iudicatio. Quare necesse est eandem esse quaestionem et iudicationem: „Factum est;" — „Non est factum;" — „Factumne sit?" Quot autem in causa constitutiones, aut earum partes erunt, totidem necesse erit quaestiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri.

14. His omnibus in causa repertis, tum denique singulae partes totius causae considerandae sunt. Nam non ut quidque dicendum primum, ita primum animadvertendum videtur; ideo quod illa, quae prima dicuntur, si vehementer velis congruere, et cohaerere cum causa, ex his ducas oportet, quae post dicenda sunt. Quare quum iudicatio, et ea, quae ad iudicationem oportet argumenta inveniri, diligenter erunt artificio reperta, cura et cogitatione pertractata: tum denique ordinandae sunt ceterae partes orationis. Hae partes sex esse omnino nobis videntur: exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. Nunc quoniam exordium princeps omnium esse debet, nos quoque primum in rationem exordiendi praecepta dabimus.

15. Exordium est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem; quod eveniet, si eum benevolum, attentum, docilem fecerit. Quare qui bene exordiri causam volet, eum necesse est genus suae causae diligenter ante cognoscere. Genera causarum sunt quinque, honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Honestum causae genus est, cui statim sine oratione nostra auditoris favet animus; admirabile, a quo alienatus est animus eorum, qui audituri sunt; humile, quod negligitur ab auditore, et non magnopere attendendum videtur; anceps, in quo aut iudicatio dubia est, aut causa et honesta-

tis, et turpitudinis particeps, ut et benevolentiam pariat, et offensionem; obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotiis causa implicata est. Quare quoniam tam diversa sunt genera causarum, exordiri quoque dispari ratione in unoquoque genere necesse est. Igitur exordium in duas partes dividitur, in principium et insinuationem. Principium est oratio, perspicue et protinus efficiens auditorem benevolum, aut docilem, aut attentum. Insinuatio est oratio quadam dissimulatione et circuitione obscure subiens auditoris animum.

In admirabili genere causae, si non omnino infesti auditores erunt, principio benevolentiam comparare licebit; sin erunt vehementer abalienati, confugere necesse erit ad insinuationem. Nam ab iratis si perspicue pax et benevolentia petitur, non modo ea non invenitur, sed ira augetur atque inflammatur odio. In humili autem genere causae, contemtionis tollendae causa, necesse erit attentum efficere auditorem. Anceps genus causae, si dubiam iudicationem habebit, ab ipsa iudicatione exordiendum est; sin autem partem turpitudinis et partem honestatis habebit, benevolentiam captare oportebit, ut in genus honestum causa translata videatur. In obscuro causae genere, per principium dociles auditores efficere oportebit. Quum autem erit honestum causae genus, vel praeteriri principium poterit, et si commodum fuerit, aut a narratione in-

cipiemus, aut a lege, aut ab aliqua firmissima ratione nostrae dictionis: sin uti principio placebit, benevolentiae partibus utendum est, ut id, quod est, augeatur.

16. Nunc, quoniam, quas res exordio conficere oporteat, dictum est; reliquum est, ut ostendatur, quibus quaeque res rationibus confici possit.

Benevolentia quatuor ex locis comparatur: ab nostra, ab adversariorum, ab iudicum persona, ab ipsa causa. Ab nostra persona, si de nostris factis et officiis sine arrogantia dicemus; si crimina illata, et aliquas minus honestas suspiciones iniectas diluemus; si, quae incommoda acciderint, aut quae instent difficultates, proferemus; si prece, et obsecratione humili, ac supplici utemur. Ab adversariorum autem, si eos aut in odium, aut in invidiam, aut in comtemtionem adducemus. In odium adducentur, si quod eorum spurce, superbe, crudeliter, malitiose factum proferetur; in invidiam, si vis eorum, potentia, divitiae, cognatio, pecuniae proferentur, atque eorum usus arrogans et intolerabilis, ut his rebus magis videantur, quam causae suae confidere; in contemtionem adducentur, si eorum inertia, negligentia, ignavia, desidiosum studium, et luxuriosum otium proferetur. Ab iudicum persona benevolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuete gestae proferentur, ut ne qua assentatio nimia significetur: et si de his, quam

honesta existimatio, quantaque eorum iudicii et auctoritatis exspectatio sit, ostendetur. Ab ipsis rebus, si nostram causam laudando extollemus, adversariorum causam per contemtionem deprimemus.

Attentos autem faciemus auditores, si demonstrabimus, ea, quae dicturi erimus, magna, nova, incredibilia esse, aut ad omnes, aut ad eos, qui audient, aut ad aliquos illustres homines, aut ad deos immortales, aut ad summam rempublicam pertinere; et si pollicebimur, nos brevi nostram causam demonstraturos, atque exponemus iudicationem, aut iudicationes, si plures erunt.

Dociles auditores faciemus, si aperte et breviter summam causae exponemus; hoc est, in quo consistat controversia. Nam quem docilem velis facere, simul attentum facias oportet. Nam is maxime docilis est, qui attentissime est paratus audire.

17. Nunc insinuationes quemadmodum tractari conveniat, deinceps dicendum videtur. Insinuatione igitur utendum est, quum admirabile genus causae est, hoc est, ut ante diximus, quum animus auditoris infestus est. Id autem tribus ex causis fit maxime: si aut inest in ipsa causa quaedam turpitudo; aut si ab iis, qui ante dixerunt, iam quiddam auditori persuasum videtur; aut eo tempore locus dicendi datur, quum iam illi, quos audire oportet, defessi sunt audiendo.

Nam

Nam ex hac quoque re non minus, quam ex primis duabus, in oratore nonnunquam animus auditoris offenditur. Si causae turpitudo contrahet offensionem, aut pro eo homine, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet; aut pro re, in qua offenditur, aliam rem, quae probatur; aut pro re hominem, aut pro homine rem, ut ab eo, quod odit, ad id, quod diligit, auditoris animus traducatur; et dissimulare id te defensurum, quod existimeris defensurus; deinde, quum iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defensionem, et dicere, ea, quae indignentur adversarii, tibi quoque indigna videri; deinde demonstrare, nihil eorum ad te pertinere, et negare te quidquam de adversariis esse dicturum, neque hoc, neque illud; ut neque aperte laedas eos, qui diliguntur, et tamen id obscure faciens, quoad possis, alienes ab eis auditorum voluntatem; et aliquorum iudicium simili de re, aut auctoritatem proferre imitatione dignam; deinde aut eandem, aut consimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in praesenti demonstrare. Sin oratio adversariorum fidem videbitur auditoribus fecisse, id quod ei, qui intelligit, quidus rebus fides fiat, facile erit cognitu; oportet aut de eo, quod adversarii sibi firmissimum putarint, et maxime ii, qui audient, probarint, primum te dicturum polliceri, aut ab adversarii dicto exordiri, et ab eo potissimum, quod ille nuperrime

dixerit; aut dubitatione uti, quid primum dicas, aut cui potissimum loco respondeas, cum admiratione. Nam auditor quum eum, quem adversarii perturbatum putat oratione, videt animo firmissimo contra dicere paratum, plerumque se potius temere assensisse, quam illum sine causa confidere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienavit a causa, te brevius, quam paratus fueris, esse dicturum, commodum est polliceri; non imitaturum adversarium. Sin res dabit, non inutile est, ab aliqua re nova aut ridicula incipere, aut ex tempore quae nata sit, quod genus, strepitu, acclamatione; aut iam parata, quae vel apologum, vel fabulam, vel aliquam contineat irrisionem; aut, si rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triste, novum, horribile, statim non incommodum est iniicere. Nam ut cibi satietas et fastidium aut subamara aliqua re relevatur, aut dulci mitigatur; sic animus defessus audiendo, aut admiratione integratur, aut risu novatur.

18. Ac separatim quidem, quae de principio et de insinuatione dicenda videbantur, haec fere sunt. Nunc quiddam brevi communiter de utroque praecipiendum videtur. Exordium sententiarum et gravitatis plurimum debet habere, et omnino omnia, quae pertinent ad dignitatem, in se continere, propterea quod id optime faciendum est, quod oratorem auditori maxime commendat; splendoris, et festivitatis, et concinnitudinis minimum,

propterea quod ex his suspicio quaedam apparationis atque artificiosae diligentiae nascitur, quae maxime orationi fidem, oratori adimit auctoritatem.

Vitia vero haec sunt certissima exordiorum, quae summopere vitare oportebit; vulgare, commune, commutabile, longum, separatum, translatum, contra praecepta. Vulgare est, quod in plures causas potest accommodari, ut convenire videatur; commune, quod nihilo minus in hanc, quam in contrariam partem causae, potest convenire; commutabile, quod ab adversario potest, leviter mutatum, ex contraria parte dici; longum, quod pluribus verbis, aut sententiis, ultra quam satis est, producitur; separatum, quod non ex ipsa causa ductum est, nec, sicut aliquod membrum, annexum orationi. Translatum est, quod aliud conficit, quam causae genus postulat; ut si quis docilem faciat auditorem, quum benevolentiam causa desiderat; aut si principio utatur, quum insinuationem res postulat. Contra praecepta est, quod nihil eorum efficit, quorum causa de exordiis praecepta traduntur; hoc est, quod eum, qui audit, neque benevolum, neque attentum, neque docilem efficit; aut, quo profecto nihil peius est, ut contra sit, facit. Ac de exordio quidem satis dictum est.

19. Narratio est rerum gestarum, aut ut gestarum, expositio. Narrationum tria sunt genera.

Unum genus est, in quo ipsa causa, et omnis ratio controversiae continetur. Alterum, in quo digressio aliqua extra causam aut criminationis, aut similitudinis, aut delectationis non alienae ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis causa, interponitur. Tertium genus est remotum a civilibus causis, quod delectationis causa, non inutili cum exercitatione, dicitur et scribitur. Eius partes sunt duae, quarum altera in negotiis, altera in personis maxime versatur. Ea, quae in negotiorum expositione posita est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec verae, nec verisimiles res continentur; cuiusmodi est:

Angues ingentes alites, iuncti iugo.

Historia est gesta res, ab aetatis nostrae memoria remota; quod genus: „Appius indixit Carthaginiensibus bellum.“ Argumentum est ficta res, quae tamen fieri potuit. Huiusmodi apud Terentium:

Nam is postquam excessit ex ephebis, Sosia.

Illa autem narratio, quae versatur in personis, eiusmodi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones et animi perspici possint, hoc modo:

Venit ad me saepe clamitans: Quid agis, Micio?
Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his rebus sumtum suggeris?
Vestitu nimio indulges, nimium ineptus es.
Nimium ipse durus est praeter aequumque et bonum.

Hoc in genere narrationis multa inesse debet festivitas, confecta ex rerum varietate, animorum dissimilitudine, gravitate, levitate, spe, metu, suspicione, desiderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortunae commutatione, insperato incommodo, subita laetitia, iucundo exitu rerum. Verum haec ex his, quae postea de eloquutione praecipientur, ornamenta sumentur.

20. Nunc de narratione ea, quae causae continet expositionem, dicendum videtur. Oportet igitur eam tres habere res: ut brevis, ut aperta, ut probabilis sit. Brevis erit, si, unde necesse est, inde initium sumetur, et non ab ultimo repetetur, et si cuius rei satis erit summam dixisse, eius partes non dicentur; (nam saepe satis est, quid factum sit, dicere, non ut enarres, quemadmodum sit factum;) et si non longius, quam quoad scitu opus est, in narrando procedetur; et si nullam in rem aliam transibitur; et si ita dicetur, ut nonnunquam ex eo, quod dictum sit, id, quod dictum non sit, intelligatur; et si non modo id, quod obest, verum etiam id, quod nec obest, nec adiuvat, praeteribitur; et si semel unumquodque dice-

tur; et si non ab eo, in quo proxime desitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio decipit brevitatis, ut, quum se breves putent esse, longissimi sint: quum dent operam, ut res multas breviter dicant, non ut omnino paucas res dicant, et non plures, quam necesse sit. Nam plerisque breviter dicere videtur, qui ita dicit: „Accessi ad aedes, puerum evocavi; respondit; quaesivi dominum; domi negavit esse.“ Hic, tametsi tot res brevius non potuit dicere, tamen fit rerum multitudine longus. Quare hoc quoque in genere vitanda est brevitatis imitatio, et non minus rerum non necessariarum, quam verborum multitudine supersedendum est.

Aperta autem narratio poterit esse, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponetur, et rerum ac temporum ordo servabitur, ut ita narrentur, ut gestae res erunt, aut ut potuisse geri videbuntur. Hic considerandum erit, ne quid perturbate, ne quid contorte dicatur, ne quam in aliam rem transeatur, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum prodeatur, ne quid, quod ad rem pertineat, praetereatur; et omnino, quae praecepta de brevitate sunt, hoc quoque in genere sunt conservanda. Nam saepe res parum est intellecta longitudine magis, quam obscuritate narrationis. Ac verbis quoque dilucidis utendum est; quo de genere dicendum est in praeceptis eloquutionis.

Probabilis erit narratio, si in ea videbuntur inesse ea, quae solent apparere in veritate; si personarum dignitates servabuntur; si causae factorum exstabunt; si fuisse facultates faciundi videbuntur; si tempus idoneum; si spatii satis; si locus opportunus ad eam rem, qua de re narrabitur, fuisse ostendetur; si res et ad eorum, qui agent, naturam, et ad vulgi morem, et ad eorum, qui audient, opinionem accommodabitur. Ac veri quidem similis ex his rationibus esse poterit.

21. Illud autem praeterea considerare oportebit, ne aut, quum obsit narratio, aut quum nihil prosit, tamen interponatur; aut non loco, aut non, quemadmodum causa postulat, narretur. Obest tum, quum ipsius rei gestae expositio magnam excipit offensionem, quam argumentando, et causam agendo leniri oportebit. Quod quum acciderit, membratim oportebit partes rei gestae dispergere in causam, et ad unamquamque confestim rationem accommodare, ut vulneri praesto medicamentum sit, et odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tunc, quum aut ab adversariis re exposita, nostra nihil interest, iterum aut alio modo narrare: aut quum ab iis, qui audiunt, ita tenetur negotium, ut nostra nihil intersit eos alio pacto docere. Quod quum acciderit, omnino narratione supersedendum est. Non loco dicitur, quum non in ea parte orationis collocatur, in qua res postulat; quo de genere agemus tum, quum

de dispositione dicemus. Nam hoc ad dispositionem pertinet. Non quemadmodum causa postulat, narratur, quum aut id, quod adversario prodest, dilucide et ornate exponitur, aut id, quod ipsum adiuvat, obscure dicitur, et negligenter. Quare, ut hoc vitium vitetur, omnia torquenda sunt ad commodum suae causae, contraria, quae praeteriri poterunt, praetereundo, quae illius erunt, leviter attingendo, sua diligenter et enodate narrando. Ac de narratione quidem satis dictum videtur: deinceps ad partitionem transeamus.

22. Recte habita in causa partitio, illustrem et perspicuam totam efficit orationem. Eius partes duae sunt, quarum utraque magnopere ad aperiendam causam, et ad constituendam pertinet controversiam. Una pars est, quae, quid cum adversariis conveniat, et quid in controversia relinquatur, ostendit; ex qua certum quiddam designatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera est, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breviter expositio ponitur distributa; ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis intelligat fore peroratum. Nunc utroque genere partitionis quemadmodum conveniat uti, breviter dicendum videtur.

Quae partitio, quid conveniat, aut quid non conveniat, ostendit; haec debet illud, quod convenit, inclinare ad suae causae commodum, hoc modo: „Interfectam matrem esse a filio,

convenit mihi cum adversariis." Item contra: „Interfectum esse a Clytaemnestra Agamemnonem, convenit." Nam hic uterque et id posuit, quod conveniebat, et tamen suae causae commodo consuluit. Deinde, quid controversiae sit, ponendum est in iudicationis expositione; quae quemadmodum inveniretur, ante dictum est.

Quae autem partitio rerum distributam continet expositionem, haec habere debet brevitatem, absolutionem, paucitatem. Brevitas est, quum, nisi necessarium, nullum assumitur verbum. Haec in hoc genere idcirco utilis est, quod rebus ipsis, et partibus causae, non verbis, neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio est, per quam omnia, quae incidunt in causam, genera, de quibus dicendum est, amplectimur partitione. In quo videndum est, ne aut aliquod genus utile relinquatur, aut sero extra partitionem, id quod vitiosissimum ac turpissimum est, inferatur. Paucitas in partitione servatur, si genera ipsa rerum ponuntur, neque permixte cum partibus implicantur. Nam genus est, quod plures partes amplectitur, ut animal. Pars est, quae subest generi, ut equus. Sed saepe eadem res alii genus, alii pars est. Nam homo, animali pars est; Thebanis aut Troianis, genus. Haec ideo diligentius inducitur descriptio, ut aperte intellecta generali praescriptione, paucitas generum in partitione servari possit. Nam qui ita partitur:

„Ostendam, propter cupiditatem, et audaciam, et avaritiam adversariorum, omnia incommoda ad rempublicam pervenisse;" is non intellexit, in partitione, exposito genere, partem se generis admiscuisse. Nam genus est omnium nimirum libidinum cupiditas: eius autem generis sine dubio pars est avaritia. Hoc igitur vitandum est, ne, quum genus posueris, eius speciem aliquam, sicuti diversam ac dissimilem partem, ponas in eadem partitione. Quod si quod in genus plures incident partes, id quum in prima partitione causae erit simpliciter expositum, distribuetur eo tempore commodissime, quum ad ipsum ventum erit explicandum in causae dictione post partitionem. Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura, quam satis est, demonstraturos nos dicamus, hoc modo: „Ostendam, adversarios, quod arguimus, et potuisse facere, et voluisse, et fecisse;" nam fecisse ostendere satis est; aut, quum in causa partitio nulla sit, et quum simplex quiddam agatur, tamen utamur distributione; id quod perraro potest accidere.

23. Ac sunt alia quoque praecepta partitionum, quae ad hunc usum oratorium non tantopere pertinent, sed versantur in philosophia, de qua haec ipsa transtulimus, quae convenire videbantur, quorum nihil in ceteris artibus inveniebamus.

Atque his de partitione praeceptis, in omni dictione meminisse oportebit, ut et prima quaeque

pars, ut exposita est in partitione, sic ordine transigatur; et omnibus explicatis, peroratum sit, ut ne quid posterius praeter conclusionem inferatur. Hoc modo partitur apud Terentium breviter et commode senex in Andria, quae cognoscere libertum velit:

Eo pacto, et gnati vitam, et consilium meum
Cognosces, et quid facere in hac re te velim.

Itaque quemadmodum in partitione proposuit, ita narrat, primum gnati vitam:

Nam is postquam excessit ex ephebis, Sosia —;

deinde suum consilium:

Et nunc id operam do.

Deinde quid Sosiam velit facere, id quod postremum posuit in partitione, postremum dicit:

Nunc tuum est officium.

Quemadmodum igitur hic et ad primam quamque partem primum accessit, et omnibus absolutis, finem dicendi fecit, sic nobis placet, et ad singulas partes accedere, et omnibus absolutis perorare. Nunc de confirmatione deinceps, ita ut ordo ipse postulat, praecipiendum videtur.

24. Confirmatio est, per quam argumentando nostrae causae fidem, et auctoritatem, et firmamentum adiungit oratio. Huius partis certa

sunt praecepta, quae in singula causarum genera dividentur. Verumtamen non incommodum videtur, quandam silvam atque materiam universam ante permistam et confusam exponere omnium argumentationum; post autem tradere, quemadmodum unumquodque genus causae, omnibus hinc argumentandi rationibus tractis, confirmare oporteat.

25. Omnes res argumentando confirmantur, aut ex eo, quod personis, aut ex eo, quod negotiis est attributum. Ac personis quidem has res attributas putamus, nomen, naturam, victum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomen est, quod unicuique personae attribuitur, quo suo quaeque proprio et certo vocabulo appelletur. Naturam ipsam definire difficile est; partes autem eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc praeceptionem, facilius est. Hae autem partim divino, partim mortali in genere versantur. Mortalium autem pars in hominum, pars in bestiarum genere numeratur. Atque hominum genus et in sexu consideratur, virile an muliebre sit; et in natione, patria, cognatione, aetate. Natione, Graius an Barbarus; patria, Atheniensis an Lacedaemonius; cognatione, quibus maioribus, quibus consanguineis; aetate, puer an adolescens, natu grandior an senex. Praeterea commoda et incommoda considerantur ab natura data animo aut

corpori, hoc modo: valens an imbecillus; longus an brevis; formosus an deformis; velox an tardus sit; acutus an hebetior; memor an obliviosus; comis, facetus, pudens, patiens, an contra. Et omnino, quae a natura dantur animo et corpori, in natura consideranda sunt. Nam quae industria comparantur, ad habitum pertinent, de quo posterius dicendum est. In victu considerare oportet, apud quos, et quo more, et cuius arbitratu sit educatus, quos habuerit artium liberalium magistros, quos vivendi praeceptores, quibus amicis utatur, quo in negotio, quaestu, artificio sit occupatus; quo modo rem familiarem administret, qua consuetudine domestica sit. In fortuna quaeritur, servus sit, an liber; pecuniosus, an tenuis; privatus, an cum potestate; si cum potestate, iure an iniuria; felix, clarus, an contra; quales liberos habeat. Ac si de non vivo quaeretur, etiam quali morte sit affectus, erit considerandum. Habitum autem appellamus, animi aut corporis constantem et usu absolutam aliqua in re perfectionem; ut virtutem, aut artis perceptionem alicuius, aut quamvis scientiam; et item corporis aliquam commoditatem, non natura datam, sed studio et industria partam. Affectio est animi aut corporis ex tempore, aliqua de causa, commutatio, ut laetitia, cupiditas, metus, molestia, morbus, debilitas, et alia, quae genere in eodem reperiuntur. Studium est animi assidua et vehe-

mens ad aliquam rem applicata magna cum voluntate occupatio, ut philosophiae, poeticae, geometriae, literarum. Consilium est aliquid faciendi, non faciendive excogitata ratio. Facta autem, et casus, et orationes tribus ex temporibus considerabuntur; quid fecerit, aut quid ipsi acciderit, aut quid dixerit; aut quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat; aut quid facturus sit, quid ipsi casurum sit, qua sit usurus oratione. Ac personis quidem haec videntur esse attributa.

26. Negotiis autem quae sunt attributa, partim sunt continentia cum ipso negotio, partim in gestione negotii considerantur, partim adiuncta negotio sunt, partim gestum negotium consequuntur.

Continentia cum ipso negotio sunt ea, quae semper affixa esse videntur ad rem, neque ab ea possunt separari. Ex his prima est brevis complexio totius negotii, quae summam continet facti, hoc modo: Parentis occisio, patriae proditio. Deinde causa eius summae, per quam, et quamobrem, et cuius rei causa factum sit, quaeritur; deinde ante rem gestam quae facta sunt, continenter usque ad ipsum negotium; deinde, in ipso gerendo negotio quid actum sit; deinde, quid postea factum sit.

In gestione autem negotii, qui locus secundus erat de iis, quae negotiis attributa sunt, quaeritur locus, tempus, occasio, modus, facul-

tates. Locus consideratur, in quo res gesta sit, ex opportunitate, quam videatur habuisse ad negotium administrandum. Ea autem opportunitas quaeritur ex magnitudine, intervallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci, et vicinitate totius regionis; ex his etiam attributionibus: sacer an profanus, publicus an privatus, alienus an ipsius, de quo agitur, locus sit aut fuerit. Tempus est, id quo nunc utimur, (nam ipsum quidem generaliter definire difficile est,) pars quaedam aeternitatis, cum alicuius annui, mensurni, diurni, nocturnive spatii certa significatione. In hoc et quae praeterierunt, considerantur; et eorum ipsorum, quae propter vetustatem obsoleverunt, ut incredibilia videantur, et iam in fabularum numero reponantur; et quae iam diu gesta, et a memoria nostra remota, tamen faciunt fidem, vere tradita esse, quod eorum monumenta certa in literis exstent; et quae nuper gesta sunt, quae scire plerique possunt; et item quae instant in praesentia et quum maxime fiunt; et quae consequuntur; in quibus potest considerari, quid ocius, quid serius futurum sit. Et item communiter in tempore perspiciendo longinquitas eius est consideranda. Nam saepe oportet commetiri cum tempore negotium, et videre, potueritne aut magnitudo negotii, aut multitudo rerum in eo transigi. Consideratur autem tempus et anni, et mensis, et diei, et noctis, et vigiliae, et

horae, et in aliqua parte alicuius horum. Occasio est pars temporis, habens in se alicuius rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatem. Quare cum tempore hoc differt; (nam genere quidem utrumque idem esse intelligitur;) verum in tempore spatium quodammodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte spectatur; in occasione, ad spatium temporis, faciendi quaedam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare quum genere idem sit, fit aliud, quod parte quadam, et specie, ut diximus, differat. Haec distribuitur in tria genera, publicum, commune, singulare. Publicum est, quod civitas universa aliqua de causa frequentat, ut ludi, dies festus, bellum. Commune, quod accidit omnibus eodem fere tempore, ut messis, vindemia, calor, frigus. Singulare autem est, quod aliqua de causa privatim solet alicui accidere, ut nuptiae, sacrificium, funus, convivium, somnus. Modus est, in quo, quemadmodum, et quo animo factum sit, quaeritur. Eius partes sunt, prudentia et imprudentia. Prudentiae ratio quaeritur ex iis, quae clam, palam, vi, persuasione fecerit; imprudentia autem in purgationem confertur, cuius partes sunt inscientia, casus, necessitas; et in affectionem animi, hoc est, molestiam, iracundiam, amorem, et cetera, quae in simili genere versantur. Facultates sunt, aut qui-

quibus facilius fit, aut sine quibus aliquid confici non potest.

27. Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius, et quod minus, et quod aeque magnum, et quod simile erit ei negotio, quo de agitur, et quod contrarium, et quod disparatum, et genus, et pars, et eventus. Maius et minus, et aeque magnum, ex rerum et personarum vi, et numero, et ex figura negotii, sicut ex statura corporis, consideratur. Simile autem ex specie comparabili, aut ex conferenda atque assimilanda natura iudicatur. Contrarium est, quod positum in genere diverso, ab eo, cui contrarium esse dicitur, plurimum distat, ut frigus calori, vitae mors. Disparatum autem est id, quod ab aliqua re per oppositionem negationis separatur, hoc modo: sapere, non sapere. Genus est, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars est, quae subest generi, ut amor, avaritia. Eventus est alicuius exitus negotii, in quo quaeri solet, quid ex quaque re evenerit, eveniat, eventurum sit. Quare hoc in genere, ut commodius, quid eventurum sit, ante animo colligi possit, quid quaque ex re soleat evenire, considerandum est, hoc modo: Ex insolentia arrogantia; ex arrogantia odium.

Quarta autem pars est ex iis, quae negotiis dicebamus esse attributa, consequutio. In hac eae res quaeruntur, quae gestum negotium conse-

quuntur: primum, quod factum est, quo id nomine appellari conveniat; deinde, eius facti qui sint principes et inventores, qui denique auctoritatis eius et inventionis comprobatores atque aemuli; deinde, ecquae ea de re, aut eius rei sit lex, consuetudo, actio, iudicium, scientia, artificium; deinde, natura eius evenire vulgo soleat, an insolenter et raro; postea, homines id sua auctoritate comprobare, an offendi in his consueverint; et cetera, quae factum aliquod similiter aut confestim, aut ex intervallo solent consequi. Deinde postremo attendendum est, num quae res ex iis rebus, quae sunt positae in partibus honestatis, aut utilitatis, consequantur; de quibus in deliberativo genere causae distinctius erit dicendum. Ac negotiis quidem fere res eae, quas commemoravimus, sunt attributae.

28. Omnis autem argumentatio, quae ex iis locis, quos commemoravimus, sumetur, aut probabilis, aut necessaria debebit esse. Etenim, ut breviter describamus, argumentatio videtur esse inventum, ex aliquo genere rem aliquam aut probabiliter ostendens, aut necessarie demonstrans.

Necessarie demonstrantur ea, quae aliter ac dicuntur, nec fieri, nec probari possunt, hoc modo: „Si peperit, cum viro concubuit.“ Hoc genus argumentandi, quod in necessaria demonstratione versatur, maxime tractatur in dicendo aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per sim-

plicem conclusionem. Complexio est, in qua, utrum concesseris, reprehenditur, ad hunc modum: „Si improbus est, cur uteris? sin probus, cur accusas?“ Enumeratio est, in qua, pluribus rebus expositis, et ceteris infirmatis, una reliqua necessario confirmatur, hoc pacto: „Necesse est aut inimicitiarum causa ab hoc esse occisum, aut metus, aut spei, aut alicuius amici gratia, aut, si horum nihil est, ab hoc non esse occisum; nam sine causa maleficium susceptum esse non potest. Sed neque inimicitiae fuerunt, nec metus ullus, nec spes ex morte illius alicuius commodi, neque ad amicum huius aliquem mors illius pertinebat. Relinquitur igitur, ut ab hoc non sit occisus.“ Simplex autem conclusio ex necessaria consequutione conficitur, hoc modo: „Si vos me istud eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso tempore trans mare fui, relinquitur, ut id, quod dicitis, non modo non fecerim, sed ne potuerim quidem facere.“ Atque hoc diligenter videre oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli possit, ut ne confirmatio modum in se argumentationis solum habeat, et quandam similitudinem necessariae conclusionis, verum ipsa argumentatio ex necessaria ratione consistat.

29. Probabile autem est id, quod fere fieri solet, aut quod in opinione positum est, aut quod habet in se ad haec quandam similitudinem, sive id falsum est, sive verum. In eo genere, quod

fere solet fieri, probabile huiusmodi est: „Si mater est, diligit filium;“ — „si avarus est, negligit iusiurandum.“ In eo autem, quod in opinione positum est, huiusmodi sunt probabilia: „Impiis apud inferos poenas esse paratas;“ — „eos, qui philosophiae dent operam, non arbitrari deos esse.“ Similitudo autem in contrariis et paribus, et in iis rebus, quae sub eandem cadunt rationem, maxime spectatur. In contrariis, hoc modo: „Nam si iis, qui imprudentes laeserunt, ignosci convenit, iis, qui necessario profuerunt, haberi gratiam non oportet.“ Ex pari, sic: „Nam ut locus in mari sine portu navibus esse non potest tutus, sic animus sine fide stabilis amicis non potest esse.“ In iis rebus, quae sub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile consideratur: „Nam si Rhodiis turpe non est portorium locare, ne Hermacreonti quidem turpe est conducere.“ Haec tum vera sunt, hoc pacto: „Quoniam cicatrix est, fuit vulnus;“ tum verisimilia, hoc modo: „Si multus erat in calceis pulvis, ex itinere eum venire oportebat.“

Omne autem, (ut certas quasdam in partes distribuamus,) probabile, quod sumitur ad argumentationem, aut signum est, aut credibile, aut iudicatum, aut comparabile. Signum est, quod sub sensum aliquem cadit, et quiddam significat, quod ex ipso profectum videtur, quod aut ante fuerit, aut in ipso negotio, aut post sit conse-

quutum, et tamen indiget testimonii et gravioris confirmationis; ut cruor, fuga, pallor, pulvis, et quae his sunt similia. Credibile est, quod sine ullo teste, auditoris opinione firmatur, hoc modo: „Nemo est, qui non liberos suos incolumes et beatos esse cupiat." Iudicatum est, res assensione, aut auctoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus spectatur, religioso, communi, approbato. Religiosum est, quod iurati legibus iudicarunt. Commune est, quod omnes vulgo probarunt, et sequuti sunt, huiusmodi: ut maioribus natu assurgatur, ut supplicum misereatur. Approbatum est, quod homines, quum dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt auctoritate: velut Horatii factum a populo approbatum, quod occidit sororem, quum illa devictum Curiatium hostem doleret; vel ut Gracchi patris, quem populus Romanus ob id reum factum, quod insciente collega in censura nonnihil egisset, post censuram consulem fecit. Comparabile autem est, quod in rebus diversis similem aliquam rationem continet. Eius partes sunt tres: imago, collatio, exemplum. Imago est oratio demonstrans aut corporum, aut naturarum similitudinem. Collatio est oratio, rem cum re ex similitudine conferens. Exemplum est, quod rem auctoritate, aut casu alicuius hominis, aut negotii confirmat, aut infirmat. Horum exempla et descriptiones in

praeceptis eloquutionis cognoscentur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus est, nec minus dilucide, quam rei natura ferebat, demonstratus.

30. Quemadmodum autem quaeque constitutio, et pars constitutionis, et omnis controversia, sive in ratione, sive in scripto versetur, tractari debeat, et quae in quasque argumentationes conveniant, singillatim in secundo libro de unoquoque genere dicemus. In praesentia tantummodo numeros, et modos, et partes argumentandi confuse et permixte dispersimus: post descripte et electe in genus quodque causae, quod cuique conveniet, ex hac copia digeremus.

Atque inveniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit; inventam exornari, et certas in partes distingui et suavissimum est, et summe necessarium, et ab artis scriptoribus maxime neglectum. Quare et de ea praeceptione nobis in hoc loco dicendum visum est, ut ad inventionem argumenti, absoluta quoque ratio argumentandi adiungeretur. Et magna cum cura et diligentia locus hic omnis considerandus est, quod non solum rei magna utilitas est, sed praecipiendi quoque summa difficultas.

31. Omnis igitur argumentatio aut per inductionem tractanda est, aut per ratiocinationem. Inductio est oratio, quae rebus non dubiis captat assensiones eius, quicum instituta est; quibus

assensionibus facit, ut illi dubia quaedam res, propter similitudinem earum rerum, quibus assensit, probetur. Velut apud Socraticum Aeschinem demonstrat Socrates, cum Xenophontis uxore, et cum ipso Xenophonte Aspasiam loquutam: „Dic mihi, quaeso, Xenophontis uxor, si vicina tua melius habeat aurum, quam tu habes, utrum illius an tuum malis? — Illius, inquit. — Quid si vestem, et ceterum ornatum muliebrem pretii maioris habeat, quam tu habes, tuumne an illius malis? — Illius, respondit. — Age vero, si virum illa meliorem habeat, quam tu habes, utrum tuum malis an illius?“ Hic mulier erubuit. Aspasia autem cum ipso Xenophonte sermonem instituit. „Quaeso, inquit, Xenophon, si vicinus tuus equum meliorem habeat, quam tuus est; tuumne equum malis, an illius? — Illius, inquit. — Quid si fundum meliorem habeat, quam tu habes, utrum tandem fundum habere malis? — Illum, inquit, meliorem scilicet. — Quid si uxorem meliorem habeat, quam tu habes, utram malis?“ — Atque hic Xenophon quoque ipse tacuit. Post Aspasia: „Quoniam uterque vestrum,“ inquit, „id mihi solum non respondit, quod ego solum audire volueram, egomet dicam, quid uterque cogitet. Nam et tu mulier optimum virum vis habere, et tu Xenophon uxorem habere lectissimam maxime vis. Quare, nisi hoc perfeceritis, ut neque vir melior, neque femina lectior in terris sit, profecto id sem-

per, quod optimum putabitis esse, multo maxime requiretis, tu, ut maritus sis quam optimae mulieris, haec, ut quam optimo viro nupta sit." Hic quum rebus non dubiis esset assensum, factum est propter similitudinem, ut etiam illud, quod dubium videbatur, si qui separatim quaereret, id pro certo, propter rationem rogandi, concederetur. Hoc modo sermonis plurimum Socrates usus est, propterea quod nihil ipse afferre ad persuadendum volebat, sed ex eo, quod sibi ille dederat, quicum disputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo, quod iam concessisset, necessario approbare deberet.

32. Hoc in genere praecipiendum nobis videtur, primum, ut illud, quod inducemus per similitudinem, eiusmodi sit, ut sit necesse concedi. Nam ex quo postulabimus nobis illud, quod dubium sit, concedi, dubium esse id ipsum non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi causa fiet inductio, videndum est, ut simile iis rebus sit, quas res, quasi non dubias, ante induxerimus. Nam ante aliquid nobis concessum esse nihil proderit, si ei dissimile erit id, cuius causa illud concedi primum voluerimus. Deinde ne intelligat is, quicum agimus, quo spectent illae primae inductiones, et ad quem sint exitum perventurae. Nam qui videt, si ei rei, quam primo rogetur, recte assenserit, illam quoque rem, quae sibi displiceat, esse necessario concedendam, plerumque aut non respon-

dendo, aut male respondendo longius procedere rogationem non sinit. Quare ratione rogationis imprudens ab eo, quod concessit, ad id, quod non vult concedere, deducendus est. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut ostendenda est similitudo earum rerum, quae ante concessae sunt, aut alia utendum inductione. Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda est responsio; aut, quoniam taciturnitas imitatur confessionem, pro eo, ac si concessum sit, concludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi tripartitum. Prima pars ex similitudine constat una, pluribusve. Altera ex eo, quod concedi volumus, cuius causa similitudines adhibitae sunt. Tertia ex conclusione, quae aut confirmat concessionem, aut, quid ex ea conficiatur, ostendit.

33. Sed quia non satis alicui videbitur dilucide demonstratum, nisi quid ex civili causarum genere exempli subiecerimus: videtur huiusmodi quoque utendum exemplo, non quo praeceptio differat; aut aliter hoc in sermone, atque in dicendo sit utendum; sed ut eorum voluntati satisfiat, qui, quod aliquo in loco viderint, alio in loco, nisi monstratum, nequeunt cognoscere. Ergo in hac causa, quae apud Graecos est pervagata, quod Epaminondas, Thebanorum imperator, ei, qui sibi ex lege praetor successerat, exercitum non tradidit, et cum paucos ipse dies contra legem exerci-

tum tenuisset, Lacedaemonios funditus vicit, poterit accusator argumentatione uti per inductionem, quum scriptum legis contra sententiam defendat, ad hunc modum: „Si, iudices, id, quod Epaminondas ait legis scriptorem sensisse, ascribat ad legem, et addat exceptionem hanc, EXTRA QUAM SI QUIS REIPUBLICAE CAUSA EXERCITUM NON TRADIDERIT, patiemini? Non opinor. Quod si vosmetipsi, quod a vestra religione et sapientia remotissimum est, istius honoris causa hanc eandem exceptionem, iniussu populi, ad legem ascribi iubeatis, populus Thebanus id patieturne fieri? Profecto non patietur. Quod ergo ascribi ad legem nefas est, id sequi, quasi ascriptum sit, rectum vobis videatur? Novi vestram intelligentiam, non potest ita videri, iudices. Quod si literis corrigi neque ab illo, neque a vobis scriptoris voluntas potest; videte ne multo indignius sit, id re et iudicio vestro mutari, quod ne verbo quidem commutari potest."

Ac de inductione quidem satis in praesentia dictum videtur. Nunc deinceps ratiocinationis vim et naturam consideremus.

34. Ratiocinatio est oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens, quod expositum et per se cognitum, sua se vi et ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius considerandum putaverunt, quum idem usu dicendi sequerentur, paululum in praecipiendi ratione dissenserunt. Nam partim

quinque eius partes esse dixerunt, partim non plus, quam in tres partes posse distribui putaverunt. Eorum controversiam non incommodum videtur cum utrorumque ratione exponere. Nam et brevis est, et non eiusmodi, ut alteri prorsus nihil dicere putentur, et locus hic nobis in dicendo minime negligendus videtur.

Qui putant in quinque tribui partes oportere, aiunt, primum convenire exponere summam argumentationis, ad hunc modum: „Melius accurantur, quae consilio geruntur, quam quae sine consilio administrantur.“ Hanc primam partem numerant; eam deinceps rationibus variis, et quam copiosissimis verbis approbari putant oportere, hoc modo: „Domus ea, quae ratione regitur, omnibus instructior est rebus, et apparatior, quam ea, quae temere et nullo consilio administratur. Exercitus is, cui praepositus est sapiens et callidus imperator, omnibus partibus commodius regitur, quam is, qui stultitia et temeritate alicuius administratur. Eadem navigii ratio est. Nam navis optime cursum conficit ea, quae scientissimo gubernatore utitur.“ Quum propositio sit hoc pacto approbata, et duae partes transierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod ostendere velis, id ex vi propositionis oportere assumere, hoc pacto: „Nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, administratur.“ Huius assumtionis quarto in loco aliam porro inducunt approbationem, hoc modo:

„Nam et signorum ortus et obitus definitum quendam ordinem servant, et annuae commutationes, et diurnae nocturnaeque vicissitudines non modo quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt, verum ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommodatae; nec ulla in re unquam mutatae quidquam nocuerunt. Quae signo sunt omnia, non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari." Quinto inducunt loco complexionem, quae aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: „Consilio igitur mundus administratur;" aut unum in locum quum conduxerit breviter propositionem et assumtionem, adiungit, quid ex his conficiatur, ad hunc modum: „Quod si melius geruntur ea, quae consilio, quam quae sine consilio administrantur; nihil autem omnium rerum melius administratur, quam omnis mundus; consilio igitur mundus administratur." Quinquepartitam igitur hoc pacto putant esse argumentationem.

Qui autem tripartitam esse dicunt, ii non aliter putant tractari oportere argumentationem, sed partitionem horum reprehendunt. Negant enim neque a propositione, neque ab assumtione approbationes earum separari oportere, neque propositionem absolutam, neque assumtionem sibi perfectam videri, quae approbatione confirmata non sit. Quare quas illi duas partes numerent, propositionem et approbationem, sibi unam partem videri, propositionem;

quae si approbata non sit, propositio non sit argumentationis. Item, quae ab illis assumtio, et assumtionis approbatio dicatur, eandem sibi assumtionem solam videri. Ita fit, ut eadem ratione argumentatio tractata, aliis tripartita, aliis quinquepartita videatur. Quare evenit, ut res non tam ad usum dicendi pertineat, quam ad rationem praeceptionis.

35. Nobis autem commodior illa partitio videtur esse, quae in quinque partes distributa est, quam omnes ab Aristotele et Theophrasto profecti, maxime sequuti sunt. Nam quemadmodum illud superius genus argumentandi, quod per inductionem sumitur, maxime Socrates et Socratici pertractarunt; sic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summe est ab Aristotele, et Theophrasto, atque a Peripateticis frequentatum; deinde a rhetoribus iis, qui elegantissimi atque artificiosissimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum videtur, ne temere sequuti putemur; et breviter dicendum, ne in huiusmodi rebus diutius, quam ratio praecipiendi postulet, commoremur.

36. Si quadam in argumentatione satis est uti propositione, et non oportet adiungere approbationem propositioni; quadam autem in argumentatione infirma est propositio, nisi adiuncta sit approbatio; separatum quiddam est a propositione approbatio. Quod enim et adiungi et separari ab

aliquo potest, id non potest idem esse, quod est id, ad quod adiungitur, et a quo separatur. Est autem quaedam argumentatio, in qua propositio non indiget approbatione; et quaedam, in qua nihil valet sine approbatione, ut ostendemus. Separata est igitur a propositione approbatio. Ostendetur autem id, quod polliciti sumus, hoc modo: Quae propositio in se quiddam continet perspicuum, et quod constare inter omnes necesse est, hanc velle approbare et firmare nihil attinet. Ea est huiusmodi: „Si, quo die ista caedes Romae facta est, ego Athenis eo die fui, interesse in caede non potui.“ Hoc quia perspicue verum est, nihil attinet approbari. Quare assumi statim oportet, hoc modo: „Fui autem Athenis eo die.“ Hoc si non constat, indiget approbationis; qua inducta, complexio consequetur. Est igitur quaedam propositio, quae non indiget approbatione. Nam esse quandam, quae indigeat, quid attinet ostendere, quod cuivis facile perspicuum est? Quod si ita est, ex hoc, et ex eo, quod proposueramus, hoc conficitur, separatum esse quiddam a propositione approbationem. Si autem ita est, falsum est non esse plus, quam tripartitam argumentationem.

Simili modo liquet, alteram quoque approbationem separatam esse ab assumtione. Si quadam in argumentatione satis est uti assumtione, et non oportet adiungere approbationem assumtioni; quadam autem in argumentatione infirma est assumtio,

nisi adiuncta sit approbatio; separatum quiddam est extra assumtionem approbatio. Est autem argumentatio quaedam, in qua assumtio non indiget approbationis; quaedam autem, in qua nihil valet sine approbatione, ut ostendemus. Separata est igitur ab assumtione approbatio. Ostendemus autem id, quod polliciti sumus, hoc modo: „Si oportet velle sapere, dare operam philosophiae convenit.“ Haec propositio indiget approbationis. Non enim perspicua est, neque constat inter omnes, propterea quod multi nihil prodesse philosophiam, plerique etiam obesse arbitrantur. Assumtio est haec: „Oportet autem velle sapere.“ Hoc quia ipsum ex se perspicitur, et verum esse intelligitur, nihil attinet approbari. Quare statim concludenda est argumentatio. Est ergo assumtio quaedam, quae approbationis non indiget. Nam quandam indigere perspicuum est. Separata est igitur ab assumtione approbatio. Falsum ergo est, non esse plus quam tripartitam argumentationem.

Atque ex his illud iam perspicuum est, esse quandam argumentationem, in qua nec propositio, neque assumtio indigeat approbationis, huiusmodi, ut certum quiddam, et breve, exempli causa, ponamus: „Si summo opere sapientia petenda est, summo opere stultitia vitanda est; summo autem opere sapientia petenda est; summo igitur opere stultitia vitanda est.“ Hic et assumtio, et propositio perspicua est. Quare neutra quoque indiget appro-

batione. Ex hisce omnibus illud perspicuum est, approbationem tum adiungi, tum non adiungi. Ex quo cognoscitur, neque in propositione, neque in assumtione contineri approbationem, sed utramque suo loco positam, vim suam, tanquam certam et propriam, obtinere. Quod si ita est, commode partiti sunt illi, qui in quinque partes distribuerunt argumentationem.

37. Quinque sunt igitur partes eius argumentationis, quae per ratiocinationem tractatur: Propositio, per quam locus is breviter exponitur, ex quo vis omnis oportet emanet ratiocinationis; Propositionis approbatio, per quam id, quod breviter expositum est, rationibus affirmatum, probabilius et apertius fit; Assumtio, per quam id, quod ex propositione ostendendum pertinet, assumitur; Assumtionis approbatio, per quam id, quod assumtum est, rationibus firmatur; Complexio, per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breviter exponitur. Quae plurimas habet argumentatio partes, ea constat ex his quinque partibus. Secunda est quadripartita. Tertia tripartita. Dein bipartita; quod in controversia est. Dein ex una quoque parte potest alicui videri consistere. Eorum igitur, quae constant, exempla ponemus: horum, quae dubia sunt, rationes afferemus.

38. Quinquepartita argumentatio est huiusmodi: „Omnes leges, iudices, ad commodum reipublicae refer-

referre oportet, et eas ex utilitate communi, non ex scriptione, quae in literis est, interpretari. Ea enim virtute et sapientia maiores nostri fuerunt, ut in legibus scribendis nihil sibi aliud, nisi salutem atque utilitatem reipublicae proponerent. Neque enim ipsi, quod obesset, scribere volebant; et, si scripsissent, quum esset intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. Nemo enim leges legum causa salvas esse vult, sed reipublicae, quod ex legibus omnes rempublicam optime putant administrari. Quam ob rem igitur leges servari oportet, ad eam causam scripta legum omnia interpretari convenit. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis utilitatem spectet, quoniam eius causa est instituta; sic a legibus nihil convenit arbitrari, nisi quod reipublicae conducat, proficisci, quoniam eius causa sunt comparatae. Ergo in hoc quoque iudicio desinite literas legis perscrutari, et legem, ut aequum est, ex utilitate reipublicae considerate. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quam Lacedaemonios opprimi? Cui rei magis Epaminondam, Thebanorum imperatorem, quam victoriae Thebanorum, consulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro atque exornato tropaeo carius atque antiquius habere convenit? Scripto videlicet legis omisso, scriptoris sententiam considerare debebat. Atque hoc quidem satis consideratum est, nullam esse legem, nisi reipublicae causa

scriptam. Summam igitur amentiam esse existimabat, quod scriptum esset reipublicae salutis causa, id non ex reipublicae salute interpretari. Quod si leges omnes ad utilitatem reipublicae referri convenit, hic autem saluti reipublicae profuit; profecto non potest eodem facto et communibus fortunis consuluisse, et legibus non obtemperasse."

39. Quatuor autem partibus constat argumentatio, quum aut proponimus, aut assumimus sine approbatione. Id facere oportet, quum aut propositio ex se intelligitur, aut assumtio perspicua est, et nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione praeterita, quatuor ex partibus argumentatio tractatur ad hunc modum: „Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus non potestis, nisi id, quod scriptum est in lege, sequamini. Quod enim certius legis scriptor testimonium voluntatis suae relinquere potuit, quam, quod ipse magna cum cura atque diligentia scripsit? Quod si literae non exstarent, magnopere eas requireremus, ut ex his scriptoris voluntas cognosceretur; nec tamen Epaminondae permitteremus, ne si extra iudicium quidem esset, ut is nobis sententiam legis interpretaretur, nedum nunc istum patiamur, quum praesto lex sit, non ex eo, quod apertissime scriptum est, sed ex eo, quod suae causae convenit, scriptoris voluntatem interpretari. Quod si vos, iudices, legibus obtemperare debetis, et id facere

non potestis, nisi id, quod scriptum est in lege, sequamini, quid causae est, quin istum contra legem fecisse iudicetis?"

Assumtionis autem approbatione praeterita, quadripartita sic fiet argumentatio: „Qui saepenumero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus. Si quid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus, nemo erit, praeter nosmetipsos, quem iure accusare possimus. Ac primo quidem decipi incommodum est; iterum, stultum; tertio, turpe. Carthaginienses autem persaepe iam nos fefellerunt. Summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis."

Utraque approbatione praeterita tripartita fit, hoc pacto: „Aut metuamus Carthaginienses oportet, si incolumes eos reliquerimus; aut eorum urbem diruamus. Ac metuere quidem non oportet. Restat igitur, ut urbem diruamus."

40. Sunt autem, qui putent, nonnunquam posse complexione supersederi, quum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod si fiat, bipartitam quoque fieri argumentationem, hoc modo: „Si peperit, virgo non est; peperit autem." Hic satis esse proponere et assumere; quoniam perspicuum sit, quod conficiatur. Nobis autem videtur et omnis ratiocinatio concludenda esse; et quod illis displicet, magnopere vitandum, ne, quod perspicuum sit, id in complexionem inferamus. Hoc

autem fieri poterit, si complexionum genera intelligantur. Nam aut ita complectemur, ut in unum conducamus propositionem et assumtionem, hoc modo: „Quod si leges omnes ad utilitatem reipublicae referri convenit, hic autem saluti reipublicae profuit; profecto non potest eodem facto, et saluti communi consuluisse, et legibus non obtemperasse.“ Aut ita, ut ex contrario sententia conficiatur, hoc modo: „Summa igitur amentia est, in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis.“ Aut ita, ut id solum, quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: „Urbem igitur diruamus.“ Aut, ut id, quod eam rem, quae conficitur, sequatur necesse est. Id est huiusmodi: „Si peperit, cum viro concubuit: peperit autem.“ Conficitur hoc: „Concubuit igitur cum viro.“ Hoc si nolis inferre, et inferas id, quod sequitur: „Fecit igitur incestum;“ et concluseris argumentationem, et perspicuam fugeris complexionem. Quare in longis argumentationibus, ex conductionibus, aut ex contrario complecti oportet; in brevibus id solum, quod conficitur, exponere; in iis, in quibus exitus perspicuus est, consequutione uti.

41. Si qui autem ex una quoque parte putabunt constare argumentationem, poterunt dicere, saepe satis esse hoc modo argumentationem facere: „Quoniam peperit, cum viro concubuit.“ Nam hoc nullius neque approbationis, neque complexionis indigere. Sed nobis ambiguitate nominis

videntur errare. Nam argumentatio nomine uno res duas significat, ideo, quod et inventum aliquam in rem probabile, aut necessarium, argumentatio vocatur, et eius inventi artificiosa expolitio. Quando igitur proferent aliquid huiusmodi: „Quoniam peperit, cum viro concubuit;“ inventum proferent, non expolitionem. Nos autem de expolitionis partibus loquimur. Nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit: atque hac distinctione, alia quoque, quae videbuntur officere huic partitioni, propulsabimus, si qui aut assumtionem aliquando tolli posse putent, aut propositionem. Quae si quid habet probabile, aut necessarium, quoquo modo commoveat auditorem necesse est. Quod si solum spectaretur, ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod excogitatum esset, referret; nequaquam tantum inter summos oratores et mediocres interesse existimaretur.

Variare autem orationem magnopere oportebit. Nam omnibus in rebus similitudo est satietatis mater. Id fieri poterit, si non similiter semper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipsis distinguere convenit, hoc est, tum inductione uti, tum ratiocinatione; deinde in ipsa ratiocinatione non semper a propositione incipere, nec semper quinque partibus abuti convenit, neque eadem ratione partes expolire: sed tum ab assumtione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum utraque, tum hoc, tum illo genere

complexionis uti. Id ut melius perspiciatur, aut ipsi scribamus, aut in quolibet exemplo de iis, quae proposita sunt, hoc idem exerceamus.

Ac de partibus quidem argumentationis satis nobis dictum videtur. Illud autem volumus intelligi, nos probe tenere, aliis quoque rationibus tractari argumentationes in philosophia multis et obscuris, de quibus certum est artificium constitutum. Verum illa nobis abhorrere ab usu oratorio visa sunt. Quae pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius, quam ceteros, attendisse, non affirmamus; perquisitius et diligentius conscripsisse pollicemur. Nunc, ut instituimus, proficisci ordine ad reliqua pergemus.

42. R e p r e h e n s i o est, per quam argumentando adversariorum confirmatio diluitur, aut elevatur. Haec fonte inventionis eodem utetur, quo utitur confirmatio, propterea quod, quibus ex locis aliqua res confirmari potest, iisdem potest ex locis infirmari. Nihil enim considerandum est in his omnibus, nisi id, quod personis, aut negotiis attributum est. Quare inventionem, et argumentationum expolitionem, ex illis, quae ante praecepta sunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Verumtamen, ut quaedam praeceptio detur huius quoque partis, exponemus modos reprehensionis; quos qui observabunt, facilius ea, quae contra dicentur, diluere aut infirmare poterunt.

43. Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex iis, quae sumta sunt, non conceditur aliquod unum plurave; aut, his concessis, complexio confici ex his negatur; aut si genus ipsum argumentationis vitiosum ostenditur; aut si contra firmam argumentationem, alia aeque firma, aut firmior ponitur. Ex iis, quae sumuntur, aliquid non conceditur, quum aut id, quod credibile, aut quod signum esse adversarii dixerunt, id eiusmodi negatur esse; aut quod comparabile putant, dissimile ostenditur; aut iudicatum aliam in partem traducitur; aut omnino iudicium improbatur; aut si complexio, aut una, aut utraque ex parte reprehenditur; aut si enumeratio falsa ostenditur; aut si simplex conclusio falsi aliquid continere demonstratur. Nam omne, quod sumitur ad argumentandum, sive pro probabili, sive pro necessario, necesse est sumatur ex his locis, ut ante ostendimus.

44. Quod pro credibili sumtum erit, id infirmabitur, si aut perspicue falsum erit, hoc modo: „Nemo est, qui non pecuniam, quam sapientiam malit;“ aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo: „Quis est, qui non officii cupidior sit, quam pecuniae?“ aut erit omnino incredibile, ut si aliquis, quem constat esse avarum, dicat, „alicuius mediocris officii causa, se maximam pecuniam neglexisse;“ aut si, quod in quibusdam rebus, aut hominibus accidit, id omni-

bus dicatur usu venire, hoc pacto: „Qui pauperes sunt, iis antiquior officio pecunia est;“ — „Qui locus desertus est, in eo caedem factam esse oportet; in loco celebri homo occidi qui potuit?“ aut si id, quod raro fit, fieri omnino negetur; ut Curio pro Fulvio: „Nemo potest uno aspectu, neque praeteriens, in amorem incidere.“

Quod autem pro signo sumetur, id ex iisdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in signo, primum verum esse ostendi oportet; deinde eius esse rei signum proprium, qua de re agitur, ut cruorem caedis; deinde factum esse, quod non oportuerit; aut non factum, quod oportuerit; postremo scisse eum, de qua quaeritur, eius rei legem et consuetudinem. Nam eae res sunt signo attributae; quas diligentius aperiemus, quum separatim de ipsa coniecturali constitutione dicemus. Ergo horum unumquodque in reprehensione, aut non esse signo, aut parum magno esse, aut a se potius, quam ab adversariis stare, aut omnino falso dici, aut in aliam quoque suspicionem duci posse, demonstrabitur.

Quum autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniam id per similitudinem maxime tractatur, in reprehendendo conveniet, simile id negare esse, quod conferetur, ei quicum conferetur. Id fieri poterit, si demonstrabitur diversum esse genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco,

persona, opinione; ac si, quo in numero illud, quod per similitudinem afferetur, et quo in loco hoc genus, cuius causa afferetur, haberi conveniat, ostendetur. Deinde, quid res cum re differat, demonstrabitur; ex quo docebimus, aliud de eo, quod comparabitur, et de eo, quicum comparabitur, existimari oportere. Huius facultatis maxime indigebimus, quum ea ipsa argumentatio, quae per inductionem tractatur, erit reprehendenda.

Sin iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maxime firmatur: laude eorum, qui iudicarunt; similitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum est; et commemorando, non modo non esse reprehensum iudicium, sed ab omnibus approbatum; et demonstrando, difficilius et maius fuisse id iudicatum, quod afferatur, quam id, quod instet: ex contrariis locis, si res aut vera, aut verisimilis permittet, infirmari oportebit. Atque erit observandum diligenter, ne nihil ad id, quo de agatur, pertineat id, quod iudicatum sit; et videndum, ne ea res proferatur, in qua sit offensum, ut de ipso, qui iudicarit, iudicium fieri videatur. Oportet autem animadvertere, ne, quum aliter multa sint iudicata, solitarium aliquod iudicatum, aut rarum afferatur. Nam his rebus auctoritas iudicati maxime potest infirmari. Atque ea quidem, quae quasi probabilia sumentur, ad hunc modum tentari oportebit.

45. Quae vero sicuti **necessaria** inducentur, ea si forte imitabuntur modo necessariam argumentationem, neque erunt eiusmodi, sic reprehendentur.

Primum **complexio**, quae, utrum concesseris, debet tollere, si vera est, nunquam reprehendetur; sin falsa, duobus modis, aut conversione, aut alterius partis infirmatione. **Conversione**, hoc modo:

Nam si veretur, quid eum accuses, qui est probus?
Sin inverecundum animi ingenium possidet,
Quid eum accuses, qui id parvi auditum existimet?

Hic, sive vereri dixeris, sive non vereri, concedendum hoc putat, ut neget esse accusandum. Quod conversione sic reprehendetur: „Immo vero accusandus est. Nam si veretur, accuses; non enim parvi auditum aestimabit. Sin inverecundum animi ingenium possidet, tamen accuses. Non enim probus est." **Alterius** autem **partis infirmatione**, hoc modo reprehendetur: „Verum si veretur, accusatione tua correptus, ab errato recedet."

Enumeratio vitiosa intelligitur, si aut praeteritum quiddam dicemus, quod velimus concedere, aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contra dici possit, aut causa non sit, quare non honeste possimus concedere. **Praeteritur** quid-

dam in eiusmodi enumerationibus: „Quoniam habes istum equum, aut emeris oportet, aut hereditate possideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus sit, aut, si horum nihil est, surripueris necesse est; sed neque emisti, neque hereditate venit, neque donatus est, neque domi natus est; necesse est ergo surripueris.“ Hoc commode reprehendetur, si dici possit ex hostibus equus esse captus, cuius praedae sectio non venierit; quo illato, infirmatur enumeratio; quoniam id est inductum, quod praeteritum sit in enumeratione.

Altero autem modo reprehendetur, si aut contra aliquid dicetur, hoc est, si, exempli causa, ut in eodem versemur, poterit ostendi hereditate venisse; aut si extremum illud non erit turpe concedere; ut si quis, quum dixerint adversarii: „aut insidias facere voluisti, aut amico morem gessisti, aut cupiditate elatus es;“ amico se morem gessisse fateatur.

Simplex autem conclusio reprehendetur, si id, quod sequitur, non videatur necessario cum eo, quod antecessit, cohaerere. Nam hoc quidem: „Si spiritum ducit, vivit;“ — „Si dies est, lucet;“ eiusmodi est, ut cum priore necessario posterius cohaerere videatur. Hoc autem: „Si mater est, diligit;“ — „Si aliquando peccavit, nunquam corrigetur;“ sic conveniet reprehendi, ut demonstretur non necessario cum priore posterius cohaerere.

46. Hoc genus, et cetera necessaria, et omnino omnis argumentatio, et eius reprehensio maiorem quandam vim continet, et latius patet, quam hic exponitur; sed eius artificii cognitio huiusmodi est, ut non ad huius artis partem aliquam adiungi possit, sed ipsa separatim longi temporis, et magnae atque arduae cogitationis indigeat. Quare illa nobis alio tempore atque ad aliud institutum, si facultas erit, explicabuntur. Nunc his praeceptionibus rhetorum ad usum oratorium contentos nos esse oportebit. Quum igitur ex iis, quae sumuntur, aliquid non conceditur, sic infirmabitur.

47. Quum autem, his concessis, complexio ex his non conficitur, haec erunt consideranda; num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si, quum aliquis dicat se profectum esse ad exercitum, contra eum quis velit hac argumentatione uti: „Si venisses ad exercitum, a tribunis militaribus visus esses; non es autem ab his visus; non es igitur profectus ad exercitum.“ Hic quum concesseris propositionem et assumtionem, complexio est infirmanda. Aliud enim, quam cogebatur, illatum est.

48. Ac nunc quidem, quo facilius res cognosceretur, perspicuo et grandi vitio praeditum posuimus exemplum; sed saepe obscurius vitium pro vero probatur, quum aut parum memineris, quid concesseris, aut ambiguum aliquid pro certo con-

cesseris. Ambiguum si concesseris ex ea parte, quam ipse intellexeris, eam partem si adversarius ad aliam partem per complexionem velit accommodare; demonstrare oportebit, non ex eo, quod ipse concesseris, sed ex eo, quod ille sumserit, confici complexionem, ad hunc modum: „Si pecuniae indigetis, pecuniam non habetis; si pecuniam non habetis, pauperes estis. Indigetis autem pecuniae; mercaturae enim, nisi ita esset, operam non daretis. Pauperes igitur estis.“ Hoc sic reprehenditur: „Quum dicebas, *Si indigetis pecuniae, pecuniam non habetis;* hoc intelligebam: *Si propter inopiam in egestate estis, pecuniam non habetis;* et idcirco concedebam. Quum autem hoc sumebas:“ *Indigetis autem pecuniae;* illud accipiebam: *Vultis autem pecuniae plus habere.* Ex quibus concessionibus non conficitur hoc: *Pauperes igitur estis;* conficeretur autem, si tibi primo quoque hoc concessissem: *Qui pecuniam maiorem vellet habere, eum pecuniam non habere.*“

Saepe autem oblitum putant, quid concesseris, et idcirco id, quod non conficitur, quasi conficiatur, in conclusione infertur, hoc modo: „Si ad illum hereditas veniebat, verisimile est, ab illo necatum.“ Deinde hoc approbant plurimis verbis. Post assumunt: „Ad illum autem hereditas veniebat.“ Deinde infertur: „Ille igitur occidit;“ id quod ex iis, quae sumserant, non conficitur.

Quare observare diligenter oportet, et quid sumatur, et quid ex his conficiatur.

49. Ipsum autem genus argumentationis, vitiosum his de causis ostendetur, si aut in ipso vitium erit, aut si non ad id, quod instituitur, accommodabitur. Atque in ipso vitium erit, si omnino totum falsum erit, si commune, si vulgare, si leve, si remotum, si mala definitio, si controversum, si perspicuum, si non concessum, si turpe, si offensum, si contrarium, si inconstans, si adversum. Falsum est, in quo perspicue mendacium est, hoc modo: „Non potest esse sapiens, qui pecuniam negligit. Socrates autem pecuniam negligebat. Non igitur sapiens erat." Commune est, quod nihilo magis ab adversariis, quam a nobis facit, hoc modo: „Idcirco, iudices, quia veram causam habebam, brevi peroravi." Vulgare est, quod in aliam quoque rem non probabilem, si nunc concessum sit, transferri possit, hoc modo: „Si veram causam non haberet, vobis se, iudices, non commisisset." Leve est, quod aut post tempus dicitur, hoc modo: „Si in mentem venisset, non commisisset;" aut si perspicue rem turpem levi tegere vult defensione, hoc modo:

Quum te expetebant omnes, florentissimo
Regno reliqui: nunc desertum ab omnibus,
Summo periclo, sola ut restituam, paro.

Remotum est, quod ultra quam satis est, petitur, hoc modo: „Quod si non P. Scipio Corneliam filiam Ti. Graccho collocasset, atque ex ea duos Gracchos procreasset, tantae seditiones natae non essent. Quare hoc incommodum Scipioni adscribendum videtur." Huiusmodi est illa quoque conquestio:

Utinam ne in nemore Pelio securibus
Caesa accidisset abiegna ad terram trabes!

Longius enim repetita est, quam res postulabat. Mala definitio est, quum aut communia describit, hoc modo: „Seditiosus est is, qui malus atque inutilis est civis;" (nam hoc non magis seditiosi, quam ambitiosi, quam calumniatoris, quam alicuius improbi hominis vim describit;) aut falsum quiddam dicit, hoc pacto: „Sapientia est pecuniae quaerendae intelligentia;" aut aliquid non grave, nec magnum continens, sic: „Stultitia est immensae gloriae cupiditas." Est haec quidem stultitia, sed ex parte quadam, non ex omni genere, definita. Controversum est, in quo ad dubium demonstrandum dubia causa affertur, hoc modo:

Eho tu, dii, quibus est potestas motus superum atque inferum,
Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

Perspicuum est, de quo non est controversia: ut, si quis, quum Orestem accuset, planum faciat, ab eo matrem esse occisam. Non concessum est, quum id, quod augetur, in controversia est, ut, si quis, quum Ulyssem accuset, in hoc maxime commoretur: Indignum esse, ab homine ignavissimo virum fortissimum, Aiacem, necatum. Turpe est, quod aut eo loco, in quo dicitur, aut eo homine, qui dicit, aut eo tempore, quo dicitur, aut iis, qui audiunt, aut ea re, qua de agitur, indignum, propter inhonestatem, videtur. Offensum est, quod eorum, qui audiunt, voluntatem laedit; ut, si quis apud equites Romanos, cupidos iudicandi, Caepionis legem iudiciariam laudet. Contrarium est, quod contra ea dicitur, quae ii, qui audiunt, fecerunt; ut, si quis apud Alexandrum Macedonem contra aliquem urbis expugnatorem diceret, nihil esse crudelius, quam urbes diruere, quum ipse Alexander Thebas diruisset. Inconstans est, quod ab eodem de eadem re diverse dicitur; ut, si quis, quum dixerit, qui virtutem habeat, eum nullius rei ad bene vivendum indigere, neget postea sine bona valetudine posse bene vivere; aut, se amico adesse propter benevolentiam aiat; sperare tamen aliquid commodi ad se perventurum. Adversum est, quod ipsi causae aliqua ex parte officit; ut, si quis hostium vim, et copias, et felicitatem augeat, quum ad pugnandum milites adhortetur.

50. Si

50. Si non ad id, quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in vitio reperietur; si plura pollicitus pauciora demonstrabit; aut, si, quum totum debebit ostendere, de parte aliqua loquetur, hoc modo: „Mulierum genus avarum est; nam Eriphyle auro viri vitam vendidit;“ aut, si non id, quod accusabitur, defendet; ut, si quis, quum ambitus accusetur, manu se fortem esse defendat; ut Amphion apud Euripidem, item apud Pacuvium, qui, vituperata musica, sapientiam laudat; aut si res ex hominis vitio vituperabitur, ut, si quis doctrinam ex alicuius docti vitiis reprehendat; aut, si quis, quum aliquem volet laudare, de felicitate eius, non de virtute dicet; aut, si quis rem cum re ita comparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram vituperarit; aut, si alteram ita laudabit, ut alterius non faciat mentionem; aut si, quum de certa re quaeretur, de communi instituetur oratio; ut, si quis, quum aliqui deliberent, bellum gerant, an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile esse demonstret; aut, si ratio alicuius rei reddetur falsa, hoc modo: „Pecunia bonum est, propterea quod ea maxime vitam beatam efficit;“ aut si infirma, ut Plautus,

Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immune est facinus; verum in aetate utile
Et conducibile; nam ego amicum hodie meum

Concastigabo pro commerita noxia,
Invitus, ni me id invitet ut faciam fides.

aut eadem, hoc modo: „Maximum malum est avaritia; multos enim magnis incommodis afficit pecuniae cupiditas:" aut parum idonea, hoc modo: „Maximum bonum est amicitia; plurimae enim delectationes sunt in amicitia."

51. Quartus modus erat reprehensionis, per quem contra firmam argumentationem, aeque firma aut firmior ponitur. Hoc genus in deliberationibus maxime versatur, quum aliquid, quod contra dicatur, aequum esse concedimus; sed id, quod nos defendamus, necessarium esse demonstramus; aut quum id, quod illi defendant, utile esse fatemur; quod nos dicamus, demonstramus esse honestum. Ac de reprehensione haec quidem existimavimus esse dicenda.

52. Hermagoras degressionem deinde, tum postremam conclusionem ponit. In hac autem degressione ille putat oportere quandam inferri orationem, a causa, atque a iudicatione ipsa remotam, quae aut sui laudem, aut adversarii vituperationem contineat, aut in aliam causam deducat, ex qua conficiat aliquid confirmationis, aut reprehensionis, non argumentando, sed augendo per quandam amplificationem. Hanc si quis partem putarit orationis, sequatur Hermagoram licebit. Nam et augendi, et laudandi, et vituperandi prae-

cepta a nobis partim data sunt, partim suo loco dabuntur. Nobis autem non placet, hanc partem in numero reponi, quod de causa degredi, nisi per locum communem, displicet; quo de genere posterius est dicendum. Laudes autem et vituperationes non separatim placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicitas. Nunc igitur de conclusione dicemus.

53. Conclusio est exitus et determinatio totius orationis. Haec habet partes tres, enumerationem, indignationem, conquestionem. Enumeratio est, per quam res disperse et diffuse dictae, unum in locum coguntur, et reminiscendi causa, unum sub aspectum subiiciuntur. Haec si semper eodem modo tractabitur, perspicue ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur; sin varie, et hanc suspicionem, et satietatem vitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerique faciunt propter facilitatem, singillatim unamquamque rem attingere, et ita omnes transire breviter argumentationes: tum autem, id quod difficilius est, dicere, quas partes exposueris in partitione, de quibus te pollicitus sis dicturum, et reducere in memoriam, quibus rationibus unamquamque partem confirmaris; tum ab iis, qui audiunt, quaerere, quid sit, quod sibi velint amplius demonstrari. Ita simul et in memoriam redibit auditor, et putabit nihil esse praeterea, quod debeat desiderare. Atque in his generibus (ut ante dictum

est) tum tuas argumentationes transire separatim, tum, id quod artificiosius est, cum tuis contrarias coniungere; et quum tuam argumentationem dixeris, tum, contra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, ostendere. Ita per brevem comparationem auditoris memoria et de confirmatione, et de reprehensione redintegrabitur. Atque haec aliis dictionis quoque modis variare oportebit. Nam quum ex tua persona enumerare possis, ut, quid, et quo quidque loco dixeris, admoneas; tum vero personam, aut rem aliquam inducere, et enumerationem ei totam attribuere. Personam hoc modo: „Nam si legis scriptor exsistat, et quaerat a vobis, quid dubitetis; quid possitis dicere, quum vobis hoc et hoc sit demonstratum." Atque hic, item ut in nostra persona, licebit alias singillatim transire omnes argumentationes; alias ad partitiones singula genera referre; alias ab auditore, quid desideret, quaerere; alias haec facere per comparationem suarum et contrariarum argumentationum. Res autem inducetur, si legi, loco, urbi, monumento aut alicui rei huiusmodi attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: „Quid si leges loqui possent? nonne haec apud vos quererentur? Quidnam amplius desideratis, iudices, quum vobis hoc et hoc planum factum sit?" In hoc quoque genere omnibus eisdem modis uti licebit. Commune autem praeceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaque argumentatione, quo-

niam tota iterum dici non potest, id eligatur, quod erit gravissimum, et unumquodque quam brevissime transeatur; ut memoria, non oratio renovata videatur.

54. Indignatio est oratio, per quam conficitur, ut in aliquem hominem magnum odium, aut in rem gravis offensio concitetur. In hoc genere illud primum intelligi volumus, posse omnibus ex locis iis, quos in confirmandi praeceptis posuimus, tractari indignationem. Nam ex iis rebus, quae personis et quae negotiis attributae sunt, quaevis amplificationes nasci possunt: sed tamen ea, quae separatim de indignatione praecipi possunt, consideremus. Primus locus sumitur ab auctoritate, quum commemoramus, quantae curae res ea fuerit diis immortalibus, aut eis, quorum auctoritas gravissima debeat esse. Qui locus sumetur ex sortibus, oraculis, vatibus, ostentis, prodigiis, responsis, et similibus rebus; item ex maioribus nostris, regibus, civitatibus, gentibus, hominibus sapientissimis, senatu, populo, legum scriptoribus. Secundus locus est, per quem, illa res ad quos pertineat, cum amplificatione, per indignationem, ostenditur, an ad omnes, aut ad maiorem partem, quod atrocissimum est; an ad superiores, quales sunt ii, quorum ex auctoritate indignatio sumitur, quod indignissimum; an ad pares animo, fortuna, corpore, quod iniquissimum est; an ad inferiores, quod superbissimum. Tertius

locus est, per quem quaerimus, quidnam sit eventurum, si idem ceteri faciant: et simul ostendimus, huic si concessum sit, multos aemulos eiusdem audaciae futuros; ex quo, quid mali sit eventurum, demonstrabimus. Quartus locus est, per quem demonstramus, multos alacres exspectare, quid statuatur, ut ex eo, quod uni concessum sit, sibi quoque tali de re quid liceat, intelligere possint. Quintus locus est, per quem ostendimus, ceteras res perperam constitutas, intellecta veritate, commutari aut corrigi posse; hanc esse rem, quae si sit semel iudicata, neque alio commutari iudicio, neque ulla potestate corrigi possit. Sextus locus est, per quem consulto et de industria factum esse demonstratur, et illud adiungitur, voluntario maleficio veniam dari non oportere; imprudentiae concedi nonnunquam convenire. Septimus locus est, per quem indignamur, quod tetrum, crudele, nefarium, tyrannicum facinus esse dicamus, factum esse per vim, manum, opulentiam, quae res ab legibus et ab aequabili iure remotissima sit. Octavus locus est, per quem demonstramus, non vulgare, neque factitatum esse, ne ab audacissimis quidem hominibus, id maleficium, de quo agitur; atque id a feris quoque hominibus, et a barbaris gentibus, et immanibus bestiis remotum esse. Haec erunt, quae in parentes, liberos, coniuges, consanguineos, supplices, crudeliter facta dicentur; et deinceps si qua proferantur in maiores

natu, in hospites, in vicinos, in amicos, in eos, quibuscum vitam egeris, in eos, apud quos educatus sis, in eos, a quibus eruditus, in mortuos, in miseros et misericordia dignos, in homines claros, nobiles et honore usos, in eos, qui neque laedere alium, nec se defendere potuerint, ut in pueros, senes, mulieres: quibus ex omnibus acriter excitata indignatio, summum in eum, qui horum aliquem violarit, odium commovere poterit. Nonus locus est, per quem cum aliis, quae constat esse peccata, hoc, quo de quaestio est, comparatur; et ita per contentionem, quanto atrocius et indignius sit illud, quo de agitur, ostenditur. Decimus locus est, per quem omnia, quae in negotio gerendo acta sunt, quaeque post negotium consequuta sunt, cum uniuscuiusque indignatione et criminatione colligimus, et rem verbis quam maxime ante oculos eius, apud quem dicitur, ponimus, ut id, quod indignum est, perinde illi videatur indignum, ac si ipse interfuerit, ac praesens viderit. Undecimus locus est, per quem ostendimus, ab eo factum, a quo minime oportuerit, et a quo, si alius faceret, prohiberi conveniret. Duodecimus locus est, per quem indignamur, quod nobis hoc primis acciderit, nec alicui unquam usu venerit. Tertiusdecimus locus est, si cum iniuria contumelia iuncta demonstratur, per quem locum in superbiam et arrogantiam odium concitatur. Quartusdecimus locus est, per quem petimus ab iis, qui

audiunt, ut ad suas res nostras iniurias referant; si ad pueros pertinebit, de liberis suis cogitent; si ad mulieres, de uxoribus; si ad senes, de patribus aut parentibus. Quintusdecimus locus est, per quem dicimus, inimicis quoque et hostibus ea, quae nobis acciderint, indigna videri solere. Et indignatio quidem his fere de locis gravissime sumetur.

55. Conquestio est oratio, auditorum misericordiam captans. In hac primum animum auditoris mitem et misericordem conficere oportet, quo facilius conquestione commoveri possit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunae vis in omnes, et hominum infirmitas ostenditur; qua oratione habita graviter et sententiose, maxime demittitur animus hominum, et ad misericordiam comparatur; quum in alieno malo suam infirmitatem considerabit. Deinde primus locus est misericordiae, per quem, rei quibus in bonis fuerint, et nunc quibus in malis sint, ostenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem, quibus in malis fuerint, et sint, et futuri sint, demonstratur. Tertius, per quem unumquodque deploratur incommodum, ut in morte filii, pueritiae delectatio, amor, spes, solatium, educatio, et, si qua simili in genere quolibet incommoda, per conquestionem dici poterunt. Quartus, per quem res turpes, et humiles, et illiberales proferentur, et indignae aetate, genere, fortuna, pristino honore,

beneficiis; quas passi perpessurive sint. Quintus, per quem omnia ante oculos singillatim incommoda ponentur, ut videatur is, qui audit, videre, et re quoque ipsa, quasi adsit, non verbis solum, ad misericordiam ducatur. Sextus, per quem aliquis praeter spem in miseriis demonstratur esse; et, quum boni aliquid exspectaret, non modo id non adeptus esse, sed in summas miserias incidisse. Septimus, per quem ad ipsos, qui audiunt, similem casum convertimus, et petimus, ut de suis liberis, aut parentibus, aut aliquo, qui illis carus debeat esse, nos quum videant, recordentur. Octavus, per quem aliquid dicitur esse factum, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit, hoc modo: „Non affui, non vidi, non postremam eius vocem audivi, non extremum spiritum excepi.“ Item: „Inimicorum in manibus mortuus est, hostili in terra turpiter iacuit insepultus, a feris diu vexatus, communi quoque honore in morte caruit.“ Nonus, per quem oratio ad mutas res et expertes animi refertur: ut, si ad equum, domum, vestem, sermonem alicuius accommodes, quibus animus eorum, qui audiunt et aliquem dilexerunt, vehementer commovetur. Decimus, per quem inopia, infirmitas, solitudo demonstratur. Undecimus, per quem aut liberorum, aut parentum, aut sui corporis sepeliendi, aut alicuius eiusmodi rei commendatio fit. Duodecimus, per quem disiunctio deploratur ab aliquo, quum diducaris

ab eo, quicum libentissime vixeris, ut a parente, filio, fratre, familiari. Tertiusdecimus, per quem cum indignatione conquerimur, quod ab iis, a quibus minime conveniat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus benefecerimus, quos adiutores fore putaverimus, aut, a quibus indignum sit, servis, libertis, clientibus, supplicibus. Quartusdecimus, qui per obsecrationem sumitur: in quo orantur modo illi, qui audiunt, humili et supplici oratione, ut misereantur. Quintusdecimus, per quem non nostras, sed eorum, qui cari nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus. Sextusdecimus, per quem animum nostrum in alios misericordem esse ostendimus; et tamen amplum, et excelsum, et patientem incommodorum esse, et futurum esse, si quid acciderit, demonstramus. Nam saepe virtus et magnificentia, in quo gravitas et auctoritas est, plus proficit ad misericordiam commovendam, quam humilitas et obsecratio.

Commotis autem animis, diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, lacrima nihil citius arescit.

56. Sed quoniam et satis videmur de omnibus partibus orationis dixisse, et huius voluminis magnitudo longius processit; quae sequuntur, deinceps in secundo libro dicemus.

M. TULLII
CICERONIS
RHETORICORUM
LIBER SECUNDUS.

SUMMARIUM

LIBRI SECUNDI.

Prooemium ducitur a consilio Zeuxis Heracleotae, quo in pingendo Crotoniatis Helenae simulacro usus erat, ut e quinque formosissimis virginibus, quae venustissima essent, in imaginem suam transferret; cui quidem consilio ratio auctoris comparatur, quippe qui omnibus in unum coactis scriptoribus, quod quisque commodissime praecipere visus esset, excerpendum putarit, ita tamen, ut de suo quoque nonnihil in commune conferret. (c. 1—3.)

Sequitur locorum confirmandi et reprehendendi in singula genera causarum expositio.

Ac primum quidem Cicero de iudiciali genere agit, in quo proficiscitur a coniecturali constitutione (c. 4.) cuius exemplo proposito exponit locos, quorum pars aliqua coniecturalem incidit controversiam. (c. 5. sqq.) Coniectura autem capitur 1. ex causa, quae distribuitur in impulsionem et ratiocinationem; ad utramque et accusatoris (c. 6. 7.) et defensoris (c. 8.) loci exponuntur; 2. ex persona, cuius coniecturae argumentis breviter repetitis (c. 9.) quomodo accusator (c. 10.) et defensor (c. 11.) utatur, docet; 3. ex facto, ubi suspiciones ducuntur partim ex negotio separatim, in quo spectantur, quae sint cum

eo continentia, quid in gestione ipsa negotii occurrat, quid sit adiunctum, et quae consequantur; (c. 12.) partim communiter ex personis atque negotio. Postea docet auctor hic nec facile esse nec necessarium distinguere, ut in superioribus partibus, quo pacto quidque accusatorem, et quomodo defensorem tractare oporteat; (c. 14.) exponitque locos communes, qui in coniecturalem constitutionem incidere soleant. (c. 15. 16.)

Secundo loco de nominis controversia s. constitutione definitiva agit; cuius exemplum ponit, (c. 17.) et qui sint accusatoris et defensoris loci, (c. 18.) ostendit.

Tertio constitutionem translativam pertractat, quae cur rarius in consuetudine Romana incidant, postquam demonstravit, (c. 19.) exemplum eius proponit; et quae in hac causa ab utroque quaerenda sint, demonstrat. (cap. 20.)

Quarto accedit ad constitutionem generalem; in qua primum negotialis exemplo proposito (c. 21.) et praeceptis (c. 22.) illustratur. Deinde iuridicialis, in qua aequi et iniqui natura, et praemii aut poenae ratio quaeritur, eiusque partes duae tum absoluta (c. 23.) tum assumtiva. In assumtiva primum comparationis (c. 24.) exemplum et loci traduntur; deinde simili modo relatio criminis, (c. 26—28.) tum remotio criminis, (in qua tum causa (c. 29.) tum ipsa res (c. 30.) removetur) tum denique concessio pertractatur. Cu-

ius duae partes sunt: primum purgatio, vel ex imprudentia, vel ex casu, vel ex necessitudine, (c. 31—33.) deinde deprecatio. (c. 34—36.) Restabat earum causarum in iuridiciali parte constitutionis generalis expositio, in quibus de praemio et poena quaeritur. Hanc subiungit auctor c. 37—39. ita tamen, ut de praemii tantum ratione agat.

Sequitur locus de iis controversiis, quae in scripto versantur.

Hic primum exponitur controversia ex ambiguo, (c. 40. 41.) deinde ea, quae ex scripto et sententia consistit, (c. 42.) in quo scriptoris sententia ab eo, qui sententia se defendit, tum semper ad idem spectare demonstratur, tum aut ex facto, aut ex eventu aliquo ad tempus accommodatur. Sequuntur loci eius, qui scriptum defendit, (c. 43—46.) et eius, qui contra scriptum dicit, (c. 47.) cum locis communibus utriusque. (c. 48.) Tum controversia, quae ex contrariis legibus nascitur, (c. 49.) et quae ex ratiocinatione, (c. 50.) denique ea, quae ex definitione exsistit, (c. 51.) pertractatur.

Hactenus de argumentationibus, quae in iudiciale genus accommodantur.

Deinceps agitur de genere deliberativo ac demonstrativo. (c. 52.)

In deliberativo genere quaeritur de iis, quae honesta, quae honesta et utilia, et quae utilia sint. (c. 53.) Itaque primum de genere honestatis, quod omni ex parte

propter se petitur, (c. 54.) deinde de honesto, cui utilitas adiuncta est, (c. 55.) prostremo de utilitate agitur. (c. 56.) Et quoniam his tribus rebus attributae erant necessitudo et affectio, de necessitudine dicitur c. 57. de affectione c. 58.

Ultimo loco de genere demonstrativo breviter exponitur, ita ut loci laudum et vituperationum demonstrentur, (c. 59.) totaque disputatio de inventione rhetorica finitur. (c. 60.)

M. TUL-

M. TULLII

CICERONIS

RHETORICORUM

LIBER SECUNDUS.

1. Crotoniatae quondam, quum florerent omnibus copiis, et in Italia cum primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religiosissime colebant, egregiis picturis locupletare voluerunt. Itaque Heracleotem Zeuxin, qui tum longe ceteris excellere pictoribus existimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. Is et ceteras complures tabulas pinxit, quarum nonnulla pars usque ad nostram memoriam propter fani religionem remansit: et, ut excellentem muliebris formae pulchritudinem muta in sese imago contineret, Helenae se pingere simulacrum velle dixit; quod Crotoniatae, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum aliis prae-

stare saepe accepissent, libenter audierunt. Putaverunt enim, si, quo in genere plurimum posset, in eo magnopere elaborasset, egregium sibi opus illo in fano relicturum. Neque tum eos opinio fefellit. Nam Zeuxis illico quaesivit ab eis, quasnam virgines formosas haberent. Illi autem statim hominem deduxerunt in palaestram, atque ei pueros ostenderunt multos, magna praeditos dignitate. Etenim quodam tempore Crotoniatae multum omnibus corporum viribus et dignitatibus antesteterunt, atque honestissimas ex gymnico certamine victorias domum cum maxima laude retulerunt. Quum puerorum igitur corpora et formas magno hic opere miraretur: „Horum, inquiunt illi, sorores sunt apud nos virgines. Quare, qua sint illae dignitate, potes ex his suspicari." — „Praebete igitur mihi, quaeso, inquit, ex istis virginibus formosissimas, dum pingo id, quod pollicitus sum vobis, ut mutum in simulacrum ex animali exemplo veritas transferatur." Tum Crotoniatae, publico de consilio, virgines unum in locum conduxerunt, et pictori, quas vellet, eligendi potestatem dederunt. Ille autem quinque delegit; quarum nomina multi poetae memoriae tradiderunt, quod eius essent iudicio probatae, qui verissimum pulchritudinis habere iudicium debuisset. Neque enim putavit, omnia, quae quaereret ad venustatem, uno in corpore se reperire posse; ideo quod nihil, simplici in genere, omnibus ex partibus per-

fectum natura expolivit. Itaque, tanquam ceteris non sit habitura quod largiatur, si uni cuncta concesserit, aliud alii commodi, aliquo adiuncto incommodo, muneratur.

2. Quod quoniam nobis quoque voluntatis accidit, ut artem dicendi perscriberemus, non unum aliquod proposuimus exemplum, cuius omnes partes, quocunque essent in genere, exprimendae nobis necessario viderentur; sed, omnibus unum in locum coactis scriptoribus, quod quisque commodissime praecipere videbatur, excerpsimus, et ex variis ingeniis excellentissima quaeque libavimus. Ex his enim, qui nomine et memoria digni sunt, nec nihil optime, nec omnia praeclarissime quisquam dicere nobis videbatur. Quapropter stultitia visa est, aut a bene inventis alicuius recedere, si quo in vitio eius offenderemur, aut ad vitia quoque eius accedere, cuius aliquo bene praecepto duceremur. Quod si in ceteris quoque studiis a multis eligere homines commodissimum quodque, quam sese uni alicui certo vellent addicere, minus in arrogantia offenderent; non tantopere in vitiis perseverarent; aliquanto levius ex inscitia laborarent. Ac si par in nobis huius artis, atque in illo picturae, scientia fuisset, fortasse magis hoc suo in genere opus nostrum, quam ille in sua pictura nobilis eniteret. Ex maiore enim copia nobis, quam illi, fuit exemplorum eligendi potestas. Ille una ex urbe, et ex eo numero virginum, quae tum

erant, eligere potuit; nobis omnium, quicunque fuerunt, ab ultimo principio huius praeceptionis usque ad hoc tempus, expositis copiis, quodcunque placeret, eligendi potestas fuit.

Ac veteres quidem scriptores artis, usque a principe illo atque inventore Tisia repetitos, unum in locum conduxit Aristoteles, et nominatim cuiusque praecepta magna conquisita cura perspicue conscripsit, atque enodata diligenter exposuit; ac tantum inventoribus ipsis suavitate et brevitate dicendi praestitit, ut nemo illorum praecepta ex ipsorum libris cognoscat, sed omnes, qui, quod illi praecipiant, velint intelligere, ad hunc, quasi ad quendam multo commodiorem explicatorem, revertantur. Atque hic quidem ipse, et sese ipsum nobis, et eos, qui ante se fuerant, in medio posuit, ut et ceteros, et seipsum per se cognosceremus; ab hoc autem qui profecti sunt, quamquam in maximis philosophiae partibus operae plurimum consumserunt, sicut et ipse, cuius instituta sequebantur, fecerat; tamen permulta nobis praecepta dicendi reliquerunt. Atque alii quoque alio ex fonte praeceptores dicendi emanaverunt, qui item permultum ad dicendum, si quid ars proficit, opitulati sunt. Nam fuit tempore eodem, quo Aristoteles, magnus et nobilis rhetor Isocrates; cuius ipsius quam constet esse artem, non invenimus. Discipulorum autem atque eorum, qui protinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de arte praecepta

reperimus. Ex his duabus diversis sicuti familiis, quarum altera quum versaretur in philosophia, nonnullam rhetoricae quoque artis sibi curam assumebat, altera vero omnis in dicendi erat studio et praeceptione occupata, unum quoddam est conflatum genus a posterioribus, qui ab utrisque ea, quae commode dici videbantur, in suas artes contulerunt; quos ipsos simul, atque illos superiores, nos nobis omnes, quoad facultas tulit, proposuimus, et ex nostro quoque nonnihil in commune contulimus.

3. Quod si ea, quae in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt, profecto neque nos, neque alios industriae nostrae poenitebit. Sin autem temere aliquid alicuius praeteriisse, aut non satis eleganter sequuti videbimur, docti ab aliquo facile et libenter sententiam commutabimus. Non enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte et diu perseverasse turpe est; propterea quod alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari uniuscuiusque vitio est attributum. Quare nos quidem sine ulla affirmatione, simul quaerentes, dubitanter unumquodque dicemus, ne, dum parvulum hoc consequimur, ut satis commode haec perscripsisse videamur, illud amittamus, quod maximum est, ut ne cui rei temere atque arroganter assenserimus. Verum hoc quidem, et hoc tempore, et in omni vita studiose, quoad facultas feret, con-

sequemur. Nunc autem, ne longius oratio progressa videatur, de reliquis, quae praecipienda videntur esse, dicemus.

Igitur primus liber, exposito genere huius artis, et officio, et fine, et materia, et partibus, genera controversiarum, et inventiones continebat; deinde partes orationis, et in eas omnes omnia praecepta. Quare quum in eo ceteris de rebus distinctius dictum sit, disperse autem de confirmatione et de reprehensione; nunc certos confirmandi et reprehendendi in singula causarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia, quo pacto tractari conveniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expositum est, hic tantum ipsa inventa unamquamque in rem exponentur simpliciter sine ulla exornatione, ut ex hoc inventa ipsa, ex superiore autem expolitio inventorum petatur. Quare haec, quae nunc praecipientur, ad confirmationis et reprehensionis partes referre oportebit.

4. Omnis et demonstrativa, et deliberativa, et iudicialis causa, necesse est in aliquo eorum, quae ante exposita sunt, constitutionis genere, uno pluribusve, versetur. Hoc quamquam ita est, tamen quum communiter quaedam de omnibus praecipi possint, separatim quoque aliae sunt cuiusque generis, et diversae praeceptiones. Aliud enim laus aut vituperatio, aliud sententiae dictio, aliud accusatio, aut recusatio, conficere debet. In iudiciis, quid aequum sit, quaeritur; in demonstrationibus, quid

honestum; in deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honestum sit, et quid utile. Nam ceteri utilitatis modo finem in suadendo et in dissuadendo exponi oportere arbitrati sunt. Quorum igitur generum fines et exitus diversi sunt, eorum praecepta eadem esse non possunt. Neque nunc hoc dicimus, non easdem incidere constitutiones; veruntamen oratio quaedam ex ipso fine causae nascitur, quae pertineat ad vitae alicuius demonstrationem, aut ad sententiae dictionem. Quare nunc in exponendis controversiis, in iudiciali genere causarum et praeceptorum versabimur; ex quo pleraque in cetera quoque causarum genera, simili implicata controversia, nulla cum difficultate transferentur; post autem separatim de reliquis dicemus.

5. Nunc ab coniecturali constitutione proficiscemur; cuius exemplum sit hoc expositum: „In itinere quidam proficiscentem ad mercatum quendam, et secum aliquantum nummorum ferentem, est consequutus. Cum hoc, ut fere fit, in via sermonem contulit: ex quo factum est, ut illud iter familiarius facere vellent. Quare, quum in eandem tabernam devertissent, simul coenare, et in eodem loco somnum capere voluerunt. Coenati discubuerunt ibidem. Caupo autem (nam ita dicitur post inventum, quum in alio maleficio deprehensus esset) quum illum alterum videlicet, qui nummos haberet, animadvertisset: noctu, postquam illos arctius, ut

fit, ex lassitudine dormire sensit, accessit, et alterius eorum, qui sine nummis erat, gladium propter appositum e vagina eduxit, et illum alterum occidit, nummos abstulit, gladium cruentum in vaginam recondidit, ipse se in lectum suum recepit. Ille autem, cuius gladio occisio erat facta, multo ante lucem surrexit, comitem suum inclamavit semel et saepius. Illum somno impeditum non respondere existimavit; ipse gladium, et cetera, quae secum attulerat, sustulit, solus profectus est. Caupo non multo post conclamavit, hominem occisum, et cum quibusdam deversoribus illum, qui ante exierat, consequitur. In itinere hominem comprehendit, gladium eius e vagina educit, reperit cruentum; homo in urbem ab illis ducitur, ac reus fit." In hac causa intentio est criminis: „Occidisti." Depulsio: „Non occidi." Ex quibus quaestio, eadem in constitutione coniecturali, quae iudicatio: „Occideritne."

6. Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controversiam. Hoc autem et in horum locorum expositione, et in ceterorum oportebit attendere, non omnes in omnem causam convenire. Ut enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus literis scribitur: sic omnem in causam non omnis argumentorum copia, sed eorum necessario pars aliqua conveniet. Omnis igitur, ex causa, ex persona, ex facto ipso, coniectura capienda est.

Causa distribuitur in impulsionem, et in ratiocinationem. Impulsio est, quae sine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, aegritudo, vinolentia, et omnino omnia, in quibus animus ita videtur affectus fuisse, ut rem perspicere cum consilio et cura non potuerit; et id, quod fecit, impetu quodam potius, quam cogitatione fecerit.

Ratiocinatio autem est diligens et considerata faciendi aliquid, aut non faciendi excogitatio. Ea dicitur interfuisse tum, quum aliquid certa de causa vitasse, aut sequutus esse animus videtur, ut, si amicitiae quid causa factum dicetur, si inimici ulciscendi, si metus, si gloriae, si pecuniae, si denique, ut omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi, augendi, adipiscendive commodi, aut contra reiiciendi, deminuendi, devitandive incommodi causa. Nam horum in genus alterutrum illa quoque incident, in quibus aut incommodum aliquod maioris vitandi incommodi causa, aut maioris adipiscendi commodi suscipitur; aut commodum aliquod maioris adipiscendi commodi, aut maioris vitandi incommodi, praeteritur.

7. Hic locus sicut aliquod fundamentum est huius constitutionis. Nam nihil factum esse cuiquam probatur, nisi aliquid, quare factum sit, ostenditur. Ergo accusator, quum impulsione aliquid factum esse dicet, illum impetum, et quan-

dam commotionem animi, affectionemque verbis et sententiis amplificare debebit, et ostendere, quanta vis amoris sit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua causa earum, qua impulsum aliquem id fecisse dicet. Hic et exemplorum commemoratione, qui simili impulsu aliquid commiserint, et similitudinum collatione, et ipsius animi affectionis explicatione, curandum est, ut non mirum videatur, si quod ad facinus tali perturbatione commotus accesserit.

Quum autem non impulsione, verum ratiocinatione aliquem commisisse quid dicet, quid commodi sit sequutus, aut quid incommodi fugerit, demonstrabit, et id augebit quam maxime poterit, ut, quoad eius fieri possit, idonea quam maxime causa ad peccandum hortata videatur. Si gloriae causa; quantam gloriam consequuturam existimarit. Item si dominationis, si pecuniae, si amicitiae, si inimicitiarum; et omnino quidquid erit, quod causae fuisse dicet, id summe augere debebit. Et hoc eum magnopere considerare oportebit, non quid in veritate modo, verum etiam vehementius, quid in opinione eius, quem arguet, fuerit. Nihil enim refert, non fuisse, aut non esse aliquid commodi, aut incommodi, si ostendi potest, ei visum esse, qui arguatur. Nam opinio dupliciter fallit homines; quum aut res aliusmodi est, ac putatur, aut non is eventus est, quem arbitrati sunt. Res aliusmodi est tum, quum aut id,

quod bonum est, malum putant; aut contra, quod malum est, bonum; aut quod nec malum est, nec bonum, malum, aut bonum; aut quod malum, aut bonum est, nec malum, nec bonum. Hoc intellecto, si quis negabit, ullam esse pecuniam, fratris aut amici vita, aut denique officio antiquiorem, aut suaviorem, non erit hoc accusatori negandum. Nam in eum culpa, et summum odium transferetur, qui id, quod tam vere et pie dicetur, negabit. Verum illud dicendum erit, illi non esse ita visum; quod sumi oportebit ex iis, quae ad personam pertinent, de quo post dicendum est. Eventus autem tum fallit, quum aliter accidit, atque ii, qui arguuntur, arbitrati esse dicuntur; ut, si qui dicatur alium occidisse, ac voluerit, quod aut similitudine, aut suspicione, aut demonstratione falsa deceptus sit; aut eum necasse, cuius testamento non sit heres, quod eius testamento se heredem arbitratus sit. Non enim ex eventu cogitationem spectari oportere; sed qua cogitatione et spe ad maleficium profectus sit, considerari; et quo animo quid quisque faciat, non quo casu utatur, ad rem pertinere. In hoc autem loco caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit, alii nemini causam fuisse faciendi; secundarium, si tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuisse aliis quoque causa faciendi videbitur; aut potestas aliis defuisse demonstranda est, aut facultas, aut voluntas. Potestas, si aut nescisse, aut non af-

fuisse, aut conficere non potuisse aliquis dicetur. Facultas, si ratio, adiutores, adiumenta, et cetera, quae ad rem pertinebunt, defuisse alicui demonstrabuntur. Voluntas, si animus a talibus factis vacuus, et integer esse dicetur. Postremo, quas ad defensionem rationes reo dabimus, iis accusator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verum id brevi faciendum est, et in unum multa sunt conducenda, ut ne alterius defendendi causa hunc accusare, sed huius accusandi causa defendere alterum videatur. Atque accusatori quidem haec fere sunt in causa facienda, et consideranda.

8. Defensor autem ex contrario primum impulsionem aut nullam fuisse dicet, aut, si fuisse concedet, extenuabit, et parvulam quandam fuisse demonstrabit, aut non ex ea solere huiusmodi facta nasci docebit. Quo et erit in loco demonstrandum, quae vis et natura eius sit affectionis, qua impulsus aliquid reus commisisse dicetur; in quo et exempla, et similitudines erunt proferendae, et ipsa diligenter natura eius affectionis quam lenissimam et quietissimam ad partem explicanda, ut et res ipsa a facto crudeli et turbulento ad quoddam mitius et tranquillius traducatur, et oratio tamen ad animum eius, qui audiet, et ad animi quendam intimum sensum accommodetur.

Ratiocinationis autem suspiciones infirmabit, si aut commodum nullum fuisse, aut parvum,

aut aliis magis fuisse, aut nihilo sibi magis, quam aliis, aut incommodum sibi maius, quam commodum dicet; ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitum dicatur, magnitudo, aut cum eo incommodo, quod acciderit, aut cum illo periculo, quod subeatur, comparanda; qui omnes loci similiter in incommodi quoque vitatione tractabuntur. Sin accusator dixerit, reum id esse sequutum, quod ei visum sit commodum, aut id fugisse, quod putarit esse incommodum, quamquam in falsa fuerit opinione; demonstrandum erit defensori, neminem tanta esse stultitia, qui tali in re possit veritatem ignorare. Quod si id concedatur, illud non concessum iri: ne dubitasse quidem hunc, quid verius esset, sed id, quod falsum fuerit, sine ulla dubitatione pro vero probasse. Quod si dubitaverit, summae fuisse amentiae, dubia spe impulsum, certum in periculum se committere. Quemadmodum autem accusator, quum ab aliis culpam demovebit, defensoris locis utetur: sic iis locis, qui accusatori dati sunt, utetur reus, quum in alios ab se crimen volet transferre.

9. Ex persona autem coniectura capietur, si eae res, quae personis attributae sunt, diligenter considerabuntur, quas omnes in primo libro exposuimus. Nam et de nomine nonnunquam aliquid suspicionis nascitur. Nomen autem quum dicimus, cognomen quoque intelligatur oportet. De hominis enim certo et proprio vocabulo agitur; ut, si di-

camus, idcirco aliquem Caldum vocari, quod temerario et repentino consilio sit; aut si, ea re hominibus Graecis imperitis verba dedisse, quod Clodius, aut Caecilius, aut Mucius, vocaretur. Et de natura licet aliquantulum ducere suspicionis. Omnia enim haec, vir, an mulier; huius an illius civitatis sit; quibus sit maioribus, quibus consanguineis, qua aetate, quo animo, quo corpore, quae naturae sunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebunt. Et ex victu multae trahuntur suspiciones, quum, quemadmodum, et apud quos, et a quibus educatus et eruditus sit, quaeritur, et quibuscum vivat, qua ratione vitae, quo more domestico utatur. Et ex fortuna saepe argumentatio nascitur, quum, servus an liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, privatus an in potestate sit, aut fuerit, aut futurus sit, consideratur; aut denique aliquid eorum quaeritur, quae fortunae esse attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta et constanti animi aut corporis absolutione consistit, quo in genere est virtus, scientia, et quae contraria sunt; res ipsa, causa posita, docebit, ecquid hic quoque locus suspicionis ostendat. Nam affectionis quidem ratio perspicuam solet prae se gerere coniecturam, ut amor, iracundia, molestia: propterea quod et ipsorum vis intelligitur, et quae res harum aliquam rem consequuntur faciles cognitu sunt. Studium autem quo-

niam est assidua et vehemens ad aliquam rem applicata magna cum voluntate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desiderabit in causa. Item ex consilio sumetur aliquid suspicionis. Nam consilium est, aliquid faciendi, non faciendive excogitata ratio. Iam facta, et casus, et orationes, quae sunt omnia (ut in confirmationis praeceptis dictum est) in tria tempora distributa, facile erit videre, ecquid afferant ad coniecturam confirmandam suspicionis.

10. Ac personis quidem res eae sunt attributae, quibus omnibus unum in locum coactis accusatoris erit in improbatione hominis uti. Nam causa facti parum firmitudinis habet, nisi animus eius, qui insimulatur, in eam suspicionem adducatur, ut a tali culpa non videatur abhorruisse. Ut enim animum alicuius improbare nihil attinet, quum causa, quare peccaverit, non intercessit; sic causam peccati intercedere leve est, si animus nulli minus honestae rationi affinis ostenditur. Quare vitam eius, quem arguit, ex ante factis accusator improbare debebit, et ostendere, si quo in pari ante peccato convictus sit. Si id non poterit: si quam in similem ante suspicionem venerit, ac maxime, si fieri poterit, simili aliquo in genere eiusdem modi causa aliqua commotum peccasse, aut in aeque magna re, aut in maiore, aut in minore; ut si, quem pecunia dicat inductum fecisse, eius possit demonstrare aliqua in re aliquod

factum avarum. Item in omni causa naturam, aut victum, aut studium, aut fortunam, aut aliquid eorum, quae personis attributa sunt, ad eam causam, qua commotum peccasse dicet, adiungere, atque ex dispari quoque genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum adversarii oportebit; ut si avaritia inductum arguas fecisse, et avarum eum, quem accuses, demonstrare non possis; aliis affinem esse vitiis doceas, et ea re non esse mirandum, qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoque in re eundem deliquisse. Quantum enim de honestate et auctoritate eius, qui arguitur, detractum est, tantundem ei de facultate totius est defensionis deminutum. Si nulli affinis poterit vitio demonstrari: locus inducetur ille, per quem hortandi iudices erunt, ut veterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere. Nam eum ante celasse, nunc manifesto teneri; quare non oportere hanc rem ex superiori vita spectari, sed superiorem vitam ex hac re improbari; et aut potestatem ante peccandi non fuisse, aut causam; aut, si haec dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non esse mirum, si nunc primum deliquerit. Nam necesse esse, eum, qui velit peccare, âliquando primum delinquere. Sin vita ante acta ignorabitur: hoc loco praeterito, et cur praetereatur, demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit.

11. De-

11. Defensor autem primum, si poterit, debebit vitam eius, qui insimulabitur, quam honestissimam demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua eius nota et communia officia; quod genus, in parentes, cognatos, amicos, affines, necessarios; etiam quae magis rara et eximia sunt, si ab eo cum magno aliquo labore, aut periculo, aut utraque re, quum necesse non esset, officii causa, aut in rempublicam, aut in parentes, aut in aliquos eorum, qui modo expositi sunt, facta esse dicet; deinde si nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse. Quod eo confirmatius erit, si, quum potestas impune aliquid faciendi minus honeste fuisse dicetur, voluntas ei faciendi demonstrabitur abfuisse. Hoc autem ipsum erit eo firmius, si eo ipso in genere, quo arguetur, integer antea fuisse demonstrabitur; ut si, quum avaritiae causa fecisse arguatur, minime omni in vita pecuniae cupidus fuisse doceatur. Hic illa magna cum gravitate inducetur indignatio, iuncta conquestioni, perquam miserum facinus esse, et indignum, quum animus omni in vita fuerit a vitiis remotissimus, eam causam putare, quae homines audaces in fraudem rapere soleat, castissimum quoque hominem ad peccandum potuisse impellere; aut iniquum esse, et optimo cuique perniciosissimum, non vitam honeste actam tali in tempore quam plurimum prodesse, sed subita ex criminatione, quae confingi quamvis facile possit,

non ex ante acta vita, quae neque ad tempus fingi, neque ullo modo immutari possit, facere iudicium. Sin autem in ante acta vita aliquae turpitudines inerunt; aut falso venisse in eam existimationem dicetur, ex aliquorum invidia, aut obtrectatione, aut falsa opinione; aut imprudentiae, necessitudini, aut persuasioni adolescentiae, aut alicui non malitiosae animi affectioni attribuentur, aut dissimili generi vitiorum, ut animus non omnino integer, sed ab tali culpa remotus esse videatur. Ac si nullo modo vitae turpitudo, aut infamia leniri poterit oratione; negare oportebit de vita eius, et de moribus quaeri, sed de eo crimine, quo arguatur; quare, ante factis omissis, illud, quod instet, agi oportere.

12. Ex facto autem ipso suspiciones ducentur, si totius administratio negotii ex omnibus partibus pertentabitur; atque hae suspiciones partim ex negotio separatim, partim communiter ex personis atque ex negotio proficiscentur. Ex negotio duci poterunt, si eas res, quae negotiis attributae sunt, diligenter considerabimus. Ex iis igitur in hanc constitutionem convenire videntur genera earum omnia, partes generum pleraeque. Videre igitur primum oportebit, quae sint continentia cum ipso negotio, hoc est, quae ab re separari non possunt. Quo in loco satis erit diligenter considerare, quid sit ante rem factum, ex quo spes perficiendi nata, et faciendi facultas quae-

sita videatur; quid in ipsa re gerenda; quid postea consequutum sit. Deinde ipsius est negotii gestio pertractanda. Nam hoc genus earum rerum, quae negotio sunt attributae, secundo in loco nobis est expositum. Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas: quorum uniuscuiusque vis diligenter in confirmationis praeceptis explicata est. Quare, ne aut hic non admonuisse, aut ne eadem iterum dixisse videamur, breviter iniiciemus, quid quaque in parte considerari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore longinquitas, in occasione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia et potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit, aut sine quibus omnino confici non potest, consideranda est. Deinde videndum est, quid adiunctum sit negotio, hoc est, quid maius, quid minus, quid aeque magnum sit, quid simile; ex quibus coniectura quaedam ducitur, si, quemadmodum res maiores, minores, aeque magnae, similesque agi soleant, diligenter considerabitur. Quo in genere eventus quoque videndus erit, hoc est, quid ex unaquaque re soleat evenire; ut metus, laetitia, titubatio. Quarta autem pars erat ex iis, quas negotiis dicebamus esse attributas, consequutio. In ea quaeruntur ea, quae gestum negotium confestim, aut ex intervallo consequuntur. In qua videbimus ecqua consuetudo sit, ecqua lex, ecqua actio, ecquod eius rei artificium sit, aut

usus, aut exercitatio, hominum aut approbatio, aut offensio; ex quibus nonnunquam elicitur aliquid suspicionis.

13. Sunt autem et aliquae suspiciones, quae communiter et ex negotiorum, et ex personarum attributionibus sumuntur. Nam et ex fortuna, et ex natura, et ex victu, studio, factis, casu, orationibus, consilio, et ex habitu animi, aut corporis pleraque pertinent ad easdem res, quae rem credibilem, aut incredibilem facere possunt, et cum facti suspicione iunguntur. Maxime enim quaeri oportet in hac constitutione, primum potueritne aliquid fieri; deinde si quo ab alio potuerit; deinde facultas, de qua ante diximus; deinde utrum id facinus sit, quod poenitere fuerit necesse; item quod spem celandi non haberet; deinde necessitudo; in qua, num necesse fuerit id aut fieri, aut ita fieri, quaeritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea causa, quam exposuimus. Ante rem erit, quod in itinere se tam familiariter applicaverit, quod sermonis causam quaesierit, quod simul deverterit, coenarit. In re, nox, somnus. Post rem, quod solus exierit, quod illum tam familiarem comitem tam aequo animo reliquerit, quod cruentum gladium habuerit. Rursum quaeritur, utrum videatur diligenter ratio faciendi esse habita et excogitata, an ita, ut non verisimile sit, quemquam tam temere ad maleficium accessisse. In quo

quaeritur, num quo alio modo commodius potuerit fieri, vel a fortuna administrari. Nam saepe, si pecuniae, si adiumenta, si adiutores desint, facultas fuisse faciendi non videtur. Hoc modo si diligenter attendemus, apta inter se esse intelligemus haec, quae negotiis, et illa, quae personis sunt attributa.

14. Hic neque facile est, neque necessarium distinguere, ut in superioribus partibus, quo pacto quidque accusatorem, et quomodo defensorem tractare oporteat. Non necessarium, propterea quod, causa posita, quid in quamque conveniat, res ipsa docebit eos, qui non omnia hic se inventuros putabunt, sed quandam in commune mediocrem intelligentiam conferent; non facile autem, quod et infinitum est tot de rebus utramque in partem singillatim de unaquaque explicare, et alias aliter haec in utramque partem causae solent convenire. Quare considerare haec, quae exposuimus, oportebit. Facilius autem ad inventionem animus incedet, si gesti negotii et suam, et adversarii narrationem saepe et diligenter pertractabit, et quod quaeque pars suspicionis habebit, eliciens, considerabit, quare, quo consilio, qua spe perficiendi quidque factum sit; cur hoc modo potius, quam illo; cur ab hoc potius, quam ab illo; cur nullo adiutore, aut cur hoc; cur nemo sit conscius, aut cur sit, aut cur hic sit; cur hoc ante factum sit; cur hoc ante factum non sit; cur hoc in ipso

negotio; cur hoc post negotium; aut quid factum de industria, aut quid rem ipsam consequutum sit; constetne oratio aut cum re, aut ipsa secum; hoc huiusne rei sit signum, an illius, an et huius et illius, et utrius potius; quid factum sit, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit. Quum animus hac intentione omnes totius negotii partes considerabit, tum illi ipsi in medium conservati loci procedent, de quibus ante dictum est; et tum ex singulis, tum ex coniunctis argumenta certa nascentur. Quorum argumentorum pars probabili, pars necessario in genere versabitur. Accedunt autem ad coniecturam saepe quaestiones, testimonia, rumores; quae omnia uterque simili via praeceptorum torquere ad suae causae commodum debebit. Nam et ex quaestione suspiciones, et ex testimonio, et ex rumore aliquo pari ratione, ut ex causa, et ex persona, et ex facto duci oportebit.

15. Quare nobis et ii videntur errare, qui hoc genus suspicionum, artificii non putant indigere, et ii, qui aliter hoc de genere, ac de omni coniectura praecipiendum putant. Omnis enim iisdem ex locis coniectura sumenda est. Nam et eius, quod in quaestione aliquid dixerit, et eius, quod in testimonio, et ipsius rumoris causa, et veritas ex iisdem attributionibus reperietur. Omni autem in causa pars argumentorum est adiuncta ei causae solum, quae dicitur, et ab ipsa ita ducta, ut

ab ea separatim in omnes eiusdem generis causas transferri non satis commode possit; pars autem est pervagatior, et aut in omnes eiusdem generis, aut in plerasque causas accommodata. Haec ergo argumenta, quae transferri in multas causas possunt, locos communes nominamus. Nam locus communis aut certae rei quandam continet amplificationem; ut si quis hoc velit ostendere: eum, qui parentem necarit, maximo supplicio esse dignum; quo loco, nisi perorata causa, non est utendum; aut dubiae, quae ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi; ut: suspicionibus credi oportere; et contra: suspicionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium, per indignationem, aut per conquestionem inducitur, de quibus ante dictum est; pars per aliquam probabilem utraque ex parte rationem. Distinguitur autem oratio atque illustratur maxime, raro inducendis locis communibus, et aliquo loco, iam certioribus illis argumentis confirmatis. Nam et tum conceditur commune quiddam dicere, quum diligenter aliquis proprius causae locus tractatus est, et auditoris animus aut renovatur ad ea, quae restant, aut omnibus iam dictis exsuscitatur. Omnia enim ornamenta eloquutionis, in quibus et suavitatis et gravitatis plurimum consistit, et omnia, quae in inventione verborum et sententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferuntur. Quare, non ut causarum, sic oratorum

quoque multorum communes loci sunt. Nam nisi ab iis, qui multa exercitatione magnam sibi verborum et sententiarum copiam comparaverint, tractari non poterunt ornate, et graviter, quemadmodum natura ipsorum desiderat. Atque hoc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium.

16. Nunc exponemus, in coniecturalem constitutionem qui loci communes incidere soleant: suspicionibus credi oportere, et non oportere; rumoribus credi oportere, et non oportere; testibus credi oportere, et non oportere; quaestionibus credi oportere, et non oportere; vitam ante actam spectari oportere, et non oportere; eiusdem esse, qui in illa re peccarit, et hoc quoque admisisse, et non esse eiusdem; maxime spectari causam oportere, et non oportere. Atque hi quidem, et si qui eiusmodi ex proprio argumento communes loci nascentur, in contrarias partes deducentur. Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem; et alter, per quem negat malorum misereri oportere; defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur; et per quem cum conquestione misericordia captatur. Hi, et ceteri omnes loci communes, ex iisdem praeceptis sumuntur, quibus ceterae argumentationes; sed illae tenuius, et acutius, et subtilius tractantur; hi autem gravius, et ornatius, et quum verbis, tum etiam sententiis

excellentibus. In illis enim finis est, ut id, quod dicitur, verum esse videatur; in his, tametsi hoc quoque videri oportet, tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transeamus.

17. Quum est nominis controversia, quia vis vocabuli definienda verbis est, constitutio definitiva dicitur. Eius generis exemplo nobis posita sit haec causa: „C. Flaminius is, qui consul rempublicam male gessit bello Punico secundo, quum tribunus plebis esset, invito senatu, et omnino contra voluntatem omnium optimatum, per seditionem ad populum legem agrariam ferebat. Hunc pater suus concilium plebis habentem de templo deduxit; arcessitur maiestatis.“ Intentio est: „Maiestatem minuisti, quod tribunum plebis de templo deduxisti.“ Depulsio est: „Non minui maiestatem.“ Quaestio est: „Maiestatemne minuerit.“ Ratio: „In filium enim quam habebam potestatem, ea usus sum.“ Rationis infirmatio: „At enim, qui patria potestate, hoc est, privata tribunitiam, hoc est, populi potestatem infirmat, minuit is maiestatem.“ Iudicatio est: „Minuatne is maiestatem, qui in tribunitiam potestatem patria potestate utatur.“ Ad hanc iudicationem argumentationes omnes afferri oportebit.

18. Ac ne quis forte arbitretur, nos non intelligere, aliam quoque incidere constitutionem in hanc causam; eam nos partem solam sumimus, in quam praecepta nobis danda sunt. Omnibus autem

partibus hoc in libro explicatis, quivis omni in causa, si diligenter attendet, omnes videbit constitutiones, et earum partes, et controversias, si quae forte in eas incident. Nam de omnibus perscribemus.

Primus ergo accusatoris locus est, eius nominis, cuius de vi quaeritur, brevis, et aperta, et ex hominum opinione definitio, hoc modo: „Maiestatem minuere est de dignitate, aut amplitudine, aut potestate populi, aut eorum, quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare.“ Hoc sic breviter expositum, pluribus verbis est et rationibus confirmandum, et ita esse, ut descripseris, ostendendum. Postea ad id, quod definieris, factum eius, qui accusabitur, adiungere oportebit, et ex eo, quod ostenderis esse, maiestatem minuere, docere, adversarium maiestatem minuisse, et hunc locum totum communi loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur. Post erit infirmanda adversariorum descriptio. Ea autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur. Hoc ex opinione hominum sumetur, quum, quemadmodum, et quibus in rebus homines in consuetudine scribendi, aut sermocinandi eo verbo uti soleant, considerabitur. Item infirmabitur, si turpis, aut inutilis esse ostendetur eius descriptionis approbatio, et si, quae incommoda consequutura sint, ea concessa, demonstrabitur. Id autem ex honestatis et

utilitatis partibus sumetur, de quibus in delibera-
tionis praeceptis exponemus. Et si cum definitione
nostra adversariorum definitionem conferemus, et
nostram, veram, honestam, utilem esse demonstra-
bimus; illorum, contra. Quaeremus autem res,
aut maiori, aut minori, aut pari in negotio similes,
ex quibus affirmetur nostra descriptio. Iam si res
plures erunt definiendae; ut, si quaeratur: „Fur
sit, an sacrilegus, qui vasa ex privato sacra sur-
ripuerit;" erit utendum pluribus definitionibus;
deinde simili ratione causa tractanda. Locus autem
communis in eius malitiam, qui non modo rerum,
verum etiam verborum potestatem sibi arrogare co-
netur, ut et faciat quod velit, et id, quod fecerit,
quo velit nomine appellet.

Deinde defensoris primus locus est item nomi-
nis brevis, et aperta, et ex opinione hominum de-
scriptio, hoc modo: „Maiestatem minuere
est aliquid de republica, quum potestatem non ha-
beas, administrare." Deinde huius confirmatio si-
milibus et exemplis, et rationibus. Postea sui facti
ab illa definitione separatio. Deinde locus com-
munis, per quem facti utilitas, aut honestas adau-
getur. Deinde sequetur adversariorum definitionis
reprehensio, quae iisdem ex locis omnibus, quos
accusatori praescripsimus, conficietur; et cetera
post eadem praeter communem locum inducentur.
Locus autem communis erit defensoris is, per quem
indignabitur, accusatorem sui periculi causa, non

res solum convertere, verum etiam verba commutare conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumniae accusatorum demonstrandae, aut misericordiae captandae, aut facti indignandi, aut a misericordia deterrendi causa sumuntur, ex periculi magnitudine, non ex causae genere, ducuntur. Quare non in omnem causam, sed in omne causae genus incidunt. Eorum mentionem in coniecturali constitutione fecimus. Inductione autem, quum causa postulabit, utemur.

19. Quum autem actio translationis aut commutationis indigere videtur, quod non aut is agit, quem oportet, aut cum eo, quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua poena, quo crimine, quo tempore oportet, constitutio translativa appellatur. Huius nobis exempla permulta opus sint, si singula translationum genera quaeramus: sed quia ratio praeceptorum similis est, exemplorum multitudine supersedendum est. Atque in nostra quidem consuetudine multis de causis fit, ut rarius incidant translationes. Nam et praetoriis exceptionibus multae excluduntur actiones, et ita ius civile habemus constitutum, ut causa cadat is, qui non, quemadmodum oportet, egerit. Quare in iure plerumque versantur. Ibi enim et exceptiones postulantur, et quodammodo agendi potestas datur, et omnis conceptio privatarum actionum constituitur. In ipsis autem iudiciis rarius incidunt, et tamen si quando incidunt, eiusmodi sunt, ut

per se minus habeant firmitudinis; confirmentur autem assumta alia aliqua constitutione. Ut in quodam iudicio, quum venefici cuiusdam nomen esset delatum, et, quia parricidii causa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, quum in accusatione alia quaedam crimina testibus et argumentis confirmarentur, parricidii autem solum mentio facta esset. Defensor in hoc ipso multum oportet et diu consistat: quum de nece parentis nihil demonstratum sit, indignum facinus esse, ea poena afficere eum, qua parricidae afficiuntur; id autem, si damnetur, fieri necesse esse, quoniam et id causae subscriptum, et ea re nomen extra ordinem sit acceptum. Ea igitur poena si affici reum non oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam ea poena damnationem necessario consequatur. Hic defensor poenae commutationem, ex translativo genere, inducendo totam infirmabit accusationem. Verumtamen ceteris quoque criminibus defendendis coniecturali constitutione translationem confirmabit.

Exemplum autem translationis in causa nobis positum sit huiusmodi: „Quum ad vim faciendam quidam armati venissent, armati contra praesto fuerunt, et cuidam equiti Romano quidam ex armatis resistenti gladio manum praecidit. Agit is, cui manus praecisa est, iniuriarum. Postulat is, quicum agitur, a praetore exceptionem, EXTRA QUAM IN REUM CAPITIS PRAEIUDICIUM FIAT.“ Hic

is, qui agit, iudicium purum postulat; ille, quicum agitur, exceptionem addi, ait, oportere. Quaestio est: „Excipiendum sit, an non?“ Ratio: „Non enim oportet, in recuperatorio iudicio, eius maleficii, de quo inter sicarios quaeritur, praeiudicium fieri.“ Infirmatio rationis: „Eiusmodi sunt iniuriae, ut de his indignum sit non primo quoque tempore iudicari.“ Iudicatio: „Atrocitas iniuriarum satisne causae sit, quare, dum de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum sit, praeiudicetur.“ Atque exemplum quidem hoc est.

20. In omni autem causa ab utroque quaeri oportebit, a quo, et per quos, et quo modo, et quo tempore aut agi, aut iudicari, aut quid statui de ea re conveniat. Id ex partibus iuris, de quibus post dicendum est, sumi oportebit, et ratiocinari, quid in similibus rebus fieri soleat, et videre, utrum malitia aliud agatur, aliud simuletur, an stultitia; an necessitudine, quod alio modo agi non possit, an occasione agendi sic sit iudicium aut actio constituta; an recte, sine ulla re eiusmodi agatur. Locus autem communis contra eum, qui translationem inducet, fugere iudicium ac poenam, quia causae diffidat. A translatione autem: rerum omnium fore perturbationem, si non ita res agantur, et in iudicium veniant, quo pacto oporteat; hoc est, si aut cum eo agatur, quicum non oporteat, aut alia poena, alio crimine, alio

tempore: atque hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur eae constitutiones, quae partes non habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem constitutionem, et partes eius consideremus.

21. Quum et facto, et facti nomine concesso, neque ulla actionis illata controversia, vis et natura, et genus negotii ipsius quaeritur; constitutionem generalem appellamus. Huius primas esse partes duas nobis videri diximus, negotialem, et iuridicialem.

Negotialis est, quae in ipso negotio iuris civilis habet implicatam controversiam. Ea est huiusmodi: „Quidam pupillum heredem fecit; pupillus autem ante mortuus est, quam in suam tutelam veniret. De hereditate ea, quae pupillo venit, inter eos, qui patris pupilli heredes secundi sunt, et inter agnatos pupilli controversia est. Possessio heredum secundorum est.“ Intentio est agnatorum: „Nostra pecunia est, de qua is, cuius agnati sumus, testatus non est.“ Depulsio est: „Immo nostra, qui heredes secundi testamento patris sumus.“ Quaestio est: „Utrorum sit?“ Ratio est: „Pater enim et sibi, et filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. Quare, quae filii fuerunt, testamento patris nostra fiant necesse est.“ Infirmatio est rationis: „Immo pater sibi scripsit, et secundum heredem non filio, sed sibi iussit esse. Quare, praeterquam quod ipsius fuit,

testamento illius vestrum esse non potest.“ Iudicatio: „Possitne quisquam de filii pupilli re testari: an heredes secundi, ipsius patrisfamilias, non filii quoque eius pupilli heredes sint?“

Atque hoc non alienum est, quod ad multa pertineat, ne aut nusquam, aut usquequaque dicatur, hic admonere. Sunt causae, quae plures habent rationes in simplici constitutione: quod fit, quum id, quod factum est, aut quod defenditur, pluribus de causis rectum, aut probabile videri potest, ut in hac ipsa causa. Supponatur enim ab heredibus haec ratio: „Unius enim pecuniae plures, dissimilibus de causis, heredes esse non possunt, nec unquam factum est, ut eiusdem pecuniae alius testamento, alius lege heres esset;“ infirmatio haec erit: „Non est una pecunia, propterea, quod altera iam erat pupilli adventitia; cuius heres non, illo tempore, testamento quisquam scriptus erat, si quid pupillo accidisset; et de altera patris etiam nunc mortui voluntas plurimum valebit, quae illam mortuo pupillo suis heredibus concedebat.“ Iudicatio est: „Unane pecunia fuerit.“ At, si hac erunt usi infirmatione: „Posse plures esse unius pecuniae heredes dissimilibus de causis;“ de eo ipso iudicatio nascetur: „Possintne eiusdem pecuniae plures dissimilibus generibus esse heredes.“ Ergo una in constitutione intellectum est, quomodo et rationes, et rationum infirmationes, et praeterea iudicationes plures fiant.

22. Nunc

22. Nunc huius generis praecepta videamus. Utrisque, aut etiam omnibus, si plures ambigent, ius ex quibus rebus constet, est considerandum. Initium ergo eius ab natura ductum videtur; quaedam autem ex utilitatis ratione aut perspicua nobis, aut obscura, in consuetudinem venisse; post autem, approbata quaedam a consuetudine aut vero utilia visa, legibus esse firmata. Ac naturae quidem ius esse, quod nobis non opinio, sed quaedam innata vis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, observantiam, veritatem. Religionem, eam, quae in metu et caerimonia deorum sit, appellant; pietatem, quae erga patriam, aut parentes, aut alios sanguine coniunctos officium conservare moneat; gratiam, quae in memoria, et remuneratione officiorum, et honoris, et amicitiarum, observantiam teneat; vindicationem, per quam, vim, et contumeliam, defendendo, aut ulciscendo, propulsamus a nobis, et a nostris, qui nobis esse cari debent, et per quam peccata punimus; observantiam, per quam aetate, aut sapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedentes veremur, et colimus; veritatem, per quam damus operam, ne quid aliter, quam confirmaverimus, fiat, aut factum aut futurum sit. Ac naturae quidem iura minus ipsa quaeruntur ad hanc controversiam, quod neque in hoc civili iure versantur, et a vulgari intelligentia re-

motiora sunt; ad similitudinem vero aliquam, aut ad rem amplificandam saepe sunt inferenda. Consuetudinis autem ius esse putatur id, quod voluntate omnium sine lege vetustas comprobarit. In eo autem iura sunt quaedam ipsa iam certa propter vetustatem; quo in genere et alia sunt multa, et eorum multo maxima pars, quae praetores edicere consueverunt; quaedam autem genera iuris etiam certa consuetudine facta sunt; quod genus pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos convenit, quod iam ita iustum putatur, ut iure praestare dicatur. Par, quod in omnes aequabile est. Iudicatum, de quo iam ante sententia alicuius, aut aliquorum constitutum est. Iam iura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus iuris, quidquid aut ex ipsa re, aut ex simili, aut ex maiore minoreve nasci videbitur, attendere, atque elicere pertentando unamquamque partem iuris oportebit. Locorum autem communium, quoniam (ut ante dictum est) duo sunt genera, quorum alterum dubiae rei, alterum certae continet amplificationem, quid ipsa causa det, et quid augeri per communem locum possit et oporteat, considerabitur. Nam certi, qui in omnes incidant, loci, praescribi non possunt: in plerisque fortasse ab auctoritate iurisconsultorum, et contra auctoritatem dici oportebit. Attendendum est autem et in hac, et in omnibus, num quos locos communes, praeter eos, quos exposuimus, ipsa res

ostendat. Nunc iuridiciale genus et partes eius consideremus.

23. Iuridicialis est, in qua aequi ét iniqui natura, et praemii aut poenae ratio quaeritur. Huius partes sunt duae, quarum alteram absolutam, assumtivam alteram nominamus. Absoluta est, quae ipsa in se, non ut negotialis implicite et abscondite, sed patentius et expeditius recti et non recti quaestionem continet. Ea est huiusmodi: „Quum Thebani Lacedaemonios bello superavissent, et fere mos esset Graiis, quum inter se bellum gessissent, ut ii, qui vicissent, tropaeum aliquod in finibus statuerent, victoriae modo in praesentia declarandae causa, non ut in perpetuum belli memoria maneret; aeneum statuerunt tropaeum. Accusantur apud Amphictyonas.“ Intentio est: „Non oportuit.“ Depulsio est: „Oportuit.“ Quaestio est: „Oportueritne?“ Ratio est: „Eam enim ex bello gloriam virtute peperimus, ut eius aeterna insignia posteris nostris relinquere vellemus.“ Infirmatio est: „Attamen aeternum inimicitiarum monumentum Graios de Graiis statuere non oportet.“ Iudicatio est: „Quum summae virtutis celebrandae causa Graii de Graiis aeternum inimicitiarum monumentum statuerint, rectene, an contra fecerint.“ Hanc ideo rationem subiecimus, ut hoc causae genus ipsum, de quo agimus, cognosceretur. Nam si eam supposuissemus, qua fortasse usi sunt: „Non enim iuste, neque pie bellum gessistis;“

in relationem criminis delaberemur, de qua post loquemur. Utrumque autem causae genus in hanc causam incidere perspicuum est. In hanc argumentationes ex iisdem locis sumendae sunt, atque in causam negotialem, qua de ante dictum est. Locos autem communes et ex causa ipsa, si quid inerit indignationis aut conquestionis, et ex iuris utilitate, et natura multos et graves sumere licebit, et oportebit, si causae dignitas videbitur postulare.

24. Nunc assumtivam partem iuridicialis consideremus. Assumtiva igitur tum dicitur, quum ipsum ex se factum probari non potest; aliquo autem foris adiuncto argumento defenditur. Eius partes sunt quatuor; comparatio, relatio criminis, remotio criminis, concessio.

Comparatio est, quum aliquod factum, quod per se ipsum non sit probandum, ex eo, cuius id causa factum est, defenditur. Ea est huiusmodi: „Quidam imperator, quum ab hostibus circumsideretur, neque effugere ullo modo posset, depactus est cum eis, ut arma et impedimenta relinqueret, milites educeret; itaque fecit; armis et impedimentis amissis, praeter spem milites conservavit. Accusatur maiestatis.“ Incurrit huc definitio. Sed nos hunc locum, de quo agimus, consideremus. Intentio est: „Non oportuit arma et impedimenta relinquere.“ Depulsio est: „Oportuit.“ Quaestio est: „Oportueritne?“ Ratio est:

„Milites enim omnes periissent." Infirmatio est, aut coniecturalis: „Non periissent;" aut altera coniecturalis: „Non ideo fecisti;" ex quibus sunt iudicationes: „Periissentne?" et: „Ideone fecerit?" aut haec comparativa, cuius nunc indigemus: „At enim satius fuit amittere milites, quam arma et impedimenta hostibus concedere." Ex qua iudicatio nascitur: „Quum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem venisset, utrum satius fuerit amittere milites, an ad hanc conditionem venire?"

25. Hoc causae genus et ex suis locis tractare oportebit, et adhibere ceterarum quoque constitutionum rationem atque praecepta; ac maxime coniecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo, quod crimini dabitur, ii, qui accusabuntur, comparabunt. Id fiet, si aut id, quod dicent defensores futurum fuisse, nisi id factum esset, quo de facto iudicium est, futurum fuisse negabitur; aut si alia ratione, et aliam ob causam, ac dicet se reus fecisse, demonstrabitur esse factum. Eius rei confirmatio, et item contraria de parte infirmatio ex coniecturali constitutione sumetur.

Sin autem certo nomine maleficii vocabitur in iudicium, sicut in hac causa (nam maiestatis arcessitur,) definitione et definitionis praeceptis uti oportebit. Atque hoc quidem plerumque in hoc genere accidit, ut et coniectura et definitione utendum sit. Sin aliud quoque aliquod genus incidet,

eius generis praecepta licebit huc pari ratione transferre. Nam accusatori maxime est in hoc elaborandum, ut id ipsum factum, propter quod sibi reus concedi putat oportere, quam plurimis infirmet rationibus. Quod facile erit, si quam plurimis constitutionibus aggredietur id improbare.

Ipsa autem comparatio, separata a ceteris generibus controversiarum, sic ex sua vi considerabitur, si illud, quod comparabitur, aut non honestum, aut non utile, aut non necessarium fuisse, aut non tantopere utile, aut non tantopere honestum, aut non tantopere necessarium demonstrabitur. Deinde oportet accusatorem, illud, quod ipse arguit, ab eo, quod defensor comparat, separare. Id autem faciet, si demonstrabit, non ita fieri solere, neque oportere, neque esse rationem, quare hoc propter hoc fiat, ut, propter salutem militum, ea, quae salutis causa comparata sunt, hostibus tradantur. Postea comparare oportebit cum beneficio maleficium, et omnino id, quod arguitur, cum eo, quod factum ab defensore laudatur, aut faciendum fuisse demonstratur, contendere, et hoc extenuando, maleficii magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit, si demonstrabitur, honestius, utilius, magis necessarium fuisse id, quod vitarit reus, quam illud, quod fecerit. Honesti autem, et utilis, et necessarii vis et natura in deliberationis praeceptis cognoscetur. Deinde oportebit ipsam illam comparativam iudicationem exponere, tan-

quam causam deliberativam, et de ea ex delibera-tionis praeceptis deinceps dicere. Sit enim haec iudicatio, quam ante exposuimus: „Quum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem venisset, utrum satius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem venire.“ Hoc ex locis deliberationis, quasi aliquam in consultationem res veniat, tractari oportebit.

Defensor autem, quibus in locis ab accusatore aliae constitutiones erunt inductae, in iis ipse quoque ex iisdem constitutionibus defensionem comparabit; ceteros autem omnes locos, qui ad ipsam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit.

Loci communes erunt, accusatoris, in eum, qui quum de facto turpi aliquo, aut inutili, aut utroque fateatur, quaerat tamen aliquam defensionem; et facti inutilitatem, aut turpitudinem cum indignatione proferre; defensoris, nullum factum inutile, neque turpe, neque item utile, neque honestum putari oportere, nisi, quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intelligatur; qui locus ita communis est, ut bene tractatus in hac causa, magno ad persuadendum momento futurus sit; et alter locus, per quem magna cum amplificatione, beneficii magnitudo ex utilitate, aut honestate, aut facti necessitudine demonstratur; et tertius, per quem res expressa verbis, ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur, ut ipsi se quoque

idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illa res, atque ea faciendi causa per idem tempus accidisset.

26. Relatio criminis est, quum reus id, quod arguitur, confessus, alterius se inductum peccato, iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi: „Horatius occisis tribus Curiatiis, et duobus amissis fratribus, domum se victor recepit. Is animadvertit sororem suam de fratrum morte non laborantem, sponsi autem nomen appellantem identidem Curiatii cum gemitu et lamentatione. Indigne passus, virginem occidit. Accusatur." Intentio est: „Iniuria sororem occidisti." Depulsio est: „Iure occidi." Quaestio est: „Iurene occiderit?" Ratio est: „Illa enim hostium mortem lugebat, fratrum negligebat; me et populum Romanum vicisse moleste ferebat." Infirmatio est: „Tamen a fratre indemnatam necari non oportuit." Ex qua iudicatio fit: „Quum Horatia fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, fratris et populi Romani victoria non gauderet, oportueritne eam a fratre indemnatam necari?"

27. Hoc in genere causae primum si quid ex ceteris dabitur constitutionibus, sumi ab accusatore oportebit, sicut in comparatione praeceptum est; postea si qua facultas erit, per aliquam constitutionem illum, in quem crimen transfertur, defendere; deinde, levius esse, quod in alterum peccatum reus transferat, quam quod ipse susceperit; postea translationis partibus uti, et osten-

dere, a quo, et per quos, et quo modo, et quo tempore aut agi, aut iudicari, aut statui de ea re convenerit; ac simul ostendere, non oportuisse ante supplicium, quam iudicium, interponere. Tum leges quoque et iudicia demonstranda sunt, per quae potuerit id peccatum, quod sponte sua reus punitus sit, moribus et iudicio vindicari. Deinde negare debebit, audiri oportere id, quod in eum criminis conferatur, de quo is ipse, qui conferat, iudicium fieri noluerit; et id, quod iudicatum non sit, pro infecto haberi oportere; postea impudentiam demonstrare eorum, qui eum nunc apud iudices accusent, quem sine iudicibus ipsi condemnarint, et de eo iudicium faciant, de quo iam ipsi supplicium sumserint. Postea perturbationem iudicii futuram, et iudices longius, quam potestatem habeant, progressuros, si simul et de reo, et de eo, quem reus arguat, iudicarint; deinde, hoc si constitutum sit, ut peccata homines peccatis, et iniurias iniuriis ulciscantur, quantum incommodorum consequatur; ac si idem facere ipse, qui nunc accuset, voluisset, ne hoc quidem ipso quidquam opus fuisse iudicio; si vero ceteri quoque idem faciant, omnino iudicium nullum futurum. Postea demonstrabitur, ne, si iudicio quidem illa damnata esset, in quam id crimen ab reo conferatur, potuisse hunc ipsum de illa supplicium sumere; quare esse indignum, eum, qui ne de damnata quidem poenas sumere potuisset, de ea supplicium sumsisse,

quae ne adducta quidem sit in iudicium. Deinde postulabit, ut legem, qua lege fecerit, proferat. Deinde quemadmodum in comparatione praecipiebamus, ut illud quod comparabatur, extenuaretur ab accusatore quam maxime; sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur, cum huius maleficio, qui se iure fecisse dicat, comparare. Postea demonstrandum est, non esse illud eiusmodi, ut ob id hoc fieri convenerit. Extrema est, ut in comparatione, assumtio iudicationis, et de ea per amplificationem ex deliberationis praeceptis dictio.

28. Defensor autem, quae per alias constitutiones inducentur, ex iis locis, qui traditi sunt, infirmabit: ipsam autem relationem comprobabit, primum augendo eius, in quem referet crimen, culpam et audaciam, et quam maxime per indignationem, si res feret, iuncta conquestione, ante oculos ponendo; postea levius demonstrando reum punitum, quam illius pro meritis, et suum supplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tractati, ut refelli, et contrariam in partem converti possint, quo in genere sunt tres extremi, contrariis rationibus infirmare. Illa autem acerrima accusatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrant, si de indemnato supplicii sumendi potestas data sit, levabitur; primum si eiusmodi demonstrabitur in-

iuria, ut non modo viro bono, verum omnino homini libero videatur non fuisse toleranda; deinde ita perspicua, ut ne ab ipso quidem, qui fecisset, in dubium vocaretur; deinde eiusmodi, ut in eam is maximè debuerit animadvertere, qui animadverterit; ut non tam rectum, non tam fuerit honestum, in iudicium illam rem pervenire, quam eo modo, atque ab eo vindicari, quomodo et a quo sit vindicata; postea sic rem fuisse apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atque hic demonstrandum est rationibus, et rebus similibus, permultas ita atroces, et perspicuas res esse, ut de his non modo non necesse sit, sed ne utile quidem, quam mox iudicium fiat, exspectare.

Locus communis accusatoris in eum, qui quum id, quod arguitur, negare non possit, tamen aliquid sibi spei comparet ex iudiciorum perturbatione. Atque hic utilitatis iudiciorum demonstratio, et de eo conquestio, qui supplicium dederit indemnatus; in eius autem, qui sumserit, audaciam et crudelitatem, indignatio. Ab defensore, in eius, quem ultus sit, audaciam conquestio; rem non ex nomine ipsius negotii, sed ex consilio eius, qui fecerit, et causa, et tempore considerari oportere; quid mali futurum sit, aut ex iniuria, aut ex scelere alicuius, nisi tanta, et tam perspicua audacia ab eo, ad cuius famam, aut ad parentes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam

rem, quam caram esse omnibus, aut necesse est, aut oportet esse, fuerit vindicata.

29. Remotio criminis est, quum eius intentio facti, quod ab adversario infertur, in alium, aut in aliud demovetur. Id fit bipartito. Nam tum causa, tum res ipsa removetur. Causae remotionis hoc nobis exemplo sit: „Rhodii quosdam legarunt Athenas. Legatis quaestores sumtum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti non sunt. Accusantur.“ Intentio est: „Proficisci oportuit.“ Depulsio est: „Non oportuit.“ Quaestio est: „Oportueritne?“ Ratio est: „Sumtus enim, qui de publico dari solet, is ab quaestore non est datus.“ Infirmatio est: „Vos tamen id, quod publice vobis datum erat negotii, conficere oportebat.“ Iudicatio est: „Quum iis, qui legati erant, sumtus, qui de publico debebatur, non daretur, oportueritne eos conficere nihilominus legationem?“ Hoc in genere primum, sicut in ceteris, si quid aut ex coniecturali, aut ex alia constitutione sumi possit, videre oportebit. Deinde pleraque et ex comparatione, et ex relatione criminis in hanc quoque causam convenire poterunt.

Accusator autem illum, cuius culpa id factum reus dicet, primum defendet, si poterit; sin minus poterit, negabit, ad hoc iudicium, illius, sed huius, quem ipse accuset, culpam pertinere. Postea dicet, suo quemque officio consulere oportere; nec,

si ille peccasset, hunc oportuisse peccare; deinde, si ille deliquerit, separatim illum, sicut hunc, accusari oportere, et non cum huius defensione coniungi illius accusationem.

Defensor autem quum cetera, si qua ex aliis incident constitutionibus, pertractarit, de ipsa remotione sic argumentabitur. Primum, cuius acciderit culpa, demonstrabit; deinde, quum id aliena culpa accidisset, ostendet se aut non potuisse, aut non debuisse id facere, quod accusator dicat oportuisse. Quod non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus est necessitudinis vis implicata: quod non debuerit, ex honestate considerabitur. De utroque distinctius in deliberativo genere dicetur. Deinde omnia facta esse ab reo, quae in ipsius fuerint potestate; quod minus, quam convenerit, factum sit, culpa id alterius accidisse. Deinde in alterius culpa exponenda demonstrandum est, quantum voluntatis et studii fuerit in ipso; et id signis confirmandum huiusmodi, ex cetera diligentia, ex ante factis, aut dictis; atque hoc ipsi utile fuisse facere, inutile autem non facere, et cum cetera vita magis hoc fuisse consentaneum, quam quod propter alterius culpam non fecerit. Si autem non in hominem certum, sed in rem aliquam causa demovebitur, ut in hac eadem re, si quaestor mortuus esset, et idcirco legatis pecunia data non esset; accusatione alterius, et culpae depulsione demta, ceteris similiter uti locis oportebit, et ex conces-

sionis partibus, quae convenient, assumere: de quibus post nobis dicendum erit.

Loci autem communes iidem utrisque fere, qui superioribus assumtivis, incident; hi tamen certissimi; accusatoris, facti indignatio; defensoris, quum in alio culpa sit, in ipso non sit, supplicio se affici non oportere.

30. Ipsius autem rei fit remotio, quum id, quod datur crimini, negat neque ad se, neque ad officium suum reus pertinuisse; nec, si quid in eo delictum sit, sibi attribui oportere. Id genus causae est huiusmodi: „In eo foedere, quod factum est quondam cum Samnitibus, quidam adolescens nobilis porcam sustinuit iussu imperatoris. Foedere autem ab senatu improbato, et imperatore Samnitibus dedito, quidam in senatu eum quoque dicit, qui porcam tenuerit, dedi oportere.“ Intentio est: „Dedi oportet.“ Depulsio est: „Non oportet.“ Quaestio est: „Oporteatne?“ Ratio est: „Non enim meum fuit officium, nec mea potestas, quum et id aetatis, et privatus essem, et esset summa cum auctoritate et potestate imperator, qui videret, ut satis honestum foedus feriretur.“ Infirmatio est: „At enim quoniam tu particeps factus es in turpissimo foedere summae religionis, dedi te convenit.“ Iudicatio est: „Quum is, qui potestatis nihil habuerit, iussu imperatoris in foedere, et in tanta religione interfuerit, dedendus sit hostibus, necne?“ Hoc genus causae cum superiore

hoc differt, quod in illo concedit se reus oportuisse facere id, quod fieri dicat accusator oportuisse, sed alicui rei, aut homini causam attribuit, quae voluntati suae fuerit impedimento, sine concessionis partibus. Nam earum maior quaedam vis est; quod paulo post intelligetur. In hoc autem non accusare alterum, nec culpam in alium transferre debet, sed demonstrare, eam rem nihil ad se, neque ad potestatem, neque ad officium suum pertinuisse aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit novi, quod accusator quoque saepe ex remotione criminationem conficit. Ut, si quis eum accuset, qui, quum praetor esset, in expeditionem ad arma populum vocarit, quum consules adessent. Nam ut in superiore exemplo reus ab suo officio et a sua potestate factum demovebat; sic in hoc ab eius officio ac potestate, qui accusatur, ipse accusator factum removendo, hac ipsa ratione confirmat accusationem. In hac ab utroque ex omnibus honestatis, et utilitatis partibus, exemplis, signis, ratiocinando, quid cuiusque officii, iuris, potestatis sit, quaeri oportebit, et fueritne ei, quo de agitur, id iuris, officii, potestatis attributum, necne. Locos autem communes ex ipsa re, si quid indignationis ác conquestionis habebit, sumi oportebit.

31. Concessio est, per quam non factum ipsum probatur ab reo; sed ut ignoscatur, id petitur. Cuius partes sunt duae, purgatio et depre-

catio. Purgatio est, per quam eius, qui accusatur, non factum ipsum, sed voluntas defenditur. Ea habet partes tres, imprudentiam, casum, necessitudinem. Imprudentia est, quum scisse aliquid is, qui arguitur, negatur. Ut „apud quosdam lex erat: Ne quis Dianae vitulum immolaret. Nautae quidam, quum adversa tempestate in alto iactarentur, voverunt, si eo portu, quem conspiciebant, potiti essent, ei deo, qui ibi esset, se vitulum immolaturos. Casu erat in eo portu fanum Dianae eius, cui vitulum immolari non licebat. Imprudentes legis, quum exissent, vitulum immolaverunt. Accusantur.“ Intentio est: „Vitulum immolastis ei deo, cui non licebat.“ Depulsio est in concessione posita. Ratio est: „Nescivi non licere.“ Infirmatio est: „Tamen, quoniam fecisti, quod non licebat, ex lege supplicio dignus es.“ Iudicatio est: „Quum id fecerit, quod non oportuerit, et id non oportere nescierit, sitne supplicio dignus?“

Casus autem inferetur in concessionem, quum demonstrabitur aliqua fortunae vis voluntati obstitisse, ut in hac: „Quum Lacedaemoniis lex esset, ut, hostias nisi ad sacrificium quoddam redemtor praebuisset, capitale esset; hostias is, qui redemerat, quum sacrificii dies instaret, in urbem ex agro coepit agere. Tum subito magnis commotis tempestatibus fluvius Eurotas is, qui propter Lacedaemonem fluit, ita magnus et vehemens factus

est,

est, ut eo traduci victimae nullo modo possent. Redemtor, suae voluntatis ostendendae causa, hostias constituit omnes in litore, ut, qui trans flumen essent, videre possent. Quum omnes studio eius subitam fluminis magnitudinem scirent fuisse impedimento, tamen quidam capitis arcessierunt." Intentio est: „Hostiae, quas debuisti, ad sacrificium praesto non fuerunt." Depulsio est concessio. Ratio: „Flumen enim subito accrevit, et ea re traduci non potuerunt." Infirmatio: „Tamen, quoniam, quod lex iubet, factum non est, supplicio dignus es." Iudicatio: „Quum in ea re contra legem redemtor fecerit, qua in re studio eius subita fluminis obstiterit magnitudo, supplicione dignus sit?"

Necessitudo autem infertur, quum vi quadam reus id, quod fecerit, fecisse defenditur, hoc modo: „Lex est apud Rhodios, ut, si qua rostrata in portu navis deprehensa sit, publicetur. Quum magna in alto tempestas esset, vis ventorum, invitis nautis, Rhodiorum in portum navim coegit. Quaestor navim populi vocat. Navis dominus negat publicari oportere." Intentio est: „Rostrata navis in portu deprehensa est." Depulsio est concessio. Ratio: „Vi et necessario sumus in portum coacti." Infirmatio: „Navim ex lege tamen populi esse oportet." Iudicatio: „Quum rostratam navim in portu deprehensam lex publicarit, quumque haec navis, invitis nautis, vi

tempestatis in portum coniecta sit; oporteatne eam publicari?“

32. Horum trium generum idcirco unum in locum contulimus exempla, quod similis in ea praeceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primum, si quid res ipsa dabit facultatis, coniecturam induci ab accusatore oportebit, ut id, quod voluntate factum negabitur, consulto factum, suspicione aliqua demonstretur; deinde inducere definitionem necessitudinis, aut casus, aut imprudentiae, et exempla ad eam definitionem adiungere, in quibus imprudentia fuisse videatur, aut casus, aut necessitudo, et ab his id, quod reus inferat, separare, quod levius, facilius, non ignorabile, non fortuitum, non necessarium fuerit; postea demonstrare, potuisse vitari; et hac ratione provideri potuisse, si hoc, aut illud fecisset; aut ni sic fecisset, praecaveri; et definitionibus ostendere, non hanc imprudentiam, aut casum, aut necessitudinem, sed inertiam, negligentiam, fatuitatem nominari oportere. Ac si qua necessitudo turpitudinem videbitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonstrare, quidvis perpeti, mori denique satius fuisse, quam eiusmodi necessitudini obtemperare. Atque tum ex his locis, de quibus in negotiali parte dictum est, iuris et aequitatis naturam oportebit quaerere, et quasi in absoluta iuridiciali, per se hoc ipsum ab rebus omnibus separatim consi-

derare. Atque hoc in loco, si facultas erit, exemplis uti eorum hominum oportebit, quibus in simili excusatione non sit ignotum; et contentione, magis illis ignoscendum fuisse; et ex deliberationis partibus, turpe aut inutile esse concedi eam rem, quae ab adversario commissa sit; permagnum esse et magno futurum detrimento, si ea res ab iis, qui potestatem habeant vidicandi, neglecta sit.

33. Defensor autem conversis omnibus his partibus poterit uti. Maxime autem in voluntate defendenda commorabitur, et in ea re adaugenda, quae voluntati fuerit impedimento; et se plus, quam fecerit, facere non potuisse; et in omnibus rebus voluntatem spectari oportere; et convinci non posse, quod non absit a culpa; et suo nomine communem hominum infirmitatem damnari. Deinde nihil indignius esse, quam eum, qui culpa careat, supplicio non carere.

Loci autem communes, accusatoris: unus in confessionem, alter, quanta potestas peccandi relinquatur, si semel institutum sit, ut non de facto, sed de facti causa quaeratur; defensoris: conquestio calamitatis eius, quae non culpa, sed vi maiore quadam acciderit, et de fortunae potestate, et hominum infirmitate, et uti suum animum, non eventum considerent. In quibus omnibus conquestionem suarum aerumnarum, et crudelitatis adversariorum indignationem inesse oportebit.

Ac neminem mirari conveniet, si aut in his, aut in aliis exemplis scripti quoque controversiam adiunctam videbit. Quo de genere post erit nobis separatim dicendum, propterea quod quaedam genera causarum, simpliciter et ex sua vi considerantur; quaedam autem sibi aliud quoque aliquod controversiae genus assumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile in unamquamque causam transferre, quod ex eo quoque genere conveniet; ut in his exemplis concessionis inest omnibus scripti controversia ea, quae ex scripto et sententia nominatur; sed quia de concessione loquebamur, in eam praecepta dedimus. Alio autem loco de scripto et sententia dicemus. Nunc ad alteram concessionis partem contendemus.

34. Deprecatio est, in qua non defensio facti, sed ignoscendi postulatio continetur. Hoc genus vix in iudicio probari potest, ideo quod concesso peccato, difficile est ab eo, qui peccatorum vindex esse debet, ut ignoscat, impetrare. Quare parte eius generis, quum causam non in eo constitueris, uti licebit. Ut si pro aliquo claro, aut forti viro, cuius in rempublicam multa sint beneficia, dixeris; possis, quum videaris non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modum: „Quod si, iudices, hic pro suis beneficiis, pro suo studio, quod in vos habuit semper, tali suo tempore, multorum suorum recte factorum causa, uni delicto ut ignosceretis postularet, tam dignum

vestra mansuetudine, quam virtute huius esset, iudices, a vobis hanc rem, hoc postulante, impetrari.“ Deinde augere beneficia licebit, et iudices per locum communem ad ignoscendi voluntatem deducere. Quare hoc genus, quamquam in iudiciis non versatur, nisi quadam ex parte: tamen quia et pars ipsa inducenda nonnunquam est, et in senatu, aut in consilio saepe omnino tractandum, in id quoque praecepta ponemus. Nam in senatu, et in consilio de Syphace diu deliberatum est; et de Q. Numitorio Pullo apud L. Opimium praetorem, et eius consilium diu dictum est. Et magis in hoc quidem ignoscendi, quam cognoscendi postulatio valuit. Nam semper animo bono se in populum Romanum fuisse non tam facile probabat, quum coniecturali constitutione uteretur, quam ut, propter posterius beneficium, sibi ignosceretur, quum deprecationis partes adiungeret.

35. Oportebit igitur eum, qui sibi ut ignoscatur, postulabit, commemorare, si qua sua poterit beneficia, et si poterit, ostendere, ea maiora esse, quam haec, quae deliquerit, ut plus ab eo boni quam mali profectum esse videatur; deinde maiorum suorum beneficia, si qua exstabunt, proferre; deinde ostendere, non odio, neque crudelitate fecisse, quod fecerit, sed aut stultitia, aut impulsu alicuius, aut aliqua honesta aut probabili causa; postea polliceri, et confirmare, se et hoc peccato doctum, et beneficio eorum, qui sibi ignoverint,

confirmatum, omni tempore a tali ratione abfuturum; deinde spem ostendere, aliquo se in loco, magno iis, qui sibi concesserint, usui futurum; postea, si facultas erit, se, aut consanguineum, aut iam a maioribus inprimis amicum esse demonstrabit; et amplitudinem suae voluntatis, et nobilitatem generis eorum, qui se salvum velint, et dignitatem ostendere, et cetera, quae personis ad honestatem et amplitudinem sunt attributa, cum conquestione, sine arrogantia, in se esse demonstrabit, ut honore potius aliquo, quam ullo supplicio dignus esse videatur: deinde ceteros proferre, quibus maiora delicta concessa sint. Ac multum proficiet, si se misericordem in potestate, et propensum ad ignoscendum fuisse ostendet. Atque ipsum illud peccatum erit extenuandum, ut quam minimum obfuisse videatur; et aut turpe, aut inutile demonstrandum, tali de homine supplicium sumere. Deinde locis communibus misericordiam captare oportebit ex iis praeceptis, quae in primo libro sunt exposita.

36. Adversarius autem malefacta augebit; nihil imprudenter, sed omnia ex crudelitate et malitia facta dicet; ipsum immisericordem, superbum fuisse; et, si poterit, ostendet, semper inimicum fuisse, et amicum fieri nullo modo posse. Si beneficia proferet; aut aliqua de causa facta, non propter benevolentiam demonstrabit; aut postea odium esse acre susceptum; aut illa omnia maleficiis esse de-

leta; aut leviora beneficia, quam maleficia; aut, quum beneficiis honos habitus sit, pro maleficio poenam sumi oportere. Deinde turpe esse, aut inutile, ignosci. Deinde, de quo, ut potestas esset, saepe optarint, in eum potestate non uti, summam esse stultitiam: et cogitare oportere, quem animum in eum, vel quale odium habuerint.

Locus autem communis erit, indignatio maleficii; et alter, eorum misereri oportere, qui propter fortunam, non, qui propter malitiam in miseriis sint.

Quoniam igitur in generali constitutione tamdiu propter eius partium multitudinem commoramur, ne forte varietate et dissimilitudine rerum diductus alicuius animus in quendam errorem deferatur; quid etiam nobis ex eo genere restet, et quare restet, admonendum videtur.

37. Iuridicialem causam esse dicebamus, in qua aequi et iniqui natura, et praemii aut poenae ratio quaereretur. Eas causas, in quibus de aequo et iniquo quaeritur, exposuimus. Restat nunc, ut de praemio et de poena explicemus. Sunt enim multae causae, quae ex praemii alicuius petitione constant. Nam et apud iudices de praemio saepe accusatorum quaeritur, et a senatu, aut a consilio aliquod praemium saepe petitur. Ac neminem conveniet arbitrari, nos, quum aliquod exemplum ponamus, quod in senatu agatur, ab iudiciali genere exemplorum recedere. Quidquid enim de homine

probando, aut improbando dicitur, quum ad eam dictionem sententiarum quoque ratio accommodetur, id non, etsi per sententiae dictionem agitur, deliberativum est: sed quia de homine statuitur, iudiciale est habendum. Omnino autem qui diligenter omnium causarum vim et naturam cognoverit, quum genere, tum etiam forma eas intelliget dissidere. Ceteris autem partibus aptas inter se omnes, et aliam in aliam implicatam videbit. Nunc de praemiis consideremus. „L. Licinius Crassus consul quosdam in citeriore Gallia, nullo illustri, neque certo duce, neque eo nomine, neque numero praeditos, ut digni essent, qui hostes populi Romani dicerentur, quod tamen excursionibus et latrociniis infestam provinciam redderent, consectatus est, et confecit; Romam redit; triumphum ab senatu postulat.“ Hic, ut et in deprecatione, nihil ad nos attinet, rationibus et infirmationibus rationum supponendis, ad iudicationem pervenire; propterea quod, nisi alia quoque incidet constitutio, aut pars constitutionis, simplex erit iudicatio, et in quaestione ipsa continebitur. In deprecatione, huiusmodi: „Oporteatne poena affici?“ In hac, huiusmodi: „Oporteatne praemium dari?“ Nunc ad praemii quaestionem appositos locos exponemus.

38. Ratio igitur praemii quatuor est in partes distributa; in beneficia, in hominem, in praemii genus, in facultates. B e n e f i c i a ex sua vi, ex

tempore, ex animo eius, qui fecit, ex casu considerantur. Ex sua vi quaerentur hoc modo: magna, an parva; facilia, an difficilia; singularia sint, an vulgaria; vera, an falsa quadam exornatione honestentur. Ex tempore autem: si tum, quum indigeremus; quum ceteri non possent, aut nollent opitulari; si tum, quum spes deseruisset. Ex animo: si non sui commodi causa, sed eo consilio fecit omnia, ut hoc conficere posset. Ex casu: si non fortuna, sed industria factum videbitur, aut si industriae fortuna obstitisse. In homine autem: quibus rationibus vixerit, quid sumtus in eam rem aut laboris insumserit; ecquid aliquando tale fecerit; num alieni laboris, aut deorum bonitatis praemium sibi postulet; num aliquando ipse talem ob causam praemio aliquem affici negarit oportere; aut num iam satis pro eo, quod fecerit, honos habitus sit; aut num necesse fuerit ei facere id, quod fecerit; aut num huiusmodi sit factum, ut, nisi fecisset, supplicio dignus esset, non, quia fecerit, praemio; aut num ante tempus praemium petat, et spem incertam certo venditet pretio; aut num, quo supplicium aliquod vitet, eo praemium postulet, uti de se praeiudicium factum esse videatur.

39. In praemii autem genere, quid, et quantum, et quamobrem postuletur, et quo, et quanto quaeque res praemio digna sit, considerabitur: deinde, apud maiores quibus hominibus,

et quibus de causis talis honos sit habitus, quaeretur; deinde, ne is honos nimium pervagetur. Atque hic eius, qui contra aliquem praemium postulantem dicet, locus erit communis: Praemia virtutis et officii sancta et casta esse oportere, neque ea aut cum improbis communicari, aut in mediocribus hominibus pervulgari; et alter: Minus homines virtutis cupidos fore, virtutis praemio pervulgato; quae enim rara, et ardua sint, ea ex praemiis pulcra et iucunda hominibus videri; et tertius: Si existant, qui apud maiores nostros ob egregiam virtutem tali honore dignati sunt, nonne de sua gloria, quum pari praemio tales homines affici videant, delibari putent? et eorum enumeratio, et cum eis, quos contra dicet, comparatio. Eius autem, qui praemium petet, facti sui amplificatio, et eorum, qui praemio affecti sunt, cum suis factis contentio. Deinde ceteros a virtutis studio repulsum iri, si ipse praemio non sit affectus. Facultates autem considerantur, quum aliquod pecuniarium praemium postulatur; in quo utrum copia sit agri, vectigalium, pecuniae, an penuria, consideratur. Loci communes: Facultates augere, non minuere oportere; et: impudentem esse, qui pro beneficio non gratiam, verum mercedem postulet; contra autem: de pecunia ratiocinari, sordidum esse, quum de gratia referenda deliberetur; et se non pretium pro facto, sed honorem pro beneficio postulare.

Ac de constitutionibus quidem satis dictum est; nunc de iis controversiis, quae in scripto versantur, dicendum videtur.

40. In scripto versatur controversia, quum ex scriptionis ratione aliquid dubii nascitur. Id fit ex ambiguo, ex scripto et sententia, ex contrariis legibus, ex ratiocinatione, ex definitione.

Ex ambiguo autem nascitur controversia, quum quid senserit scriptor, obscurum est, quod scriptum duas pluresve res significat, ad hunc modum: „Paterfamilias, quum filium heredem faceret, vasorum argenteorum pondo centum uxori suae sic legavit: HERES MEUS UXORI MEAE VASORUM ARGENTEORUM PONDO CENTUM, QUAE VOLET, DATO. Post mortem eius vasa pretiosa, et magnifice caelata petit a filio mater. Ille se, quae ipse velit, debere dicit.“

Primum, si fieri poterit, demonstrandum est, non esse ambigue scriptum; propterea quod omnes in consuetudine sermonis sic uti soleant eo verbo uno pluribusve in eam sententiam, in quam is, qui dicet, accipiendum esse demonstrabit. Deinde ex superiore et ex inferiore scriptura docendum, id, quod quaeratur, fieri perspicuum. Quare si ipsa separatim ex se verba considerentur, omnia, aut pleraque, ambigua visum iri; quae autem ex omni considerata scriptura perspicua fiant, haec ambigua non oportere existimari. Deinde, qua in sententia scriptor fuerit, ex ceteris eius scriptis, ex

factis, dictis, animo, atque vita eius sumi oportebit, et eam ipsam scripturam, in qua inerit illud ambiguum, de quo quaeritur, totam omnibus ex partibus pertentare, si quid aut ad id appositum sit, quod nos interpretemur, aut ei, quod adversarius intelligat, adversetur. Nam facile, quid verisimile sit eum voluisse, qui scripsit, ex omni scriptura, et ex persona scriptoris, atque iis rebus, quae personis attributae sunt, considerabitur. Deinde erit demonstrandum, si quid ex ipsa re dabitur facultatis, id, quod adversarius intelligat, multo minus commode fieri posse, quam id, quod nos accipiamus, quod illius rei neque administratio, neque exitus ullus exstet; nos quod dicamus facile et commode transigi posse. Ut in hac lege, (nihil enim prohibet fictam exempli loco ponere, quo facilius res intelligatur): MERETRIX CORONAM AUREAM NE HABETO; SI HABUERIT, PUBLICA ESTO; contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, possit dici, neque administrationem esse ullam publicae meretricis, neque exitum legis in meretrice publicanda. At in auro publicando et administrationem et exitum facilem esse, et incommodi nihil inesse.

41. Ac diligenter illud quoque attendere oportebit, num, illo probato, quod adversarius intelligat, utilior res, aut honestior, aut magis necessaria, a scriptore neglecta videatur. Id fiet, si id, quod nos dicemus, honestum, aut utile, aut neces-

sarium demonstrabimus: et, si id, quod ab adversariis dicetur, minime eiusmodi dicemus esse. Deinde si in lege erit ex ambiguo controversia, dare operam oportebit, ut de eo, quod adversarius intelligat, alia in lege cautum esse doceatur. Permultum autem proficiet, illud demonstrare, quemadmodum scripsisset, si id, quod adversarius accipiat, fieri, aut intelligi voluisset; ut in hac causa, in qua de vasis argenteis quaeritur, possit mulier dicere, nihil attinuisse ascribi, QUAE VOLET, si heredis voluntati permitteret. Eo enim non ascripto, nihil inesse dubitationis, quin heres, quae ipse vellet, daret. Amentiam igitur fuisse, quum heredi vellet cavere, id ascribere, quo non ascripto, nihilominus heredi caveretur. Quare hoc genere magnopere talibus in causis uti oportebit: si hoc modo scripsisset, isto verbo usus non esset, non isto loco verbum istud collocasset. Nam ex his sententia scriptoris maxime perspicitur. Deinde quo tempore scriptum sit, quaerendum est, ut, quid eum voluisse in eiusmodi tempore verisimile sit, intelligatur. Post ex deliberationis partibus: quid utilius, et quid honestius, et illi ad scribendum, et his ad comprobandum sit, demonstrandum: et ex his, si quid amplificationis dabitur, communibus utrosque locis uti oportebit.

42. Ex scripto et sententia controversia consistit: quum alter verbis ipsis, quae scripta sunt,

utitur; alter ad id, quod scriptorem sensisse dicit, omnem adiungit dictionem.

Scriptoris autem sententia ab eo, qui sententia se defendet, tum semper ad idem spectare, et idem velle demonstrabitur: tum aut ex facto, aut ex eventu aliquo ad tempus id, quod instituit, accommodabitur.

Semper ad idem spectare, hoc modo: „Paterfamilias quum liberorum nihil haberet, uxorem autem haberet, in testamento ita scripsit: SI MIHI FILIUS GENITUS UNUS, PLURESVE, IS MIHI HERES ESTO. Deinde quae assolent. Postea: SI FILIUS ANTE MORITUR, QUAM IN TUTELAM SUAM VENERIT, TU MIHI, dicebat, SECUNDUS HERES ESTO. Filius non est natus. Ambigunt agnati cum eo, qui est heres, si filius ante, quam in suam tutelam veniret, mortuus sit.“ In hoc genere non potest hoc dici, ad tempus, aut ad eventum aliquem sententiam scriptoris oportere accommodari; propterea, quod ea sola demonstratur, qua fretus ille, qui contra scriptum dicit, suam esse hereditatem defendit.

Alterum autem genus est eorum qui sententiam inducunt, in quo non simplex voluntas scriptoris ostenditur, quae in omne tempus, et in omne factum idem valeat; sed ex q u o d a m f a c t o, aut e v e n t u a d t e m p u s interpretanda dicitur. Ea partibus iuridicialis assumtivae maxime sustinetur. Nam tum inducitur c o m p a r a t i o, ut in eo, qui

quum lex aperiri portas noctu vetaret, aperuit quodam in bello, et auxilia quaedam in oppidum recepit, ne ab hostibus opprimerentur, si foris essent, quod prope muros hostes castra haberent; tum relatio criminis, ut in eo milite, qui, quum communis lex hominem occidere vetaret, tribunum suum, qui vim sibi afferre conaretur, occidit; tum remotio criminis, ut in eo, qui, quum lex, quibus diebus in legationem proficisceretur, praestitueret, quia sumtum quaestor non dedit, profectus non est: tum concessio per purgationem, et per imprudentiam, ut in vituli immolatione: et per vim, ut in navi rostrata: et per casum, ut in Eurotae fluminis magnitudine. Quare aut ita sententia inducetur, ut unum quiddam voluisse scriptor demonstretur: aut sic, ut in eiusmodi re et tempore hoc voluisse doceatur.

43. Ergo is, qui scriptum defendet, his locis plerumque omnibus, maiorem autem partem semper poterit uti. Primum scriptoris collaudatione, et loco communi, nihil eos, qui iudicent, nisi id, quod scriptum sit, spectare oportere; et hoc eo magis, si legitimum scriptum proferetur, id est, aut lex ipsa, aut ex lege aliquid. Postea quod vehementissimum est, facti, aut intentionis adversariorum cum ipso scripto contentione, quid scriptum sit, quid factum, quid iuratus iudex; quem locum multis modis variare oportebit, tum ipsum

secum admirantem, quidnam contra dici possit; tum ad iudicis officium revertentem, et ab eo quaerentem, quid praeterea audire, aut quid exspectare debeat; tum ipsum adversarium quasi in intentionis locum producendo, hoc est, interrogando, utrum scriptum neget esse eo modo, an ab se contra factum esse, aut contra contendi neget: utrum negare ausus sit, se dicere desiturum; si neutrum neget, et contra tamen dicat: nihil esse, quod hominem impudentiorem quisquam se visurum arbitretur. In hoc ita commorari conveniet, quasi nihil praeterea dicendum sit, et quasi contra dici nihil possit, saepe id, quod scriptum est, recitando, saepe cum scripto factum adversarii confligendo, atque interdum acriter ad iudicem ipsum revertendo. Quo in loco iudici demonstrandum est, quid iuratus sit, quid sequi debeat; duabus de causis iudicem dubitare oportere, si aut scriptum sit obscure, aut neget aliquid adversarius; quum et scriptum aperte sit, et adversarius omnia confiteatur, tum iudicem legi parere, non interpretari legem oportere.

44. Hoc loco confirmato, tum diluere ea, quae contra dici poterunt, oportebit. Contra autem dicetur, si aut prorsus aliud sensisse scriptor, et scripsisse aliud demonstrabitur; ut in illa de testamento, quam posuimus, controversia; aut causa assumtiva inferetur, quamobrem scripto non potuerit, aut non oportuerit obtemperari.

Si

Si aliud sensisse scriptor, aliud scripsisse dicetur, is, qui scripto utetur, hoc dicet, non oportere de eius voluntate nos argumentari, qui, ne id facere possemus, indicium nobis reliquerit suae voluntatis; multa incommoda consequi, si instituatur, ut a scripto recedatur. Nam et eos, qui aliquid scribant, non existimaturos, id, quod scripserint, ratum futurum; et eos, qui iudicent, certum, quod sequantur, nihil habituros, si semel a scripto recedere consueverint. Quod si voluntas scriptoris conservanda sit, se, non adversarios, a voluntate eius stare. Nam multo propius accedere ad scriptoris voluntatem eum, qui ex ipsius eam literis interpretetur, quam illum, qui sententiam scriptoris non ex ipsius scripto spectet, quod ille suae voluntatis quasi imaginem reliquerit, sed domesticis suspicionibus perscrutetur.

45. Sin causam afferet is, qui a sententia stabit, primum erit contra dicendum: quam absurdum sit, non negare contra legem fecisse, sed quare fecerit, causam aliquam invenire; deinde conversa esse omnia; ante solitos esse accusatores iudicibus persuadere, affinem esse alicuius culpae eum, qui accusaretur; causam proferre, quae eum ad peccandum impulisset; nunc ipsum reum causam inferre, quare deliquerit. Deinde hanc inducere partitionem, cuius in singulas partes multae convenient argumentationes: primum, nulla in lege ullam causam contra scriptum accipi convenire; deinde, si

in ceteris legibus conveniat, hanc esse huiusmodi legem, ut in ea non oporteat; postremo, si in hac quoque lege oporteat, hanc quidem causam accipi minime oportere.

Prima pars his fere locis confirmabitur: scriptori neque ingenium, neque operam, neque ullam facultatem defuisse, quo minus aperte posset perscribere id, quod cogitaret; non fuisse ei grave, nec difficile, eam causam excipere, quam adversarii proferant, si quidquam excipiendum putasset; consuesse eos, qui leges scribant, exceptionibus uti. Deinde oportet recitare leges cum exceptionibus scriptas, et maxime videre, si qua in ea ipsa lege, qua de agitur, sit exceptio aliquo in capite, aut apud eundem legis scriptorem, quo magis eum probetur fuisse excepturum, si quid excipiendum putaret; et ostendere, causam accipere, nihil aliud esse, nisi legem tollere; ideo quod, quum semel causa consideretur, nihil attineat eam ex lege considerare, quippe quae in lege scripta non sit. Quod si sit institutum; omnibus causam dari et potestatem peccandi, quum intellexerint, vos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit, non ex lege, in quam iurati sitis, rem iudicare; deinde et ipsis iudicibus iudicandi, et ceteris civibus vivendi rationes perturbatum iri, si semel a legibus recessum sit; nam et iudices neque quid sequantur, habituros, si ab eo, quod scriptum sit, recedant, neque, quo pacto in aliis improbare possint, quod contra

legem iudicarint; et ceteros cives, quid agant, ignoraturos, si ex suo quisque consilio, et ex ea ratione, quae in mentem, aut in libidinem venerit, non ex communi praescripto civitatis unamquamque rem administrarit. Postea quaerere ab iudicibus ipsis, quare in alienis detineantur negotiis; cur reipublicae munere impediantur, quo secius suis rebus et commodis servire possint; cur in certa verba iurent; cur certo tempore conveniant, certo discedant, nihil quisquam afferat causae, quo minus frequenter operam reipublicae det, nisi quae causa in lege excepta sit; an se legibus obstrictos in tantis molestiis esse aequum censeant, adversarios nostros leges negligere concedant. Deinde item quaerere ab iudicibus, si eius causae, propter quam se reus contra legem fecisse dicat, exceptionem ipse in lege ascribat, passurine sint; postea hoc, quod faciat, indignius et impudentius esse, quam si ascribat; age porro, si ipsi velint iudices ascribere, passurusne sit populus? atque hoc esse indignius, quam rem verbo et literis mutare non possint, eam re ipsa, et iudicio maxime, commutare; deinde indignum esse de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari, quum populo cognoscendi, et probandi, aut improbandi potestas nulla fiat; hoc ipsis iudicibus invidiosissimum futurum; non hunc locum esse, neque hoc tempus legum corrigendarum; apud populum hoc, et per populum agi convenire;

quod si nunc id agant, velle se scire, qui lator sit, qui sint accepturi; se captiones ostendere et dissuadere velle; quod si haec quum summe inutilia, tum multo turpissima sint; legem, cuiuscemodi sit, in praesentia conservari ab iudicibus, post, si displiceat, a populo corrigi convenire. Deinde, si scriptum non exstaret, magnopere quaereremus; neque isti, ne si extra periculum quidem esset, crederemus. Nunc quum scriptum sit, amentiam esse, eius qui peccarit potius, quam legis ipsius verba cognoscere. His et huiusmodi rationibus ostenditur, causam extra scriptum accipi non oportere.

46. Secunda pars est, in qua est ostendendum, si in ceteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonstrabitur, si lex aut ad res maximas, utilissimas, honestissimas, religiosissimas videbitur pertinere; aut inutile, aut turpe, aut nefas esse tali in re non diligentissime legi obtemperare; aut ita lex diligenter perscripta ostendetur, ita cautum unaquaque de re, ita quod oportuerit, exceptum, ut minime conveniat quidquam in tam diligenti scriptura praeteritum arbitrari.

Tertius locus est ei, qui pro scripto dicet, maxime necessarius, per quem ostendat oportet, si conveniat causam contra scriptum accipi, eam tamen minime oportere, quae ab adversariis afferatur. Qui locus idcirco est huic necessarius, quod semper is, qui contra scriptum dicit, aequitatis

aliquid afferat oportet. Nam summa impudentia sit, eum, qui contra quam quod scriptum sit, aliquid probare velit, non aequitatis praesidio id facere conari. Si quid igitur ex hac ipsa accusator deroget, omnibus partibus iustius et probabilius accusare videatur. Nam superior oratio huc omnis faciebat, uti iudices, etiamsi nollent, necesse esset; haec autem, etiamsi necesse non esset, ut vellent contra iudicare. Id autem fiet, si, quibus ex locis culpa demonstrabitur inesse in eo, qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut concessionis partibus se defendit, (de quibus ante, ut potuimus, diligenter perscripsimus) de his locis, quae res postulabit, ad causam adversariorum improbandam transferemus; aut causae et rationes afferentur, quare, et quo consilio ita sit in lege, aut in testamento scriptum, ut sententia quoque, et voluntate scriptoris, non ipsa solum scriptura causa confirmata esse videatur; aut aliis quoque constitutionibus factum coarguetur.

47. Contra scriptum autem qui dicet, primum eum inducet locum, per quem aequitas causae demonstretur: aut ostendet, quo animo, quo consilio, qua de causa fecerit: et, quamcunque causam assumet, assumtionis partibus se defendet, de quibus ante dictum est. Atque hoc in loco quum diutius commoratus sui facti rationem et aequitatem causae exornaverit, tum ex his locis

fere contra adversarios dicet oportere causas accipi. Demonstrabit, nullam esse legem, quae aliquam rem inutilem, aut iniquam fieri velit; omnia supplicia, quae a legibus proficiscantur, culpae ac malitiae vindicandae causa constituta esse; scriptōrem ipsum, si existat, factum hoc probaturum; et idem ipsum, si ei talis res accidisset, facturum fuisse; et ea re legis scriptorem certo ex ordine iudices, certa aetate praeditos constituisse, ut essent, non qui scriptum suum recitarent, quod quivis puer facere posset, sed qui cogitationem assequi possent, et voluntatem interpretari; deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus, et barbaris iudicibus committeret, omnia summa diligentia perscripturum fuisse; nunc vero, quod intelligeret, quales viri res iudicaturi essent, idcirco eum, quae perspicua videret esse, non ascripsisse; „neque enim vos scripti sui recitatores, sed voluntatis interpretes fore putavit." Postea quaeret ab adversariis: „quid si hoc fecissem? quid si hoc accidisset? eorum aliquid, in quibus aut causa sit honestissima, aut necessitudo certissima; tumne accusaretis? atqui hoc lex nusquam excepit;" non ergo omnia scriptis, sed quaedam, quae perspicua sint, tacitis exceptionibus caveri; deinde nullam rem neque legibus, neque scriptura ulla, denique ne sermone quidem quotidiano atque imperiis domesticis recte posse administrari, si unusquisque velit verba spectare, et non ad voluntatem eius,

qui ea verba habuerit, accedere. Deinde ex utilitatis et honestatis partibus ostendet, quam inutile, aut quam turpe sit id, quod adversarii dicant fieri oportuisse, aut oportere; et id, quod nos fecerimus, aut postulemus, quam utile, aut quam honestum sit; deinde leges nobis caras esse non propter literas, quae tenues et obscurae notae sint voluntatis, sed propter earum rerum, quibus de rebus scriptum est, utilitatem, et eorum, qui scripserunt, sapientiam et diligentiam. Postea, quid sit lex, describet, ut ea videatur in sententiis, non in verbis consistere; et iudex is videatur legi obtemperare, qui sententiam eius, non qui scripturam sequatur. Deinde, quam indignum sit, eodem affici supplicio eum, qui propter aliquod scelus et audaciam contra legem fecerit, et eum, qui honesta, aut necessaria de causa, non ab sententia, sed ab literis legis recesserit; atque his, et huiusmodi rationibus, et accipi causam, et in hac lege accipi, et eam causam, quam ipse afferat, oportere accipi demonstrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, qui a scripto diceret, hoc fore utilissimum, si quid de aequitate ea, quae cum adversario staret, derogasset; sic huic, qui contra scriptum dicet, plurimum proderit, ex ipsa scriptura aliquid ad suam causam convertere, aut ambigue aliquid scriptum ostendere, deinde ex illo ambiguo eam partem, quae sibi prosit, defendere, aut verbi definitionem inducere, et illius verbi vim,

quo urgeri videatur, ad suae causae commodum traducere, aut ex scripto non scriptum aliquod inducere per ratiocinationem, de qua post dicemus. Quacunque autem ratione, quamvis leviter probabili, scripto ipso se defenderit, etiam quum aequitate causa abundabit, necessario multum proficiet, ideo quod, si id, quo nititur adversariorum causa, subduxerit, omnem eius vim et acrimoniam lenierit ac diluerit.

48. Loci autem communes ceteri ex assumtionis partibus in utramque partem convenient. Praeterea eius, qui a scripto dicet: leges ex se, non ex eius, qui contra commiserit, utilitate spectari oportere, et legibus antiquius haberi nihil oportere; contra scriptum: leges in consilio scriptoris, et utilitate communi, non in verbis consistere; quam indignum sit, aequitatem literis urgeri, quae voluntate eius, qui scripserit, defendatur.

49. Ex contrariis autem legibus controversia nascitur, quum inter se duae videntur leges, aut plures discrepare, hoc modo: „Lex est: QUI TYRANNUM OCCIDERIT, OLYMPIONICARUM PRAEMIUM CAPITO, ET QUAM VOLET SIBI REM A MAGISTRATU DEPOSCITO, ET MAGISTRATUS EI CONCEDITO. Et altera lex: TYRANNO OCCISO, QUINQUE EIUS PROXIMOS COGNATIONE, MAGISTRATUS NECATO. Alexandrum, qui apud Pheraeos in Thessalia tyrannidem occuparat, uxor sua, cui Thebe nomen fuit,

noctu, quum simul cubaret, occidit. Haec filium suum, quem ex tyranno habebat, sibi in praemii loco deposcit. Sunt, qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio est."

In hoc genere utramque in partem iidem loci, atque eadem praecepta convenient, ideo quod uterque suam legem confirmare, contrariam infirmare debebit. Primum igitur leges oportet contendere, considerando, utra lex ad maiores, hoc est, ad utiliores, ad honestiores ac magis necessarias res pertineat: ex quo conficitur, ut, si leges duae, aut si plures, aut, quotquot erunt, conservari non possint, quia discrepent inter se, ea maxime conservanda putetur, quae ad maximas res pertinere videatur; deinde, utra lex posterius lata sit: nam postrema quaeque gravissima est; deinde, utra lex iubeat aliquid, utra permittat: nam id, quod imperatur, necessarium, illud, quod permittitur, voluntarium est; deinde, in utra lege, si non obtemperatum sit, poena, aut in utra maior poena statuatur: nam maxime conservanda est ea, quae diligentissime sancta est; deinde, utra lex iubeat, utra vetet: nam saepe ea, quae vetat, quasi exceptione quadam corrigere videtur illam, quae iubet; deinde, utra lex de genere omni, utra de parte quadam; utra communiter in plures, utra in aliquam certam rem scripta videatur: nam quae in partem aliquam, et quae in certam quandam rem scripta est, propius ad causam accedere videtur, et ad iudicium magis

pertinere; deinde, utra ex lege statim fieri necesse sit, utra habeat aliquamm oram et sustentationem: nam id, quod statim faciendum sit, perfici prius oportet. Deinde operam dare, ut sua lex ipso scripto videatur niti; contraria autem aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per definitionem induci; quo sanctius et firmius id videatur esse, quod apertius scriptum sit. Deinde suae legis ad scriptum ipsam sententiam quoque adiungere, contrariam legem item ad aliam sententiam traducere, ut, si fieri poterit, ne discrepare quidem videantur inter se. Postremo facere, si causa facultatem dabit, ut nostra ratione utraque lex conservari videatur; adversariorum ratione altera sit necessario negligenda.

Locos autem communes, et quos ipsa causa det, videre oportebit, et ex utilitatis et honestatis amplissimis partibus sumere, demonstrantem per amplificationem, ad utram potius legem accedere oporteat.

50. Ex ratiocinatione nascitur controversia, quum ex eo, quod uspiam est, ad id, quod nusquam scriptum est, pervenitur hoc pacto: „Lex est: SI FURIOSUS EST, AGNATORUM GENTILIUMQUE IN EO PECUNIAQUE EIUS POTESTAS ESTO. Et lex: PATERFAMILIAS UTI SUPER FAMILIA PECUNIAQUE SUA LEGAVERIT, ITA IUS ESTO. Et lex: SI PATERFAMILIAS INTESTATO MORITUR, FAMILIA PECUNIAQUE EIUS AGNATORUM GENTILIUMQUE ESTO.

Quidam iudicatus est parentem occidisse. Ei statim, quod effugiendi potestas non fuit, ligneae soleae in pedes inductae sunt; os autem obvolutum est folliculo et praeligatum; deinde est in carcerem deductus, ut ibi esset tantisper, dum culeus, in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidam eius familiares in carcerem tabulas afferunt, et testes adducunt; heredes, quos ipse iubet, scribunt; tabulae obsignantur. De illo post supplicium sumitur. Inter eos, qui heredes in tabulis scripti sunt, et inter agnatos, de hereditate controversia est. "

Hic certa lex, quae testamenti faciendi iis, qui in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur. Ex ceteris legibus, et quae hunc ipsum supplicio huiusmodi afficiunt, et quae ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem veniendum est ad eiusmodi rationem, ut quaeratur, habueritne testamenti faciendi potestatem.

Locos autem communes hoc in genere argumentandi, hos, et huiusmodi quosdam esse arbitramur: primum, eius scripti, quod proferas, laudationem et confirmationem; deinde eius rei, qua de quaeratur, cum eo, de quo constat, collationem eiusmodi, ut id, de quo quaeritur, rei, de qua constet, simile esse videatur; postea admirationem, qui fieri possit, ut, qui hoc aequum esse concedat, illud neget, quod aut aequius, aut eodem sit in genere; deinde idcirco hac de re nihil esse scriptum,

quod, quum de illa esset scriptum, de hac is, qui scribebat, neminem dubitaturum arbitratus sit; postea multis in legibus multa esse praeterita, quae idcirco praeterita nemo arbitretur, quod ex ceteris, de quibus scriptum sit, intelligi possint. Deinde aequitas rei demonstranda est, ut in iuridiciali absoluta.

Contra autem qui dicet, similitudinem infirmare debebit; quod faciet, si demonstrabit, illud, quod conferatur, ab eo, cui conferatur, diversum esse genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione; si, quo in numero illud, quod per similitudinem affertur, et quo in loco illud, cuius causa affertur, haberi conveniat, ostendetur; deinde, quid res cum re differat, demonstrabitur, ut non idem videatur de utraque existimari oportere. Ac, si ipse quoque poterit ratiocinationibus uti, iisdem, quibus ante dictum est, utetur; si non poterit, negabit oportere quidquam, nisi quod scriptum sit, considerare; periclitari omnia iura, si similitudines accipiantur; multas de similibus rebus, in unamquamque rem tamen singulas esse leges: omnia posse inter se vel similia, vel dissimilia demonstrari.

Loci communes a ratiocinatione: oportere coniectura ex eo, quod scriptum sit, ad id, quod non sit scriptum, pervenire; et neminem posse omnes res per scripturam amplecti, sed eum commodissime scribere, qui curet, ut quaedam ex qui-

busdam intelligantur; contra ratiocinationem, huiuscemodi: coniecturam divinationem esse, et stulti scriptoris esse, non posse omnibus de rebus cavere, quibus velit.

51. Definitio est, quum in scripto verbum aliquod est positum, cuius de vi quaeritur, hoc modo: „Lex: QUI IN ADVERSA TEMPESTATE NAVIM RELIQUERINT, OMNIA AMITTUNTO: EORUM NAVIS ET ONERA SUNTO, QUI IN NAVI REMANSERINT. Duo quidam, quum iam in alto navigarent, et quum eorum alterius navis, alterius onus esset, naufragum quendam natantem, et manus ad se tendentem animadverterunt; misericordia commoti, navim ad eum applicarunt; hominem ad se sustulerunt. Post aliquanto ipsos quoque tempestas vehementius iactare coepit, usque adeo, ut dominus navis, quum idem gubernator esset, in scapham confugeret, et inde funiculo, qui a puppi religatus scapham annexam trahebat, navim, quoad posset, moderaretur; ille autem, cuius merces erant, in gladium ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum accessit, et navi, quoad potuit, est opitulatus. Sedatis autem fluctibus, et tempestate iam commutata, navis in portum pervehitur. Ille autem, qui in gladium incubuerat, leviter saucius facile est ex vulnere recreatus. Navim cum onere horum trium suam quisque esse dicit.“

Hic omnes scripto ad causam accedunt, et ex nominis vi nascitur controversia. Nam et relinquere

navem, et remanere in navi, denique navis ipsa, quid sit, definitionibus quaeritur. Iisdem autem ex locis omnibus, quibus definitiva constitutio, tractabitur.

52. Nunc, expositis iis argumentationibus, quae in iudiciale causarum genus accommodantur, deinceps in deliberativum genus et demonstrativum, argumentandi locos et praecepta dabimus, non quo non in aliqua constitutione omnis semper causa versetur; sed quia proprii tamen harum causarum quidam loci sunt, non a constitutione separati, sed ad fines horum generum accommodati. Nam placet, in iudiciali genere finem esse aequitatem, hoc est, partem quandam honestatis. In deliberativo autem Aristoteli placet utilitatem; nobis et honestatem, et utilitatem; in demonstrativo, honestatem. Quare in hoc quoque genere causae quaedam argumentationes communiter, ac similiter tractabuntur: quaedam separatius ad finem, quo referri omnem orationem oportet, adiungentur. Atque uniuscuiusque constitutionis exemplum supponere non gravaremur, nisi illud videremus, quemadmodum res obscurae dicendo fierent apertiores, sic res apertas, obscuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis praecepta pergamus.

53. Rerum expetendarum tria genera sunt; par autem numerus vitandarum ex contraria parte. Nam est quiddam, quod sua vi nos allicit ad sese, non emolumento captans aliquo, sed trahens sua digni-

tate; quod genus virtus, scientia, veritas est. Aliud autem non propter suam vim et naturam, sed propter fructum, atque utilitatem, expetendum; quod genus pecunia est. Est porro quiddam ex horum partibus iunctum, quod et sua vi, et dignitate nos illectos ducit, et prae se quandam gerit utilitatem, quo magis expetatur, ut amicitia, bona existimatio. Atque ex his horum contraria facile, tacentibus nobis, intelligentur. Sed ut expeditius ratio tradatur, ea, quae posuimus, brevi nominabuntur. Nam in primo genere quae sunt, honesta appellabuntur. Quae autem in secundo, utilia. Haec autem tertia, quia partes honestatis et utilitatis continent, omnino iuncta esse ex duplici genere intelligentur; sed quia maior vis est honestatis, in meliorem partem vocabuli conferantur, et honesta nominentur. Ex his illud conficitur, ut appetendarum rerum partes sint, honestas et utilitas; vitandarum, turpitudo et inutilitas. His igitur duabus rebus duae res grandes sunt attributae, necessitudo et affectio; quarum altera ex vi, altera ex re et personis consideratur. De utraque post apertius perscribemus. Nunc honestatis rationes primum explicemus.

54. Quod aut totum, aut aliqua ex parte propter se petitur, honestum nominabimus. Quare quum eius duae partes sint, quarum altera simplex, altera iuncta sit, simplicem prius consideremus. Est igitur in eo genere omnes res una vi atque uno nomine

amplexa virtus. Nam virtus est animi habitus, naturae modo, rationi consentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus cognitis, tota vis erit simplicis honestatis considerata. Habet igitur partes quatuor: prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia est rerum bonarum, et malarum, neutrarumque scientia. Partes eius, memoria, intelligentia, providentia. Memoria est, per quam animus repetit illa, quae fuerunt. Intelligentia est, per quam ea perspicit, quae sunt. Providentia est, per quam futurum aliquid videt ante quam factum sit. Iustitia est habitus animi, communi utilitate conservata, suam cuique tribuens dignitatem. Eius initium est ab natura profectum; deinde quaedam in consuetudinem ex utilitatis ratione venerunt; postea res ab natura profectas, et ab consuetudine probatas, legum metus et religio sanxit. Natura ius est, quod non opinio genuit, sed quaedam innata vis insevit, ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, observantiam, veritatem. Religio est, quae superioris cuiusdam naturae (quam divinam vocant) curam caerimoniamque affert; pietas, per quam sanguine coniunctis, patriaeque benevolis officium et diligens tribuitur cultus; gratia, in qua amicitiarum et officiorum alterius memoria et remunerandi voluntas continetur; vindicatio, per quam vis et iniuria, et omnino omne, quod obfuturum est, defendendo, aut ulciscendo propulsatur;

satur; observantia, per quam homines aliqua dignitate antecedentes, cultu quodam et honore dignantur; veritas, per quam immutata ea, quae sunt, aut fuerunt, aut futura sunt, dicuntur. Consuetudine ius est, quod aut leviter a natura tractum aluit, et maius fecit usus, ut religionem; aut quod in morem vetustas vulgi approbatione perduxit; quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos convenit; par, quod in omnes aequabile est; iudicatum, de quo alicuius, aut aliquorum iam sententiis constitutum est. Lege ius est, quod in eo scripto, quod populo expositum est, ut observet, continetur. Fortitudo est considerata periculorum susceptio, et laborum perpessio. Eius partes, magnificentia, fidentia, patientia, perseverantia. Magnificentia est rerum magnarum, et excelsarum cum animi ampla quadam et splendida propositione agitatio, atque administratio; fidentia est, per quam magnis et honestis in rebus multum ipse animus in se fiduciae certa cum spe collocavit; patientia est honestatis, aut utilitatis causa, rerum arduarum, ac difficilium voluntaria, ac diuturna perpessio; perseverantia est in ratione bene considerata stabilis et perpetua permansio. Temperantia est rationis in libidinem, atque in alios non rectos impetus animi, firma et moderata dominatio. Eius partes sunt continentia, clementia, modestia. Conti-

nentia est, per quam cupiditas consilii gubernatione regitur; clementia, per quam animi, temere in odium alicuius concitati, invectio comitate retinetur; modestia, per quam pudor honestus caram et stabilem comparat auctoritatem. Atque haec omnia propter se solum, ut nihil adiungatur emolumenti, petenda sunt. Quod ut demonstretur, neque ad hoc nostrum institutum pertinet, et a brevitate praecipiendi remotum est. Propter se autem vitanda sunt, non ea modo, quae his contraria sunt, ut fortitudini ignavia, et iustitiae iniustitia: verum etiam illa, quae propinqua videntur et finitima esse, absunt autem longissime; quod genus: fidentiae contrarium est diffidentia, et ea re vitium est; audacia non contrarium, sed appositum est ac propinquum, et tamen vitium est. Sic unicuique virtuti finitimum vitium reperietur, aut certo iam nomine appellatum; ut audacia, quae fidentiae, pertinacia, quae perseverantiae finitima est, superstitio, quae religioni propinqua est; aut sine ullo certo nomine. Quae omnia item, uti contraria rerum bonarum, in rebus vitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honestatis, quod omni ex parte propter se petitur, satis dictum est.

55. Nunc de eo, in quo utilitas quoque adiungitur, quod tamen honestum vocamus, dicendum videtur. Sunt igitur multa, quae nos quum dignitate, tum fructu quoque suo ducunt; quo in

genere est gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria est frequens de aliquo fama cum laude; dignitas, alicuius honesta, et cultu, et honore, et verecundia digna auctoritas; amplitudo, potentiae, aut maiestatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia; amicitia, voluntas erga aliquem rerum bonarum, illius ipsius causa, quem diligit, cum eius pari voluntate. Hic, quia de civilibus causis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoque causa petenda videatur; ne forte, qui nos de omni amicitia dicere existiment, reprehendere incipiant. Quamquam sunt, qui propter utilitatem modo petendam putent amicitiam; sunt, qui propter se solum; sunt, qui propter se, et utilitatem. Quorum quid verissime constituatur, alius locus erit considerandi. Nunc hoc sic ad usum oratorium relinquatur, utramque propter rem amicitiam esse expetendam. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim sunt religionibus iunctae, partim non sunt, et quia partim veteres sunt, partim novae, partim ab illorum, partim ab nostro beneficio profectae, partim utiliores, partim minus utiles; ex causarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officiis, ex religionibus, ex vetustatibus habebitur.

56. Utilitas autem aut in corpore posita est, aut in extraneis rebus: quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum revertitur, ut in republica quaedam sunt, quae (ut sic dicam)

ad corpus pertinent civitatis, ut agri, portus, pecunia, classes, nautae, milites, socii; quibus rebus incolumitatem ac libertatem retinent civitates; alia vero, quae iam quiddam magis amplum, et minus necessarium conficiunt, ut urbis egregia exornatio atque amplitudo, ut quaedam excellens pecuniae magnitudo, amicitiarum ac societatum multitudo. Quibus rebus non illud solum conficitur, ut salvae et incolumes, verum etiam, ut amplae atque potentes sint civitates. Quare utilitatis duae partes videntur esse, incolumitas et potentia. Incolumitas est salutis tuta atque integra conservatio; potentia est ad sua conservanda, et alterius obtinenda, idonearum rerum facultas. Atque in iis omnibus, quae ante dicta sunt, quid difficulter fieri et quid facile fieri possit, oportet considerare. Facile fieri id dicimus, quod sine magno, aut sine ullo labore, sumtu, molestia, quam brevissimo tempore confici potest. Difficile autem fieri, quod quamquam laboris, sumtus, molestiae, longinquitatis indiget, atque aut omnes, aut plurimas, aut maximas causas habet difficultatis; tamen, his susceptis difficultatibus, compleri, atque ad exitum perduci potest.

57. Quoniam ergo de honestate, et de utilitate diximus, nunc restat, ut de iis rebus, quas his attributas esse dicebamus, necessitudine et affectione, perscribamus. Puto igitur esse hanc necessitudinem, cui nulla vi resisti potest; quae

neque mutari, neque leniri potest. Atque, ut apertius hoc sit, exemplis licet vim rei, qualis et quanta sit, cognoscamus. Uri posse flamma ligneam materiam necesse est. Corpus mortale aliquo tempore interire necesse est; atque ita necesse, ut vis postulat ea, quam modo describebamus, necessitudinis, cui nulla vi resisti potest, quae neque mutari, neque leniri potest. Huiusmodi quum in dicendo rationes incident, recte necessitudines appellabuntur; sin aliquae res incident difficiles, in illa superiori, possitne fieri, quaestione considerabimus. Atque etiam hoc mihi videor videre, esse quasdam cum adiunctione necessitudines, quasdam simplices et absolutas. Nam aliter dicere solemus: Necesse est Casilinenses se dedere Annibali; aliter autem: Necesse est Casilinum venire in Annibalis potestatem. Illic, in superiore, adiunctio est haec, nisi si malunt fame perire; si enim id malunt, non est necesse: in hoc inferiore non item, propterea quod, sive velint Casilinenses se dedere, sive famem perpeti atque ita perire, necesse est Casilinum venire in Annibalis potestatem. Quid igitur perficere potest haec necessitudinis distributio? Prope dicam, plurimum, quum is locus necessitudinis videbitur incurrere. Nam quum simplex erit necessitudo, nihil erit quod multa dicamus, quum eam nulla ratione lenire possimus: quum autem ita necesse erit, ut aliquid effugere, aut adipisci velimus, tum adiunctio illa quid habeat utilitatis, aut quid honesta-

tis, erit considerandum. Nam si velis attendere, (ita tamen, ut id quaeras, quod conveniat ad usum civitatis,) reperias nonnullam esse rem, quam facere necesse non sit, nisi propter aliquam causam, quam adiunctionem nominamus; praeter haec autem multas esse necessitudines, ad quas similis adiunctio non accedit. Quod genus, ut homines mortales intereant, necesse est, sine adiunctione; ut cibo utantur, non necesse est, nisi cum illa exceptione: extra quam, si nolint fame perire. Ergo, ut dixi, illud, quod adiungitur, semper, cuiusmodi sit, erit considerandum. Nam omni tempore id pertinebit aut ad honestatem, ut hoc modo exponenda necessitudo sit: Necesse est, si honeste volumus vivere; aut ad incolumitatem; hoc modo: necesse est, si incolumes volumus esse; aut ad commoditatem; hoc modo: necesse est, si sine incommodo volumus vivere. Ac summa quidem necessitudo videtur esse honestatis; huic proxima, incolumitatis; tertia ac levissima, commoditatis; quae cum his nunquam poterit duabus contendere. Hasce autem inter se saepe necesse est comparari, ut, quamquam praestet honestas incolumitati, tamen, utri potissimum consulendum sit, deliberetur. Cuius rei certum quoddam praescriptum videtur in perpetuum dari posse. Nam, qua in re fieri poterit, ut, quum incolumitati consuluerimus, quod sit in praesentia de honestate delibatum, virtute aliquando et industria recuperetur, incolumitatis ratio videbitur habenda; quum autem

id non poterit, honestatis. Ita in eiusmodi quoque re, quum incolumitati videbimur consulere, vere poterimus dicere, nos honestatis rationem habere, quoniam sine incolumitate eam nullo tempore possumus adipisci. Qua in re vel concedere alteri, vel ad conditionem alterius descendere, vel in praesentia quiescere, atque aliud tempus exspectare oportebit. In commoditatis vero ratione, modo illud attendatur, dignane causa videatur ea, quae ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia, aut de honestate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud videtur esse, ut quaeramus, quid sit illud, quod si adipisci, aut effugere velimus, aliqua res nobis sit necessaria, hoc est, quae sit adiunctio, ut proinde, uti quaeque res erit, laboremus, et gravissimam quamque causam vehementissime necessariam iudicemus.

58. Affectio est quaedam ex temporum, aut ex negotiorum eventu, aut ex administratione hominum, aut studio, commutatio rerum, ut non tales, quales ante habitae sint, aut plerumque haberi soleant, habendae videantur esse. Ut: ad hostes transire turpe videtur esse; at non illo animo, quo Ulysses transiit; et pecuniam in mare deiicere, inutile; at non eo consilio, quo Aristippus deiecit. Sunt igitur res quaedam ex tempore, et ex consilio, non ex sua natura considerandae; quibus in omnibus, quid tempora petant, aut quid personis dignum sit, considerandum est; et non quid, sed

quo quidque animo, quicum, quo tempore, quamdiu fiat, attendendum est. His ex partibus ad sententiam dicendam locos sumi oportere arbitramur.

59. Laudes autem, et vituperationes ex his locis sumentur, qui loci personis sunt attributi, de quibus ante dictum est. Sin distributius tractare quis volet, partiatur in animum, et corpus, et extrarias res licebit. Animi est virtus, cuius de partibus paulo ante dictum est; corporis, valetudo, dignitas, vires, velocitas; extrariae, honos, pecunia, affinitas genus, amici, patria, potentia, et cetera, quae simili in genere versantur. Atque in his, id quod in omnia valere oportebit, contraria quoque, et quae, et qualia sint, intelligentur. Videre autem in laudando et in vituperando oportebit, non tam quae in corpore, aut in extraneis rebus habuerit is, de quo agetur, quam quo pacto his rebus usus sit. Nam fortunam quidem et laudare, stultitia, et vituperare, superbia est; animi autem, et laus honesta, et vituperatio vehemens est.

60. Nunc quoniam omne in causae genus argumentandi ratio tradita est, de inventione, prima ac maxima parte rhetoricae, satis dictum videtur. Quare, quoniam et una pars ad exitum hunc ab superiore libro perducta est, et hic liber non parum continet literarum, quae restant, in reliquis dicemus.

M. T. CICERONIS

OPERA RHETORICA

RECENSUIT ET ILLUSTRAVIT

CHRISTIANUS GODOFR. SCHÜTZ

VOL. I. PARS II.

NOTAE

IN

LIBROS AD HERENNIUM

ET

CICERONIS RHETORICA

LIPSIAE APUD G. J. GOESCHEN

CIↃIↃCCCIII.

PRAEFATIO.

Ad edenda denuo, novisque curis emendanda Ciceronis opera rhetorica, quum essem a Goeschenio, bibliopola Lipsiensi nobilissimo, artemque typographicam summis cum popularium exterorumque laudibus excolente, hac lege invitatus, ut haec editio partem faceret corporis scriptorum Latinorum, cuius ille adornandi curam Eichstadio V. Cl. Professori Ienensi, demandasset, hoc mihi videbam inprimis impositum, ut mentem ad formam operis universi ab Eichstadio singulari libello descriptam dirigerem, quae textum, quam fieri posset, diligentissime castigatum, animadversiones breves, quae causas lectionis vel mutatae vel stabilitae exponerent, summaria librorum, et prolegomena ad intelligendos libros utilia complectebatur.

Itaque in libris ad Herennium, et Ciceronis Rhetoricis, quae vulgo de Inventione inscribuntur, recensendis primum usus sum codicibus Mstis aliquot, Augustano Rhetoricorum ad Herennium et Altorfino utriusque libri, quorum usum Beyschlagii et Mannerti, virorum optimorum ac doctissimorum, benevolentia et officiosa humanitas mihi conciliaverat; in quibus tamen, utpote recentiore aetate scriptis, vix pauca inveni, quae ad antiquae scripturae veritatem indagandam prodessent. Deinde lectiones codicum a Graevio et Oudendorpio in editione a P. Burmanno secundo curata, excerptas diligenter excussi, in quibus praecipue eminet optimus Erfordiensis. Neque vero neglexi lectiones codicum a Grutero, Gronovio, Ernestio collatorum. Farrago lectionum e codicibus Oxoniensibus in appendice novissimae Ciceronis operum editionis ibi paratae notatarum, nihil fere novum ostendit, praeter immensum scripturae vitiorum numerum. Editionibus usus sum, praeter antiquissimas aliquot, fere omnibus, quae criseos administratae laudem adeptae sunt; inprimis Vi-

ctorii, Gruteri, Lambini, Gronovii, Oudendorpii, Ernesti editionibus. In recensendis Ciceronis Rhetoricis multum profuit commentarii a Fabio Mario Victorino conscripti diligens ac saepius iterata lectio. Nec poenituit me inspexisse Ludovici Purgoldi Gothani ad utrumque librum observationes (una cum aliis ad Sophoclem, Euripidem, etc. Ienae a. 1802. editas,) ingenio ac doctrina auctoris commendabiles, etsi mihi plusculas ad emendandam lectionem coniecturas haud approbavit.

His igitur subsidiis instructus textum utriusque libri ita recensui, ut multis locis quam antea castigatiorem reddiderim, atque interpunctione saepius correcta, interpolationibus eiectis, capitibus, membris, incisis concinnius divisis, vel sensui, vel elegantiae, vel lectoris commodo consuluerim. Ubi me libri destituebant, emendationibus coniectura repertis indulsi, in eoque venia editoribus concessa, moderate tamen, et, ut spero, probabiliter usus sum. Singulis auctoris ad Herennium et Ciceronis Rhetoricorum libris summaria praeposui, quae totam eorum seriem et continuatio-

nem lecturis ostenderent. Typographorum speciminibus corrigendis operam praestitit egregie diligentem Schaeferus A. M. Lipsiensis, Vir humanissimus, idemque Graecarum et Latinarum literarum peritissimus, cui et ego me hoc nomine plurimum debere profiteor, et lectores se, cognita eius ἀκριβείᾳ, obstrictos, ut spero, fatebuntur.

Ceterum pro universo huius editionis consilio animadversionibus exegeticis et historicis abstinendum erat, nisi ubi essent ad veritatem lectionis indagandam firmandamve necessariae. Quare eas lexico, quod in universa Ciceronis opera meditor, reservandas duxi, id quod etiam de reliquis Ciceronis libris oratoriis, quorum editio proxime sequetur, dictum volo. Scr. Halae in Regia Fridericiana d. XIII. Apr. cIↃIↃcccIV.

CHR. GODOFR. SCHÜTZ.

EXPLICATIO NOTARUM.

Gryph. codd. Gryphii á Io. Mich. Bruto laudati.

Pall. codices Palatini a Grutero collati.

Erf. codex Erfordiensis.	a Graevio collati.
Putean. codex Puteaneus.	
Pith. codex Pithoei.	
Cauch. codex Cauchianus.	
Duisb. codex Duisburgensis	
Leid. codices Leidenses	ab Oudendorpio collati.
Voss. — Vossiani	

Guelf. codex Guelferbytanus ab Ernestio laudatus.

Goth. codex Gothanus a Purgoldo memoratus.

Reliqua scripturae compendia, quibus editiones notantur, neminem morabuntur.

Corrigenda.

p. 10. v. 19. pro Illis leg. Ab illis
p. 55. v. 16. pro quum si leg. si quum
p. 104. v. 4. pro speret leg. speres
p. 106. v. 14. pro per scelus leg. et scelus
p. 128. v. 19. pro loquentis leg. languentis
p. 157. v. 12. pro usque leg. aeque
p. 158. v. 18. pro instent leg. instant
p. 176. v. 2. pro summam leg. summum
p. 200. v. penult. pro primum leg. primis
p. 245. v. 18. pro si qui leg. si quid
p. 263. v. antepenult. pro videntur leg. videatur

C. G. SCHÜTZII

NOTAE

IN

INCERTI AUCTORIS

RHETORICORUM

AD

HERENNIUM

LIBROS QUATUOR

NOTAE

IN LIBROS RHETORICORUM AD HERENNIUM

LIB. I.

Cap. I.

Pag. 7. versu 1. 2. vix satis studio suppeditare — Vulg. vix satis studio otium suppeditare. Delevimus otium, quod statim recurrit, et suppeditare intransitive hic positum elegantius est, ut lib. III. 21. Studio autem, quod abest a quibusdam codd., recte defendit Ernesti.

Pag. 7. v. 6. aut fugisse laborem — Verburg conj. aut nostra fugisse laborem, quod non est necessarium; nam qui laborem fugit, is non potest fugere, nisi propter suam ignaviam.

Pag. 7. v. 9. rhetoricam — artem, quod hic addebatur, abest autem a multis codd. et edd., recte delevit Ernesti.

Pag. 7. v. 9. 10. parum in se fructus habet — parum habet in se fructus Ald. in se parum fructus habet Mss. 4. Oudend. Sed receptus verborum ordo concinnior est.

Pag. 7. v. 11. 12. animi moderatione — moderatione animi Ald. definita abest a quibusdam codicibus, quos Lambinus inspexit, et sane praetulerim, si recta intelligentia et moderatione animi.

Pag. 8. v. 5. gloriae — gloria Ald. et al. Sed legendum gloriae cum Mss. quibusdam, probantibus Graev. et Oudend.

Pag. 8. v. 9. re ipsa — Ipsa, quod vulg. omittitur, addidimus ex ed. 1474.

Pag. 8. v. 12. ad exercitationem accommodari — accommodari ad exercitationem Ald.

Cap. II.

Pag. 8. v. 14. 15. moribus ac legibus — legibus ac moribus cod. Aug.

Pag. 8. v. 21. quod in consultatione positum, habet — quod est in c. p. et habet cod. Aug. quod est in consultatione, quod habet Mss. b. Oud.

Pag. 8. v. 23. accusationem — in se add. cod. Aug.

Pag. 8. v. 28. 29. pronuntiationem — et pronuntiationem vulg. Sed copulam, quae hic melius abest, delevimus auctoritate codd. Oud. et Aug.

Pag. 9. v. 3. quibus locis — Vulg. quibus in locis. Sed in delendum censuit Oudend. Et omittunt eius codd. et edd. pr. — quod et quibus locis cod. Aug.

Pag. 9. v. 6. firma animi rerum — animi displicet Ernestio. Est tamen etiam Cic. de Inv. I. 7.

Pag. 9. v. 7. 8. vocis, vultus, gestus — vocis et vultus et gestus Ald. Copulae hic rectius absunt, ut in reliquis.

Pag. 9. v. 12. deligendi ratione — Vulg. diligenti ratione. Sed deligendi iam placuit Grutero; et saepius, ubi de imitatione agitur, memoratur quoque officium deligendi, quem imiteris.

Cap. III.

Pag. 9. v. 17. ad inventionem — Sic rescripsimus pro vulg. ad orationem. Nam inventionem, quod iam Lambino et Mich. Bruto placuit, nexus postulat. Sic statim postea: ad inventionis rationem accommodari.

Pag. 9. v. 21. 22. Exordium est, per quod — Vulgo: exordium est principium orationis per quod. Quum autem deinde exordium dividatur in principium et insinuationem, incommodum est in definitione exordii vocabulum principium poni. Et facile potuit a glossatore inculcari. Sic et postea dicitur: Divisio est per quam aperimus etc. et sic saepius.

Pag. 9. v. 22. animus auditoris — Quidam libri, ut et cod. Aug., hic addunt aut iudicis, quod recte delevit Ernesti post Graevium. Et cod. Duisb. utramque glossam vel iudicis, et vel apparatur omittit. Nam auditores hic intelliguntur iudices, ut alibi saepe. Cf. cap. 5. extr.

Pag. 9. v. 22. constituitur — Cod. Aug. ed. Ald. et al. addunt vel apparatur, quod recte post Graevium delevit Ernesti.

Pag. 9. v. 25. conveniat — Non necesse est cum Lambino addere cum adversario.

Pag. 9. v. 26. et per quam exponimus — Cod. Pith. et exponimus probante Graevio.

Pag. 9. v. 27. dicturi — acturi reposuit Graevius e Mss. Vulgatum tamen non deterius.

Pag. 9. v. 28. cum asseveratione — Oudend. commendat assertione e duobus codd. Sed vereor, ne utrumque sit ab interpolatore profectum. Assertio quum nihil aliud sit quam affirmatio, quid ineptius quam id in confirmationis definitione adiicere? Asseveratio tamen est severior quaedam affirmatio. Una ratio est, qua hanc lectionem defendere licet, ut sit i. q. rationis probatio s. confirmatio, de qua dicitur lib. II. c. 18.

Cap. IV.

Pag. 10. v. 8. considerandum est — est considerandum Ald.

Pag. 10. v. 10. 11. quum aut defendimus id — Sic cod. Erf. ordine concinniore, quam, ut vulgo, quum aut id defendimus.

Pag. 10. v. 13. videtur oppugnari debere — oppugnari videtur debere cod. Aug.

Pag. 10. v. 17. partes — Sic edidimus e cod. Erf. et Aug. Et iam placuit Graevio. Vulg. partem.

Pag. 10. v. 19. 20. ad genus causae — ad omne genus causae Ald.

Cap. V.

Pag. 10. v. 24. statim — i. e. protinus, ut Cic. de Inv. I. 15.

Pag. 10. v. 29. turpitudinis pars — pars turpitudinis cod. Aug.

Pag. 11. v. 1. erit genus — genus erit Ald.

Pag. 11. v. 2. Sin turpe — Vulg. edd. causae genus erit, quod Oudendorpio teste omittit Voss. 3. optime. Nam inficeta est frequentior horum verborum repetitio.

Pag. 11. v. 4. 5. capere — Sic rescripsit Ern. e Mss. et edd. vett. Sic et Aug. qui habet capere oportebit. Vulgo captare.

Pag. 11. v. 7. aut oportebit — aut id oportebit vulg. Sed pronomen hic otiosum recte delevit Ern.

Pag. 11. v. 10. aut ab aliquo — Cod. Ms. quidam alio. Sed bene defendit Ern. aliquo, quod, ut saepe, dicitur pro alio quo.

Pag. 11. v. 11. initium capere — Sic rescribendum duxi, pro vulg. principium capere. Incommode enim diceretur: Si principio uti nolemus — principium capere oportebit, qua ratione dupliciter in eadem sententia vocabulum principium, primum sensu definito, deinde latiore significatu poneretur.

Pag. 11. v. 12. 13. attentum habere auditorem volumus — attentum auditorem volumus habere cod. Aug.

Pag. 11. v. 16. 17. docilis est, qui attente vult audire — Vulg. docilis est is, qui. Sed pronomen is hic speciem praeberet definitionis; itaque auctoritate sex codd. Oudend. et Altorf. expunximus. At cod. Aug. habet docilis est ille; quae variatio probat, is et ille interpolatori deberi.

Pag. 11. v. 19. aut de iis, quae ad remp. — Vulg. aut de iis rebus, quae ad remp. Sed rebus recte omittitur in codd. Oudend. de rebus his cod. Aug.

Pag. 11. v. 21. religionem — Aug. cod. addit cum aliis et pietatem, quod est e glossa.

Pag. 11. v. 22. 23. res, quibus de rebus — Sic pro res, de quibus edidit Ernesti ex edd. et codd. Mss. ut codd. Voss. tribus, et Leid. 2. Sic et Ms. Guelf. notante Heusingero ad Cic. de off. I. 31, 2.

Pag. 11. v. 24. poterimus — Sic e cod. Aug. rescripsimus. Semper enim auctor hic utitur futuro tempore. Vulg. possumus.

Pag. 11. v. 24. 25. adversariorum — nostrorum adiiciunt sex codd. Oudendorpii, qui id sine causa probat.

Pag. 11. v. 26. 27. contrahemus — Bechichemus in Ms. invenit, comparemus, unde forsan comparabimus aliquis praetulerit. Gruterus suspicabatur, benevolentiam contrahemus a librariis additum esse. Sed eiusmodi breviloquentia ab auctore nostro aliena est. Amat potius variationem in verbis, ut postea: benevolentia captabitur — colligetur.

Pag. 11. v. 28. atque in remp. — Sic ad ordinis perspicuitatem scribere praestat e cod. Gryph. quod vidit Mich. Brutus. Vulg. aut in remp.

Pag. 11. v. 29. et pag. 12. v. 1. qui audient — h. e. iudices. Itaque vel hoc argumento patet, lectionem ante Graevium, qua addebatur vel omnes vel aliquos, delendam esse.

Pag. 12. v. 1. referemus — Male cod. Aug. et ed. Ald. aliquid referemus.

Pag. 12. v. 1. dum — dummodo Ald. et al. edd. Ernesti edidit dum e Mss. et edd. vett.

Pag. 12. v. 1. eam rem — Vulg. eam ipsam rem. ipsam, quo hic facile caremus, quia modo praecesserat ipsos, delevi.

Pag. 12. v. 5. simul ostendemus — et simul ostendemus Mss. Oud. ed. Ald. et si simul ostendemus cod. Aug.

Pag. 12. v. 13. hospitia, sodalitates — Sic pro vulg. hospitium, sodalitatem edidimus, e con-

iectura Gulielmii; neque enim odiosum, habere hospitem aut sodalem; multitudo in invidia fuit.

Pag. 12. v. 15. veritati — Codd. plures ap. Gruterum veritate.

Pag. 12. v. 18. colligetur — captatur cod. Aug.

Pag. 12. v. 19. eorum — Sic melius codd. quidam. Vulg. adversariorum minus apte repetitum.

Pag. 12. v. 23. extollemus — tollemus cod. Aug. Altorf.

Cap. VI.

Pag. 12. v. 30. videtur esse — esse videtur Ald.

Pag. 13. v. 1. qui contra dixerunt — Vulg. qui ante contra dixerunt. Sed ante hic rectius omittitur, ut otiosum; et melius opponuntur qui contra dixerunt iis, qui ante dixerunt. Illis potest iudex persuasus, his defessus esse.

Pag. 13. v. 4. aut hominem, non rem — Haec absunt a cod. Putean. et Pith. Et Pithoeus glossam a recenti manu appositam putabat. Genuina tamen nobis videntur, quia Cic. de Inv. I. 17. in eadem causa dicit, aut pro re hominem, aut pro homine rem interponere.

Pag. 13. v. 8. a nobis factum — factum a nobis cod. Aug.

Pag. 13. v. 9. aut de eadem — Burm. post Graev. legit de eadem re. Nihil opus. cf. Cic. de Inv. I. 17.

Pag. 13. v. 12. Item negabimus — Vulg. item si negabimus. Sed particulam si sustulimus propterea, quod antecedentium membrorum constructioni non convenit.

Pag. 13. v. 13. aut de aliqua re eorum — eorum abest a pluribus codd. (etiam ab Aug.) Idem displicet Grutero et Graevio. Ernesti delevit, ne admonito quidem lectore. Sed abesse non debet, quod vel e simili loco Cic. de Inv. I. 17. intelligitur: „et negante quidquam de adversariis esse dicturum neque hoc neque illud.“

Pag. 13. v. 14. 15. Si oratio adversariorum auditoribus fidem fecerit — Vulgo praemittitur his verbis: Si persuasus auditor fuerit, id est, quae a glossatore e superioribus interpolata sunt. Eodem modo Cic. de Inv. I. 17. antea cum dixisset: aut ab iis, qui ante dixerunt quiddam, auditori persuasum videtur, id deinde sic variat: Sin oratio adversariorum fidem videbitur auditoribus fecisse.

Pag. 13. v. 19. de eo, quod — si de eo, quod Ald. minus apte.

Pag. 13. v. 19. 20. firmissimum sibi putaverint — Vulg. firmissimum sibi adiumentum putarint. Sed adiumentum abest a Voss. sec.

nec legitur in loco simili ap. Cic. de Inv. I. 17. Itaque delevi.

Pag. 13. v. 25. 26. quae risum movere possit, incipiemus — Vulg. quae — exordiemur. Exordiemur, quod abest a Mss., Oudend. deleri vult. Verbum tamen hic abesse commode non potest. Itaque rescripsimus incipiemus, quo in eadem re utitur Cic. de Inv. I. 17. extr.

Pag. 13. v. 27. imitatione — Codd. Gryph. teste Mich. Bruto immutatione; quod non est admittendum. Nam de ridiculo e literarum mutatione postea dicit.

Pag. 13. v. 27. depravata — Vulg. depravatione. Sed imitatione depravata legendum esse perspicitur e Cic. de Orat. II. c. 59. „In se est item ridiculum, quod ex quadam depravata imitatione sumi solet;" quod fit, quum vitium aliquod sic imitamur, ut paulo etiam deterius fiat, s., ut Quintilian. ait VI. 3, 9. ex industria depravatum. Postquam ista scripseram, lectionem imitatione depravata in cod. Altorf. inveni.

Pag. 13. v. 28. ambiguo, suspicione — Mich. Brut. abiecta suspicione e cod. Gryph. quod ille de refutatione suspicionis ab adversario iniectae accipit. Sed in eo nulla est causa ridiculi. In Ald. est abiectione, ambiguo, suspicione. Est autem in suspicione locus ridiculi ap. Cic. de Orat. II. c. 66. extr.

Pag. 13. v. 28. irrisione stultitiae — Vulg. irrisione, stultitia; quasi ipse orator suam stultitiam irridendam praebere debeat. Sed irrisione

stultitiae legendum esse colligitur e loco Cic. de Orat. II. c. 69. ubi inter genera ridiculorum memoratur stultitiae reprehensio.

Pag. 13. v. 29. literarum mutatione — Vulg. abiectione, adiectione, literarum mutatione. Sed ista vocabula abiectione, adiectione omittunt optimi codd. Erf. et Duisb. et sunt procul dubio glossatori tribuenda. Literarum mutatio est παρονομασία, quam in fontibus ridiculi numerat Cicero de Orat. II. 63. Paulo ante pro collatione cod. Erf. habet collectione; cod. Pith. collocatione. Sed collatione verum est, de qua agit in locis ridiculi Cicero ibid. c. 66.

Pag. 13. v. 29. 30. dicto praeter exspectationem — Sic emendandum censuimus vulg. praeterea exspectatione. Nam primum sola exspectatione non continetur causa ridiculi; deinde id quod dicitur praeter exspectationem (παρὰ προσδοκίαν), tam frequenter adhibetur ad risum movendum, ut praeteriisse id auctorem nostrum haud credibile sit. Ita Cic. de Orat. II. 63. scitis esse notissimum ridiculi genus, quum aliud exspectamus, aliud dicitur. Idem ibid. c. 70. Sed nihil magis ridetur, quam quod est praeter exspectationem.

Pag. 14. v. 1. 2. aut arrisione — Hoc aptum nobis haud videtur. Quis enim exordienti oratori arrideret, ut is inde exordiendi rationem sumere posset?

Ex Cic. de Inv. I. c. 17. coniicias, acclamationem hic reponendum esse.

Pag. 14. v. 3. 4. ut ceteri soleant — ut soleant ceteri cod. Aug.

Cap. VII.

Pag. 14. v. 7. 8. ut statim et aperte his rationibus — Vulg. ut statim apertis rationibus. Sed cod. Graev. et Duisb. bene his rationibus. Nos autem pro apertis dedimus: et aperte; ducti loco simili ap. Cic. de Inv. I. c. 15. ubi principium sic definitur: Est oratio *perspicue* et *protinus* perficiens auditorem benevolum. Et sic h. l. aperte opponitur τῷ occulte.

Pag. 14. v. 11. 12. ut occulte per dissimulationem eadem illa omnia conficiamus — Inepte hic additur: ut ad eandem commoditatem in dicendi opere pervenire possimus; in quo facile agnoscas magistri alicuius interpretamentum. Itaque eiecimus.

Pag. 14. v. 12. Verum hae tres utilitates — Graevius legendum censebat: Verum hae tres. Vulgata tamen ab auctoris consuetudine non abhorret.

Pag. 14. v. 19. esse videatur — videatur esse Ald.

Pag. 14. v. 20. 21. Nunc, ne — docebo — Haec verba vulgo inter: comparandum est et: in exordienda causa collocata, hic ponenda esse, nexus facile docet; apparet etiam e loco simili Cic. de Inv. I. 18. init.

Pag. 14. v. 25. quo leviter commutato — leviter commutato, quod abest ed. 1474. Omnib. Ald. et pluribus Mss. ap. Oudend., Ernestio glossam sapere videbatur. Non assentior. Nam etiam Cic. de Inv. I. 18. in vitiosis exordiis numerat id, quod ab adversario potest leviter mutatum ex contraria parte dici.

Pag. 14. v. 27. nimium apparate compositum — Alii nimium apparatis verbis compositum; alii nimium apparate, ut cod. Voss. 3. edit. Mediol. Et hoc quidem, suasore etiam Ernestio, praetulimus.

Pag. 14. v. 28. 29. videtur — Male Ern. legi volebat videatur. Inter verba natum videtur, et ut proprie etc. vulgo infercitur haec parenthesis: (quod separatum vocatur, in quo etiam translatum includitur. Sed haec recte absunt ab Ald. Nam moleste interturbant orationem, et sunt a magistro quodam ex alio quodam libro annotata. Iam Mich. Brutus insititia esse iudicavit.

Pag. 14. v. 29. ut proprie cohaereat — Lambinus em. ut non proprie. Sed e vulgata idem sensus oritur, propterea quod negatio iam inest in antecedentibus, quod non ex ipsa causa natum videtur. Cic. de Inv. I. 18. eandem rem sic eloquitur: Separatum est, quod non ex ipsa causa ductum est, nec sicut aliquod membrum adnexum orationi. Ceterum non opus est, ut pro narratione hic reponamus oratione. Nam si exordium

cum narratione, quae est proxima pars orationis, bene cohaeret, necesse est etiam cum tota oratione proprie cohaereat.

Cap. VIII.

Pag. 15. v. 6. quod genus pertinet — genus e Ms. Cort. probante Ern. inseruimus. In Gryph. A. legitur maxime pertinet; sed hac limitandi particula hic non egemus.

Pag. 15. v. 7. Alterum genus — Vulg. additur narrationis, quod auctore Ern., quippe superfluum, expunximus.

Pag. 15. v. 8. fidei — Vulg. aut fidei. Sed aut merito a Gronovio et Ernestio abiectum.

Pag. 15. v. 19. ut hae — ut eae Ald.

Pag. 15. v. 19. tragoediis — Al. a tragoediis; vel a tragoedis; minus apte.

Pag. 15. v. 25. levitatem — Vulg. lenitatem. Sed illud oppositio requirit, quod viderunt Oudend. et Graev. Et levitatem habent quatuor codd. Oudend.

Cap. IX.

Pag. 16. v. 3. Tres convenit res — Sic Ald. Aliae edd. vett. Tres res convenit.

Pag. 16. v. 7. 8. si inde incipiemus — Vulg. add. narrare, quod rectius omittit cod. Goth.

Pag. 16. v. 8. 9. ab ultimo initio — Initio defendi potest contra Gruterum. Et Ernesti excitavit locum Cic. de Inv. II. 5.

Pag. 16.

Pag. 16. v. 11. persequemur — Al. prosequemur.

Pag. 16. v. 14. ita ponemus — Sic Oudend. recte e codd. Erf. Voss. 3. et Leid. Vulg. exponemus.

Pag. 16. v. 14. ante quae facta sunt — Vulg. ante quoque quae. Sed quoque, quod h. l. otiose abundat, recte omittit cod. Aug.

Pag. 16. v. 15. quod genus — Hoc, ut nexus orationis demonstrat, h. l. absolute ponitur, pro: ut aut quomodo. Itaque est, quod vulgo adiicitur, abest autem ab Aldina, delevimus.

Pag. 16. v. 20. 21. etiam ne quid, simul diximus, deinceps dicamus — Vulgo: ne id, quod semel supra diximus, deinceps dicamus. Sed id nec antecedentibus convenit, quia idem esset atque id, quod modo dictum fuerat: ne bis aut saepius idem dicamus; nec exemplo, quod sequitur, satis respondet. Itaque correximus: ne quid, simul (i. e. simulac) diximus, deinceps dicamus, quod id ipsum est, quod sequenti exemplo illustratur. Supra, quod hic aptum non est, omittitur in codd. nonnullis. Emendationi nostrae favet Cic. de Inv. I. 20. et si non ab eo, in quo proxime desitum erit, deinceps incipietur.

Pag. 16. v. 24. vim in loco — Lambin. coni. vim illico. Sed in loco interpretor illo ipso loco, ubi insidiatus erat virgini.

Pag. 16. v. 27. 28. et si ita narrabimus — Haec supplenda erant e loco simili Cic. de Inv. I. 20

Aperta autem narratio poterit esse, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponetur, et rerum ac temporum ordo servabitur, ut ita narrentur, ut gestae res erunt, aut ut potuisse geri videbuntur. Tria enim sunt, quae hic dilucidam facere narrationem dicuntur: primum, ut, quae prius facta sunt, etiam prius quam cetera memorentur; sunt enim, qui ab eventu secundo ac tertio incipiant, deinde id, quod primo loco accidit, quasi obliti, suppleant; alterum, ut ne res cum rebus, aut tempora cum rebus aliter coniungamus, atque in ipso negotio fuerunt coniuncta; tertium, ut omnia, quae ad negotium pertinent, ita referamus, ut res quasi ante oculos auditorum geri videatur.

Pag. 17. v. 1. perturbate — contorte — Illud ad priorem legem refertur; perturbate enim narrat, qui primum B, deinde C, deinde A refert sic, ut hoc tertio loco annectat, quod primo loco ponere debebat. Contorte autem narrat, qui errore, et lapsu memoriae res alio ordine aliisque temporibus gestas esse refert, quam revera sunt gestae.

Pag. 17. v. 2. ne quid nove — Nove sine causa suspectum est Ernestio. Nam et Quintil. IV. 2. 36. damnat in narrationibus vocabula ab usu remota i. e. nova.

Pag. 17. v. 6. brevior — Ed. 1474. adiicit est; quod minime probare debebat Ernesti. Nam consequutio verbi fiet id non patitur. Sensus enim hic est:

quo brevior fiet narratio, eo dilucidior fiet.

Pag. 17. v. 11. referri — Ita scribendum esse iam Lambinus monuit. Refelli, quod legitur in omnibus, alienum est, nec sic absolute ponitur.

Pag. 17. v. 17. sin ficta — Sic scripsimus Oudendorpio auctore, qui id in cod. Erf. invenit. Vulg. sin erit ficta.

Pag. 17. v. 18. observanda — Sic cod. Aug. quod variandae orationis causa praetulimus. Vulg. repetitur conservanda.

Pag. 17. v. 18. 19. caute confingendum est — Hanc lectionem cod. Voss. et Leid. 2. 3. sensu postulante praetulimus vulgatae caute confligendum est. Nam conflictio hic aliena est, ubi de narratione agitur. Aptissime autem hic praecipitur caute confingendum esse, si quis in his rebus narratione ficta utatur, in quibus tabulae aut firma alicuius auctoritas interfuerit. Nam hic facile possit orator, qui impudentius mentiatur, mendacii convinci.

Pag. 17. v. 23. nova quaedam — quaedam addidimus e cod. Aug. ut molliretur auctoris ostentatio.

Pag. 17. v. 23. 24. soli nos — Quod vulgo addebatur, praeter ceteros, id ut futile assumentum, et iam Oudendorpio Ernestioque suspectum, eiecimus.

Cap. X.

Pag. 17. v. 27. 28. de rerum inventione — Hoc aptum non esse videri possit, quia de inventio-

ne totus hic liber agit. Defendi tamen potest sic, ut intelligatur inventio rerum quae proprie pertinent ad causam h. e. argumentorum. Sic fere lib. III. c. 1. init.

Pag. 17. v. 29. officium — Mich. Brutus praefert artificium e cod. Gryph. Sed officium est id, quod c. III. extr. dicitur munus.

Pag. 18. v. 1. industrie — Recte hoc Ernesti reposuit pro vulg. industriae.

Pag. 18. v. 1. 2. quam rei utilitas postulabit — quae res postulabit cod. Aug.

Pag. 18. v. 5. Primum perorata — Sic cod. Aug. Vulg. primum enim perorata.

Pag. 18. v. 6. et si ea — et recte additum ab Ern. ex ed. 1474.

Pag. 18. v. 18. plus quam trium partium — Vulg. additur numero, quod librarii inepte ex antecedentibus repetierunt. Nec erat, quod Ernesti probaret lectionem Iuntinam, eam plerumque trium partium numero contineri oportet. Quae enim sequuntur, ostendunt, antecedere oportere enuntiationem negantem.

Pag. 18. v. 19. periculum — Ita scribendum esse vidit Ernesti. Vulg. periculosum. Simul autem expunximus, quod adiicitur est. Periculum enim commode potest regi a sequenti verbo affert.

Pag. 18. v. 20. auditori — Si codices aliquot addicerent, hoc omittendum putarem. Intelligi debet, scribi nil erat hic opus.

Pag. 18. v. 22. 23. quum res, de quibus dicturi sumus — quum quibus de rebus dicturi sumus codd. aliquot ap. Oudend. res de quibus rebus cod. Aug.

Cap. XI.

Pag. 18. v. 24. 25. et confutationem — Haec verba recte addidit Ernesti e codd. Duisb. Oudend. ubi tamen ponuntur post transeamus. Nec sane omittere potuit auctor, qui supra confutationem diserte in partibus orationis numeraverat, et statim eam confirmationi adiungit.

Pag. 18. v. 27. Nam quum argumenta — Sic rescripsimus e cod. Putean. Voss. 1. Leid. 1. Vulg. adiumenta. At cur auctor h. l. verbo translato ac non potius proprio uteretur, ubi primum de confirmatione agebat? Et argumenti vocabulum in eadem causa usurpat Cic. de Inv. I. 24.

Pag. 19. v. 2. Hermes — Nomen proprium abest ab Oudend. Mss. sex. Lambinus emendandum putabat Hermagoras, quod in quibusdam libris inveniri dicitur. Sed hoc falsissimum est. Nam Cicero de Inv. I. 11. diserte docet, Hermagoram quatuor constitutiones fecisse, non tres. In cod. Altorf. super vocabulo doctor glossae instar scriptum est: hermesis.

Pag. 19. v. 5. doceri — Sic legendum esse bene monuit Ern. Vulg. docere.

Pag. 19. v. 9. ut — diximus — Auctoritate cod. Altorf. delendum ante, quod vulgo inter ut et diximus interiicitur. Eo enim hic nihil opus est, quum res, de qua agitur, paucos ante versus dicta esset.

Pag. 19. v. 15. fratrem occisum — In multis edd. est quum fratrem occisum. Sed quum recte omittitur Voss. 2. Leid. 3.

Pag. 19. v. 15. 16. inimicum — Sic omissa copula Mss. Oudend. sex. Vulg. et inimicum. Sed copula melius abest.

Cap. XII.

Pag. 19. v. 20. 21. in scripto aliquid controversiae nascitur — Burmannus legit in scripto aut ex scripto. Sic et cod. Aug. Oudend. coni. cum scripto aliquid controversiae nascitur.

Pag. 19. v. 22. scriptum et sententiam — Graevius e codd. addidit in ante scriptum.

Pag. 19. v. 27. Sit lex — Ita legendum cum pluribus editt. etsi Graevius, quem Oudend. et Ernesti sequuti sunt, e cod. Erf. Putean. edit. Steph. Cratand. et al. praeferendum censuit Si sit lex. Verum sic protasis caret apodosi.

Pag. 20. v. 1. 2. Magnitudine tempestatis quidam perterriti omnes navim reliquerunt — Si ita legamus, non est quod suspicemur, ante v. magnitudine quaedam excidisse. Vulg. magnitudine tempestatis omnes perterriti

legitur. Sed cod. Aug. habet: magnitudine tempestatis quidam perterriti. Ceterum conf. Cic. de Inv. II. 51. ubi eadem lex narratione paullo aliter informata illustratur.

Pag. 20. v. 2. conscenderunt — descenderunt Lambin. Sed Oudend. affert Caes. de B. G. V. 7. ubi est conscendere in naves.

Pag. 20. v. 17. 18. quum re in unam sententiam scripta, scriptum duas aut plures — Sic nos arbitramur huic loco integritatem reddidisse. Vulgo: quum res in unam sententiam scripta duas aut plures sententias significat. Quomodo autem dici possit, res sententias significare? Emendationi nostrae favet varietas scripturae. Vulg. editur c. Ald. et cod. Aug. quum scriptum duas aut plures sententias significat. In cod Erf. legitur: quum res in unam sententiam scripta duas aut plures res significat. Codex Graev. quum res in unam sententiam scripta duas aut plures sententias significat.

Pag. 20. v. 21. Heres meus uxori meae — Vulg. Tullius heres meus Terentiae uxori meae. Sed quum Cicero de Inv. II. 40. eandem rem tractans, exemplum hoc simpliciter sic efferat: Heres meus uxori meae, facile patet, nomen Tullii et Terentiae hic additum esse ab interpolatore, qui libros ad Herennium a Cicerone scriptos esse putaret. Idem defendit Burmannus in praef. ad

editionem libror. ad Herenn. et Cic. de Inv. p. XXXIII.

Pag. 20. v. 24. Filius se — Ita emendavi vulg. Tullius se.

Pag. 21. v. 1. per id temporis — Ernesti, vel per delendum, vel per id tempus legendum censet.

Pag. 21. v. 7. intercedentibus collegis — Quod hic vulgo addebatur adversus remp. iam ab Ernestio uncis inclusum, et manifesto spurium eiecimus.

Cap. XIII.

Pag. 22. v. 4. 5. Si furiosus escit — Vulgo si furiosus exsistit. Quod iam Ernestio displicuit.

Pag. 22. v. 6. potestas esto — Adduntur hic in omnibus, quae sequuntur: Et lex: Qui parentem necasse iudicatus erit, ut is obvolutus et obligatus corio devehatur in profluentem. Sed quid ista lex ad rem, de qua quaeritur, an parricida damnatus in carcere testamentum facere possit? Manus interpolatorum hic grassatas esse, magis etiam prodit cod. Aug. in quo legitur: obvolutus corio lupino, imposito gallo, simia, serpente, devehatur etc. Totam denique legem hic ab alia manu adiectam esse confirmat Cic. de Inv. II. 50. ubi tres tantum leges in eadem causa afferuntur.

Pag. 22. v. 12. inductae — Ern. coni. inditae, et sic Voss. 1. improbante Oudendorpio. Inductae est etiam Cic. de Inv. II. 50. ubi alii legunt inditae.

Pag. 22. v. 13. Qui defenderant — Sic necessario scribendum est. Nam vulg. qui defendebant eum non cadit in hominem iam damnatum.

Pag. 22. v. 14. 15. heredes, quos iubet, scribunt — Vulg. testamentum ipso praesente conscribunt. Sed edit. Mediol. habet: testamentum ipso praesente conscribunt, heredes, quos iubet, scribunt; ex quo intelligitur, priorem phrasin ex interpretatione posterioris ortam esse. Et ap. Cic. de Inv. II. 50. in eadem narratione dicitur: heredes, quos ipse iubet, scribunt.

Cap. XIV.

Pag. 23. v. 3. in scena — Hoc unice verum. Corrupte in quibusdam in coenaculo. Quod plane absurdum et alienum esse iam Ernesti monuit.

Pag. 23. v. 5. nominari — In pluribus Mss. et edd. vett. nominare.

Pag. 23. v. 7. extraria — Haec lectio, quam Oudend. probat, confirmatur Cic. de Inv. II. 50. Multi cum Aldina extranea.

Pag. 23. v. 9. translatio criminis, remotio criminis — Vulg. remotio criminis, translatio criminis. Sed transponendas duximus

has partes, quia postea auctor, ubi eas pertractat, illum ordinem sequitur.

Pag. 23. v. 15. necessitudinem — Sic c. Lambino et aliis, quia postea in explicatione divisionis eadem forma verbi recurrit, scribere malui, quam, ut vulgo, necessitatem.

Pag. 23. v. 18. cui frater esset — Haec verba, vulgo post sumsit collocata, Ernestio monente huc retraximus.

Pag. 23. v. 19. aperuisset — Hoc tempus hic requiritur: non aperuerit, ut olim, aut aperuit, ut postea editum est.

Pag. 24. v. 1. 2. aut ante imperatorem, et in consilium — Recte iudicavit Ernesti, haec non duo membra esse, sed eandem rem, nempe imperatoris consilium, significari, ut in eadem re Cic. de Inv. II. 37. mentio tantum fit senatus et consilii.

Cap. XV.

Pag. 24. v. 8. non crimen ipsum, sed culpam — Sic scribendum esse, sensus facile docet. Vulg. non crimen, sed culpam ipsam.

Pag. 24. v. 17. Ex comparatione — Recte cum Graevio Ernesti delevit criminis vulg. additum; abest autem a multis codd. ut Oudendorpii omnibus, item ab ed. Med. Iunt. al.

Pag. 24. v. 23. ut, si impedimenta — Ita e cod. Med. scribendum esse Gronovius vidit, quem cum Ernestio sequuti sumus.

Cap. XVI.

Pag. 24. v. 28. videor ostendisse — Vulg. satis videor ostendisse. Sed bene fecit Ernest. quod satis delevit, quod in multis Mss. et edd. vett. elegantius abest.

Pag. 25. v. 5. 6. ut docendi causa in hoc potissimum consistamus — Vulg. ut docendi causa in hac potissimum consistamus. Ernesti dedit e codd. suis et Oudendorpianis: ut docendi causa in hac potissimum causa. Sed non placet causam ter sic deinceps poni, diverso praesertim significatu. In hoc pertinet ad modum s. exemplum, quo utitur, illustrandi causa.

Pag. 25. v. 17. constituetur — Ald. et alii constituitur. Sed futurum h. l. aptius esse vidit Ern. Et sic est in Mss. plerisque, in ed. Mediol. Iunt. et al.

Pag. 25. v. 25. 26. ex coniunctione firmamenti et rationis — Delevimus defensione, quod praeter rem additur post rationis.

Cap. XVII.

Pag. 26. v. 5. Nam in ea — In ea enim Ald.

Pag. 26. v. 5. 6. nec ratio quaeritur, quare fecerit — Sic rescripsi ex Aldina; vulgo, nec ratio, quare fecerit, quaeritur. Sed illa verborum collocatio h. l. concinnior.

Pag. 26. v. 20. ne qua — Vulg. additur: propter multitudinem literarum, quae verba, iam Grutero de glossa suspecta, expunximus. Nam quod in his verbis inest, iam significatum erat istis: quoniam satis huius voluminis magnitudo crevit. Interpolator fortasse ea sumsit e Cic. de Inv. II. extr.

Pag. 26. v. 21. Sed si tardius — Sic edidi secundum ed. Mediol. Vulgo: Sed si quo tardius, quod ingratam facit dictionis amphiboliam. Ald. Sed si quidem.

LIBER II.

Cap. I.

Pag. 31. v. 2. 3. et in quibus officiis elaborare conveniret — Oudend. coni. in quibus partibus officia artis elaborare conveniret; praeeuntibus aliquot Mss. et sic cod. Aug. Vulgo est: et in quibus officiis artis elaborare conveniret. Sed artis ex glossa natum videtur, quo, ut fecimus, deleto, reliqua se optime tuentur.

Pag. 31. v. 5. de omnibus — Vulg. edd. rebus, quod auctoritate cod. Pal. pr. et Putean. quam testantur Gruterus et Graevius, expunxi.

Pag. 31. v. 7. ita — Mss. quidam, quos inspexit Oudend. et Ern. itaque. Sed ita, quod vidit Erne-

sti, h. l. bene se habet; placuit nobis, auctor inquit, rem hoc modo tractare, ut etc.

Pag. 31. v. 10. causarum — Cod. Aug. edd. itaque.

Pag. 31. v. 11. 12. quod multo difficillimum est — Sic ed. 1474. Vulg. multo difficillimum est iudiciale.

Pag. 32. v. 2. Eaque — Sic Lambino auctore edidimus. Vulg. ea quoque, parum h. l. aptum.

Pag. 32. v. 3. sed parvam — Hoc restituimus ex edd. vett. ut ad nexum orationis melius, quam vulg. et parvam.

Pag. 32. v. 4. 5. De sex partibus orationis quum scribere instituimus — Mira hic est varietas lectionis. Edd. Grut. et al. de sex partibus orationis primum scribere incipiemus. Lambini ed. et cod. Putean. de sex partibus orationis primum scribere instituimus. Cod. Duisb. de sex partibus orationis scribere incepimus. Cod. Graevii: de sex partibus orationis primum scribere incepimus. Cod. Erf. totam hanc *περικοπήν* sic repraesentat: Ea quoque nobis erit hoc libro propemodum absoluta. Parvae partes eius duae in volumen transferentur, ubi de sex partibus orationis primum scribere incipiemus; qua in lectione omissum esse numerum III post volumen, quum recte vidisset Graevius, ceterum hanc lectionem iniuria probat. Nam de

sex partibu, auctor iam primo libro dicere inceperat. Nos lectionem ita, ut sensus et concinnitas postulabat, constituimus, addicente cod. Duisb. in quo abest primum.

Pag. 32. v. 16. conferatur — Hic in omnibus edd. adiiciuntur ista: Postea admonuimus esse causas complures, quibus plures constitutiones aut partes constitutionum accommodarentur. Sed hoc est ineptissimum scioli cuiusdam emblema. Nam quod auctor primo loco se exposuisse ostendit, id continetur lib. I. c. 11 — 16. deinde de iudicatione quaerenda egerat, c. 16. 17. Ergo nihil amplius aut ibi tractatum erat, aut h. l. repetendum. Praeterea in his verbis nihil est, quod non iam melius dictum sit priore loco: quare genera — oporteret.

Pag. 32. v. 20. quae Graeci — Sic Ernesti scribendum esse coniecit; nec abnuerim, si auctorem nostrum spectemus ex more Ciceroniano in huiusmodi Graecorum verborum explicationibus. Vulg. quas.

Pag. 32. v. 21. vitare — Activum consequutio postulat, quum praecedat sequi. Vulg. vitari.

Pag. 32. v. 25. postremus — Hoc e cod. Pith. variandae orationis causa adscivimus. Vulg. extremus, minus ornate, quum paulo ante dictum sit ad extremum.

Cap. II.

Pag. 33. v. 3. habere debet — debet habere Aug.

Pag. 33. v. 10. unumquidque — unumquodque Ald.

Cap. III.

Pag. 33. v. 15. induxit — Cod. Pith. add. reum.

Pag. 33. v. 16. 17. vitatione — evitatione Ald.

Pag. 33. v. 18. appetierit — acquisierit Ald.

Pag. 33. v. 20. libidinis — Fortasse scripsit auctor libidinem. Nam cupiditas libidinis vereor ut dici possit, quum libido ipsa sit rei venereae cupiditas.

Pag. 33. v. 21. vitarit — vitare voluerit Aug.

Pag. 33. v. 23. cupiditatem adversarii — Vulgo: cupiditatem ostendet adversarii. Sed iam Gruterus deleri volebat ostendet, cui obsequutus sum, quia hic non tam agitur de demonstranda re, quam de augenda et amplificanda, ut verbum augebit concinnius ad utrumque membrum referatur.

Pag. 33. v. 26—28. omnes — devocari — Verba inter haec duo media librarii vitio omissa Aug.

Pag. 33. v. 29. In quo primum — Vulg. in quo primo. Sed Mss. plures ap. Gruter. et Graev.

Primum, omissis in quo. Hoc ad sonum h. l. gratius praetulimus, servato tamen in quo.

Pag. 34. v. 9. 10. par vitium — Vulg. par animi vitium. Sed animi temere ex antecedentibus repetitum recte omittunt Aug. Ald. Sic Cic. de Inv. II. c. 10. atque ex dispari quoque genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit.

Pag. 34. v. 11. avarum demonstrare — Lambin. add. quem pecuniae causa dicat maleficium fecisse. Sed haec glossatori debentur.

Pag. 34. v. 14. illud fecerit — fecerit illud Ald.

Pag. 34. v. 15. hoc tam perperam — Hoc pro vulgato hunc recte substituit Ern. e Mss.

Pag. 34. v. 18. illum ante — Cod. Aug. illum autem; male.

Pag. 34. v. 21. sin autem — Sic Voss. 1. quod certe non est a librario aut glossatore. Est enim exquisitius. Vulg. id si non poterit.

Pag. 34. v. 22—24. quibus rebus — debeat assignari — Vulg. quibus de rebus non debeat assignari. Sed primum praepositionem delendam censui, ut quibus rebus cum verbo assignari copuletur; deinde negandi particulam, ut sententia constet. Sensus enim hic est: quibus rebus, nempe imprudentiae, stultitiae etc. si qua fuerint rei extra id crimen, quo de agatur, peccata, assignari et attribui debeant. Sic

Cic.

Cic. de Inv. II. c. 11. ubi idem argumentum persequitur: Sin autem in acta vita aliquae turpitudines erunt — imprudentiae, necessitudini aut persuasioni adolescentiae, aut alicui non malitiosae animi affectioni attribuentur.

Pag. 34. v. 24. vitae hominis — Vulg. abest vitae. Lambinus quum in uno cod. invenisset vita hominis, inde fecit vitae hominis. Gulielmus tamen vita hominis tenendum putabat, ut vita hominis impedietur exquisitius dictum sit pro polluetur, quod Nonius quoque impedire aliquando pro sordidare et probrum inducere dici confirmet. Veruntamen exquisitior loquutio Plautina huius loci simplicitati haud convenire videtur; et Lambini lectionem confirmat similis locus Cic. de Inv. II. c. 11. Ac si nullo modo vitae turpitudo aut infamia leniri poterit oratione.

Cap. IV.

Pag. 35. v. 5. bono — Sic recte Lambin. e Mss. ut paulo post. Vulg. bonum.

Pag. 35. v. 8. fugisse — Olim leg. effugisse. Male.

Pag. 35. v. 17. semper desertus, an tum — Vitiose Ald. semper tantum an tum.

Pag. 35. v. 20. 21. num, qui quid est passus — Sic rescripsi e vestigiis cod. Leid. 3. in quo legitur: num quid qui est passus. Vulg. num

qui est passus, quod sic absolute positum haud sine causa suspectum erat Graevio. Sed quum dicitur: num, qui quid est passus, potest intelligi necem, verbera, stuprum. Hic enim infinite dicitur, quod de re certa IV. 41. his verbis exprimitur: paulo post in ipso (loco) vox illius, qui occidebatur, audita. Ceterum Oudendorpii coniectura: Num quid patrasse, inutilis est.

Pag. 35. v. 27. qua die — In edd. et Mss. qua hora, quod inepte est e sequentibus huc retractum. Id deinde veram lectionem qua die expulit; cf. Cic. de Inv. I. c. 26. Orat. partit. c. 11.

Pag. 35. v. 27. 28. qua diei, qua noctis hora — qua die quota hora Aug.

Pag. 35. v. 28. cur eiusmodi — cuiusmodi Ald. male.

Pag. 36. v. 1. potueritne sciri — Sic dedi pro vulg. potueritne scire. Passivum et hic aptius est, et post occurrit.

Pag. 36. v. 3. satis spatii fuisse — Vulgo adiiciebatur: ad id perficiendum, manifestum glossema, quod expunxi.

Pag. 36. v. 3. si id ante sciri et — si id aut sciri aut Aug. perperam.

Pag. 36. v. 8. 9. concurrerint — concurrent Aug.

Pag. 36. v. 10. apparatio — Vulg. additur videbitur fuisse, quod recte abest Ald. In Aug.

est demonstrabitur fuisse. Utrumque a glossatore.

Pag. 36. v. 11. 12. inapparatio videbitur — Vulg. demonstrabitur. Sed h. l. videbitur aptius, quia antecedit spectabitur.

Cap. V.

Pag. 36. v. 16. reus — Ita Ernesti recte censuit legendum. Vulg. res minus aptum.

Pag. 36. v. 17. indiciis — Vulg. argumentis. Quis autem credat, auctorem definitum vocabulum in definitione posuisse? Itaque hoc Gronovio et Ernestio suspectum fuit. Gronovius coni. inventis. Nobis indiciis aptius videtur.

Pag. 36. v. 23. num quid de adiumentis — Vulg. de adiumentis, quod quoniam coire non videbatur cum antecedente num quem, Lambinus emendabat administris. Sed verum est adiumentis, quod habet etiam Cic. in simili loco de Inv. II. 7. Num quid vero facile potuit omitti, quum statim sequeretur num quo, cuius loco nonnulli Mss. habent num quid.

Pag. 36. v. 23. 24. num quo in loco — Sic Voss. 1. Leid. aliique codd. Miror Ernestium in hoc sensum commodum non invenisse. Imo est apertissimus. Quaerendum dicit auctor, num reus aliquo in loco praeter consuetudinem fuerit, aut alieno tempore; quod utique suspiciosum est. Contra si hic legi-

mus: num quid in loco, id valde obscurum est. Nam quid est quaeso illud quid?

Pag. 56. v. 24. fuerit — aliquid fecerit Aug.

Pag. 56. v. 27. exauditus — Vulg. exauditus sit. Sed sit abest a Mss. Oudend. Recte.

Pag. 56. v. 27. 28. aut denique, num quid aliquo sensu — aut denique aliquid sensu Cod. Pal. sec. teste Grutero. a. d. aliquid aliquo sensu cod. Leid. 5.

Pag. 56. v. 28. perceptum sit, tactu — In edd. et Mss. legitur: perceptum sit aspectu, auditu, tactu. Sed aspectus et auditus exempla iam erant commemorata his verbis num visus — exauditus sit; neque vero tam perverso ordine sensus numerari solent, aspectus, auditus, tactus, odoratus, gustatus. Non intellexit sciolus, qui ista duo hic infersit, aliquo esse i. q. alio quo.

Pag. 37. v. 8. vestigium rei — Rei iam e prioribus edd. revocandum censuerunt Gronovius et Graevius. Nempe est genitivus a reus. Neque vero ad sensum presse enuntiandum abesse potest.

Pag. 37. v. 9. aut visus — Ald. addit sit.

Cap. VI.

Pag. 37. v. 19. ut constantissime consistens responderet — Vulg. ut confidentissime resistens responderet. In Ms. Lambin. autem est consistens. Pro confidentissime, quod ferri nequit, quia sequitur mox quae signa

confidentiae sunt, emendavi constantissime. Nam in eiusmodi causa constantia rei saepius memoratur. Sic Catil. III. 5. est constanter respondere. Et h. l. paulo ante in re contraria inconstanter loquutum esse.

Cap. VII.

Pag. 37. v. 27 — 29. Proprii sunt — uti — Sic recte censuit legendum Oudendorpius. Nam in codd. magna est varietas. Ald. legit Proprii sunt ii, quibus nisi accusator, nemo potest uti, et ii, quibus nisi defensor. Oudend. Codd. VI. et edit. Mediol. quibus nisi accusator nemo potest uti, et hi quibus nisi defensor non potest uti, nisi quod a Voss. sec. desit in fine non potest uti, et contra in ed. Mediol. auctius legatur defensor aliquis. Leid. sec. quorum aliquo nemo nisi accusator uti potest, item quibus nisi defensor non potest uti.

Pag. 38. v. 4. facti — Hoc e Ms. Cort. recepimus, Ernestio quoque probatum pro vulg. peccati.

Pag. 38. v. 12. 13. secundum vitae turpitudinem — Praepositionem addidimus, quae, ut est in primo membro, sic nec in altero abesse potest.

Pag. 38. v. 15. cupide — Iure suo improbat Gruterus coniecturam putide.

Pag. 38. v. 18. 19. maiores — nostros olim additum, quod abest a Mss. Oudend. et Cort., delevit

Ernesti. Sic et paulo post: primum maiores voluisse.

Pag. 38. v. 28. sciri — servari Ald.

Pag. 39. v. 1. 2. positum esset — Vulg. positum sit, quod abhorret a consequutione verborum; ut Ernesti hic recte monuit. Nam utrumque deleri non placet.

Pag. 39. v. 2. 3. aut aliquo signo — Vulg. aut aliquo simili signo. Expunxi simili, quod temere est ex antecedenti versu repetitum; aliquo est i. q. alio quodam.

Pag. 39. v. 4. recentior — Lambin. affert lectionem duorum codd. reticentior. Sed vulgata vera, quam habent codd. Oudend. omnes, ubi partim per tenerior, partim per debilior explicatur. Nempe significat hominem dolori ferendo non assuetum.

Pag. 39. v. 18. quo modo — Sic Ald. rectius. Vulg. quo.

Pag. 40. v. 9. aut aliquam fictam — aliquam aut fictam Ald. perperam.

Pag. 40. v. 20. persequuti — Sic legendum esse recte divinavit Lambinus. Vulg. perscrutati, sensu minus apto.

Cap. VIII.

Pag. 40. v. 26. 27. a scripto dicemus — Errabat Graevius, quum haec ita interpretanda putabat, ut suppleretur voluntatem scriptoris dissidere. Imo a scripto dicere est scriptum de-

fendere, ut nostri: auf den Buchstaben halten.

Pag. 40. v. 27. his locis utemur — Eieci ineptum additamentum, secundum narrationem, quod adhuc in omnibus edd. moleste servatum est.

Pag. 41. v. 7. 8. scriptori — Sic edidimus pro vulg. scripto. Nam nisi scriptori legeris, verba si id voluisset scribere non habent, quo referantur.

Pag. 41. v. 8. conteretur — Hanc lectionem e cod. Aug. eruimus, absque dubio vulgatae contemnetur praeferendam.

Pag. 41. v. 9. 10. scribere — Sic Ald. quod postea edito adscribere utique praestat.

Pag. 41. v. 10. ut non potuerit perscribi — ut non potuerit perscribere Ald. unde non potuisset scribi Aug. num non potuerit perscribi vulg. Quod ex comparata harum lectionum varietate verissimum videbatur, in textum adscivimus.

Pag. 41. v. 16. sententia — Cod. Aug. addit: redderetur.

Cap. IX.

Pag. 41. v. 24. quod tantum scripserit id, quod necesse fuerit — Pronomen id ad vim oppositionis haud ineptum e cod. Aug. addidimus.

Pag. 42. v. 1. aequo et bono — bono et aequo Ald.

Pag. 42. v. 2. 3. voluisse — nemo dubitet — Hanc lectionem ed. Ald. praeferendam duxi vulgatae noluisse — nemo dicet.

Pag. 42. v. 10. enumeratio fiat — Sic cod. Duisb. sequentibus ad constructionem aptius. Vulg. enumeratione utemur.

Pag. 42. v. 11. 12. excerptarum — exceptarum plurimae edd. et Mss. Illud cum Oudend. e Leid. sex, et ed. Mediol. recepimus.

Pag. 42. v. 12. scriptoris voluntas, expositio — Ita auctore Oudend. e codd. Voss. et Leid. scribendum fuit. Vulgata lectio et expositio male sensum pervertit.

Cap. X.

Pag. 42. v. 17. obrogatio — Vulg. abrogatio admitti non posse Ernestius docuit. Obrogatio verum esse primus vidit Lambinus.

Pag. 42. v. 21. 22. quod cogeretur ab altera — ab altera Oudend. invenit in Leid. 1. Voss. 1. idque ad sensum abesse vix potest.

Pag. 43. v. 2. 3. sumemus rationem, et quaeremus partes iuris utrum cum causa faciant — Vulg. sumemus rationem iuris et quaeremus partes iuris, utrum cum ea faciant, qua in lectione ea natum est ex c̄a, scribendi compendio pro causa. In Leid. 4. absunt verba et quaeremus partes iuris, quod fieri possit, si legatur rationem iuris utrum cum causa faciat

Sed partes iuris quum infra enumerentur c. 13. lectio praeferenda est, quae plurimorum codd. auctoritate firmatur.

Cap. XI.

Pag. 43. v. 18. non modo ullo — Vulg. non modo nullo. Illud habet cod. Medic. it. Goth. Recte.

Pag. 43. v. 21. in sententiam — Sic scribendum esse Lambinus monuit. Vulgo omittitur praepositio.

Pag. 43. v. 29. in praesenti autem — Ald. et al. vett. edd. probante Graevio. Reliquae legunt in praesentiarum. Nos Lambinum, quem probat Graevius, sequuti sumus.

Pag. 43. v. 29. et pag. 44. v. 1. interdicere — Genuinum hoc videtur, etsi Lambinus coni. interiicere. Voss. 1. 2. et Leid. 1. 2. 3. habent intercedere. Multae edd. vett. interserere.

Cap. XII.

Pag. 44. v. 5. qui ea tollit, ex quibus — rebus vulg. parum commode additum auctoritate codd. Pal. 1. 2. delevimus.

Pag. 44. v. 6. amplitudo constat — Ineptum emblema hic additum: quae sunt ea, quae capiunt, iam Graevio et Oudendorpio suspectum, et ab Ernestio uncis inclusum, eiecimus.

Pag. 44. v. 21. In translationibus quaeretur — Vulg. Quaeritur in translationibus.

Sed quum ad novum genus transitur, semper vocabulum huius generis verbo anteponitur; praeterea futurum tempus hic est in reliquis omnibus.

Pag. 44. v. 21. 22. num aliquis — Ernesti mavult alius. Sed aliquis h. l. est i. q. alius quis, ut saepe.

Pag. 44. v. 22. 23. persequutionem — exsequutionem Ald. cod. Aug.

Pag. 44. v. 24. 25. num alio quaerente sit agendum — Vulgo legitur: num alio quaerente aut agente. Sed postremi verbi sententia iam occupata est in his: num aliquis eius rei actionem etc. Poterat aut agente sine compensatione omitti auctoritate codd. Pal. 2. 4. 6. Leid. 1. 2. Erf. Cauch. Manca tamen videtur oratio, nisi legas, sit agendum. Cf. Cic. de Inv. II. 19.

Pag. 44. v. 29. aut similibus — Leid. 4. addit aut dissimilibus, quod probat Oudend. Non assentior.

Pag. 45. v. 4. quod noluerit cavere scriptor, an quod — Vulg. quod noluerit cavere. Supplementum nostrum perspicuitas et nexus sententiae postulat. An quod iam in antiquis edd. legitur; nec erat quod Oudendorpius illud an abiiceret, etsi abest in codd. multis.

Pag. 45. v. 5. 6. similitudinem — Lambinus addebat: an inconsulto, quo additamento nunc facile caremus.

Cap. XIII.

Pag. 45. v. 11. extrariae — extraneae Lambin.

Pag. 45. v. 22. tuleris — Ald. obtuleris.

Pag. 46. v. 9. conferemus — E necessaria Lambini coniectura, iam ab Ernestio probata. Vulg. proferemus.

Pag. 46. v. 13. vel novum — abest vel Ald.

Pag. 46. v. 14. 15. si qui quid inter se — Ex Voss. 3. quam lectionem Oudendorp. recte veram iudicat. Vulg. si qui inter se.

Pag. 46. v. 16. Sunt pacta — Ita scribendum fuit, quod vulgata lectio pacta sunt definitionem promittere videtur. Est autem distributio: Sunt pacta — Sunt item pacta.

Pag. 46. v. 18. 19. causam coniicito — Mich. Brutus emendandum putabat condicito. Sed post alios Graevius ad h. l. et Gronovius ad Gell. XVII. 5. docuere, causam coniicere esse i. q. eam breviter et summatim exponere.

Pag. 46. v. 20. iure praestare — Sic Ernesti rescripsit auctoribus Graev. et Oudend. Vulg. iuri. Cf. Cic. de Inv. II. c. 22.

Cap. XIV.

Pag. 46. v. 24. In assumtiva — Hoc inseruimus, quia generis necessario mentio fieri debet, antequam eius partes enumerentur. Cf. lib. I. c. 14.

Pag. 46. v. 29. honestius — Omnes fere edd. praeter Lambinianas, itemque omnia Mss. adhuc collata insidet lectio venustius; Pith. tamen habet facilius, convenientius, conducibilius, omisso venustius, qua in lectione convenientius interpretamentum videtur esse τοῦ conducibilius. Lambinus dedit honestius e coniectura Ranconeti Memmii Aurati. Et hoc unice verum videtur. Nam venustati in causa comparativa nullus est locus. Cic. de Inv. II. 25. tres facit comparationis locos: si illud, quod comparabitur, aut non honestum, aut non utile, aut non necessarium fuisse, aut non tantopere utile, aut non tantopere honestum, aut non tantopere necessarium fuisse demonstrabitur. Quod cum nostro auctore, si honestius legatur, egregie convenit. Nam quod Cic. utile dicit, id hic appellat conducibile, et pro eo, quod ille quaerendum dicit, utrum magis aut minus necessarium, hic ait quaeri convenire, utrum facilius an difficilius. Quod etsi leviter spectanti diversum videtur, tamen revera est idem. Nam summa rei difficultas parit contrariae necessitatem. Notandum vero est, auctorem ad Herennium vocabulo utilitatis sensum latiorem tribuere, ut sub eo honestum, facile, et conducibile comprehendat. Honestum nimirum est id, quod utile est ad virtutem servandam; facile id, quod utile est, ut viribus parcatur; conducibile est, quod utile est ad plurima emolumenta nobis paranda.

Pag. 47. v. 10. His ita tractatis — locis vulgo adiectum recte delevit Ernesti.

Pag. 47. v. 12. haberet — Sic Ernesti e cod. Leid. et aliquot edd. vett. Vulg. habuerit.

Cap. XV.

Pag. 47. v. 21. iurene — Edd. vett. verene.

Pag. 47. v. 22. spectandum est, si — Exquisitior est lectio cod. Voss. 3. Ceteri et edd. spectandum est, an.

Pag. 48. v. 5. 6. ut de indemnatis supplicia sumant; quid, si ipse — Vulgo: ut — sumant; quod eos idem fecisse dicant. Quid si ipse . . . in quo sensus commodus vix inveniatur. Nec quidquam perficitur, si cum Cauch. et al. legatur dicat. Omissis autem his verbis, omnia plana.

Cap. XVI.

Pag. 48. v. 17. imprudentiam — Haec verba in edd. excipit ineptissimum emblema: De his primum partibus ostendendum est, deinde ad deprecationem revertendum videtur; quod diutius in textu tolerare religio mihi erat.

Pag. 48. v. 17—20. In prima parte considerandum est, utrum praeter culpam ventum sit in necessitudinem, an culpa venienti necessitudinem fecerit — Plurimi edidere: utrum per culpam ventum sit in necessitudinem, num culpam veniendi necessitudo

fecerit. Quod continet absurdam sententiam. Quomodo enim necessitas potest culpam facere? Alterum igitur membrum emendavi e cod. Erf. in quo est: num culpa veniendi necessitudinem fecerit, ubi tantum veniendi in venienti h. e. ei, qui venerit in necessitudinem; mutavi. Pro per culpam in priore membro dedi praeter culpam. Sic omnia optime cohaerent. Denique nexus cum antecedentibus causa pro primum rescripsi: in prima parte.

Pag. 48. v. 20. Deinde quaerendum — Vulgo adiicitur est, quod auctoritate Voss. 3. et ed. Mediol. expunxi, ut superfluum.

Pag. 48. v. 26. accidisse — Cod. Erf. cecidisse.

Pag. 49. v. 7. contaminabit — contaminabitur Ald.

Pag. 49. v. 10. 11. constet — Cod. Fabric. add. imprudenter. Id sine dubio glossatori debetur. Ab Oudendorpii codd. omnibus abest.

Pag. 49. v. 19. demoretur — moretur Ald.

Pag. 49. v. 21. 22. in iis fraudem esse non oportere — ea fraudi esse non oportere. Sic Rot. Steph. Lamb. et alii. Quod cum Ernestio recepimus, firmatur codd. Pall. Duisb. et al.

Cap. XVII.

Pag. 50. v. 8. ab aliqua civitate — Nonnullae edd. habent alia aliqua civitate. Alia vero re-

cte delevit Ernesti, quia aliqua est i. q. alia qua.

Pag. 50. v. 12. 13. enumeratione peccatorum — Edd. ante Graevium enumeratione omnium peccatorum. Sed omnium recte omissum in codd. Gronov.

Cap. XVIII.

Pag. 51. v. 1. ostendisse — Sic Oudend. e Mss. et Ernesti recte pro vulg. ostendere.

Pag. 51. v. 26. et collocupletandae — Ante Ald. atque locupletandae. Sed illud c. 29. quoque adhibetur.

Cap. XIX.

Pag. 52. v. 3. Causam ostendemus — Singulis partibus huius exempli Cod. Erf. et Cauch. titulos partium argumentationis praefigunt: PROPOSITIO, RATIO etc. Iidem in Voss. 1. in margine leguntur, ut a grammatico adiectos esse dubitari nequeat.

Pag. 52. v. 16. emolumento ducti — emol. inducti Ald.

Pag. 52. v. 22. sibi non temperasse — E coni. Lambin. non temperasse vulg. non se temperasse Ms. Trai.

Pag. 52. v. 24. exsuscitatum — Ita fere edd. vett. usque ad Ald. qui dedit excitatum. Illud est in Mss. Voss. 2. Leid. 2, 5.

Pag. 52. v. 25. inimicus — Sic legendum censuit Gronov. Vulg. inimicum, quod Lambin. et Graev. e glossa fluxisse putabant.

Pag. 53. v. 2. profectum — Hoc adversus Gruterum, qui malebat provectum, recte tuetur Gronov.

Pag. 53. v. 3. rationem — Multi addunt esse, quod ab edd. pr. et Mss. melius abest. Et iam Ernesti auctore Oudend. delevit.

Pag. 53. v. 6. daturum — Lambin. coni. dicturum, idque est in cod. Pith. Sed nihil mutandum.

Pag. 53. v. 7. et, si — Copulam omittit Leid. 4. quod probat Oudend.

Pag. 53. v. 12. 13. Tum enim complexione supersedendum — Hic et post praetermittenda delevimus est, quod h. l. nimis redundat.

Pag. 53. v. 17. 18. tum et exornatione et complexione supersedendum est — Hic adduntur in edd. ista: In omni argumentatione de duabus partibus postremis haec quam exposui ratio est habenda; nos ineptissimam glossatoris laciniam eiecimus.

Pag. 53. v. 19. 20. brevissima tripartita — Vulg. brevissima est tripartita. Sed est h. l. melius omittitur.

Cap. XX.

Pag. 53. v. 25. reprehensionis — Hoc Gronov. et Oudend. in Mss. invenere, et recepit Ernesti. Vulg. reprehensione.

Pag. 53. v. 28. 29. dilucide non poteris — In edd. assuuntur ista: Haec cognitio vitiosarum argumentationum duplicem utilitatem afferet. Nam et vitare in argumentatione vitium admonebit, et ab aliis non vitatum commode reprehendere docebit, quae, ut spuria, recidimus. Eadem enim statim ornatius dicuntur, ut bis deinceps idem dictum esse ab auctore non sit credibile.

Cap. XXI.

Pag. 54. v. 23. nihil refert — Ita Lambinus e Ms. Recte. Vulg. differt.

Pag. 55. v. 1. 2. fecerat — Iure hoc Ernestius e Mss. recepit. Vulg. faciebat abhorret a vera temporum consequutione.

Pag. 55. v. 2. sunt visi — Abest sunt Leid. 2. probante Oudendorpio.

Pag. 55. v. 7. 8. si quos praeterea, quam — Sic iam Graevius e vestigiis cod. Erf. legendum putabat. Sed idem est in Leid. 2. a manu prima; et probat Oudendorpius. Vulg. si quos praeter eos, quos.

Pag. 55. v. 14. defendendi relinquemus — Hic quoque assuta Grammatici cuiusdam clausula: Ergo hoc quoque vitandum est in expositione, ne quando, quum omnia collegisse videamur, aliquam idoneam partem reliquerimus. Haec omnia recte absunt in Ms. Cort.

Cap. XXII.

Pag. 55. v. 18. homines — Hoc ex auctoritate Voss. 1. et Ed. Omniboni recepi. Est enim aptius, quam vulgatum omnes.

Pag. 55. v. 20. quid religio — Sic in nonnullis Mss. in aliis, et in edd. irreligio, quod nollem Ernestius tenuisset. Nam sine dubio haec est lectio exquisitior et difficilior. Irreligio videtur monachis librariis deberi, qui alteram lectionem impiam esse putabant. Ac dubium est, an omnino auctoris nostri aetate iam in usu fuerit vocabulum irreligio. Quod autem Ernesti putabat, religionem i. e. superstitionem ab h. l. alienam esse, non recordabatur notissimum illud Lucretianum: Tantum relligio, potuit suadere malorum. Optime quoque religio, h. e. δεισιδαιμονία, inanis deorum metus, cum metu mortis componitur.

Pag. 55. v. 23. 24. Tres res sunt, quae homines — Vulg. t. r. s. quae omnes homines. Sed omnes recte omittit Voss. 3.

Pag. 56. v. 1. 2. Immensae cupiditates pariunt avaritiam — In edd. inficete legitur: immensae porro cupiditates infinitae et immoderatae sunt, hae pariunt avaritiam. Sed manifestum est, amplificationem istam a glossatore profectam.

Pag. 56. v. 4. Ergo avaritia — Sic in Mss. Oudend. omnibus et Ed. Mediol. Vulg. igitur avaritia.

Pag. 56. v. 10. Caesa accidisset — Ita ex emendatione Oudend. rescripsi pro vulg. caesa cecidisset. Cf. not. ad Cic. de Inv. I. c. 49.

Pag. 56. v. 13. 14. Argo — arietis — Hos versiculos constitui de Graevii sententia, et sic fere convenit lectio cum Cic. Tusc. I. 20. ex optima acutissimi Wolfii recensione. Vulgo legebatur:

Argo, qua vecti Argivi delecti viri
Petebant illam pellem inauratam arietis.

Lambinus e coni. Ranconeti edidit: petebant villo pellem inaurato arietis.

Pag. 56. v. 16. nunquam — nusquam coni. Gruter.

Pag. 56. v. 17. Medea, animo aegra — Medea iudice Oudendorpio delendum.

Pag. 56. v. 20. 21. utinam ne — efferret pedem Medea — Multi codd. addunt amore saucia. Id Graevius et Oudendorpius defendunt, et hic quidem ita, ut deleatur Medea. Sed post hunc versiculum iterum enarrator aliquis ineptum adiecit corollarium: Ergo hac quoque ab ultimo repetitione in expositionibus magnopere supersedendum est. Non enim reprehensione, sicut aliae complures, sed sua sponte vitiosa est.

Cap. XXIII.

Pag. 56. v. 22. Ratio vitiosa — Sic scribendum fuit, quia novus hic locus incipit, in quo semper subiectum antecedit. Vulg. Vitiosa ratio.

Pag. 56. v. 25. — pag. 57. v. 4. Vana ratio — confiteremur — Haec verba huc transposuimus, vulgo perperam post verba: utile quid sit, ratiocinetur, collocata. Ratio in promtu est. Nam species infirmae rationis non debent vanae rationis explicatione interrumpi.

Pag. 57. v. 9. Immune est facinus — Mirum est, Ernestium in hoc loco Plautino vitiosam lectionem immane est facinus potuisse defendere. Immune facinus apud Plautum est ingratum negotium, eine Sache, die nichts einbringt, von der man keinen Dank hat.

Pag. 57. v. 20. volubili — Sic recte Ald. item cod. Erf. Cauch. Vulg. volubilem.

Pag. 58. v. 3—5. contra Fortunam negent esse ullam — Vulg. contra fortunam negent miseriam esse ullam, in quo miseriam, vel, ut alii legunt, miseritatem aut humanitatem, vel vitio librariorum, vel glossatoris commento debetur. Quod autem Fortuna hic a temeritate i. e. casu distinguitur, id sic accipiendum est. Fortuna hic ut dea inducitur; quam qui negant esse ullam, omnia ad casus temeritatem referunt. Sic locus, quem Ernesti ut desperatum reliquit, ita expeditus est, ut nihil supersit offensionis.

Pag. 58. v. 8. 9. modo mendicus factus est — factus est mendicus modo Voss. 2. Leid. 2. 4. ed. Omniboni; et probat Oudend.

Pag. 58. v. 15. fieret — factus esset Ald.

Cap. XXIV.

Pag. 58. v. 18. 19. hominibus — omnibus Ald.

Pag. 59. v. 1. universa — universali Ald.

Cap. XXV.

Pag. 59. v. 11. studiosi — Lambin. e duobus codd. praefert studiose.

Pag. 59. v. 14. Nam, si Cresphontem existimabas improbum — Sic Edd. pr. et Mss. aliquot et Leid. 2. Nam si improbum Cresphontem existimaveras alii, ut Mss. Oudend. omnes.

Pag. 59. v. 21. te locavi — Sic Oudend. ad sensum optime. Vulgo collocavi.

Pag. 60. v. 15. 16. Miseri sunt — alteram — In hoc versiculo duae loquuntur personae. Alter, miseri sunt, inquit, qui u. d. Respondet alter: at (i. e. attamen) tu duxisti alteram.

Pag. 60. v. 18. Ab iracundia deductus — Sic cod. Erf. et Cauch. Vulg. iracundia inductus.

Pag. 60. v. 20. 21. in maxima — Sic edd. priores. Post edi coeptum est maxima.

Cap. XXVI.

Pag. 61. v. 18. uti regibus — uti bonis regibus Lambin. minus apte.

Pag. 61. v. 19. augendae — Lambin. affert arguendae e Mss. Sed verum est augendae.

Pag. 62. v. 11. 12. Quid? si ad exercitum — Ita cod. Erf. et Duisb. Vulgo: quod si ad exercitum.

Pag. 62. v. 15. profertur — Iure hoc Ernesti reposuit e Mss. et edd. pr. Vulg. perfertur.

Cap. XXVII.

Pag. 62. v. 19. Apertae — Amplexus sum cum Lambino hanc Erici Memmii emendationem. Nam vulgatum aperte fatur dictio non satis convenit sequentibus verbis: si intelligas. Apertae dictio est Apollinis oraculum, cuius inter cognomina, teste Festo, etiam Aperta erat.

Pag. 62. v. 22. Quem ego profiteor esse me — Sic bene Graevius iuvantibus Mss. emendavit. Vulgo: quae ego profiteor esse mea.

Pag. 62. v. 23. Fraternis armis — Aurati coniectura, paternis armis, inutilis est. Ille Neoptolemum loqui putabat. At loquitur Aiax Telamonius, Achillis frater patruelis.

Pag. 62. v. 24. virtute — Sic Ald. et codd. Voss. 2. Leid. 2. Vulgatum virtutis aemulus metrum non patitur.

Pag. 63. v. 1. nequeo — In compluribus Mss. pro nequeo est vel tum id, vel te id. Unde Gronov. coni. timeo.

Pag. 63. v. 4. auditum — Hoc praebet cod. Erf. et probat Graev. Vulg. auditu.

Pag. 63. v. 13. omnes res — omnes partes marg. Cratandri; quod probat Graevius.

Pag. 63. v. 19. causam — Abest Leid. 3. et ed. Omniboni.

Pag. 63. v. 22. consummatur — Ita recte Lambinus. Vulg. consumitur.

Pag. 63. v. 26. si quis, quum accusetur — si quis accusetur Voss. 3. quod non erat quod placeret Oudendorpio.

Pag. 64. v. 2. saepe deprehendemus — Ineptum emblema, quod h. l. sequitur in edd., et in huiusmodi deprehensione ostendemus, eiecimus. Nec agnoscunt codd. Erf. Cauch.

Pag. 64. v. 12. decoloratum — In edd. vett. praefigebatur: corpore.

Cap. XXVIII.

Pag. 64. v. 19. ut, quum si — quum inseruimus, constructioni ut integritas constaret.

Pag. 64. v. 22. cures enumerare — Hoc sine causa in dubium vocat Graevius.

Pag. 64. v. 23. velut depressa — Ingeniose Graevius coniecit: et quae velint depressa. Vulgatum tamen non est mutandum.

Pag. 64. v. 28. 29. an Vestinis Pinnensibus — Ita cod. Erf. an vestinis an penninensibus Cauch. an Numantanis an pennensibus Pith. an Vegentinis Voss. 1. 2. Leid. 1. 2. 3. an Veientanis Ms. Cort. an Venusinis vulg. Pennensibus probabat Gronovius. Et recte quidem. Nam res illa petita est ex historia belli Marsici; de Pennensibus

vel Pinnensibus (*Πιννήταις*) narrat Diodorus in fr. libri XXXVII. eos atrocia ob fidem erga Romanos a Marsis passos esse. Albenses autem constat, quum item in fide populi Romani manerent, diu obsessos fortiter restitisse.

Pag. 65. v. 10. intercesserat — Recte hoc Ernestius intp. impedierat lege lata.

Cap. XXIX.

Pag. 65. v. 23. et exemplis — Vulg. additur et amplificationibus, quod iure damnatum ab Ernestio e contextu eiecimus.

Pag. 66. v. 3. aut si maius — Particulam si concinnitatis et perspicuitatis causa inserui.

Pag. 66. v. 4. postulabit — postulat cod. Erf. Duisb. Cauch. probante Graevio.

Pag. 66. v. 20. 21. quae non — — primum complectitur — primum abest a codd. quibusdam, quod sine causa placet Graevio. Nec opus est cum Oudendorpio corrigere: quae non quo ordine quidque primum dictum est, complectitur.

Pag. 66. v. 22. concludit — concluditur Ald. et codd. Oudend. qui id melius esse putat. Non assentior.

Pag. 66. v. 24. propositum in argumentatione — positum i. a. coni. Lambin.

Cap. XXX.

Pag. 67. v. 1. 2. et commiseratione — Iterum in edd. leguntur interpolata quae sequuntur: In quatuor locis uti possumus conclusionibus, in principio, secundum narrationem, secundum firmissimam argumentationem, in conclusione. Quae, quum absint a Mss. Oudendorpii et manifeste spuria, e textu circumscripsimus.

Pag 67. v. 6. referimus — Ita cum Graevio ex optimis codd. legendum. Vulg. referamus.

Pag. 67. v. 9. 10. repetatur enumeratio — Vulg. repetatur orationis enumeratio. Inutile glossema resecuimus.

Pag. 67. v. 10. Facta enim — Ol. legebatur ficta. Sed lectionem facta bene defenderunt Graevius et Ernesti.

Pag. 67. v. 17. Amplificatio est — Olim addebatur res, quod abest in Mss. Voss. 1. 3. Leid. 1. 2. 3. et iam ab Ernestio recte eliminatum est.

Pag. 67. v. 23. nationibus — Hoc abest cod. Pith.

Pag. 68. v. 11. aliter — i. e., ut recte Lambinus interpretatus est, male aut secus, quam oporteret, iudicare.

Pag. 68. v. 12. huic incommodo — Pronomen, quod habet cod. Duisb., concinnitatis causa addidimus.

Pag. 68. v. 17. nullam rem futuram — Vulg. nullam rem adiumento futuram. Sed optime

monuit Ernesti, adiumento delendum esse; quum exquisite latinum sit huius rei leniendae nullam rem futuram.

Pag. 68. v. 18. esse consulto factum — Sic Graevius e cod. Pith. recte. Sic etiam ed. Mediol. Vulg. ex consulto factum. Lambin. ex consilio.

Pag. 68. v. 19. 20. imprudentiae iustam — Ald. legit sed imprudentiae iustam. In Voss. 1. Leid. 1. 2. 3. est: imprudentiae et iustam; quod probat Oudend. Sed sana sunt omnia, quod intelligitur e simili Cic. loco de Inv. I. 53. Sextus locus est, per quem consulto et de industria factum demonstratur, et illud adiungitur, voluntario maleficio veniam dari non oportere, imprudentiae concedi nonnunquam convenire. Quare minime probanda est lectio, quam Purgoldus e cod. Goth. eruit: nullam excusationem imprudentiae et iustam d. p.

Pag. 68. v. 22. 23. quod genus, iniuriae mulierum — quod genus iniuriarum Erf. Cauch. Duisb. quod genus iniuria mulierum Pith. et Cratand. ed. Sic etiam Oudend. et Ern.

Pag. 68. v. 26. ostendemus — ostendimus probat Oudend. quod est in Voss. 1. et Leidd. Sed praeferendum est futurum, sicut in reliquis membris omnibus.

Pag. 68. v. 28. 29. Nonus locus est, qui constat — Ita codd. plurimi. Alii: Nonus locus constat.

Pag. 68. v. 29. quasi — Lambin. coni. quale.

Pag. 69. v. 2. legere — Hoc Lambin. in bono codice Ms. et Gruterus in Pal. 2. et Fabric. invenit, estque procul dubio verum. Vulg. laedere.

Pag. 69. v. 3. 4. intemperantem — Recte sic Oudend. et Ern. e Mss. pro vulg. imperantem.

Pag. 69. v. 10. Misericordia commovebitur — Ita est in Voss. 3. et sic arbitror auctorem scripsisse, ut, quod alii addunt, auditoris animus, glossatori debeatur.

Pag. 69. v. 12. fuerimus — Recte hoc restituit Ern. e Ms. Cort. et pluribus edd. Vulg. fuimus.

Pag. 69. v. 14. enumerabimus — Expunximus futilem glossam: et ostendemus.

Pag. 69. v. 25. et patientem — Copulam addidimus e loco simili Cic. de Inv. I. 56. Ibid. est: et patientem incommodorum esse et futurum esse. Nostro loco pro futurum legitur fuisse cod. Pith. et Duisb. unde coniiciat aliquis, auctorem scripsisse: et patientem incommodorum ostendemus fuisse et futurum esse.

LIBER III.

Cap. I.

Pag. 75. v. 5. pertinerent — Sic Ern. e Iunt. Vulg. pertinebant.

Pag. 76. v. 4. ad hanc utilitatem — Ernesti coni. subtilitatem.

Cap. II.

Pag. 76. v. 11. tollenda — Bene hoc Gruterus adv. Lambini coniecturam, qui maluerat delenda, defendit.

Cap. III.

Pag. 77. v. 1. Omnes qui sententiam dicent — Sic propter sequentia: ut omnis eo totius orationis ratio conferatur, necessario fuit scribendum. Vulg. omnem orationem eorum qui sententiam dicent. Erf. omnem memorationem eorum q. s. d. Ms. Pith. et ed. Cratand. omnes orationes eorum, ut facile depravationem agnoscas.

Pag. 77. v. 4. rem tutam — Sic emendavimus vulg. tutam apposite ad huius loci sensum et sequentis orationis contextum. Nam postea dicitur honesta res in altero divisionis membro. Et infra cap. 5. occurrit: qui tutae rei praeponet honestam.

Pag. 77. v. 8. 9. coniunctim — coniuncte Ald. cum pluribus Mss. ut Erf. Cauch.

Pag. 77. v. 9. decernitur — Lambin. maluit discernitur; quod defendit Graev. Victor. habet secernitur.

Pag. 77. v. 10. evocationes — Edd. pr. et Mss. Oud. revocationes.

Pag. 77. v. 12. 13. mentione — Alii mentitione. Sed mentione bene explicavit Ernesti de genere et artificio fallendi, quod inest in eo, quum homines iis, quos fallere et illicere in fraudem volunt, e longinquo ostendunt spem, non pollicendo, sed tantum obiter in sermonibus iaciendo, commemorando, quod spem faciat, quod alliciat. Ceterum Aldina hic pro Ablativis Accusativos usurpat: pecuniam — mentitionem et ceteras res.

Pag. 77. v. 15. volemus — velimus Ald. etc. volemus recepit Ern. ex ed. 1474.

Cap. IV.

Pag. 77. v. 24. 25. ius unicuique tribuens — Ernesti vocabulum ius uncis inclusit, ut spurium. Sed abesse non potest. Nam quod ille ait, ius h. l. exprimi verbis pro dignitate cuiusque, id secus est. Nam haec verba definiunt potius id, quod alias in definitione iustitiae per pronomen suum significatur, quum iustitia dicitur virtus suum ius unicuique tribuens.

Pag. 77. v. 28. 29. cupiditatem — cupiditatum Ald.

Pag. 78. v. 4. disciplinabilem scientiam — Cod. Erf. disciplinam aut scientiam — Sed recte Ern. intelligit scientiam πρακτικὴν, quae antea dicitur scientia cuiusdam artificii.

Pag. 78. v. 7. aut praesentem aut auditam — aut praesentis aut auditae cod. Pith. Sed vulgatam bene defendit Ernesti.

Pag. 78. v. 11. dicemus misereri — misereri dicemus Ald.

Pag. 78. v. 20. colendas — colenda Voss. 1. quod placet Oudendorpio.

Pag. 78. v. 21. si nec pretio — si nec prece nec pretio Ald. et sic ed. Burm.

Pag. 79. v. 2. indignas — indignas viris fortibus Ald.

Pag. 79. v. 2. 3. viros fortes — Quod vulgo additur, propterea, id ut prorsus otiosum delevimus.

Pag. 79. v. 3. 4. pro dignitate — Vulg. dignitate. Sed praepositio nequit abesse.

Pag. 79. v. 18. dehortabimur — In edd. adduntur ista: ut haec attenuentur, quae manifesto spuria et iam ab Ernestio uncis inclusa sunt.

Pag. 79. v. 25. ignaviam esse — Quod hic additur, et inertiam, delevimus; quomodo enim iustitia possit inertiae nomine per detrectationem appellari? Itaque hoc vel glossema est vocabuli ignaviae, vel librarii vitio e sequentibus hic anticipatum.

Pag. 79. v. 25. 26. liberalitatem — Hoc recepimus ex Ald. it. cod. Erf. Cauch. Pith. Nam qui aliis iustitiae specie plus tribuit, quam tribuere debet, is prava utitur liberalitate. Vulg. libertatem.

Pag. 80. v. 12. 13. demonstratum — Olim demonstrandum; male.

Cap. V.

Pag. 80. v. 21. iisdem rationibus — Omnes edd. vel iisdem rationibus, quod sensum pervertit. Non enim hic novum est partitionis membrum; sed dicitur, iisdem rationibus, quibus in iudiciali causa, vel a principio vel ab insinuatione oratorem exordiri posse.

Pag. 80. v. 23. narrare — narrari Ald.

Pag. 80. v. 23. In divisione quoniam — Verba in divisione addidimus; non solet enim auctor noster transitiones obscurare.

Pag. 81. v. 15. qui tutam rationem adhibebit — Vulg. qui tutam rationem sequi suadebit. Cod. Aug. tutam rationem si quis adhibuerit. Cod. Goth. tutam rationem si quis adhibet. Ex harum lectionum vestigiis vulgatam, quae per leges grammaticas haud est ferenda, correximus.

Pag. 81. v. 25. considerandum — Ita rescripsi iubente constructione et sensu. Vulg. considerare.

Pag. 81. v. 26. 27. non immortalitatem — consequi — Ad sensum e sequentibus hic repetendum est illo vitato periculo.

Cap. VI.

Pag. 82. v. 12. earum — Hoc praefiximus, ut ex contrariis cum antecedenti membro copuletur.

Pag. 82. v. 20. commoda — Quae h. l. adiiciebantur, aut incommoda, iam ab Ernestio uncis circumscripta, ut manifesto spuria delevimus.

Pag. 82. v. 24. modestia, et quae contraria sunt — Iterum hic in edd. nimium patienter toleratum est emblema turpissimum: Erit igitur haec confirmatio et confutatio nobis.

Pag. 82. v. 27. 28. A nostra: Si laudabimus, dicemus — dicemus abest ab Oudend. Mss. non tamen, ut illi placebat, delendum.

Pag. 83. v. 2. 3. aut quod rectum sit, ex aliorum laude ostendere — In Oudend. Mss. quod rectum sit aut ex aliorum laude ostendere. Sed vulgata mutari non debet.

Pag. 83. v. 9. 10. ne — — consequi non possimus — Vulg. sed ut — consequi possimus — consequi non possimus Mss. Oudend. plerique, it. ed. Omniboni. Porro ed. Mediol. et 1474. habent ne pro ut. Itaque illud, ne — non possimus, quod Oudendorpio etiam Ernestioque placuit, recepi.

Pag. 83. v. 10. 11. omnes homines illius virtutes praedicare oportere — omnes homines illius virtutis praedicari oportere cod. Erf. Cauch.

Pag. 83. v. 15. paulo ante — Ed. Ald. add. supra e glossa.

Pag. 83. v. 17. ignotos — Mss. quidam ignaros. Sed hoc est e glossa. Nam ignotos h. l. significat ignaros.

Pag. 83. v. 20. studio — Lambinus coni. stadio. Sed h. l. vocabulum proprium metaphorico praeferendum.

Pag. 83. v. 21. qui laudetur — Hoc recte e Mss. Oudend. et ed. Mediol. Ernesti substituit vulgato laudatur.

Pag. 83. v. 24. nos esse — Haec absunt a Mss. Cort. et aliis ap. Oudend. it. ed. Mediol. Vera tamen esse arbitror, quoniam, eo omisso, dicturos videatur cum norint construi debere.

Pag. 83. v. 27. eos illius — eos addidimus e cod. Erf. Alii id addunt ante improbaturos.

Pag. 83. v. 28. 29. incertos nos — nos adiecimus auctore Gronovio e cod. Duisb.

Pag. 83. v. 29. vereri — nos, quod in Ms. Cort. et Oudend. pluribus elegantius abest, delevit Ernesti.

Cap. VII.

Pag. 84. v. 4. tracto — Sic recte Ernesti edidit pro vulg. tractato. Nos particulam igitur mori auctoris convenienter inseruimus.

Pag. 84. v. 10. 11. Primo exponemus — Primo in multis Mss. et edd. vett. omissum recte defendit Ernesti.

Pag. 84. v. 19. Genus, in laude — Quod hic annectebatur, quibus maioribus natus sit, quod est interpretamentum vocabuli genus, ut manifesto spurium, et iam ab Ernestio uncis inclusum, eiecimus.

Pag. 84. v. 24 — 26. bene et honeste — educatum esse — Edit. Omniboni: quam bene et honeste — fuerit. Quod recte improbavit Ernesti, quia sic constructio mutatur, quae a praecedente non debet discrepare.

Pag. 84. v. 26. 27. Deinde transire oportet ad corporis commoda — Oudend. placuit lectio Voss. pr. Leid. 1. et ed. Omniboni: inde se retraxisse aperte. A corporis commodis. Sed illa priora corrupta sunt ex verbis deinde transire oportet. Et si maxime velimus breviorem formulam A corporis commodis tueri, tamen vulgata melius convenit iis, quae postea sequuntur: Deinde revertemur ad extraneas res. Itaque, auctore etiam Ernestio, vulgatum servavimus.

Pag. 84. v. 27. 28. A natura; in laude — in laude, quod male delent Graev. et Oudend. auctoritate aliquot Mss. et ed. Mediol., bene defendit Ernesti. Abesse sane non potest, quoniam opponitur sequenti in vituperatione.

Pag. 85. v. 2. honestis — Ed. Ald. et Oudend. Mss. omnes addunt haec. Quod etsi probat Oudend., glossam tamen sapere videtur.

Pag. 85. v. 3. s i valetudo, perpetua — Sic melius interpungitur; nam efficacius est vocabulum perpetua cum diligentia et temperantia coniungere, qua utique opus est ad valetudinem conservandam. Contra h. l. de valetudine perpetua ac diuturna, non de saepius afflicta agi, per se intelligitur.

Pag. 85. v. 7. praeter formam — Hoc excipitur, quia formae dignitas, si a natura fuerit, malis moribus depravari potest. Sed si natura eam non dederit, nemo potest, ut ait ille ap. Cic. de Orat. L. II., sibi formam ipse fingere.

Pag. 85. v. 8. occidisse — Hanc lectionem erui e vestigio cod. Pal. 2., in quo legitur accidisse. Lectionis occidisse glossema videtur vulgatum non fuisse, quod temporis consequutio haud admittit. Nam si quis habuit vires, velocitatem, bonam valetudinem, adversarius non potest dicere, ea bona non fuisse propter intemperantiam, sed potius docebit, fuisse quidem, sed non amplius esse hominis, qui iis abusus sit, culpa. Gronovius defendit lectionem fuisse, h. e. periisse, interiisse; quod propter amphiboliam dictionis h. l. non placet.

Pag. 85. v. 11. quae potestates — Vulg. additur quae gloriae; barbarum glossema, quo grammaticus aliquis explicare voluit potestates. Nec postea, ubi singula haec membra repetuntur, gloriae fit mentio.

Pag. 85. v. 12. cuius causa susceperit inimicitias — Haec verba huc retraximus, vulgo post

fecerit posita. Prius enim erat de suscipiendis inimicitiis, quam de gerendis, dicendum.

Pag. 85. v. 23. 24. sin vituperemus, e contrario — Haec est lectio Aldina, quam Lambinus probavit, nec abnuit Ernesti. Sunt qui, omissis verbis e contrario, legant, aliud iniuste, aliud ignave, aliud immodeste, aliud stulte factum esse dicamus. Alii Mss. utrumque coniungunt. Brevior lectio est praeferenda et superflua huius antitheseos prolixitas glossatorem prodit.

Cap. VIII.

Pag. 86. v. 4. 5. enumeratione ad exitum causae — „Haec I. Gronov. et Graevius deleri volunt, auctoritate Mss. Medic. et Erf. Male. Nam ita nihil esset, quo referretur in ipsa causa. Sensus est: Genere et parte conclusionis, quae est in enumeratione partium, ἀνακεφαλαιώσει, tantum in fine orationis est utendum; quod est aptum huic causae praeceptum.“ Hactenus Ernesti, cui prorsus assentimur.

Pag. 86. v. 8. commentandum — Vulg. legitur considerandum. Sed commendandum habent Mss. Oudend. et plures, item edd. Mediol. et Iunt., quod vitio librariorum e commentandum depravatum esse vidit Oudend. Et hoc unice verum est.

Pag. 86. v. 11. commodissime — accommodatissime Ald.

Pag. 86. v. 15. 16. consumendum — Sic Mss. Gulielmi, Oudend. etc. Recte Graevius, Oudend. probaverunt, Ernesti recepit. Veteres edd. conferendum. Gruterus e Mss. suis dedit consummandum.

Pag. 86. v. 16. putamus — Haec lectio verior, quam quod alii Mss. legunt, Ernesti in textum intulit, putemus. Ald. habet putavimus.

Cap. IX.

Pag. 86. v. 26. dispositionum — Sic Mss. Graev. Oudend. Cort. et edd. vett. Ald. et quae eam sequuntur, dispositionis.

Pag. 87. v. 5 — 7. non modo totas causas, sed singulas quoque argumentationes disponemus — Sic emendavimus vulg. non modo totas causas per orationem, sed per singulas quoque argumentationes disponemus, in quo scripturam glossatorum culpa vitiatam esse, facile intelligitur. Nam quid est causas per orationem disponere? Et per ante singulas omittitur Erf. Cauch. ed. pr. Ald. Victor.

Pag. 87. v. 7. 8. docuimus — Manifesto spuria sunt, quae hic in edd. adiiciuntur: id est expositionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. Haec igitur duplex dispositio est; una per orationes, altera per argumentationes ab institutione artis profecta. Et priora quidem, id

est — — complexionem, iam Ernesti uncis inclusit. Reliqua autem nihilo meliora sunt.

Pag. 87. v. 15. 16. quorum nihil non, si causa postulet — Vulg. quorum nihil, nisi causa postulet. I. Gronov. probat lectionem cod. Medic. nihil non, causa postulet, pro si causa postulet, cuius ellipseos exempla pater in Obss. protulit. Recte iudicavit Ern., hoc a facilitate auctoris nostri alienum esse. Optimum igitur est, quod idem divinavit, nihil non, si causa postulet, id quod sequentia confirmant, quae cum enuntiatione aiente melius, quam cum negante iunguntur.

Pag. 87. v. 21. 22. Deinde, si causa nostra — Vulg. legitur: deinde, si commodum erit, quia non semper necesse est, ad principii sententiam reverti licebit. Si causa nostra etc., in quo verba si commodum — licebit nec antecedentibus recte conveniunt, et partim e sequentibus interpolata sunt. Itaque ea delevi.

Cap. X.

Pag. 88. v. 2. dispositiones — Falso Graevius praefert disputationes.

Cap. XI.

Pag. 88. v. 21. unam — Vulg. unum recte correxit Ernesti e Mss.

Pag. 88. v. 22. sed, egregie — Vulgo nec, quod sententiam auctoris prorsus pervertit. Graevius

putabat, sed intelligi posse, scribi non debere. Quicquid sit, affirmativum h. l. enuntiatum necessario requiritur.

Pag. 88. v. 29. Quare, quia — Voss. 3. Leid. 2. 3. 4. habent quare et quia, idque probat Oudend.

Pag. 89. v. 13. 14. Firmitudinem vocis maxime cura comparat — In omnibus legitur: F. v. maxime natura comparat, quod aperte repugnat iis, quae statim sequuntur: quapropter de magnitudine vocis et firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera CURA comparatur. Itaque cura h. l. rescribendum fuit, in quo non veremur, ne quis nos reprehendat.

Pag. 89. v. 15. 16. ratio declamationis — Quoniam in sequentibus monstratur, qua ratione declamationis augere et conservare possimus firmitudinem vocis, aptius est h. l. ratio, quam quod vulgo legitur, exercitatio.

Pag. 89. v. 22. qui non inscii sunt eius artificii — Nempe eloquentiae studiosos ad medicos allegat; cura firmitudinis vocis, de qua hic agitur, est cura diaetetica et medica.

Cap. XII.

Pag. 90. v. 10. Ictus enim fit, et vulnus arteriae — Vulg. ictus enim fit et vulnerantur arteriae. „Sed Erfurt. Cauch. et teste Gronovio Medic. nec non Cratandr. et Ascens. edd.: Ictus enim fit et vulnus arteriae. Et sic melius scri-

bitur. Sicut enim dicitur ictus, sic et vulnus fieri arteriae. Sed quia vulnus fieri rei, videbatur sciolis insolentius, immutarunt in vulnerantur, sed non attenderunt, quam non bene ista syntaxis cohaereat: ictus fit arteriae et vulnerântur arteriae. Sed si optimis codd. inhaeremus, omnia sine salebris ullis profluunt.“ Hactenus Graevius, quem sequuti sumus.

Pag. 90. v. 20. suavitudinem — Sic Mss. Lambin. it. Voss. 3. Vulg. suavitatem.

Pag. 90. v. 22. Utile est ad firmitudinem — Sic Graev. fide codd. Cauch. et Erf. Vulg. firmitudinem vocis.

Cap. XIII.

Pag. 91. v. 15. Eam dividimus — ea dividitur Pith.

Pag. 91. v. 18. 19. et ad confirmandum, et ad confutandum — Vulg. et ad confirmandum et confutandum. „Sed sic edant licet et sileant omnes de suis Mss. ego in duobus invenio et ad confirmandum et ad confutandum iterata praepositione; quam negari nequit esse lectionem auctoris ingenuam. Sic IV. 18. edunt in sermonibus et conventu amicorum, ubi ex cod. Medic. annotatum habeo et in conventu. Sic supra cap. 10. edunt Vict. Steph. Lamb. Gruter. in primis et postremis causa partibus, quum priores et simul scripti omnes in primis et in postremis, quod ideo revocavi. Sic IV. 44. legi in scripto per dedecus

et per ignaviam, ubi in editis semel tantum patet. Ita hoc libro c. 4. in scripto inveni in vim et in consilium. Lib. II. c. 11. in duas aut in plures. c. 28. de nomine et de vocabulo. Sic et Inv. I. 15. Ms. optimus habet in principium et in insinuationem; ibi denique idem et c. 33. a vestra religione et a sapientia vestra, ut ait Gothofredus." Hactenus Gronovius, cui suffragantur Graevius et Ernesti.

Pag. 91. v. 25. demonstratio est — Vulg. additur oratio, quod rectius in aliis Mss. omittitur.

Pag. 91. v. 29. pudentem — Ms. apud Graev. prudentem, quod non est aptum.

Pag. 92. v. 3. continuae — Sic rescripsi pro vulg. enuntiandae, quod h. l. sensum commodum non habet. Quum contentiose s. concitate dicimus, vel continua oratione dicimus, vel membratim et caesim. Illud auctor continuationem, hoc distributionem appellat. Itaque postea in eadem re cap. 14. occurrit verbis continuandis.

Pag. 92. v. 4. concisione orationis frequens — Vulg. in contentione oratio frequens. Illud vis oppositionis requirit. Eodem modo Cic. Partit. c. 6. orationi periodicae opponit concisionem verborum.

Pag. 92. v. 4. crebris — Vulg. raris, quod prorsus ineptum est. Nam quum contentiose per incisa dicimus, plurima sunt intervalla, sed brevia. Cf. c. 14. fere sub finem.

Pag. 92. v. 6. 7. Cohortatio est oratio — oratio addidimus c. Graevio ex cod. Erf. Pith. et al. Mss.

Pag. 92. v. 8. 9. conquestio est — oratio, quod hic additur in edd., melius omittitur, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ex antecedentibus repetendum.

Cap. XIV.

Pag. 92. v. 22. intersecare — Lambin. ex Aurati coniectura inculcare. Gulielm. iniectare. Quidam insecare; sed verum est intersecare, respondet enim antecedenti divisionibus.

Pag. 92. v. 23. 24. in narratione — Graevius probat lectionem cod. Erf. in narrationem. Non accedo.

Pag. 92. v. 26. Strenue aliquid — Vulgo strenue quod. Cod. Erf. quid. Inde effecimus aliquid. Nempe hoc incisum dicitur per ellipsin coniunctionis si, ut postea: at aliud otiose.

Pag. 93. v. 6—9. leviter tremebundam vocem — lenissime oportebit a sermone serio torquere ad liberalem iocum — Vulgo: leniter tremebunda voce — leniter oportebit — ad liberalem iocum vocem. Ernestium hic offendebat iocum vocem sic deinceps positum. Sed habebat aliud et maius, quo offendi posset. Nam quis credat, auctorem scripsisse voce tremebunda vocem torquere ad iocum. Itaque expunxi vocem post iocum, et ablativum tremebunda voce in accusativum mutavi. Sic omnia sua-

viter decurrunt. Leviter et postea levissime est in cod. Erf.

Pag. 93. v. 7. mimicae — In plurimis edd. et codd. Mss. est nimiae, quod Graevius defendit. In uno Ms. Gruteri erat mimae, unde Ernesti mimicae reponendum esse collegit.

Pag. 93. v. 11. per distributionem — Male hoc Ernesti explicat per altercationem, quum alternis loquuntur oratores. Oblitus erat, auctorem nostrum, quid vellet, ipsum dilucide explicasse c. 13.

Pag. 93. v. 13. iungere — adaugere Ald. Illud autem bene defendit Graevius. Ut verba continuantur, sic vox iungitur, ut nos dicimus, eine geschleifte, gebundne Stimme.

Pag. 93. v. 17. 18. ab imis faucibus exclamationem quam clarissimam adhibere — vocem ab imis faucibus exclamatione quam clarissima adhibere Ald. Pro ab imis faucibus cod. Erf. habet omissis faucibus, quod Graevius defendit.

Pag. 93. v. 20. debemus — Sic scribendum esse coniecit Ernesti, sed ita, ut dubitaret. Vulg. iubemur, Ms. Cort. iubemus. Iubemur interpretandum esset a magistris, quod h. l. nimis remotum videtur.

Pag. 93. v. 23. 24. in conquestione — Ed. Ald. addit utemur.

Cap. XV.

Pag. 94. v. 1. Motus corporis est gestus — Sic necessario emendandum fuit vulg. motus est corporis gestus.

Pag. 94. v. 4. inesse — Sic Lambin. invenit in aliquot Mss. Vulg. esse.

Pag. 94. v. 5. conspiciendam — Ita legitur in Mss. ap. Gronov. et Graev. ab Oudendorpio quoque probatum. Vulg. conspicuam.

Pag. 94. v. 5. 6. nec turpitudinem — esse, quod hic adiicitur, moleste abundat. Itaque delevimus.

Pag. 94. v. 6. ne aut — Unus Ms. ap. Lambin. ut aut.

Pag. 94. v. 15. tum vultum — Ms. unus ap. Fulv. Ursinum add. tum manum.

Pag. 94. v. 25. proiectione — Est a Lambino. Vulg. porrectione.

Pag. 94. v. 29. similibus ceteris rebus — similius ceteris rebus codd. 3. ap. Graev.

Cap. XVI.

Pag. 95. v. 18. quiddam artificii — Hanc lectionem, quae est in edd. pr. et Mss. Oudend. omnibus, praetuli. Vulg. quidquam artificiosi. Concinnius enim artificium naturae respondet.

Pag. 95. v. 23. artificium memoriae — In quibusdam Mss. est artificiosam memoriam.

Pag. 95. v. 27. simul cum cogitatione — Cod. Medic. sine multa concitatione librarii vitio.

Pag. 96. v. 11. ut ingenio, doctrina, praeceptione natura nitescat — Lambinus secundum aliquot codd. edidit: ut doctrina et praeceptione natura nitescat. Vulgatam tamen veram esse, antecedentia confirmant.

Pag. 96. v. 14. 15. Quod si illi freti ingenio suo, nostro non indigent — Sic Ern. edidit e Mss. et ed. Mediol. Iunt. etc. Alii: Quod si illi freti ingenio nostra praeceptione non indigerent. Idem pro vulg. daretur recte edidit datur.

Cap. XVII.

Pag. 96. v. 25. 26. formae quaedam, et notae — formae quaedam iam notae cod. Erf.

Cap. XVIII.

Pag. 97. v. 2. constituere — continere cod. Medic. Erf.

Pag. 97. v. 11. multos nobis — multos nos nobis Voss. 1. Leid. 2. 3. et probat Oudend.

Pag. 97. v. 14. perturbatione — Vulg. ordinis adiicitur, quod, ut superfluum ac temere ex antecedenti versu repetitum, delevi.

Pag. 97. v. 16. vel a media — Haec absunt ab edd. pr. et multis Mss.

Pag. 97. v. 18. videre — Olim in nonnullis edd. edere. Sed videre e Mss. bene defendit Gronov.

Pag. 97. v. 26. sumserimus — Sic Ern. e pluribus Mss. Vulg. assumserimus.

Pag. 97. v. 26. commeditari — In aliquot codd. ap. Gruter. erat commoditerque notare. Gronovio placebat: quos sumserimus egregie, commoditer notare oportebit. Sed verum est commeditari, h. e. meditando memoriae imprimere.

Pag. 97. v. 28. illis — Hoc Oudend. delendum censet auctoribus aliquot Mss. Perperam.

Pag. 98. v. 3. 4. in decimo — Sic est in pluribus Mss. Alii si et in decimo. Oudend. legi volebat si in decimo.

Pag. 98. v. 5. facile erit deinceps similes — Vulg. deinde facile erit similes. Sed recte additur deinceps in Mss. tribus ap. Gronov. it. ed. Mediol. et Cratandr. probante etiam Oudend. Deinde autem ideo expunximus, quod apodosin turbat, et, quum sequatur deinceps, inepte redundat. Idem delendum censebat Ernesti.

Pag. 98. v. 12. ut distinctio interlucere possit — Vulg. ut distincte interlucere possint; quo recte offensus est Ernesti. Emendationem nostram facile probabunt, qui, quid sensus h. l. postulet, reputaverint.

Pag. 98. v. 14. et ignorabit — Auctore Oudend. e Mss. recepimus, utpote consequutioni temporum aptius. Vulg. ut ignoret.

Cap. XIX.

Pag. 98. v. 16. Iam et magnitudine modica — Vulg. Et m. m. In Ms. Cauch. vero est: Nam et magnitudine modica, unde Graevius recte coniecit, Iam et m. m. legendum esse. Post magnitudine modica vulg. additur et mediocres, quod iam Gulielmus repudiavit pro glossa; nec Ernesti ab eius sententia abhorruit. Itaque expunximus.

Pag. 98. v. 22. 23. mediocria esse placet — m. volent esse cod. Medic. m. valent esse cod. Erf. Cauch.

Pag. 99. v. 5. ad suum commodum — Hoc inseruit Ernesti e Mss. ap. Oudend. et ed. 1474. et Mediol. pr.

Cap. XX.

Pag. 99. v. 12 — 15. Quoniam ergo et rerum simulacra esse oportet, et verbis nosmet notas eligere debemus, duplices imagines esse debent, unae rerum, alterae verborum — Vulgo sic legitur: quoniam ergo rerum similes imagines esse oportet, et ex omnibus verbis notas nobis similitudines eligere debemus, duplices similitudines esse debent, unae rerum, alterae verborum. In quibus ineptas magistrorum glossas facile deprehendas. Pro similes imagines cod. Aug. legit: similitudines, imagines. Utrumque est vocabuli simu-

lacra interpretamentum. Pro et verbis in aliis legitur et ex verbis, in aliis ex verbis. Sed haec praepositio nullum hic locum habet. Nam non ex verbis eliguntur imagines, sed verbis destinantur. Denique in vulgata crebra repetitio voc. similitudinis et invenustam facit orationem, et apodosin prorsus nihil afferentem, quam quod iam erat in protasi.

Pag. 99. v. 15 — 19. Rerum imagines — similitudines — verborum imagines — similitudine notatur — Vulgo: rerum similitudines — imagines — verborum similitudines — imagine notatur. Sed haec permutatio librariis debetur. Auctor enim non vult explicare, quid sint similitudines, sed quid imagines; ergo vocabulum imagines, quod est definitum, non debet in definitione poni. Praeterea ridiculum esset, vocabulum similitudo, quod est notius et magis generale, per imaginem explicare.

Pag. 99. v. 15. expromuntur — Vulg. exprimuntur. Sed expromere rectius respondet sequenti comparare, quod eodem modo dicitur, ut antea eligere.

Pag. 99. v. 18. nominis et vocabuli — Cod. Erf. et Pith. habet hominis et vocabuli, quod Graevio non displicebat; sed nominis h. l. de proprio, vocabuli de appellativo intelligendum. Eodem modo verbum nomini opponitur Horat. Serm. I. 3. 104.

Pag. 99. v. 28. tenebimus — Sic Lambin. Vulg. detinebimus, male. Graev. coni. retinebimus. Sed tenere verum est, scil. memoria.

Pag. 99. v. 29. cognoverimus — Ita recte legitur in ed. Lambin. et in marg. Cratandri. Vulg. agnoverimus sensu minus apto.

Pag. 99. v. 29. et pag. 100. v. 1. non de minimo loco — Codd. Pall. et Medic. negationem non habent, unde Gronov. coni. aegrotum de non imo loco. Cod. Erf. et Cauch. al. aliquem aegrotum de minimo aliquo sumemus.

Pag. 100. v. 3. medico — Addidimus digito, quod est in Pith. et hic abesse non potest ad vitandam amphiboliam, ne de medico s. ἰατρῷ quis cogitet. Quum librarii digito omisissent, alii inducti sunt, ut medicum scriberent; nempe quia ab aegroti lecto medicum abesse non posse putabant. In cod. Pith. est medio, quod scriptum est ab eo, qui medicum digitum ignorabat. Medicus digitus s. medicinalis, ut novimus e Macrobio Saturn. VII. 18. est vicinus ab imo.

Pag. 100. v. 3. 4. testiculos arietinos — H. e., ut recte Politianus explicavit, crumenam e pelliculis testiculorum arietinorum. Falso autem Ernesti in Clave Cic. hanc imaginem refert ad hereditatem. Imo venenum poculo, hereditas tabulis, testes testiculis arietinis notantur.

Cap. XXI.

Pag. 100. v. 15. domuitionem — Haec sine dubio vera est lectio, quod vidit Victorius, idque confirmatur Cic. Divin. I. 32. Apulei. Metam. IV. extr. ubi idem verbum occurrit.

Pag. 100. v. 16. In primo loco — Vulgo in loco. Sed primo addidimus, quia ob sequens in altero necessario requiritur.

Pag. 100. v. 17. tollentem — tendentem cod. Leid. 3.

Pag. 100. v. 17. Domitium — Regibus Marciis — Hac imagine videtur memoria quaedam tangi, auctoris aetate notissima. Nempe Domitius aliquis a Marciis Regibus loris caedi potuit. Certe haud est credibile, rem totam fictam esse ad imaginem conficiendam. De Romulo autem et Remo cogitare recte Ernesti absurdum esse iudicavit; familia Marciorum Regum satis est nota.

Pag. 100. v. 19. 20. In altero loco Aesopum et Cimbrum subornare in Iphigenia agentes Agamemnonem et Menelaum — Sic plane locum restituimus, in quo mira est varietas scripturae in codd. Palatini meliores: subornari ut ad Iphigeniam in Agamemnonem et Menelaum. Gronovius in cod. quodam invenit: ut vel vagantem ephigeniam, omissis nominibus Agamemnonem et Menelaum; in alio: ut ad iphigeniam ad vagantem Agamemnonem

et Menelaum. Inde parum feliciter Gronovius eruit: ut ad Iphigeniam, Calchantem, Agamemnonem et Menelaum. Nam quid omnes has personas hic memorare attinebat, quum unum vocabulum Atridae imagine esset exprimendum. In cod. Duisb. est subornare vagantem Iphigeniam. Mittimus reliqua. In vagantem latet agentes. Nempe in tragoedia Iphigenia duo actores Aesopus et Cimber agebant Agamemnonem et Menelaum. Ut igitur exprimeretur imagine vocabulum Atridae, nihil erat aptius, quam animo sibi fingere Aesopum et Cimbrum in Iphigenia agentes Agamemnonem et Menelaum. Sic omnia planissima.

Pag. 100. v. 25. transeamus — Unus Ms. Lambin. transigamus. Sed illud verum est; transire h. l. est legendo percurrere.

Pag. 100. v. 26. imaginibus — cum imaginibus vulg. Sed praepositione hic facile caremus. Et paulo ante dixit: verborum similitudines imaginibus exprimere.

Pag. 100. v. 27. naturae suppeditabit doctrina — Recte Lambin. e Ms. uno suppeditabit i. e. suppetias feret. Suffragantur cod. Duisb. Pith. al. Naturae est h. l. naturali ediscendi labori; doctrina est artificialis imaginum usus. Multi codd. habent suppeditabitur.

Pag. 100. v. 27. 28. utraque ex altera parata magis erit firma — Hanc lectionem eruimus e vestigiis codd. meliorum. Nam quum ex utraque

altera est parata magis erit firma. Lambin. utraque ab altera separata minus erit firma. Vulg. utraque altera separata minus erit firma. Verum hic affirmativa enuntiatione potius opus erat, ut diceretur, id quod nexus postulat cum antecedentibus et consequentibus, utramque memoriam naturalem et artificialem coniunctam plus valere.

Cap. XXII.

Pag. 101. v. 6. ad monendum — ad movendum cod. Duisb. Voss. 3. Leid. 4. ad admonendum Lambin.

Pag. 101. v. 17. ridiculum — Codd. Pal. 5. Pith. addunt periculosum. Nonnulli omittunt ridiculum. Sed periculosum parum aptum est h. l. et fortasse ortum est ex perridiculum.

Pag. 101. v. 18. 19. aut quod recens audivimus — Hanc lectionem ascivi e cod. Fulv. Ursini. at quod recens audivimus habent edd. Carol. Steph. Cratandr. Hervag. Vulg. aut audimus, quod non bene coit cum verbis ante ora.

Pag. 101. v. 23. manent diutius — diutius in animo manent Oudend. e Mss. quod ille quidem probat. At vulgata ut brevior, ita elegantior.

Pag. 101. v. 29. novitate — Vulg. novitate vero. Ernesti particulam, quae abest a pluribus Mss., recte delevit.

Pag. 102. v. 5. exitus — Vulg. et exitus. Sed copulam in oppositione alienam iam Ernesti delendam censuit.

Pag. 102. v. 8. notatas — Ita necessario legendum. Vulg. notas est sensui prorsus contrarium et ineptum. Notatae similitudines sunt imagines, quae postea dicuntur insignitae. Sic paulo post notatior similitudo.

Pag. 102. v. 12. aliqua re — Oudend. coni. aliquâ h. e. aliquo modo.

Pag. 102. v. 14. si qua re deformabimus — Oudend. legi vult: si qua rem deformabimus turpem. Vulgata autem non est movenda.

Pag. 102. v. 23. percurramus — pervagemur cod. Pith. Cauch. pervagemus Voss. 2. ed. Mediol. it. Omnib. idque probat Oudend. vulgatum e glossa natum existimans.

Cap. XXIII.

Pag. 102. v. 26. qui ediscere — Vulg. qui eas ediscere. Pronomen, quod elegantius abest a Mss. pluribus et ed. Mediol. 1., de Ernesti sententia expunximus.

Pag. 103. v. 3. hae valere — Sic scripsimus cum Lambino. Nam refertur pronomen ad imagines. Vulgatum haec videri posset ad verborum referri, quod alienum esset.

Pag. 103. v. 12. diligenter notatae — Recte sic emendavit Ernesti vulg. diligenter notae.

Cap. XXIV.

Pag. 103. v. 24. 25. quod et utilior sit, et plus habeat facilitatis — Sic necessario emendandum duximus vulg. quod et utiliores sint et plus habeant facilitatis. Nam hic non de rerum utilitate et facilitate quaeritur, sed memoria rerum cum memoria verborum ad utilitatem et facilitatem comparatur; id quod oppositionis ratio satis declarat.

Pag. 104. v. 1. 2. ut versus meminisse possimus — Significat auctor, se artificialem verborum memoriam non ideo commendare, quasi sine ea versus, qui verbis constant, meminisse non possemus; concedit potius, eos ediscendo facilius, quam adhibito imaginum apparatu, posse memoriae mandari.

Pag. 104. v. 3. quod pertinet — Sic emendavi vulg. quae pertinet, in qua sensus commodus haud inest. quod pertinet ad utilitatem nihil aliud significat, quam quod non caret utilitate.

Pag. 104. v. 19. appetendum — Ineptam glossatoris appendiculam: quod poteris existimare utilitate cognita ut diutius in textu toleraremus, impetrare a nobis haud potuimus.

Pag. 104. v. 20. ad eam rem — rem addidimus e codd. Voss. 2. Leid. 3. edit. Omniboni.

Pag. 104. v. 21. quae res postulat — Sic legendum. Vulg. quam res postulat iis, quae proxime antecedunt, repugnat. Qui enim plura se dicturum negat, quomodo is, si secus faceret, minus, quam causa postulat, dixisse videri posset?

LIBER IV.

Cap. I.

Pag. 109. v. 1. Herenni — Vulg. C. Herenni. Praenomen Gronovius in nullo cod. invenit; abest etiam a codd. Oudend. et edd. pr.

Pag. 109. v. 2. 3. quibus — usi sumus — Vulg. quibus in rebus opus fuit exemplis uti, nostris exemplis usi sumus. At Lambinus brevius: quibus in rebus opus fuit exemplis, nostris usi sumus. Ernesti uti servavit, alterum exemplis delevit auctore ed. pr. et 1474.

Cap. II.

Pag. 110. v. 8. ostentatio quaedam — quaedam abest a Ms. Cort. probante Ernestio.

Pag. 110. v. 16. arrogantia — Codd. tres Oudend. et Ms. Lips. arrogantiae.

Pag. 110. v. 19. et leviter praeceperit ars et ratio — Sic ed. Lambin. utique melius, quam quod vulgo legitur: et leviter fecerit praeceptio.

Pag. 110. v. 21 — 23. domestico testimonio pugnet, et suo ipsius exemplo abutatur — Vulg. domesticis testimoniis pugnet et sui ipsius abutetur exemplo. Verba et sui — exemplo, quoniam in compluribus Mss. absunt, Ernesti uncis inclusit. Quia tamen in iudiciis non testimoniis solum, sed exemplis quoque locus est ad res probandas, non

ausus sum omittere, lectionem tamen ad meliorum codd. vestigia commodius constitui.

Pag. 111. v. 2 - 4. anteponunt — praeponunt — putant — Vulg. anteponant — praeponant — putent. Sed indicativis hic opus est.

Pag. 111. v. 6. ipsa auctoritas — ipsa abest cod. Duisb.

Pag. 111. v. 6. 7. Non quum res — Sic utique Ernestio auctore scribendum; sequente post reddit interrogationis signo. Vulg. nam quum. Cod. Duisb. non tum.

Pag. 111. v. 18. nunc sine — nunc vero sine Ald. etc. Recte Ern. vero delevit, quod abest a Mss. et edd. pr.

Pag. 111. v. 19. qui nisi summe — Ita vulgatum qui non, quum summe, quod sensum plane contrarium sententiae habet, correxit Ernesti e duobus Mss. et ed. 1474. Idem vero iam Lambinus fecerat.

Pag. 111. v. 27. 28. in arte scribenda — Vulg. in arte maxime scribenda. Sed hoc maxime male repetitum est e commate praecedente, neque h. l. sensum praebet. Itaque delevi.

Cap. III.

Pag. 112. v. 3. 4. auctoritate — Vulg. sua. Sed pronomini hic locus non est, quum postea dicatur illorum auctoritate.

Pag. 112. v. 4. veritate — Cod. Erf. et marg. Cratandr. it. Voss. 1. 2. Leid. 1. ratione.

Pag. 112. v. 6. quod ab ea steterint — quod ab ea parte steterint Gruterus edidit e Mss. tribus. Sic et in ed. 1474. Verum a ceteris fere omnibus elegantius abest parte.

Pag. 112. v. 9. rem omnino volent cum re comparare — Vulg. res omnes volent cum re comparare. Lambinus coniiciebat rationes cum rationibus comparare.

Pag. 112. v. 12. 13. pueriliter — inutiliter et pueriliter vulgo. Sed inutiliter et primus delevit Gruterus auctoritate quatuor codd. Palatt. Sane elegantius abest.

Pag. 112. v. 16. omnia sua — Revocavimus sua, quod iam Graevius addiderat e cod. Pith. Est enim sententiae dilucidius enuntiandae causa necessarium.

Pag. 112. v. 17. Olympiacum quum — Particulam quum inseruimus, demta deinde copula in vulg. impudentesque; sic protasis et apodosis magis clarescunt.

Pag. 112. v. 17. 18. et steterit, ut mittatur — Nonnulli scripti et edd. imitatur. Ed. 1474. et Med. pr. emittatur, quod Ernesti factum esse suspicatur ex unde mittatur, quod eleganter Latini dicunt de carceribus.

Pag. 112. v. 20. Ladas aut Boius — Turnebus edendum putabat Boliscus aut Boiscus; hoc Lambinus praetulit, quia apud Xenoph. *Ἀναβ.* lib. 5. Boiscus quidam pugil occurrit. F. Ursinus opinatur scribendum Boeus, cuius Pausanias meminit in Laconicis.

Pag. 112. v. 20. 21. cum Sicyoniis — Int. calceis, ut recte Gronov.

Pag. 112. v. 23. elaborant — Sic aptius ed. 1474. et Mss. duo Oudend. Vulg. elaborent.

Pag. 112. v. 25. in stadium — Recte Lambinus correxit superiorum edit. lectionem studium.

Pag. 113. v. 7. vocent — Vulg. velint, sensu inepto.

Pag. 113. v. 14. 15. quibus possumus, et debemus — Locus hic commemoratur ap. Cic. de Orat. I. 52.

Pag. 113. v. 15. testimonium collocamus — Vulg. non testimonium collocamus, quod Ernesti sic admittebat, ut intelligeretur inquam post non. Sed melius abest in cod. Voss. 3. Leid. 2. 3. 4.

Cap. IV.

Pag. 114. v. 7. 8. artificiosum egregie — Ita correxi vulg. artificiosum egregium.

Pag. 114. v. 22 — 25. propterea quod, si artificiosum est intelligere, quae sunt ex arte scripta, multo est artificiosius, ipsum scribere ex arte — Hic locus pessimo emblemate corruptus erat in Mss. et edd. Legebatur enim sic: propterea quod isto signo videmus te nonnihil eius scire; aliis signis multa scire intelligemus. Quodsi artificiosum est intelligere etc. Atqui non quaerebatur, quam pauca aut multa quis sciret, sed utrum exempla ex orationibus et poematis eligere omnium artificiosissimum esset.

Hoc recte negatur, propterea quod, si artificiosum est intelligere, quae sint ex arte scripta, multo est artificiosius ipsum scribere ex arte, ut fere manibus deprehenderimus glossatorem, qui pro sua sapientia infersit ista: isto signo — intelligemus, non solum sensu inepta, sed etiam verbis male conformata.

Pag. 115. v. 4. alienis — Ald. et alii addunt se, quod recte induxit Ernesti; abest enim a Mss. pluribus et ed. Med. pr. et hic est sermo de toto genere.

Pag. 115. v. 5. 6. Nunc, quae separatim dici possunt — Lambin. e duobus Mss. legi volebat, nunc separatim, quae dici possunt, consideremus. Nam quae separatim dici possunt significat illa argumenta, quae adversus eos, qui alienis exemplis uti oportere dicant, proferri possunt, si ab eorum argumentis discesseris, quibus illi rationem suam defendunt; was sich, abgesehn von ihren Vertheidigungsgründen, gegen sie sagen läfst. Eodem modo separatim ponitur Cic. de Orat. II. 27.

Cap. V.

Pag. 115. v. 7. Dicimus igitur, eos tum ideo — Sic cod. Erf. recte. Etiam Pith. habet tum ideo. Gronovius in codd. invenit eos quum ideo, quicum consentit ed. 1474. Vulg. Dicimus ergo eos omnes ideo.

Pag. 115. v. 13. Licet — Ita iam Gronovio auctore commodius et suavius legitur cum Erf. Duisb. Cauch. al. Vulg. liceret.

Pag. 115. v. 26. 27. aliis ab historiarum scriptoribus — Ita legendum vidit Graevius, vestigia cod. Erf. sequutus, in quo est aliis historiarum scriptoribus. Vulg. et historiarum scriptoribus.

Pag. 116. v. 1. 2. quae omnes habuerint — Vulg. omnia quae omnes habuerint. omnia spurium esse vidit Ernesti, et uncis inclusit.

Pag. 116. v. 4. Atqui nemo in hanc incideret opinionem — Vulg. Igitur nemo etc. Sed adversandi particulam, non concludendi, sensus requirit, id quod iam Ernesti observavit. Porro idem recte correxit vulg. incidet, quod renuentibus Mss. et prioribus edd. in multas post Lambin. fluxit.

Pag. 116. v. 10. Denique — Hoc e marg. Cratandr. et Leid. 3. recepi pro vulg. deinde. Ultimum enim hic profertur argumentum.

Cap. VI.

Pag. 116. v. 24. 25. Si mercem — quaeritent mercis — Recepimus lectionem cod. Erf. Voss. 1. Leid. 2. 3. 4. Vulg. Si merces — quaeritent aliud mercis.

Pag. 116. v. 26. ut si — Rectius sic ed. Graev. auctoritate cod. Pith. et ipso sensu iubente. Vulg. aut si.

Pag. 116. v. 28. 29. quum hominibus — ipse ab aliis id hominibus — Quod secundo loco est hominibus Lambinus tollit. H. l. tamen repetitio efficacior esse videtur.

Pag. 117. v. 3. Isti magistri — Vulgo additur: omnium dicendi praeceptores, quod spurium esse, recte divinavit Ernesti.

Pag. 117. v. 7. quum maxime — Sic cod. Erf. it. Leid. 4. probante Oudend. Vulgo quam maxime.

Pag. 117. v. 15. Praxitelae — Scripturam hanc, quam praebent codd. complures, auctore Gronovio praetulimus vulgatae Praxitelis.

Pag. 117. v. 15. pectus Polycleti — ventrem et crura add. cod. Pith. unde Graev. coniicit scriptum fuisse ventrem et crura Phidiae. Voss. 1. habet Polyclecius ventrem et crura, unde suspicatur Oudend. legi posse Myos ventrem et crura. Mys signorum artifex laudatur Plin. XXXII. 12. Si quid mutandum sit, Oudendorpii rationem praetulerim. Nam auctorem nostrum Phidiam extremo loco nominasse, vix est credibile.

Cap. VII.

Pag. 117. v. 28. occultatur — Non necesse est occultare reponatur, quod in mentem venit Ernestio; non enim ad ponere, sed ad oportet consequutione refertur.

Pag. 118. v. 3. a consuetudine Latina — Sensus causa addidimus Latina, quod in codd. invenit Becichemas. Alii addunt Romana. Si antea cum Gronovio legi placeat, nomina rerum Graeca quum vertimus, defendi possit a consuetudine, ut nihil amplius addatur.

Cap. VIII.

Pag. 118. v. 20. quae genera — Sic Graev. et Ern. e cod. Erf. et Pith. Vulgo quae.

Pag. 118. v. 24. 25. magna et ornata constructione — Recte Ern. restituit veterem lectionem, pro qua Gruterus e Mss. quibusdam dedit laevi et ornata; sed illud verbum h. l. est alienum. „Nec enim hic de compositione verborum ea, ex qua laevitas orationis nascitur, sermo est, ut patet e sequentibus. Et illa laevitas etiam in aliis figuris esse debet, nec semper in gravi figura locum habet. Verbum constructionis decepit auctorem huius lectionis, quod hic non eo sensu dicitur, quo est, quum de structura verborum ad efficiendum numerum dicitur." Hactenus Ernesti.

Pag. 119. v. 3. sive translata — Quod vulgo addebatur sive extranea, recte expunxit Ernesti. Nam extranea nihil aliud est quam translata. Alterutrum certe ex interpretatione Grammatici ortum.

Pag. 119. v. 12. maleficium — comparari — malefactum — computari cod. Erf.

Pag. 119. v. 14. ingenuam — ingenuum Ms. Cauch. Duisb. Leid. 1.

Pag. 119. v. 15. verberassent — Hoc e Voss. 1. probante Oudendorp. recepimus. Vulg. pulsassent.

Pag. 119. v. 18. non reliquerunt — Reduxi puncti signum; nam interrogandi nota, quam Ernesti adscivit, sententiam pervertit; auctor enim significat, quoniam in proditores patriae satis idonea poena non

possit excogitari, propterea maiores singularem poenam huic facinori non reliquisse.

Pag. 120. v. 1. concideret — Ita scribendum fuit propter legitimam temporum consequutionem; sicut antea est irruerent. Vulg. perperám concidat.

Pag 120. v. 1. incendio — Quod hic additur conflagrata, id recte Ernesti spurium iudicavit. Itaque eiecimus.

Pag 120. v. 7. ducet — Sic vere, opinor, emendavi. Vulg. edocet. In cod. Aug. docet. Neutrum constructioni sequentium verborum aptum.

Pag. 120. v. 8. 9. proturbetis — Sic Erf. Cauch. Olim perturbetis mendose; pro quo Lambinus ex Aurati coniectura dedit deturbetis.

Pag. 120. v. 9. iste spurcissimus — Ita rescripsi pro vulg. spurcissimorum. Nam hostibus hoc epitheton vix convenit, proditori autem patriae recte tribuitur.

Pag. 120. v. 10. voluit — Indicativum recte e Mss. restituit Oudend. Vulg. voluerit.

Cap. IX.

Pag. 120. v. 17. Hi quum se, et opes suas necessario norant — Sic locum constituendum esse vidit Ernesti, nisi quod ille norint recepit, nos norant potius requiri putavimus. Vulg. hi quum se et opes suas et copiam necessariorum norunt. Sed necessario legitur in cod. Voss. 1. 3. Leid. 1. 2. norint in cod. Voss. 1. Leid. 1. 4.

Pag. 120. v. 18. nihilo minus — Hoc in Ms. Cort. abest; idque placet Ernestio, sed sine causa idonea. Nam nihilo minus refertur ad antecedens necessario. Nempe suas opes socii necessario norant; quantae Romanorum opes essent, etsi non necessario, tamen nihilo minus propter propinquitatem et omnium rerum societatem existimare poterant.

Pag. 120. v. 19. in omnibus rebus — Fortasse haec a glossatore adiecta sunt. Certe his omissis efficacior fit oratio.

Pag. 120. v. 20. existimare — Iure hoc Gronovius lectioni aestimare praetulit.

Pag. 121. v. 1. ac paratiores — et apparatiores Mss. Oud. omnes et edd. pr.

Pag. 121. v. 4. concesserunt — Hanc Lambini lectionem, a Gronovio quoque probatam, ut exquisitiorem anteferendam duximus. Ceteri consenserunt.

Pag. 121. v. 8. isti minus facile — Transposuimus vocabulum minus lucidi ordinis causa. Et sic cod. Aug. Vulg. eo quidem minus isti facile.

Pag. 121. v. 9. quod — Vulg. quo. Cod. Aug. qui.

Pag. 121. v. 9. discessissent — Verissime sic edidit Ernesti. Vulgatum descissent a sententia prorsus abhorret. Cod. Aug habet decidissent.

Pag. 121. v. 19. Quod quid aliud — Ita rescripsi pro vulg. quid aliud auctore Ernestio.

Cap.

Cap. X.

Pag. 121. v. 21. attenuatae — Hoc e cod. Erf. anteluli vulg. attenuato. Idem probavit Oudend.

Pag. 121. v. 24. postquam perfusus est — Pith. habet: postquam ceromate perfusus est, quod Graevius hactenus probabat, si ceroma pro ceroto dictum esset. Voss. 2. habet: perfusus est oleo. Mihi utrumque videtur e glossa natum. Perfusus dicitur pro perunctus.

Pag. 121. v. 25. ubi visum est ire, ut in alveum descenderet — Sic cod. Voss. 1. 3. Leid. 2. it. cod. Aug. Vulgo male: ubi visum est, ut in alveum descenderet. Nempe ab eo loco, ubi adolescens unctus et defricatus erat, ire oportebat ad alveum, in quem erat descensurus.

Pag. 122. v. 1. eadem et alia dicere — Vulg. add. coepit. Sed praestat infinitivus historicus.

Pag. 122. v. 1. 2. Sine me considerare — nempe, quomodo tibi satisfaciam.

Pag. 122. v. 2. iste — Iterum hic additur coepit; sed recte abest a codd. Leid. 3. 4. Voss. 2. 3.

Pag. 122. v. 2. clamare — Vulg. additur voce ista, quod eo confidentius delevi, quo ineptius diceretur solam vocem scurrae cuivis posse rubores elicere. In quibusdam est magna voce, in aliis clara voce, ut dubium non sit, glossatorum manus h. l. contaminasse.

Pag. 122. v. 2. 3. quod facile vel cuivis rubores elicere posset — Vulg. quae vel facile r. e. p. Nempe quum a glossatore voce ista additum esset, quae sequuntur cum voce ista construi coeperunt; pendent autem a clamare. Itaque rescripsi quod. Si tamen quae servare quis velit, non impedio, modo tum possint, ubi nunc est possit, scribatur.

Pag. 122. v. 5—6. Ita petulans es ac protervus, ut ne ad solarium quidem, ut mihi videtur, sed pone scenam, et in eiusmodi locis exercitus sis — Cod. Duisb. ita petulans es aterve ad salutandum quidem etc. Cod. Erf. et Cauch. ita petulans es atque acer, ut ne ad salutarium quidem ut mihi videtur, sed penes scenam. Vulgo: ita petulans es atque acer, ut ne ad solarium quidem, ut mihi videtur, sed pone scenam, et in eiusmodi locis exercitatus sis. Hic primo delevi vocabulum idoneus, quod Graevius in nullo suorum codd. invenit, praeterquam in Pith. abest etiam ab edd. vett. ut Omniboni 1478. et Mediol. 1488. Neque vero Oudendorpius in codd. suis reperit idoneus praeter Leid. 1., in quo vitiose scriptum idoenus es. Ergo idoneus accessit a glossatore. Sed mirum est, neminem interpretum verum huius convicii sensum assequutum esse. Scurra ille quum dicit satisfacias oportet, tecte adolescenti stuprum minatur. Notum est enim, constuprationes masculorum nonnunquam ulci-

scendi causa factas esse. Huc referendum illud Horatii de poenis adulterorum: hunc perminxerunt calones. Ad illam igitur stupri comminationem, et ad convicium, quod sequitur, pertinet, quod dicitur homo id aetatis erubuisse. Convicium autem: ita petulans — exercitus sis, adolescenti impudicitiam exprobrat, innuitque, eum non solum ad solarium, fortasse a singulis, sed etiam pone scenam in conspectu multorum, et a pluribus muliebria passum esse. Hinc omnia quae sequuntur clarescunt. E contrario qui haec ad eloquentiam, ut Lambinus, vel ad salutandi officium traxerunt, prorsus a sententia aberrarunt, nec docere potuissent, si quis quaesisset, quomodo eiusmodi dicta adolescentulo rubores excitare, aut quomodo propterea scurra ruborem exhausisse dici posset. Ceterum pro atque acer dedimus protervus, quo nos varietas lectionis aterve in cod. Duisb. duxit. Pro exercitatus in compluribus Mss. rectius scribitur exercitus. Sic dicitur exercere scortum.

Pag. 122. v. 9. ille — Sic scripsi pro iste, quod ille semper hic de scurra, non de adolescente ponitur.

Pag. 122. v. 12. istis — E cod. Duisb. adscivi. Vulg. ipsis.

Pag. 122. v. 13. in attenuata — Sic sensus poscit. Vulg. attenuata. Sed vereor, ne tota haec appendicula: Erit enim — mediocritate glossatori debeatur.

Cap. XI.

Pag. 122. v. 18. Nam gravi figurae propinqua est ea — In edd. et codd. Mss. legitur: nam gravi figurae, quae laudanda est, propinqua est ea, quae fugienda est. Sciolorum assumenta, quae iam Ernesti notavit, rescidimus.

Pag. 122. v. 19. sufflata — Quidam codd. suffulta. Male. Etsi Oudend. id interpretatur suffarcinata.

Pag. 122. v. 25. perduellionibus venditat — perduellibus vendit Lambin. Sed illa lectio haud dedecet exemplum orationis inflatae ac turgidae.

Pag. 122. v. 29. et pag. 123. v. 1. In hoc genus plerique declinant, quum ab eo — Sic nexus et sententia postulat. In hoc genus plerique quum declinant cod. Erf. Vulgo: In hoc genus plerique quum declinassent, et ab eo etc.

Pag. 123. v. 5. 6. ad confinium eius generis — Sic cod. Erf. Cauch. et alii Mss. Vulg. ad confine genus eius generis.

Pag. 123. v. 13. multos, malos homines — multos homines, malos edit. Omnib. et placet Oudendorpio.

Pag. 124. v. 5. oblitam — Mss. quidam ap. Lambin. obliquam; male.

Pag. 124. v. 8. ut satietas — Vulg. ut facile satietas; inepte ad sensum.

Cap. XII.

Pag. 124. v. 12. Quae maxime ad officium oratoris accommodata est — Multi codd. ut Voss. 2. 3. Leid. 2. it. ed. Omnib. quae maxime ad commodum oratoris accommodata est. Alii: quae maxime admodum oratori accommodata est.

Pag. 124. v. 24. in arte Grammatica dicemus — dilucide dicemus vulgo editur. Sed hoc dilucide librarii fecerunt aberrando ad versum sequentem, ubi occurrit dilucidam. Hic certe est ineptum.

Pag. 125. v. 3. 4. constructio aequabiliter perpolita — Vulg. constructio quae facit omnes partes orationis aequabiliter perpolitas. Sed illa: quae facit omnes partes orationis absunt cod. Erf. Duisb. Leid. 1. 4. Voss. 2. et interpolatori debentur. Qui omittunt, legunt etiam perpolita.

Cap. XIII.

Pag. 126. v. 5. et in sententiarum — in addidimus e Voss. 1. 3. Leid. 1. 2. 3. ed. Mediol.

Pag. 126. v. 9. habet dignitatem — Hic pauca quaedam verba interciderunt, quibus transitus ad singulas verborum exornationes continebatur. Fortasse: de verborum exornationibus primum dicemus. Cf. c. 34. extr.

Pag. 126. v. 22. contemsisti — Ita recte legitur in cod. Erf. Voss. 3. Leid. 2. ed. Mediol. Vulgo reliquisti.

Pag. 126. v. 27. exaugendam orationem — Sic plurimi Mss. ap. Oudend. et ed. Omnib. Alii exaggerandam.

Pag. 127. v. 6. navus — Hoc verum, non, ut in nonnullis editur, novus.

Cap. XIV.

Pag. 127. v. 21. quid conveniat — quam conveniat Voss. 1. 3. Leid. 1. 2. 3. ed. Mediol.

Pag. 128. v. 5. tu virtutem — Haec lectio vulgatae: tu vero virtutem praeferenda. Sic et Oudendorpio visum.

Pag. 128. v. 17. festivitas quaedam — quaedam delendum censet Oudend. auctoritate Mss., quos consuluit, omnium et edd. pr.

Cap. XV.

Pag. 128. v. 23. praebes — Hic et post otiosus — friges — obmutescis — desideras — non potes perperam in quibusdam edd. signa interrogandi ponuntur.

Pag. 128. v. 24. in tumultu — Addunt quidam solus, quod abiicit Oudend. nec agnoscunt codd. Leid. 1. 3. 4.

Pag. 129. v. 26. 27. abalienabas — Hoc auctore Oudend. e Voss. 1. 3. Leid. 2. 3. adscivimus. Vulgo alienabas.

Cap. XVI.

Pag. 130. v. 11. 12. virum, parentes — Lambin. addit fratres, incertum qua auctoritate. Neque vero eo hic opus est.

Pag. 130. v. 17. 18. natura muliebris inconsideratam — natura mulieris faciat necesse est inconsideratam. Cod. Pith. natura muliebris, quare eam faciat necesse est inconsideratam. Voculas faciat necesse est probat Graevius. Vulgata tamen haud deterior.

Cap. XVII.

Pag. 131. v. 17. hoc pacto — Ita Mss. omnes Oudend. et ed. Mediol. Vulg. hoc modo.

Pag. 131. v. 17. primum — Lambin. dedit plurimum e coni. Ranconet.

Pag. 132. v. 7. teneri — Sic cod. Erf. Cauch. Duisb. Voss. 1. 2. Leidd. probantibus Graevio et Oudend. Vulgo retineri.

Cap. XVIII.

Pag. 132. v. 25. Contrarium est, quod — Praemittuntur his ista in edd. Contrarium idem fere est quod contentio, in quibus manifesto se prodit glossa marginalis.

Pag. 133. v. 2. cum fide habere — c. f. retinere cod. Erf.

Pag. 133. v. 4. qui speret — Sic cod. Erf. et plures ap. Oudend. Vulg. quis speret?

Pag. 133. v. 12. brevibus et continuatis membris — Sic emendavi vulgatum br. et cont. verbis, quod est absonum et ineptum.

Cap. XIX.

Pag. 133. v. 24. 25. Ex duobus membris — suis addendum censet Oudend. auctoritate Mss. et edd. pr.

Pag. 134. v. 8. 9. quod illud tardius — quod omittit cod. Erf., quem sequitur Graevius.

Pag. 134. v. 11. contortione — Oudend. placebat contentione, quia metaphoram sine causa putabat ab arcu sumtam.

Pag. 134. v. 27. 28. In his tribus generibus continuationis ad vim adeo — Haec vulgatae emendatio necessaria nobis visa est. Sic enim legitur in edd. in his tribus generibus ad continuationis vim adeo.

Pag. 135. v. 2—4. Sed et alias — continuationes — Haec a sciolo quodam adiecta esse videntur.

Cap. XX.

Pag. 135. v. 8. dinumeratione — Vulg. additur nostra, quod, ut inutile, delevimus.

Pag. 135. v. 14. facilitatem — Hoc invexi e cod. Pith. Vulg. felicitatem.

Pag. 135. v. 27—29. Huic omnis — est, a sapientia — remotus — Sic cod. Erf. probante Graevio. Vulg. cuius omnis — est, eius a sapientia etc.

Cap. XXI.

Pag. 136. v. 18. acceditur commutatione — Cod. Erf. addit: vel adiectione. Cod. Duisb. et ed. Lamb. vel additione. Graevius vel unum vel alterum necessario requiri putabat. Falso. Nam hic tantum de genere loquitur auctor, cuius species deinde enumerat.

Pag. 136. v. 22. 23. Hic, qui se magnifice iactat — magnificat est in marg. Cratandri. Et huius quidem verbi glossemata esse opinabatur Graevius vocabula iactat atque ostentat.

Pag. 136. v. 23. veniit ante — Vulg. veniit a te ante. Sed illud a te recte omittit cod. Leid.

Pag. 136. v. 25. 26. vicit — vincit — Haec lectio vera est. Nam est complexio literae n in altero membro. (Male enim Ernesti complexionem interpretatur contractionem.) Significatur autem, aleatorem debitores suos, quos alea vicerit, statim ferro vincire h. e. catenis ferreis tanquam aere nexos constringere.

Pag. 137. v. 10. 11. quae in literarum commutatione, brevitate, aut productione —

Sic recte Victorius. Id postea in peius mutatum est: quae in literarum brevi commutatione aut productione.

Cap. XXII.

Pag. 138. v. 2. 3. conformavit — In hoc Lambinus coniectura inciderat. Est autem in cod. Duisb. Vulg. confirmavit.

Pag. 138. v. 5. manus Macedonum — Quidam codd. habent fama Macedonum, quod non est admittendum. Si quid mutandum esset, praeferrem cum Oudendorpio: Oceanum Macedo transvolasset.

Pag. 138. v. 14. 15. fide captum, malorum perfidia per scelus — Sic locus hic adiuvante ed. Aldina et codd. aliquot Palatinis et Leidd. melius est constitutus, quam ut vulgo: fide captum maiorum perfidiae scelus.

Pag. 138. v. 16. penates — Ex Oudendorpii coniectura. Vulg. parietes.

Cap. XXIII.

Pag. 138. v. 28. Quippe — Ita edidi, quod vulg. quare orationis nexum turbat.

Pag. 139. v. 3. auditor — Hoc abest a pluribus Mss. Non tamen assentior Graevio, id recte abesse.

Pag. 139. v. 6. cito satietate — cita satietate Gruterus e Mss. notavit.

Cap. XXIV.

Pag. 139. v. 21. aliqua venit? — Ita Erf, et Duisb. recte. Alii obvenit.

Pag. 139. v. 21. at etiam a necessariis — Vulgo editur: Non potest dici, sed etiam a necessariis; quae periphrasis haud dubie est a glossatore.

Pag. 140. v. 3. iurati legibus — Ita Voss. 1. Vulgo omittitur legibus.

Pag. 140. v. 4. 5. antiquam vitam, alicubi honeste tractatam? Quam? Nam hic — Textum ad lectionem cod. Erf. conformavi, in quo legitur: antiquam vitam; quam? aut ubi honeste tractatam. Nam hic etc.

Pag. 140. v. 12. nam indemnatum — Graevius nam delendum censet, quum absit a cod. Erf.

Pag. 141. v. 4. 5. et parentibus — Abest cod. Duisb. recte fortassis.

Cap. XXV.

Pag. 142. v. 13. 14. laborum perpessione — dolorum perpessione Mss. quidam probante Oudend.

Pag. 142. v. 17—19. ut neque pluribus verbis oportuisse, neque lucidius potuisse dici videatur — Hoc modo ieiunam vulgatae lectionis abundantiam contraxi: — oportuisse dici videatur, neque l. p. d. putetur.

Cap. XXVI.

Pag. 142. v. 22. hoc modo: In patriam — Oudendorpio placet lectio Mss. hoc pacto: Modo in patriam. Nobis vulgata vera videtur.

Pag. 143. v. 5. 6. Postquam isti vicerunt — nam — Aptius hoc est ac rotundius vulgata: Nam postquam — eam.

Pag. 143. v. 8. Item: O virtutis — Item inserui. Est enim aliud exemplum, quod sequitur.

Pag. 143. v. 12. post ipsius — ast ea post ipsius vulgo. Brevior est lectio a nobis recepta, quam Lambinus suasit, et efficacior.

Pag. 143. v. 12. 13. magis insignis idonea fit pronuntiatione — Quod inserui insignis, facile probabit, quicunque nexum orationis perspexerit. Idonea iam fit ablativus.

Pag. 143. v. 13. 14. satius est — Vulgo satius esset.

Cap. XXVII.

Pag. 143. v. 23. Occultatio — Sic legendum esse, non, ut vulgo, occupatio, sagaciter odoratus est Cl. Spaldingius, Quintiliani editor, eamque emendationem, tum ipso h. l. contextu, tum Quintil. IX. 3. 98. confirmavit.

Pag. 144. v. 11. 12. fecisse suspicionem — Lambin. coni. iecisse.

Pag. 145. v. 9. adhibenda est — Hic vulgo adduntur verba: Hae tres exornationes de simplici genere manant; quae sensu idoneo prorsus carent. Nam quid est in exornationibus tribus, quae proxime antecedunt, correctione, occultatione, disiunctione, cur eae dicantur de simplici genere manare? Et quid significat h. l. simplex genus? Sed scilicet ista glossatori debentur, qui, quod iam sequitur conduplicationis figura, somniabat aliquid de simplici genere, nescio quo.

Cap. XXVIII.

Pag. 145. v. 11. miserationis — Sic cod. Erf. et Pith. Vulgo commiserationis.

Pag. 145. v. 12 — 14. Tumultus Gracchi, Gracchi tumultus — comparant — Sic optime correxit Graevius vulgatum: Tumultus C. Gracchi tumultus — comparat.

Pag. 146. v. 18. quum bene esset intellectum — Expunxi verba, quae vulgo praecedunt: dilucidum esset, ut — quae interpolatorem olent.

Cap. XXIX.

Pag. 146. v. 25. Vos me vestro — Vestro, quod in ceteris abest, probante Oudendorpio e Mss. adiecimus.

Cap. XXX.

Pag. 148. v. 8. 9. relinquitur inchoatum — Ita Voss. 1. et edit. Omniboni. Vulgo abest inchoatum.

Pag. 148. v. 24. capere — E coniectura Lambini multo aptius, quam vulg. capi.

Cap. XXXI.

Pag. 149. v. 18. placet — Vulg. potest. At quomodo recte dicatur, aliquod suo nomine appellari non posse? Imo semper potest; sed non placet semper.

Cap. XXXII.

Pag. 150. v. 4. 5. aut ab instrumento dominus nominatur — Vulg. aut ab instrumento dominum, in quo nec constructio, nec nexus cum consequentibus constat.

Cap. XXXIII.

Pag. 151. v. 16. augendi — Vulg. alicuius augendi. Sed pronomine hic facile caremus.

Pag. 151. v. 20. 21. aut a praestantia — Vulgo additur e glossa: superlatio sumitur.

Pag. 151. v. 28. 29. aut ab uno plura, aut a pluribus unum — Haec absunt et codd. Ms. et edd. Sed necessario inserenda fuerunt, ne manca esset partium, quae deinde tractantur, enumeratio.

Pag. 152. v. 10. A pluribus unum sic — Delevi intelligitur vulgo adiectum. Hoc enim debet ex antecedentibus intelligi, non scribi.

Cap. XXXIV.

Pag. 153. v. 24. Gracchi nitorem obsoletum — Ita sensum et elegantiam his verbis restitui. Vulgatum enim: Gracchum, nitorem obsoletum, quid sit, nemo dixerit.

Pag. 153. v. 28. 29. permutatione per argumentum — Hoc sensus necessario postulat, qui in vulgata: per translationem argumento, prorsus obliteratus est.

Cap. XXXV.

Pag. 154. v. 16. 17. ne sua turpitudine — Vulg. ne iste sua turpitudine. Pronomen hic male repetitum delevi.

Cap. XXXVI.

Pag. 155. v. 12. 13. aut quos — videantur — Cod. Cauch. et Duisb. aut quos ii diligunt aliquo in errore vere reprehendere videamur.

Cap. XXXVII.

Pag. 156. v. 18. 19. et quod erit — id comprimetur — Auctoritate cod. Medic. sic edidi. Vulg. ut quod erit id mitigetur laude.

Pag. 156. v. 24. 25. tam ipsorum quam veritatis amici — Ita cod. Erf. Vulg. amici ipsorum et veritatis.

Pag. 157. v. 5. et omissis — Lectio Leid. 2. exquisitior vulgata: et mansuetis.

Pag. 157. v. 21. insinuationem — Vulg. licentiam, quod ferri non potest. Nam si assimulatio est modus licentiae, quomodo dici potest assimulatio licentiam imitari? Imo cum hac ratione comparatur genus exordii, quod supra dicebatur insinuatio. Ergo hoc recepimus.

Cap. XXXVIII.

Pag. 158. v. 6. 7. at largissimus fuit in amicos — Turpissimum emblema hic eieci: quod signum liberalitatis est, quae est contraria avaritiae. Euge!

Cap. XXXIX.

Pag. 158. v. 23. acuens dentes — multos hic adiectum recte Lambinus delevit.

Pag. 159. v. 5. cui spes — Ita cod. Erf. melius, quam vulg. cuius spes.

Pag. 159. v. 17. et vires laborem — heri laborem cod. Bruil. Pal. Cauch. herilem laborem coni. Oudend.

Pag. 159. v. 23. ante pedes — Oudend. coni. ante Lares vel ante Penates.

Cap. XL.

Pag. 160. v. 4. commoveris — Lambin. coni. commoveberis.

Pag. 160. v. 5. meritis — propriis meritis Ald. et al. promeritis cod. Erf., quod praetulit Graev. Sed antiquum non esse promeritis substantive positum, docuit Wolfius ad Orat. post reditum ad Quirites Ciceroni falso tributam.

Cap. XLI.

Pag. 160. v. 22. in unum — unum in locum al., quod probat Oudend. et exemplis firmat. Sed in unum codd. Gruteri; it. Pith. et Erf.

Pag. 160. v. 28. infestus cognatis — Sic codd. Gronov. Erf. Duisb. Vulg. infestus in cognatos.

Pag. 161. v. 11. fortunae familiares attenuatissimae — Oudend. mavult: fortuna familiaris rei attenuatissima.

Pag. 161. v. 13. ipse — Sic rescripsi pro iste; ipse enim hic fortius opponitur; et iste iam paulo ante occurrit.

Pag. 161. v. 15. ad maleficium — Vulg. sequitur: neque factum quod opus non fuerit; quod recte abest codd. Erf. et Duisb.

Pag. 161. v. 19. 20. maxima occultandi — spe — Vulgo perficiendi et occultandi spe, minus apte.

Pag. 161. v. 22. in ipso — scil. loco. Vulg. in ipso maleficio. Edd. multae in ipso loco maleficii.

Pag. 162. v. 4. conveniant — Spurium est, quod vulgo additur, maleficia.

Pag. 162. v. 4. 5. certum est — Vulgo necesse est, quod non bene coit cum non posse fieri.

Cap. XLII.

Pag. 162. v. 16. 17. traducendo — Vulg. tractando. Cf. not. ad c. 43.

Pag. 162. v. 22. incolumitas — Delevimus, quod vulgo adiicitur, perpetua; nam h. l. misere friget.

Cap. XLIII.

Pag. 163. v. 5. 6. quod traducendo conficitur — Vulg. q. tractando conficitur sensu idoneo prorsus caret. Nam omnes figurae tractandae sunt. Ex loco, qui infra sequitur: Item commutatur res etc. facile patet, legendum esse hic et ibi: traducendo.

Pag. 163. v. 23. 24. unde haec accepta sunt? — Ridiculus est pannus, quem hic assuit interpolator nescio quis: quia haec loquitur secum sapiens, saepe ego in periculis reip. nullum ipse periculum fugi.

Pag. 163. v. 24. res traducendo — Hic quoque vitiose legitur: tractando.

Pag. 164. v. 7. usu venire — Hic glossator aliquis adiecit repetitionis formulam, qua facile caremus: Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus, verbis pronuntiando, tractando, sed tractando dupliciter, sermocinatione et exsuscitatione.

Cap. XLIV.

Pag. 164. v. 18. oporteat — Quae sequuntur in edd. In hoc libro docuimus, cuiusmodi esset exornatio verbi, cui conclusioni nomen est, iam Lambinus iure eiecerat, iniusto postliminio a recentioribus reducta.

Pag. 165. v. 25. intulisse — Est e cod. Leid. 2. Vulg. immisisse.

Pag. 165. v. 26. Re enim vanissima certam — Ita correximus vulg. re enim vilissima certam, in quo perit vis oppositionis. Vita humana dicitur res vanissima ob fragilitatem et incertam possessionem.

Pag. 166. v. 1. decere — Vulg. debere.

Pag. 166. v. 9. facultatem — Interpolator hic adiecit, quae sequuntur: Quare conveniet extra causam in exercendo rationes adhibere expolitionis in dicendo, uti quum exornabimus argumentationem, de qua diximus in libro secundo.

Cap. XLV.

Pag. 166. v. 20. contraria contrariis — Contrariis addidimus; quod nisi addatur, alius plane sen-

sus exoritur, quam quem hic locus postulat. Contraria enim referre est narrare; hic autem agitur de oppositione contrariorum.

Cap. XLVI.

Pag. 167. v. 14. celerior est in cursu — Hic vulgo additur continuo. Sed quam vim habeat h. l. hoc epitheton? An quis de cursu interrupto cogitare possit? Sed hoc vocabulum librariorum vitio huc retractum est e versu sequente, ubi locum suum tuetur inter ita et melior. Nempe continuo hic est adverbium, quod saepe cum non copulatur. Non continuo melior est imperator h. e. non statim sequitur, meliorem esse imperatorem.

Pag. 167. v. 26. esse similem — Ioculare est, quod hic adscripsit glossator: ut paulo ante, cum de cursoribus disserebamus: quasi simile a cursoribus desumtum dissertationis instar esset.

Cap. XLVII.

Pag. 168. v. 15. 16. simile sumtum est, ut intelligeretur — Vulgo: simile est, ut intelligatur. Correctionem nostram nexus cum antecedentibus requirit.

Pag. 169. v. 14. et illustris — Delevi, quod hic vulgo adiectum legitur: et exspectatus, iam ab Ernestio uncis inclusum.

Cap. XLVIII.

Pag. 169. v. 26. Ut hirundines — Olim: ita ut hirundines. Sed recte ita deleverunt Lambinus et Gruterus.

Pag. 170. v. 5. 6. artificio, casu, natura comparatas — Cod. Erf. artificiosas una natura comparatas. Cauch. Ms. artificiosas et una natura comparatas. Unde Cauchius corrigendum putabat: artificio et a natura comparatas.

Cap. XLIX.

Pag. 170. v. 13. aut dicti — Spurium est, quod adiicitur vulgo, praeteriti.

Cap. L.

Pag. 171. v. 2. pectore — Hoc praebuit cod. Voss. 1., utique melius, quam vulg. corpore.

Pag. 171. v. 7. 8. aspectu rabido, spiritu venenato — Sic Leid. 3. 4., quod iam Oudend. praetulit vulgato: aspectu venenato, spiritu rabido.

Pag. 171. v. 9. afflare — Delevi ore attingere, quod hic inculcatum legitur in edd. Ernesti uncis inclusit.

Pag. 171. v. 14. Ut in contemtionem — Vulg. repetitur adducat.

Cap. LI.

Pag. 172. v. 6. 7. gemmae nitorem et auri splendorem — E cod. Erf. Vulgo: se gemmae nitore et auri splendore.

Pag. 172. v. 24. invitarant — Huius lectionis vestigia sunt in codd. ap. Graev. et Oudend. Vulgo receperant.

Cap. LII.

Pag. 174. v. 24. praesto fit — Sic edit. Oudend. Vulg. praesto sit.

Pag. 175. v. 9. Etiam sedes — Sic cod. Erf. elegantius vulgato: sedes.

Pag. 175. v. 17. etiam sententias — Sic codd. Voss. 1. 2. Leid. 1. Vulg. etiam sententiose. Illud ob vim elegantius.

Pag. 175. v. 22. 23. Quin desinis — Ita rectius Oudend. Vulg. cur non desinis?

Pag. 176. v. 2. id quod oportet — Ita legendum esse vidit Oudend. Vulg. abest id.

Cap. LIII.

Pag. 176. v. 9. 10. fit loquens et formata — fit loquens et forma ei cod. Erf. Pro loquens in ed. eloquens.

Cap. LIV.

Pag. 177. v. 22. 23. quum incepimus aliquid dicere, deinde — quum incipimus aliquid dicere vulg. Nos Oudendorpium sequuti sumus.

Cap. LV.

Pag. 179. v. 4. 5. ex aliis alii partibus convolant — Sic Leid. 1. Voss. 3. ed. Mediol. Vulg.

ex aliis aliisque p. c. Illud, quod Oudendorpio quoque placuit, ut significantius recepi.

Pag. 179. v. 12. 13. nulla voce delibans insitam virtutem — Victorii lectionem, quam Lambinus in omnibus fere Mss. et codd. invenit, restitui; quam adversus illius suspicionem optime defendit Graevius. Est enim, ut hic recte intp., nulla voce, quae se indigna esset, virtutem innatam vel levissime imminuit. Vulgo: nulla voce delabens insita virtute.

Pag. 179. v. 14. circumspectans — Bene hoc retrahendum censuit Oudend. ante voc. quasi. Vulgo ponitur post fecisset; minus concinne.

Pag. 179. v. 15. et hilare — Lectio est Leid. 2. 3. ed. Omnib. Vulg. et hilaris.

Cap. LVI.

Pag. 179. v. 26. proferatur — Hoc legitur in Voss. 1. Leid. 1. 3. 4. et edd. pr. aptius, quam vulg. efferatur.

Pag. 179. v. 28. 29. artis rationem — Non assentior Graevio lectionem cod. Erf. artis orationem probanti.

Pag. 180. v. 2. quicum — Ita cod. Erf. Leid. 1. 3.

Pag. 180. v. 6. cursum — Sic edidi pro vulg. cetera; nam quae haec est constructio amicitiam — cuius cetera ratio confirmavit?

Pag. 180. v. 19. 20. compararetur — Futilem et inanem repetitionem habent, quae hic in edd. sequun-

tur a glossatore adiecta: Quae si exsequimur, acute et cito reperiemus, distincte et ordinate disponemus, graviter et venuste pronuntiabimus, firme et perpetuo meminerimus, ornate et suaviter eloquemur. Ergo amplius in arte rhetorica nihil est. Haec sine dubio interpolata et iam Grutero suspecta, qui raro spuria a genuinis discernit, e contextu eiecimus.

NOTAE

IN

M. T. CICERONIS

RHETORICORUM

LIBROS DUO

QUI SUNT

DE INVENTIONE RHETORICA.

Cap. I.

Pag. 187. v. 7. invectam — Additur esse Venet. Camer. Lallem. Oliv.

Pag. 187. v. 12. animi ratione — Ernestio non placet animi h. l. Et poterat sane abesse, ut infra rationem et orationem occurrit; c. 2.

Pag. 188. v. 8. perniciosus patriae civis alitur — Sic plerique edd. et codd. Mss. recte. Gruterus et qui eum sequuntur perniciosus civis dicitur.

Pag. 188. v. 9. non ut — Vulg. ut non. Sed transponendas iudicavi has particulas, quia sensus est hic: qui vero se armat eloquentia, non hoc consilio, ut oppugnare — possit.

Pag. 188. v. 10. propugnare — Hoc legitur in Ms. Erf. Duisb. Voss. 1. Leid. 3. et est concinnius, quam pugnare, quod est in aliis.

Pag. 188. v. 11. 12. atque amicissimus — Haec absunt Mss. Ox. ω. 1.

Cap. II.

Pag. 188. v. 17. optimis — Ernesti addidit ab, quod in edd. abest, quod sic scilicet sit consuetudinis Ci-

ceronianae. Sed ita secundum membrum ab optimis rationibus profectum nihil aliud diceret, quam quod iam dictum erat priore ex honestissimis causis natum. Contra si legitur optimis rationibus profectum, hoc significat, id, quod ex honestissimis causis natum esset, optima quoque ratione excultum esse. Unde forsan suspicari liceat, perfectum potius, quam profectum legendum esse.

Pag. 188. v. 19. more — Hoc tenent libri probatissimi, Erf. Duisb. Cauch. et edd. Steph. Victor. Hervag. Manut. Lambinus etc. bestiarum modo.

Pag. 188. v. 20. victu fero — Sic Mss. Cauch. item Victorin. Alteram lectionem victu ferino minus aptam esse, docuit Ernesti.

Pag. 188. v. 23. 24. legitimas viderat nuptias — Hunc verborum ordinem vulgato nuptias viderat legitimas concinnitatis causa cum Lambino praetulimus. Legitimas enim est notio sententiae primaria.

Pag. 188. v. 24. aspexerat — Sic Erf. Duisb. Cauch. et edd. pr. Vulg. inspexerat.

Pag. 188. v. 26. inscientiam — Hoc praebent codd. Duisb. Erf. quatuor Bruti codd. Mss. Ox. ω. 1. 2. et Lambin. inscitiam ed. Omnib. cum aliis.

Pag. 189. v. 2. 3. quae materia — Hic vulgo add. esset.

Pag. 189. v. 4. in animis inesset — Sic legendum Oudendorpius et Msstorum testimoniis, et aliorum Ciceronis locorum exemplis docuit. Vulg. in animis

esset. Utrumque hic delevit Ernesti, servato esset post materia.

Pag. 189. v. 15. converteret — Ernesti mavult averteret; quoniam converteret iam lateat in traduceret. At hoc secus est.

Pag. 189. v. 15. 16. ad diversas vitae rationes — Leid. 1. a pr. manu omittit vitae.

Pag. 189. v. 28. iam naturae vim — Lambin. in textu: vim naturae iam. Idem in notis coni. vicem naturae. Frustra.

Cap. III.

Pag. 190. v. 4. calliditas — Ita rescripsi e coni. Ernesti pro commoditas, quod, ut ille monuit, sensum h. l. aptum non praebet. Sic postea, fuisse non incallidos homines.

Pag. 190. v. 17. ad parvas — In Lambini textu est ad pravas, forsan typographi vitio. Certe verum est parvas, quod maximis rebus opponitur.

Pag. 190. v. 20. aluit audaciam. — In cod. Voss. cum schol. reperit Oudend. lectionem incussit audaciam, superscripto aluit. Unde suspicatur, hoc illius lectionis forsan interpretamentum esse. Nobis tamen aluit h. l. aptius quam incussit videtur.

Pag. 190. v. 20. resistere — In Ms. Grevenb. inventum est restare, quod placuit Gulielmio.

Pag. 190. v. 27. gereret — Leid. 1. regeret.

Pag. 190. v. 28. non iniuria — Ernesti hic sensum commodum desiderat, vultque interpunctionem sic

mutari: non iniuria quum — iis rebus. Sed hoc minime admittendum. Non iniuria fiebant naufragia, quum — accesserant, idem est ac: aequum et consentaneum erat ex audacia gubernatorum naufragia fieri.

Cap. IV.

Pag. 191. v. 18. vere dicam — Recte sic edidit Ernesti pro vulg. ut vere dicam. Sic in cod. Pal.

Pag. 191. v. 24. publice abutuntur — Vulgo publice perverse abutuntur. Sed perverse abest a duobus codd. Voss. Leid. 3. pluribusque Graev. et Gronov.

Pag. 192. v. 4. 5. laus, honor, dignitas — Ita scriptum ap. Victor. in Voss. Leid. 1. quod Oudend. praefert vulgatae, laus, honos, dignitas, ne sibila consonans nimis repetatur.

Pag. 192. v. 8. 9. maxime bestiis — Ms. Leid. 1. maxime belluis, quod placuit Ernestio, ne in tribus versiculis idem verbum bis esset. Hic autem vis consequentiae postulat, ut idem verbum repetatur.

Pag. 192. v. 11. praestant — Auctore Oudend. praetuli vulg. praestent.

Pag. 192. v. 11. 12. hominibus ipsis — Graevius e Ms. edidit ipse. Sed oppositionis vis ipsis requirit.

Pag. 192. v. 15. quid dicant — Sic Ern. ex edd. pr. Aldus, et qui eum sequuntur, quae dicant.

Pag. 192. v. 15. eius rei — Lambin. in textu: eius artis. Sed eius rei refertur ad hoc, i. e. ad eloquentiam.

Cap. V.

Pag. 192. v. 26. Nam neque cum his — N. n. cum iis vulg. Illud recepimus e codd. Oudend. et edit. Omniboni.

Pag. 193. v. 18. eas res — res addidit Graevius e Mss. et edd. pr. Eum sequutus est Ernesti.

Pag. 193. v. 24. adiumenta — Voss. 1. a m. pr. habet amminicula, superscripto adiumenta.

Pag. 193. v. 25. in generibus rerum — Lambin. coni. in generibus causarum. Aristoteles Rhet. I. 3. ait: *ὥστ' ἐξ ἀνάγκης ἂν εἴη τρία γένη τῶν λόγων τῶν ῥητορικῶν, συμβουλευτικόν, δικανικόν, ἐπιδεικτικόν*. Ex h. l. intelligitur, Ciceronem aeque bene rerum atque causarum scribere potuisse. Ad Herenn. I. 2. est causarum.

Pag. 193. v. 29. et pag. 194. v. 1. 2. deliberativum — iudiciale — Utrobique vulgo addebatur est, quod recte delevit Ern. auctoritate Mss. et edd. pr.

Pag. 194. v. 1. in disceptatione, et consultatione — Oudend. consultatione deleri volebat, quia a tribus Mss. Graevii abfuit. Quod Ernesti iure quidem improbavit; causam tamen attulit parum idoneam. „Non omnis," inquit, „consultatio est disceptatio; illa est in curia, haec in foro." Imo sic se res habet. Disceptatio est, ubicumque de aliqua re statuitur ali-

quid; disceptatores (cf. Orat. Partit. c. 3.) sunt rei ac sententiae moderatores. Disceptatur autem vel in deliberationibus, sive in senatu, sive in concione ad populum; idque fit, quum agitur de futuris; vel in iudiciis, ubi agitur de rebus praeteritis. Itaque h. l. est ἐν διὰ δυοῖν, ut bene intellexit Jo. Theoph. Ernesti in lexico technologiae Romanor. rhetor. v. deliberatio.

Pag. 194. v. 1. 2. habet in se sententiae dictionem — Plenius esset concionem et sententiae dictionem. Cicero enim plerumque, ubi de genere deliberativo agit, deliberationes in senatu, et coram populo diserte nominatas coniungit. Itaque h. l. tanto minus videri potest omisisse concionem, quanto magis hic, in definitione generis, necesse erat plene enumerari res generi subiectas. Sic de Orat. II. 9. Huius (oratoris) est in dando consilio de maximis rebus cum dignitate explicata sententia; eiusdem et loquentis populi incitatio et effrenati moderatio. Ibid. c. 82. ubi item de genere deliberativo agitur: Atque haec in *senatu* minore apparatu dicenda sunt — *concio* capit omnem vim orationis. Eodem modo Quintilianus, ubi de genere deliberativo agit, coniungit suasorias in senatu et in concionibus III. 8. 7. item eiusd. cap. §. 65. Ciceronis *sententias* et *conciones* h. e. suasorias in senatu et coram populo distinguit. Attamen sententiae dictio nonnullis locis generatim pro genere deliberativo a Cicerone ponitur; et de Inv. lib. II. c. 4. et Partitt. oratt. c. 24.

Cap.

Cap. VI.

Pag. 194. v. 7. Hermagoras — Quintilian. I. 5, 61. testatur, se legisse apud Ciceronem formam nominativi Hermagora. Sed Bentleius ep. ad Mill. (pag. 519. ed. opusc. Lips.) recte veretur, ne vitioso codice usus sit Quintilianus; ostenditque, scripturam Hermagoras genuinam esse.

Pag. 194. v. 9. 10. qui oratoris — dividat — Ad h. l. respexit Quintilian. III. 5. 14. 15.

Pag. 194. v. 18. 19. Ecquid sit bonum — Additur in vita Ms. Ox. m. 1. ed. Ven. Camerar.

Pag. 194. v. 22. esse — Addidimus hoc, nam intelligere quaestiones remotas aliud est, atque intelligere quaestiones remotas esse.

Pag. 194. v. 29. de oratoris officio — Cod. Erf. et Cauch. habent de oratoris artificio, quod probat Graev. Sed tamen antea quoque est oratoris officio.

Pag. 195. v. 3. 4. Neque id eo dico — Inserui id, quod in hac phrasi Cicero non omittit. Quod autem in compluribus Mss. omittitur dico, hoc prorsus non est imitandum.

Cap. VII.

Pag. 195. v. 12. 13. partes autem hae — Recte Ernesti auctoritate cod. Erf. Duisb. delevit sunt post hae. Nam materia quidem videtur opponitur alteri membro: partes autem hae, scil. videntur.

Ceterum, quum h. l. Cicero diserte quinque partes enumeret eloquentiae, mirum est, quid sit, quod Quintilianus Inst. or. III. 3, 6. Ciceronem in Rhetoricis iudicium subiecisse inventioni dicat. Sed de hac re disputavimus in prolegomenis.

Pag. 195. v. 17. in ordinem — per ordinem edd. pr. Sed illud, quod induxit Aldus, sensus requirit.

Pag. 195. v. 19—21. Memoria est — verborum perceptio — Delendum esse ad inventionem, quod vulgo inculcatur inter verborum et perceptio, iam Lambinus viderat, et nuper monuit Purgoldus. Nec opus est, ut pro eo substituatur idoneorum, quod Lambino in mentem venit. Librariorum vitio hic repetitum est ex antecedentibus. Lallemandus edidit: ad eloquutionem.

Cap. VIII.

Pag. 196. v. 7. ac disceptatione — Ita rectius cod. Erf. et Cauch. Vulg. aut disceptatione. At enim vero dictio et disceptatio hic non disiunguntur, sed copulantur.

Pag. 196. v. 8. 9. aut facti — continet quaestionem — Comparandus est Quintil. Inst. or. III. 6, 49. ubi ad h. l. respexit.

Pag. 196. v. 21. quod aut non is — Sic e Mss. recte reposuit Graev. Vulgatum quod non aut is minime aptum sequentibus.

Pag. 196. v. 25. quia translationis — actio indigere videtur — Hic ordo verborum, quem

tenet cod. Erf., concinnior et efficacior est, quam vulg. quia actio translationis — indigere videtur.

Pag. 196. v. 27. 28. in quam rem non inciderit — rem pro more Ciceroniano ex codd. Erf. Duisb. Cauch. et quibusdam edd. addiderunt Graev. Gronov. Ernesti.

Cap. IX.

Pag. 197. v. 2—6. ecquid factum sit — ecquid fiat — ecquid futurum sit — Ita legendum esse, divinavit Lambinus. Vulgo: num quid factum sit — et quid fiat — et quid futurum sit. Illud est descriptioni causae coniecturalis aptius.

Pag. 197. v. 8. ad rempublicam — Olivet. ad populum Romanum.

Pag. 197. v. 11. 12. Quo in genere necesse est esse controversiam — Vulgo editur: quo in genere necesse est ideo nominis esse controversiam, non quod de re ipsa non conveniat; sed verba a nobis eiecta iam Ernesti uncis inclusit, et sunt haud dubie spuria. Lambinus alteram loquutionem, non quod de facto non constet, sustulerat, tanquam illorum, non quod de re ipsa non conveniat, glossema. Illa tamen aptius cum proxime sequentibus connectuntur.

Pag. 197. v. 21. 22. atque adversarii dicant — Vulg. a. a. dicunt. Coniunctivum recte reposuit Ernesti.

Cap. X.

Pag. 197. v. 23. quum ecquid — Ita convenienter superioribus cum Lambino edidimus. Vulg. quum et quid.

Pag. 198. v. 5. ne aut, si — Vere hoc restituendum e Mss., censuerunt Oudend. et Ernesti. Nam vulg. ne si aut sententiae consequutioni repugnat.

Pag. 198. v. 22. habeat — debeat — Paruissem Oudendorpio, qui lectionem habeant — debeant cum plurimis Mss. praetulit, nisi quaeque, quum tantum ad alterutrum ex duobus generibus referatur, singulari numero ponendum esset.

Pag. 198. v. 23. ut omnino — Sic, latinitate postulante, auctore etiam Graevio rescripsimus. Et sic iam Lambinus ediderat. Vulg. ut omnia tria sint genera causarum.

Pag. 198. v. 29. est constitutio omnis — Sic ordine lucidiore cod. Erf. Vulg. constitutio est omnis.

Pag. 199. v. 2. At demonstratio — Ita recte Lambin. Nam particulae at in assumtionibus syllogismorum solemnis est usus. Vulg. Sed demonstratio, minus bene, quia statim praecesserat sed.

Pag. 199. v. 5. quod hic dicit — Lambin. e Mss. legi volebat: quam hic dicit, scil. constitutio-

nem generalem. Sed post eius facile supplendum est causae; et verum est quod hic dicit.

Pag. 199. v. 6. 7. et pars eius quaelibet — Vulg. Sed pars eius constitutionis quaelibet. Sed constitutionis hic recte omittit cod. Erf.

Pag. 199. v. 9—12. At si, quae — demonstratio et deliberatio, neque constitutio, nec pars constitutionis est — Post haec verba vulgo inculcantur ista: Si igitur constitutio et ipsa et pars eius intentionis depulsio est; deliberatio et demonstratio neque constitutio nec pars constitutionis est; quae quum sint ex antecedentibus temere repetita, et ordinem ratiocinationis turbent, iure nostro delevimus.

Pag. 199. v. 12. 13. Placet autem ipsi, constitutionem — Ultimum verbum iure restituit Graevius e Mss. et edd. vett.

Pag. 199. v. 16. urgebitur — Si cum Graevio e cod. Erf. addamus incommodo, quod legitur etiam in Ald. Lamb. Rob. Steph. et al., valde friget, quod post dicitur: nam eum eadem omnia incommoda sequentur. Itaque praestat, id e contextu excludere; intelligendum nempe est argumento. Urgebitur eodem argumento, nam omnia eum incommoda sequentur, quae exposita sunt in argumentatione superiore.

Pag. 200. v. 5. neque — Gronov. et Graev. e Mss. Vulg. nec.

Pag. 200. v. 6. usu venire — Sic rectius cod. Erf. Cauch. Leid. 2. Vulg. usu evenire.

Cap. XI.

Pag. 200. v. 12. aequi et iniqui — Ita cod. Erf. Pal. 2. et alii Mss. Vulgo aequi et recti.

Pag. 200. v. 13—16. negotialis est — existimantur — Hunc locum commemorat et reprehendit Quintilian. Inst. or. III. 6, 57.

Pag. 200. v. 24. ignoscatur — Lambin. addit sibi.

Pag. 201. v. 10. aliquis — alius Oliv.

Pag. 201. v. 12. aliud aliquod alicuius — Alicuius addidit Ernesti e cod. Erf. et al.

Pag. 201. v. 22. non quod — non quia Oliv. Vulg. non quo. Sed h. l. debet esse non quod.

Pag. 201. v. 23. 24. animadverterunt — retulerunt — Vulg. animadverterint — retulerint. Sed nulla hic est obliquitas sententiae, quae coniunctivum postulet. In formula non quod — sed quia prius membrum, quod ut incertum aut falsum removetur, coniunctivum, alterum autem, quod affirmative enuntiatur, indicativum assumit.

Cap. XII.

Pag. 202. v. 8. 9. placet considerare — Vulg. statim placet considerare. Sed hoc statim, ut h. l. supervacuum et ex versu superiore a librariis temere repetitum, expunximus.

Pag. 202. v. 9. 10. coniuncta; et si coniuncta — Sic Voss. 1. Leid. 3. et Victorin. sequentibus convenientius, quam ut in Erf. Cauch. Pall. al. iuncta; et si iuncta.

Pag. 202. v. 14. Coniuncta ex pluribus — Cod. Erf. Duisb. Cauch. iuncta ex pluribus.

Pag. 202. v. 20. Utrum potius — potius addidimus e cod. Erf. antecedentibus aptum.

Pag. 202. v. 27. separata sunt — Ita Lambinus concinnius, quam ceteri sunt separata.

Pag. 202. v. 28. Nam tum — Sic cod. Duisb. ed. Lamb. et aliae. Vulg. nam quum.

Pag. 203. v. 1. discrepare videtur — Ultimum verbum e Lambiniana restituendum; sic enim constructio fit lucidior.

Pag. 203. v. 8. 9. ratiocinativum — Laudat h. l. Quintil. Inst. or. V. 10, 6.

Pag. 203. v. 10. Ratio est autem — Sic Lambin. concinnius, quam ut vulgo: Ratio autem est.

Cap. XIII.

Pag. 203. v. 13. 14. At quum — simplexne — Vulg. at tum — quum simplexne. Minus concinne. Nos lectionem cod. Duisb. expressimus, quam et Ernesti probavit. Male autem Oudendorpius legendum opinabatur: At quum, considerato genere causae, tum (i. e. praeterea) c. c. utrum simplex intellexeris.

Pag. 203. v. 20. gignitur controversia — Verba, quae hic in edd. sequuntur: hoc modo: „Non iure fecisti." — „Iure feci," transposuimus post illa, in qua constitutio constat. Nam illud exemplum ad conflictionis causarum definitionem, non ad quaestionis pertinere perspicuum est ex iis, quae proxime sequuntur.

Pag. 203. v. 25. Ratio est — ea, quod vulgo hic addebatur, recte sustulit Ernesti auctoritate edd. vett.

Pag. 203. v. 26. relinquatur — Sic recte cod. Erf. Duisb. Cauch. Vulg. relinquetur.

Pag. 204. v. 1. non habet defensionem — Eiecimus verba, quae vulgo hic sequuntur: qua sublata, omnis quoque controversia sublata sit; quae Ernesti quoque spuria iudicavit. Sunt enim ex antecedentibus: quae si sublata sit, nihil in causa controversiae relinquatur, verbis variatis a glossatore confecta. Quod vel ex hoc patet, quod antea de sublata causa dicitur, hic autem sublata ad defensionem referendum esset; quod si fieret, nihil esset ista clausula frigidius. Cf. ad Herenn. I. 16.

Pag. 204. v. 3. 4. Iudicatio est, quae ex ratione et infirmatione rationis nascitur controversia — Vulgo: Iudicatio est, quae ex infirmatione et confirmatione rationis nascitur controversia. Sed h. l. sic, ut fecimus,

emendandum esse, optime monuit Io. Chr. Theoph. Ernesti, (Io. Aug. ex fratre nepos) in lexico technol. latinorum rhetor. v. Iudicatio, cuius verba, quae huc pertinent, neminem hic legisse poenitebit. „Illa Ciceronis, inquit, definitio mihi videtur hoc modo corrigenda esse: Iudicatio est, quae ex ratione et infirmatione rationis nascitur controversia. Hic sensus et necessarius est propter sequens exemplum, quo nihil nisi primum ratio, deinde deductio rationis h. e. infirmatio eius continetur; et confirmatur loco simillimo Lib. II. 57. ubi diserte rationibus et infirmationibus rationum supponendis ad iudicationem perveniri dicitur. Aliud exemplum, unde vis iudicationis intelligi possit, vid. Lib. 2, 17. Hae indicationes in omnibus constitutionibus ad hunc modum reperiuntur, praeter coniecturalem, in qua quia ratio non est, (factum enim non conceditur) non potest ex deductione rationis nasci iudicatio. Ceterum haec ipsa deductio rationis apud Ciceronem non, ut Gesnerus in Thesauro explicavit, declarationem rationis significat, quod nullum plane sensum habet, sed potius deminutionem s. infirmationem. Nam haec ipsius Ciceronis in loco parallelo et simili Lib. 2, 17. quem laudavimus, explicatio est. Metaphora ducta ab aquis, quae quum in rivos deducuntur, vel derivantur, eo ipso minuuntur, pristinasque vires amittunt." Ceterum conferendus est Quintilian. III. 11, 9-12. ubi hunc Ciceronis locum tractat.

Pag. 204. v. 6. patrem meum — meum, quod est in edd. pr., post omissum, a Lambino restitutum, deinde iterum omissum, recte revocavit Ernesti.

Pag. 204. v. 10. summa controversiae — Ita scribendum esse, vidit Ernesti, cuius tamen rationem non probamus. Putabat enim, hic verba arithmetica esse deductio et summa. Quod fieri non potest, quia summa non detractione, sed additione conficitur.

Pag. 204. v. 14. appositissima — Hoc recepit Ernesti e Mss. Guelf. Alii aptissima.

Pag. 204. v. 16. matri suae — Sic Victorin. it. cod. Erf. Vulg. matris suae.

Pag. 204. v. 25. „Factum est;" — „Non est factum;" — Sic cod. Erf. Duisb. Vulg. praemittitur ut, quod hic abesse facile potest, et scribitur factum non est.

Cap. XIV.

Pag. 205. v. 6. ex his — Sic cod. Erf. Vulg. ex eis.

Pag. 205. v. 8. 9. argumenta inveniri — Hunc ordinem verborum cum cod. Erf. utpote concinniorem praetuli vulgato inveniri argumenta.

Cap. XV.

Pag. 205. v. 20. fecerit — In ed. Omnib. confecerit, quod non erat, cur Oudend. probaret.

Pag. 205. v. 26. 27. qui audituri sunt — Ridiculum hic legitur in Mss. Ox. ω. 1. glossema: ut in passere vendito et empto.

Pag. 206. v. 4. implicata est — Sic Victorin. it. Ms. Voss. et Cass. Praeferendum censuit Oudend., ut numerosius vulgato implicita est.

Pag. 206. v. 9. efficiens — Sic rescripsi pro vulg. perficiens, quod hoc sensu non reperiri, recte Ern. animadvertit.

Pag. 206. v. 12. obscure — Cod. Voss. Leid. 3. et Erf. obscura. Sed bene defendit Ernesti lectionem vulgatam: „obscure refertur ad dissimulationem et circuitionem. Obscure subire est tecte et non animadvertente altero subire, quod fit dissimulando et circumeundo. Contra mox perspicue patere. In circuitione obscuritas per se intelligitur."

Pag. 206. v. 18. 19. ira augetur atque inflammatur odio — Elegantissimam hanc lectionem ex optimo cod. Erf., iam a Graevio receptam, cur post illum editores deseruerint et (omissa ira) odium reposuerint, haud intelligo. Nempe qui ab irato perspicue pacem et benevolentiam petit, huic odiosus et molestus est, et hoc ipso odio iram eius inflammat potius, quam restinguit.

Pag. 206. v. 26. 27. In obscuro — oportebit — Haec verba, vulgo post ut id, quod est, augeatur posita, huc retraximus, quia Cicero primum ea genera exordii pertractat, in quibus propter aliquam causam orationi haud satis favet auditoris animus; quibus ex altera parte opponitur honestum causae genus. Et sic antea in distributione hoc ordine ponebantur: admirabile genus causae, humile, anceps, obscurum.

Pag. 206. v. 29. et si commodum — Hoc recepi ex ed. Camer. ut aptius, quam vulg. vel si. Idem postea praebuit vel si uti pro vulg. sin uti. Sin autem tenendum est.

Cap. XVI.

Pag. 207. v. 10. Ab nostra persona — Adieci persona, quod in loco simili ponitur ad Herenn. I. 5. Nempe quia post illa ab nostra — iudicum persona interiicitur ab ipsa causa, hic repetendum est persona.

Pag. 207. v. 12. 13. honestas suspiciones — In cod. Erf. est suspicationes, unde Graevius suspectationes (a suspecto) legendum putabat.

Pag. 207. v. 19. 20. malitiose factum proferetur — ostendatur habent codd. aliquot, quod Gulielmio placuit.

Pag. 207. v. 26. Ab iudicum persona — Hoc Graevius e Mss. duobus recepit. Et sic antea erat in partitione. Quod ni ita esset, vulgatum se bene tueretur: ab auditorum persona. Nam auditores sunt iudices, et sic est apud A. ad Herenn. I. 5.

Pag. 208. v. 6. Attentos autem faciemus auditores — Ultimum vocabulum addidimus, quod in novo divisionis membro haud satis apte poterat omitti. Sic ad Herenn. I. 4. Dociles auditores — Benevolos auditores.

Pag. 208. v. 7. dicturi erimus — dicturi sumus cod. Duisb. et Voss.

Pag. 208. v. 9. audient — Hoc ut aptius h. l. tempus recepi pro vulg. audiunt, codicis Erf. aliorumque Mss. auctoritate motus.

Pag. 208. v. 10. ad summam remp. — Ita recte Lambinus. Adstipulatur Viotorin. et Ms. Cass. Vulg. ad summam reip.

Pag. 208. v. 16. Nam quem docilem — Sic rescribendum duxi pro vulg. nam et quum docilem, quod non bene coit cum antecedentibus dociles auditores.

Cap. XVII.

Pag. 208. v. 24. infestus est — Lambin. malebat infensus s. offensus est.

Pag. 209. v. 2. 3. in oratore — offenditur — Hanc lectionem bene defendit Oudend., quam cum Gronov. et Graev. praebent cod. Voss. c. Schol. Leid. 1. 2. Vulg. in oratione. Voss. 1. 2. Leid. 2. et ed. Omnib. in oratorem.

Pag. 209. v. 13. indignentur — Sic iure suo emendavit Ernesti vulg. indignantur, quod ab Aldo fluxit, ex Mss. Graev. et Oudend. it. edd. pr.

Pag. 209. v. 14. deinde demonstrare — Vulg. deinde (quum lenieris eum, qui audiet) demonstrare. Sed illa verba, quum lenieris eum, qui audiet, nec agnoscit Victorinus, et iam Lambinus recte delevit. Nihil enim afferunt praeter frigidam sententiae, quum iam mitior factus

erit auditor, repetitionem. Ernesti quoque uncis includendo damnavit.

Pag. 209. v. 22. in praesenti — Sic Graevius e codd. Erf. et Duisb. Vulg. in praesentia.

Pag. 209. v. 27. qui audient — Sic cod. Cauch. et Leid. 3. Recte. Vulg. vel audierunt, vel audierint.

Pag. 210. v. 4. perturbatum putat — Hoc Ursinus invenit in Ms., et praeferendum est sane vulgato putant.

Pag. 210. v. 4. 5. firmissimo — fortissimo Oliv.

Pag. 210. v. 12. 13. quod genus, strepitu, acclamatione — Ita scribendum esse vidit Lambinus. Et sic est in cod. Voss. c. Schol. Quod genus enim est i. q. οἷον, ut saepe; ergo ablativi necessario requiruntur. In libro Ursini erat strepitum, acclamationem dicemus. Verum hoc dicemus debetur grammatico, qui accusativos istos non poterat concoquere. In cod. Cauch. vestigia sunt verae lectionis: strepitus, acclamatione; sed quia punctis notatur ultima syllaba vocis acclamatione, librarius forsan invenit strepitus, acclamatio.

Pag. 210. v. 20. aut risu novatur — Sic codd. Graev. et edd. primae usque ad Aldum, qui primus edidit renovatur. Illud hic aptius et exquisitius.

Cap. XVIII.

Pag. 210. v. 23. brevi communiter — Recepi-us lectionem cod. Erf. et Cauch. a Graevio quoque robatam. Vulgo breviter et communiter.

Pag. 210. v. 28. commendat — Indicativum, iem praebent multi codd. et edd., praetulimus. Nam oniunctivo hic non est locus.

Pag. 211. v. 6. commune — Hic, et post sequen-a membra, commutabile, longum, separatum, xpunximus est, quod etiam in Ms. Cass. Gruter. eest.

Pag. 211. v. 20. 21. desiderat — postulat — od. Erf. et Cauch. desideret — postulet. Sic et Iss. Oudend. et Victorin. Sed indicativum cum Erne-io servavimus, quia quum h. l. habet significationem mporis ac loci.

Pag. 211. v. 25. profecto nihil — nihil pro-ecto cod. Voss. c. Schol. Voss. 1. Leid. 1. 3.

Cap. XIX.

Pag. 212. v. 15. Angues — iugo — Hunc versi-ulum Nascinbaenius ex Ennii Medea depromtum puta-at, ac de curru Medeae anguibus alatis vecto intelli-endum.

Pag. 212. v. 21. Nam is postquam — E Te-entii Andria.

Pag. 213. v. 1. Venit ad me — E Terentii delph. I. 1, 39.

Pag. 213. v. 5. Nimium ipse durus est — „Oudend. malit e Mss. suis (quibus Cass. Gu. consentiunt, nisi quod uterque es durus habet) ipse est durus, ut fuit etiam in Ms. vetere Terentii, ediditque h. l. Lambinus. Et sic versus dimensio facilior est. Sed etiam elisio potest esse in durus, ut eum est coëat, ut bene monuit ad Terentium Bentleius, cuius libri etiam in lectione vulgata consentiunt.“ Hactenus Ernesti, cui assentior.

Pag. 213. v. 8. levitate — Haud dubie sic legendum est, non, ut vulgo, lenitate, propter oppositum gravitate.

Cap. XX.

Pag. 213. v. 22. 23. quam quoad scitu opus est — Sic recte Lambin., etsi vulgatum quam quod scitu opus est ab Ernestio defenditur.

Pag. 214. v. 10. 11. tamen fit rerum multitudine longus — Vulgo: tamen, *quia satis fuit dixisse: domi negavit esse*, fit r. m. l. Sed quomodo, qui istam, qua de agitur, narratiunculam brevius enuntiare vellet, his tribus verbis: domi negavit esse defungi potuisset? Certe sic saltem, ut brevissime dicendum erat: a ianua quaesivi dominum; puer domi negavit esse. Itaque ineptum illud glossema eieci.

Pag. 215. v. 6. eam rem, qua de re — Sic recte Lambin. Vulg. eandem rem.

Pag.

Pag. 215. v. 8. ad vulgi morem — Sic Victorin. od. Erf. Receperunt Lambinus, Graevius, Ernesti. ic in eadem re coniunguntur natura, mos, opinio l Herenn. I. 9. In plerisque est vulgi rumorem.

Cap. XXI.

Pag. 215. v. 13. tamen interponatur — Ita Iss. Gron. Gu. Cass. probantibus Graevio et Ernestio. 'ulg. tunc interponatur.

Pag. 215. v. 15. 16. excipit offensionem — urgoldus emendandum censet excitat offensio- em. Sed tamen dicitur habere offensionem, ccipere offensiunculam; quidni igitur exci- ere dicatur?

Pag. 215. v. 23. 24. iterum aut alio modo — terum eodem modo cod. Erf.

Pag. 216. v. 5. quod ipsum adiuvat — Scil. ratorem.

Pag. 216. v. 8. 9. quae illius erunt — Scil. ad- ersarii. At ea ipsa iam dicebantur contraria. Iam uomodo recte dicatur: contraria, quae prae- eriri poterunt, praetereundo, eademque ontraria leviter attingendo? Itaque mihi per- uasi, Ciceronem scribere debuisse: Quare, ut hoc itium vitetur, omnia torquenda sunt ad ommodum suae causae, contraria, quae raeteriri poterunt, praetereundo, quae ninus poterunt, leviter attingendo, sua iligenter et enodate narrando. Sic sua

opponuntur contrariis; et contraria vel omnino praeteriri, vel, si minus id fieri potuerit, leviter attingi oportere, docetur.

Cap. XXII.

Pag. 217. v. 8. 9. rerum distributam continet expositionem — „Cod. Erf. rerum distributarum continet expositionem. Sic omnino legendum contra omnes editos. Res distributae sunt membra defensionis aut accusationis, in quae eam partitus est orator. Mox dicit partes causae. Sed quid sit distributa expositio, non intelligo." Hactenus Graevius, quem, dum ista scribebat, oblitum esse miror, iam paulo ante Ciceronem eadem ratione dixisse: expositio rerum breviter distributa. Neque vero haec loquutio difficilis est intellectu. Aliud enim est, res, de quibus dicturi sumus, exponere sic, ut partitio ipsa obscuretur; aliud est, distributam facere expositionem, partibus diserte enumeratis. Sic e. c. Cicero pro Quintio cap. X. Nego fuisse causam, cur postularet: nego ex edicto possidere potuisse: nego possedisse. Haec tria quum docuero, perorabo. Quare non erat, quod Graevius a vulgata discederet, id quod Ernesti quoque monuit. Ceterum distributarum legitur etiam in plerisque Mss. Oudend. Sed apud Victorinum recte est distributam.

Pag. 217. v. 17. amplectimur partitione. In quo — Sic emendavimus vulg. amplectimur. In

qua partitione. Ratio est in promtu. Nam non de genere partitionis, sed de virtute quadam partitionis agitur.

Pag. 217. v. 18. aut sero — Adverbium postea, quod Graevius e cod. Erf. inseruerat, recte eiecit Ernesti. Eius enim vis iam in sero latet.

Pag. 217. v. 25. 26. Nam homo, animali pars est; Thebanis aut Troianis, genus — Vulgo editur: Nam homo, animalis pars est; Thebani aut Troiani genus. Sed in Leid. 1. legitur animali pars; et quia statim praecedit: Sed saepe eadem res *alii* genus, *alii* pars est; hic quoque aptior est dativus; der Begriff Mensch ist in Beziehung auf Thier *Art*; in Beziehung auf Thebaner oder Troianer *Gattung*.

Pag. 217. v. 27 — 29. Haec ideo diligentius inducitur descriptio, ut aperte intellecta generali praescriptione, paucitas generum in partitione servari possit — Vulgo legitur: Haec ideo diligentius inducitur praescriptio, ut aperte intellecta generali partitione etc. Sed vix credibile est, generali partitione pro generum partitione Ciceronem scripsisse. Praeterea in cod. Erf. et ed. Omnib. legitur: diligentius inducitur descriptio; et noster cod. Leid. habet generali praescriptione. Itaque ad horum codd. auctoritates lectionem constituimus; quae sane commodum sensum praebet sic, ut Cicero dicat: hanc partium ad genus relationem ideo diligen-

tius descripsimus, ut, aperte intellecta regula generali, quam scil. exemplis istis illustravimus, paucitas generum in partitione servari possit. Quid Victorinus legerit, non satis liquet; qui h. l. ita παραφράζει: „Itaque ideo diligentius genera et species generum definire volumus, ut intellectis aperte generibus, quo brevior sit partitio, etiam genera pauca in partitione eadem collocemus." Quia tamen utitur vocabulo definire, in priore membro legisse videtur idem, quod cod. Erf. inducitur descriptio.

Pag. 218. v. 7—10. ne, quum genus posueris, eius speciem aliquam, sicuti diversam ac dissimilem partem, ponas in eadem partitione — Ita h. l. optime emendavit Becichemus, vulgo sic editum: ne, cuius genus posueris, eius secum aliquam sicuti diversam ac dissimilem partem ponas in eadem partitione. Quod Cicero ante dixerat exposito genere, id nunc sic effert, quum genus posueris; et quod h. l. vocabulo species utitur, id propterea facit, quod partis vocabulum est ambiguum, quippe quod et membrum divisionis, et formam s. speciem generis significare potest. Ut in exemplo a Cicerone allato volebat aliquis ostendere, unde resp. tot incommodis afflicta esset, idque partitione usus sic indicabat: Ostendam, propter cupiditatem et audaciam et avaritiam adversariorum illa incommoda ad remp. pervenisse. Hic igitur primum genus

posuerat cupiditatem; post speciem eius avaritiam, sicuti diversam partem h. e. sicut novum membrum divisionis in eadem partitione posuerat. Iam loco hoc ita constituto, varietatem lectionis enotare, nihil attinet, nec egemus Purgoldi coniectura, quamvis per se haud inepta, ne, cuius genus posueris, eius secundum id aliquam etc. Ceterum comparandus est locus Quintiliani Inst. or. IV. 5. extr. „Obtinendum etiam, ne quid in partitione desit, ne quid supersit. Superest autem sic fere, quum aut in species partimur, quod in genera partiri satis sit; aut genere posito subiicitur species, ut: dicam de virtute, iustitia, continentia, quum iustitia et continentia sint virtutis species.“

Pag. 218. v. 10 — 14. Quod si quod in genus plures incident partes — partitionem — Huius loci sensus facile hoc exemplo illustrabitur. Fac, oratorem aliquem sic partitum esse: ostendam, propter cupiditatem et audaciam adversariorum omnia incommoda ad remp. pervenisse. Hic genus cupiditatem in partitione simpliciter exposuit. Sed in cupiditatem plures incidunt partes, ut: ambitio, avaritia, luxuria. Has partes sive species non vult Cicero statim in prima partitione commemorari, sed genus illud, cupiditatem, tum, quum in causae dictione ad illud ventum sit, explicandum, in tres illas partes s. species distribuendum censet.

Pag. 218. v. 18. 19. nam fecisse ostendere satis est — nam fecisse satis est ostendere cod. Erf.

Pag. 218. v. 20. et quum simplex quiddam agatur — Ita vere cod. Cauch. Vulgo et quum quiddam simplex agatur. Quidam insuper omittunt quum.

Cap. XXIII.

Pag. 218. v. 25. sed versantur — Sic auctore Ernestio edidi pro vulg. quae versantur, ne pronomen relativum quinquies deinceps repetatur. Atque sic Victorinus quoque legisse videtur. Itaque etiam pertinent rescribendum erat pro vulg. pertineant.

Pag. 218. v. 25. de qua — Vulg. ex quibus, quae lectio propterea est abiicienda, quod Cicero dixisse haud potest, se ex aliis praeceptis partitionum, quae non pertinerent ad usum oratorium, ea transtulisse, quae convenire viderentur oratorum usui. Itaque de qua, quod habet Victorinus, reposui, quod refertur ad philosophiam.

Pag. 219. v. 2. peroratum sit — Vulg. additur hoc modo, quod recte Lambinus praefixit sequenti periodo.

Pag. 219. v. 11. Nam is — Sosia — Vulgo sequentis versiculi Terentiani initium additur: Liberius vivendi fuit potestas. Abest autem a cod. Erf., item octo Oxoniensibus, exemplisque Manutianis.

Neque vero hoc addito ad sententiam opus est. Cicero tantum initium singularum partium, a Simone in Andria Terentii tractatarum, designat, cui consilio unus versiculus vel adeo dimidius sufficiebat.

Cap. XXV.

Pag. 220. v. 11. Ac personis quidem — Sic Lambinus, recte. Vulgo: ac personis.

Pag. 220. v. 16. appelletur — Hoc unice verum; quod vidit Ernesti; nam quo est coniunctio. Alii appellatur. Lambinus edidit: Nomen est certum et proprium uniuscuiusque personae vocabulum, quo quaeque appellatur. Verba: quod unicuique personae attribuitur, spuria visa sunt Purgoldo. Sed facile se tuentur, si cogites, sequentibus verbis causam designari, cur nomina propria inventa sint.

Pag. 220. v. 29. et pag. 221. v. 1. animo aut corpori, hoc modo — Lambinus dedit: animo aut corpori. Corpori, hoc modo; deinde: velox an tardus sit: Animo, acutus an hebetior. Potuit sane Cicero ita scribere; sed absque codicum auctoritate nihil opus erat, ista interponere. Nam facile lector ipse tacite haec ex antecedentibus repetit.

Pag. 221. v. 4. comis — Nimirum h. l. significatur comitas naturalis. Alia est, quae studio acquiritur. Sic Cicero Brut. c. 35. in Catulo fuisse dicit summam

non vitae solum atque naturae, sed orationis etiam comitatem.

Pag. 221. v. 4. comis, facetus, pudens — Vulgo legitur: comis, officiosus, pudens. In uno cod. Gronovii autem: comis, officiosus, facetus, pudens; cod. Oxon. unus: comis, officiosus, an infacetus, prudens; alter: comis, officiosus, facetus an infacetus, prudens. Sed officiosus quum sit is, in quo est liberalis gratificandi voluntas, nemo potest natura sua officiosus dici. Itaque vocabulum h. l. intrusum puto a glossatore, qui vellet antecedens comis explicare; quamquam Victorinus iam illud officiosus in codice suo legit. Is autem, quasi sensisset, officiosi hominis virtutem naturae incommode tribui, in paraphrasi sua Ciceroni quaedam affingit, de quibus ille prorsus non cogitaverat. „Nunc venit (Cicero)," inquit, „ad ea, quae corporis et animi sunt, et quae tam naturae, quam disciplinae esse possint. Etenim interdum per se multum valet natura, interdum tenuis et infirma est. Disciplina enim vel usu saepe mutatur. Enumerat itaque, quae ista sint, velut communia, ut consideremus, utrum aliquis valens an imbecillis sit, longus an brevis, formosus an deformis, velox an tardus. Haec omnia corporis sunt, quae facile videmus saepe hominibus ex natura, saepe ex arte contingere. Deinde, inquit, debemus inspicere, memor an obliviosus sit, comis, officiosus, prudens, patiens an contra. Haec rursus

omnia animi sunt, quae similiter videmus tam ex natura nobis, quam ex arte provenire." Hactenus Victorinus, qui unde id hauserit, Ciceronem h. l. non solum de iis, quae natura, sed etiam de his, quae arte et disciplina acquiruntur, loqui, nescio. Et profecto ridiculum esset, si Cicero hic ea, quae deinde sub nomine habitus recenset, naturae nomine, ne admonito quidem lectore, comprehendere voluisset. Itaque hic tantum de naturae dotibus vel vitiis, minime vero de his, quae arte, studio aut disciplina acquiruntur, agit. Ex quo consequitur, vocabulum officiosus hic prorsus alienum esse. Quod autem pro eo recepimus ex nonnullorum codd. lectione vocabulum facetus, id h. l. aptissimum est. Ipse enim Cicero de Orat. II. c. 14. facetias esse naturae proprias, neque ullam artem desiderare, pronuntiavit. Ceterum Cicero h. l. dum argumenta ex rebus, quae personis attributae sint, petenda persequitur, paullo subtilius et plenius enumerat eorum fontes, naturam, habitum, affectionem, studia distinguendo, quam Partitt. oratorr. c. 10., ubi naturam latiore significatu sumtam comprehendere ait animos, aut quemadmodum affecti, aut quemadmodum commoti sint. Aliter etiam Quintilianus V. 10. 23. sqq. hanc rem tractat, etsi videtur hunc Ciceronis, in quo versamur, locum respexisse.

Pag. 221. v. 4. pudens — Haec lectio alteri prudens praeferenda. Pudor enim naturalis esse potest. Prudentia semper disciplina et usu acquiritur.

Pag. 221. v. 5. dantur — Sic codd. Leid. 1. 2.

Vulg. data. Illud aptius refertur ad sequens comparantur.

Pag. 221. v. 5. animo et corpori — Vulg. addebatur considerabantur, quod recte delendum censuerunt Oudend. et Ernesti. Abest autem ab edd. ante Aldum omnibus. Nec Victorinus legisse videtur; qui hunc locum ita interpretatur: „Verum cuncta ista, quae animae et corporis sunt, quamquam saepe ex disciplina vel arte contingant, tamen qualia vel quanta sint, non nisi sola natura considerare debemus."

Pag. 221. v. 16. si cum potestate — Haec absunt cod. Voss. 2. Minime autem abesse debent. Fortasse autem cum copula verius legeretur: et si cum potestate.

Pag. 221. v. 20—25. Habitum — sed studio et industria partam — Hic locus vulgo sic legitur et interpungitur in edd.: Habitum autem appellamus animi aut corporis constantem et absolutam aliqua in re perfectionem, ut virtutis, aut artis perceptionem alicuius, aut quamvis scientiam. Et item corporis aliquam commoditatem non natura datam, sed studio industriaque partam. At hac interpunctione ultima verba: et item corporis — partam sic a proxime antecedentibus separantur, ut Cicero his non exempla definitionis continuare, sed ipsam definitionem habitus supplere voluisse videatur. Quod falsum est. Ipsa autem habitus definitio, ut ea in edd. legitur, hoc vitio laborat, quod contra Ciceronis

mentem quaevis perfectio dicatur habitus, quem ille tamen naturae opponere volebat. Itaque ante absolutam inseruimus usu, quod Victorinus in codice suo legit, qui h. l. sic *παραφράζει*: „Habitus," inquit, „est alicuius rei sive in animo sive in corpore a natura coëpta, sed usu corroborata et plena perfectio." Sic usu absolutum habitum distinguit ab iis, quae a natura dantur; constantem autem eum discernit ab affectionibus ex tempore natis. Denique pro vulg. virtutis rescripsimus virtutem. Nam virtutis perceptio recte dici non potest. Et Victorinus quoque virtutem in cod. suo legit: „Verum," inquit, „et animi et corporis habitum Cicero in bonis collocavit, quippe habitum dixit esse virtutem, aut artis perceptionem etc." Hic quamquam iure suo Victorinus Ciceronem reprehendit, quod habitum tantum in bonis posuerit, erravit tamen, quod eundem errorem Aristoteli quoque tribuit. Hic enim saepius diserte dixit, habitum aeque malarum ac bonarum rerum esse; ut Metaph. IV. 20. *Ἕξις λέγεται διάθεσις, καθ' ἣν εὖ ἢ κακῶς διάκειται τὸ διακείμενον.* Et Phys. VII. 3. *Αἱ μὲν γὰρ ἀρεταὶ, αἱ δὲ κακίαι τῶν ἕξεων.* Ceterum et industria habent Mss. Oudend. ed. Omniboni, quam sequuti sunt Olivet. et Lallem. Alii industriaque.

Pag. 221. v. 29. Studium est — Sic legendum vidit Oudend. e Leid. 1. 2. Voss. 1. Vulgo autem inserebatur.

Pag. 222. v. 3. 4. philosophiae — literarum — Lambinus dedit: ut ad philosophiam, poe-

ticam, geometriam, literas. Sed praestant genitivi ad voc. studium relati.

Pag. 222. v. 4. non faciendive — Hanc lectionem, quam praebent Alcuin. de arte Rhet. p. 370. ed. Pith. et auctor Excerptorum de locis Rhetor. p. 276., iam Oudendorpius probavit; nec Ernesti repugnat. Vulgo inepte aut non faciendi vere legebatur. Et Cicero de Inv. II. 9., ubi haec definitio repetitur, item habet non faciendive.

Cap. XXVI.

Pag. 222. v. 21. 22. causa eius summae, per quam, et quamobrem, et cuius rei causa factum sit — Ne quis hic aliquid superfluum putet, notandum est, vocabulis per quam designari causam efficientem, particula quamobrem, causam impulsivam, et verbis cuius rei causa, finem s. causam finalem.

Pag. 222. v. 24—26. deinde, in ipso gerendo negotio quid actum sit; deinde, quid postea factum sit — Quia statim de iis, quae in gestione negotii consideranda sunt, et quarto loco de iis, quae gestum negotium consequuntur, agitur, Cicero videri potest hanc partitionem male instituisse, et quae ad secundum et quartum divisionis membrum pertinebant, partibus primi temere immiscuisse. Sed haec suspicio, re diligentius considerata, evanescit. Cicero enim, quae sint negotiis attributa, primum dividit in ea, quae sint continentia cum ipso negotio, et in ea,

quae non sint cum eo ipso continentia. Hanc primam divisionem Cicero non diserte enuntiavit, sed prius eius membrum statim cum tribus alterius membri partibus copulavit. Sub priore membro comprehenduntur summa facti, causa eiusdem, deinde quae ante rem gestam, in re gerenda, et quae postea facta sint. Sub altero membro, eorum quae non sunt continentia cum ipso negotio, sed extranea comprehenduntur, 1. quae pertinent ad gestionem negotii, ut locus, tempus, occasio, modus, facultates; 2. quae adiuncta sunt negotio, ut maius, minus, usque magnum, simile, contrarium, disparatum, genus, pars et eventus; 3. quae gestum negotium consequuntur, h. e. non quae factum, quatenus factum est, temporis ordine consequuntur, sed quae eiusmodi negotia, ut effectus, vel ut coniuncti saltem eventus consequi solent, quatenus non partes sunt negotii internae, sed potius ab externis rebus aut personis accedunt.

Pag. 222. v. 29. et pag. 223. v. 1. facultates — Ita, non, ut olim, facultas, legendum esse, docuit Oudend. auctoritate codd. Leidd. Victoriu. et ed. Omnib. Et sic ipse Cicero sub finem c. 26.

Pag. 223. v. 9. aut fuerit — Vulg. an fuerit. Sed aut, quod habent Leid. 3. et Voss. 2., praeferendum duxi, quia post illas quaestiones, sacer an profanus, publicus an privatus, quaestio de tempore praesenti aut praeterito secundaria tantum erat, non in eodem ordine, quo illae, ponenda.

Pag. 223. v. 10. ipsum — i. e. per se spectatum, notione vocabuli abstrusa et metaphysica. Sic supra c. 25. Naturam *ipsam* definire difficile est; h. e. naturam universe, seu, ut scholastici loquuntur, in abstracto spectatam.

Pag. 223. v. 12. mensurni — Recepi hanc lectionem, quam Priscianus p. 595. multique codd. inprimis optimi Leid. 1. 2. Voss. 1. praebent. Vulg. menstrui.

Pag. 223. v. 13. 14. In hoc et quae — et eorum ipsorum — Haec paulo impeditiora sunt, ut aliquis haerere possit. Est igitur partitio in praeterita, praesentia et futura. Praeterita porro sunt, et quae propter vetustatem incredibilia facta sunt, et quae pariter valde remota sunt, sed tamen certa, denique quae nuper evenerunt. Haec tria igitur pendent a verbis: et eorum ipsorum (scil. ea) quae — et quae iam — et quae nuper — possint. Sequitur: Et item quae instent, scil. considerantur. Ceterum praeterierint scripsi et obsoleverint, vel hanc ob causam, ne modi verborum discrepent, (nam in ceteris membris sunt meri coniunctivi,) quod Cicero dicit esse vitium latinitatis maximum. Et praeterierint habent quidam libri, ut Guelf. uterque; item obsoleverint ap. Oudend., qui et probat. Sic edidit de iudicio suo Lambinus, sed nemo eum audiit. Infra etiam pro quae maxime scribendum puto quum maxime, ut profertur ab auctore Excerpt. de locis Rhet. inter Rhet. Pith. p. 277. Hactenus Ernesti; a quo tamen hactenus discedimus, ut indicativos praeterierunt — obsoleverunt —

faciunt — gesta sunt — instant — fiunt — consequuntur, uti leguntur in ed. Lamb., coniunctivis praeferamus. Nulla est enim hic obliquitas, quae coniunctivos poscat. Eadem potius est ratio, quae in Partitt. oratt. c. 11. obtinet, ubi eadem brevius enuntiantur sic: In temporibus autem praesentia, et praeterita, et futura cernuntur. In his ipsis vetusta, recentia, instantia, paulo post aut aliquando futura.

Pag. 223. v. 15. ut incredibilia videantur — Auctor Excerpt. de locis Rhet. aut incredibilia videantur, quod cur praeferendum sit, causam non video.

Pag. 223. v. 16. in — numero reponantur — Vulg. in — numerum reponantur. Oudendorpius, „de lectionis varietate," inquit, „nemo hic monet. Ac sane Mss. tres vetustissimi Leidenses cum aliis codd. ita exhibent quoque lib. III. de Nat. deor. c. 19. beluas in deorum numerum reponemus. Quod placuit etiam Davisio. Contra doctiss. Wopkensius in Tullianis lectt. II. 16. Ablativum numero Ciceroni adsertum ivit ex aliis eius locis, ut L. II. 21. III. 9. 20. quibus etiam constanter Mss. Leidenses servant numero. Et ut viro eruditissimo assentiar, faciunt hic Voss. 1. Leid. 2. 3. numero nobis relinquentes, quamquam c. 51. hanc partem in numero reponi, codd. omnes praeferunt in numerum reponi vel deponi. Scio, reponi in iungi Accusativo, sed tunc, quum ea res iterum ponitur eo loco, cui antea

sublata erat, ut apud Livium in thesauros repo-
nere. Vid. ad Lib. XXIX. c. 19. Sed quando pr
simplici ponere sumitur, sextus casus videtur praefe-
rendus.“ Hactenus ille, quem in textu constituend
sequutus sum.

Pag. 223. v. 25. quid ocius, quid serius —
Vulg. et quid serius. Sed copula rectius omittitu
auctoritate cod. Leid. 3. et auctoritate Excerptor. d
Loc. Rhet.

Pag. 223. v. 27. 28. in eo transigi — Vulg. ad
iicitur tempore, quod omittitur cod. Leid. 3. et re
ctius abest.

Pag. 224. v. 1. et in aliqua parte alicuiu
horum — Quum anni pars sit mensis, et mens
pars dies et nox, et diei et noctis partes sint vigilia
et horae, hae autem partes omnes iam enumeratae si
ab auctore; difficile est dicere, cur haec addiderit: e
in aliqua parte alicuius horum. Itaque quu
in Voss. 1. a prima manu sit horae, proclivis su
ad opinandum, Ciceronem scripsisse: aut alicuiu
partis horae. Quod Victorinus quoque legisse v
detur; sic enim h. l. exponit: „Quod tempus, i
est, hoc, quo nunc utimur, spatium, acc
pimus, quod aut in multis annis sit, a
in anno, aut in mensibus, aut in mens
aut in diebus vel die, aut in noctibus v
nocte, aut in horis vel hora, vel momento.
Ultimo enim verbo, momento, videtur expressisse C
ceronianum vel partis alicuius horae.

Ca

Cap. XXVII.

Pag. 225. v. 4. 5. et quod aeque magnum — Iaec verba huc retraximus, perperam vulgo inter quo le agitur et et quod contrarium collocata. ;ic statim in uberiore harum partium tractatione iungiuntur: Maius et minus et aeque magnum. ıdstipulantur emendationi nostrae Mss. Ox. ω. 2.

Pag. 225. v. 8—10. ex rerum et personarum ·i, et numero, et ex figura negotii, sicut ·x statura corporis, consideratur — In Mss. t edd. est ex vi et ex numero et ex figura tc. ita, ut absit rerum et personarum, quod nseruimus, quia, hoc omisso, non intelligitur, quid it ex numero negotii, et quia rerum et peronarum Victorinus quoque legisse videtur, cuius xplicationem huius loci operae pretium est cognoscere. ,Haec tria, i. e. maius, et minus, et aeque magnum ribus modis considerare debemus, vi, numero, figura. Vis est, quae singulis nominibus verbisque constat, et ɔersona; omnis enim res et omne dictum factumve ıabet vim suam, etenim si dicas parricidium, staim, quantum hoc sit, et in qua vi sit, animo existimanus. Ita homicidium, adulterium, et reliqua facile quid sint, quum fuerint audita, cognoscimus. Similiter et personae habent vim suam. Etenim, quum dixeris Ciceronem, statim ex boni viri consideratione, quae n illo vis sit, agnoscimus. Numerus est, quum minus et maius non ex vi, sed ex rerum vel personarum

numero demonstramus. Figura est, quae in toto negotio consideratur, i. e. per omnia illa septem elementa, ut consideres, quid factum sit, quis fecerit, ubi fecerit, quando fecerit, quemadmodum fecerit, et reliqua, quae, inquit, figura totius negotii ita est, ut corporis statura, in qua statura omnia lineamenta corporis continentur. Itaque, ut melius intelligamus, notum proponamus exemplum, illud scilicet, quod Cicero negotio suo adiunxit. Nam quum Catilinam diceret occidendum, ex adiuncto, quid maius vel minus esset, argumenta collegit. Quod utique maius et minus, et aeque magnum ex vi, numero, figura iam dudum diximus approbandum. Ita et Cicero: A n vero P. Scipio Pont. Max. Tib. Gracchum mediocriter labefactantem statum reip. privatus interfecit, Catilinam orbem terrae caede atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus? Hic ex vi rerum intelligimus, minus esse statum reip., quam orbem terrarum; deinde similiter ex vi intelligimus, minus esse labefactare, quam vastare. Ita ex vi personarum quum Gracchus et Catilina nominantur, Catilina magis timendus agnoscitur. Praeterea ex numero intelligimus, maius duos esse consules, quam Scipionem. Hic figuram non posuit totius negotii, i. e. quemadmodum occiderit Gracchum Scipio, ubi occiderit, quando occiderit, unde occiderit. Verum haec, quia nihil proderant, omisit, atque uno verbo conclusit, quod ait, interfecit. Cuius verbi considerata vi, maius esse intelligimus

interficere, quam ex urbe eiicere. Verum in aliis exemplis et ex figura debet comparatio fieri, ut maius aliquid minusve demonstres, si dicas, illud tunc factum est, ibi factum est, ita factum est, propterea factum est, et reliqua, quae in elementis principalibus continentur.“ Hactenus Victorinus.

Pag. 225. v. 10—12. Simile autem ex specie comparabili, aut ex conferenda atque assimilanda natura iudicatur — Sic legitur in codd. Oudend. omnibus, ap. Victorin. it. in edd. vett. et apud Auctorem de locis Rhetor. ap. Pith. p. 277. ex specie comparabili aut conferenda etc. Non erat, quod Lambinus, ed. Manutianam sequutus, reponeret: Simile autem ex specie comparabili; comparabile autem ex conferenda atque ass. n. iudicatur. Ciceronis mens enim haec est, similitudinem vel ex specie rerum externa, vel ex interna earum natura duci.

Pag. 225. v. 13. ab eo — Sic Leid. 2. Vulgo: ab eodem.

Pag. 225. v. 14. plurimum distat — Hanc lectionem edd. et codd. plurimorum confirmat auctoritas Instit. orat. apud Pith. p. 277. differt praebent Voss. 1. 2. Leid. 1. quod cur recipiendum censuerit Oudend., haud assequor. In Vossiano cod. c. Schol. legitur differt ut frigus calore, vita mors.

Pag. 225. v. 15. Disparatum autem — Cod. Leid. 2. non habet autem, quod sane omitti recte

poterat, hic tamen, quia contrarium et disparatum, quae eadem videri poterant, discernuntur, melius additur.

Pag. 225. v. 17. sapere, non sapere — Sic Voss. 1. Leid. 3. Victorin. Vulg. sapere et non sapere, copula hic languente. Et omitti volebat Oudend.

Pag. 225. v. 21. 22. eventurum sit — Multae edd. eventurumque sit. Copulam omittunt cod. Voss. c. schol. a m. pr. Voss. 1. Leid. 2. 3. ed. Omnib.

Pag. 225. v. 25. 26. Ex insolentia arrogantia; ex arrogantia odium — Transposuimus verba vulgo sic procedentia: ex arrogantia odium, ex insolentia arrogantia. Illa enim ratione fit κλίμαξ venustior.

Pag. 225. v. 27. 28. quae negotiis dicebamus esse attributa — Sic edit. Omnib. et cod. Leid. 1. Vulg. quas negotiis dicebamus esse attributas; quae lectio hactenus defendi possit, si cum Oudendorpio coniiciamus, post ex iis omissum esse rebus.

Pag. 225. v. 29. et pag. 226. v. 1. quae gestum negotium consequuntur — Ne quis forte putet, haec iam supra prima parte contineri, ubi iam, quid post negotium factum sit, quaerendum esse, auctor docuerat, notandum est, illo loco de his rebus, quae essent tempore cum ipso negotio coniunctae, agi; hic autem de iis, quae cum gesto negotio, sine respectu

ad tempus, ipsa rerum natura coniuncta esse soleant, disputari. Similiter Quintil. Inst. or. V. 4. consequentia, ἀκόλουθα, a sequentibus, ἐπαγομένοις, quae postea facta sint, aut futura, distinxit. Et hoc modo locum nostrum recte explicuit Victorinus: „Nunc de his docendum est, quae gestum negotium consequuntur. Quod quidem quartum attributum videtur cum ea parte pugnare, quae in primo attributo est post negotium. Scimus enim, quinque esse in primo attributo: summam negotii, causam ipsius summae, et factum triplex, ante negotium, in negotio, post negotium. Hoc extremum factum, quod est post negotium, videtur simile esse huic attributo, de quo nunc agimus, quod dicitur consequutio. Nam utrumque post negotium est. — Sed hoc distant, quod supra post negotium facta illius consideranda sunt, de quo agitur, et qui aliquid fecisse memoratur; hic autem facta consideranda sunt, sed extranea. Itaque consideranda sunt, quae gestum negotium consequantur. Haec in duobus semper debemus attendere: in personis et in natura gesti negotii. In personis sic, si animadvertamus, quid de gesto negotio homines fecerint, aut senserint, aut iudicaverint, ut de facto Milonis, ut de lege Clodii. In natura ipsius negotii sic, si res illa facta sit, cui necesse sit eventum aliquem esse coniunctum; ut parricidam furor, necesse est, consequatur, et rursus parricidam, verisimile non sit, dormisse. Haec enim gestum negotium consequuntur, quae non in personis animadversa sunt, sed in natura gesti negotii. In his itaque duobus Cicero

animadvertenda dixit ea, quae gestum negotium consequuntur."

Pag. 226. v. 9. offendi — Codd. Voss. 1. Leid. 1. offendere, quod placet Oudendorpio, passivo nimirum sensu acceptum.

Pag. 226. v. 10. aut confestim — Sic Leid. 1. Vulgo omittitur aut.

Cap. XXVIII.

Pag. 226. v. 22. ex aliquo genere — Mss. Oudend. aliquo ex genere. Utrum legas, nihil refert. Sed ex aliquo genere significat ex aliquo genere locorum supra memoratorum, unde argumenta peti possunt.

Pag. 227. v. 22. confirmatio — Male Lambinus infirmatio.

Cap. XXIX.

Pag. 228. v. 2. si avarus est — Est omittitur Voss. 1., idque placet Oudend. Si eadem esset persona, de qua priore membro dicebatur, mihi quoque placeret. Ut nunc est, verbum repeti praestat.

Pag. 228. v. 5. paratas — Hanc lectionem codd. Voss. 1. Leid. 1. 3. ut elegantiorem vulgatae praeparatas cum Oudendorpio praeferendam censui.

Pag. 228. v. 13. locus in mari — Auctore Oudendorpio restitui verba in mari fide codd. Voss. 1. Leid. 2. 3. Victorini et edd. vett. Manutius et Lambinus

eiecerant codd. suorum auctoritate, quibuscum faciunt Leid. 1. Voss. 2.

Pag. 228. v. 18. Hermacreonti — Hoc nomen a Cicerone scriptum esse, Quintiliani auctoritas confirmat V. 10, 78. et vana est Nascimbaenii coniectura, qui legendum putabat Diomedonti, quasi Cicero respexisset ad locum similem Aristot. Rhet. II. 25. Ὡς ὁ τελώνης Διομέδων περὶ τῶν τελῶν· εἰ γὰρ μηδ' ὑμῖν αἰσχρὸν τὸ πωλεῖν, οὐδὲ ἡμῖν τὸ ὠνεῖσθαι.

Pag. 228. v. 20—22. Si multus — oportebat — Eodem exemplo utitur Quintilian. V. 10, 81.

Pag. 229. v. 16—18. velut Horatii — doleret — Haec verba, quae vulgo omittuntur in edd. praeter Omniboni editionem, restituimus tum cod. Pal. tum Victorini auctoritate moti, qui his verbis satis declarat, illa in suo codice a se lecta esse: „approbatum est, inquit, quod, quum dubium esset circa qualitatem bonamve, et unam partem homines inclinaverunt. Ut, inquit, quum sororem Horatius occidisset, et de facto eius populus esset incertus, tamen absolutus est." Nec vero quidquam est credibilius, quam Ciceronem h. l. tam illustre exemplum facti, quod dubium esset, quale haberi oporteret, a populo approbati haud praetermisisse, quo idem quoque usus est in Orat. pro Milone c. 3. et de Inv. II. c. 27.

Pag. 229. v. 18—21. vel ut Gracchi patris — consulem fecit — Vulgo hic locus ita legitur: velut Gracchi patris factum, quem populus Romanus, ob id factum, quod in-

sciente collega in censura nihil egisset, post censuram consulem fecit. At qui fieri potuit unquam, ut populus Romanus dubitaret, utrum, quod censor, insciente collega, in censura nihil egisset, probandum an improbandum esset? Nonne potius hic opus erat exemplo facti, quod dubium esset, quale haberi oporteret? Hic optime nobis succurrit Victorinus, qui diserte testatur, se in hoc Ciceronis loco mentionem alicuius rei factam invenisse, quam Gracchus censor, insciente collega, gesserit. Ille enim, h. l. explicans, „Deinde," inquit, „ut Tiberius Gracchus censor, insciente collega, quosdam e senatu movisset, et de eius facto dubitaretur, postea tamen eius factum populus approbavit. Nam eum consulem fecit." Quare emendatione nostra, quae quam fieri potest minime a textu recepto recedit, Ciceronem et cum se ipso et cum Victorino conciliavimus. Ceterum edd. vett. et Oudend. codd. habent ob id factum, quod. Unus Vossianus cum Scholiaste, ob id factum eo quod; unde forsan suspicari aliquis posset, in ob id factum latere obiurgatum. Oudend. autem illa verba ob id factum glossema putabat verborum eo quod.

Pag. 229. v. 23. partes sunt tres — Sic Oudend. recte legendum censuit cum Mss. suis omnibus et edd. vett.

Pag. 229. v. 24. 25. aut corporum — aut vulgo omissum legitur in edd. vett. et Oudend. Mss. omnibus. Idem agnoscit Victorinus.

Pag. 229. v. 26. 27. rem cum re ex similitudine conferens — Ne quis putet, hac definitione nullam inter imaginem et collationem differentiam intercedere, notandum est, imaginem dici breviorem, ut in metaphora, similitudinis demonstrationem; collationem vero fusam inter duo, quae videantur diversa, comparationem; quomodo Graeci rhetores εἰκόνα a παραβολῇ discernunt, quamquam non semper eodem significatu ponuntur εἰκόνος et παραβολῆς vocabula.

Pag. 230. v. 3. 4. demonstratus — Delevi est vulgo hic annexum, quod, quia iam praecedit apertus est, in clausula periodi melius omittitur.

Cap. XXX.

Pag. 230. v. 6. 7. sive in ratione, sive in scripto versetur — Cod. Voss. c. Schol. sive in ratione, sive in scripto quae versabatur, quod probavit Oudend., nisi quod e Voss. 1. versatur reponi vellet. Sed verum est vulgatum.

Pag. 230. v. 12. descripte — Vulg. discrete. Verum descripte rectius opponitur τῷ confuse, idque legitur in cod. Voss. c. schol. it. Voss. 2. Leid. 2. 3. probante Lambino, Oudendorpio, et, quem ille laudat ad h. l., Graevio.

Pag. 230. v. 13. quod cuique conveniet — Sic emendavimus vulg. quid cuique conveniat; quum in hac sententia nulla possit esse obliquitas.

Pag. 230. v. 21. absoluta quoque ratio argumentandi — Vulgo editur: absolutio quoque

argumentandi. Cod. Leid. 1. omisso absolutio habet: ratio argumentandi, id quod Oudendorpio placebat. Nobis absolutio ex absoluta depravatum esse videtur. Absoluta ratio bene dicitur. An aeque bene absolutio argumentandi dicatur, valde dubitamus.

Cap. XXXI.

Pag. 230. v. 29. assensiones — Vulg. singulariter assensionem. Sed pluralem numerum requirit id, quod sequitur, quibus assensionibus.

Pag. 231. v. 9. ornatum muliebrem — Voss. 1. a manu secunda, Leid. 1. ed. Omnib. cum Alcuino p. 372. ornamentum muliebre.

Pag. 231. v. 11. Age vero — Ita rectius Lambinus, quam ut vulgo editur, age, inquit. Nam illud inquit in quaestionibus Aspasiae semper omittitur. Antea autem legitur: Illius vero, in quo particulam vero auctoritate cod. Voss. c. schol. et Alcuini expunximus.

Pag. 231. v. 12. 13. utrum tuum malis an illius — Haec lectio est cod. Leid. 1. iure ab Oudend. probata; est enim variata structura commendabilis. Alcuinus: utrum et tuum virum malis an illius. Cod. Voss. c. schol. utrumne malis tuum virum, an illius. Mss. IV. Oudend. utrumne tuum virum malis an illius. Ed. Omnib. virumne tuum malis an illius. Vulgo editur: virumne tuum an illius malis.

Pag. 231. v. 21. utram malis — Sic cod. Leid. et Gronov. Plerique edunt utrum illius malis.

Pag. 231. v. 26. optimum virum vis habere — Sic cod. Voss. c. Schol. it. Voss. 2. et optimus Gronov. et Alcuinus. Vulgo: optimum virum mavis habere. Illud recte praetulit Oudend.

Pag. 232. v. 2. tu, ut maritus sis — Vulg. ut et tu maritus sis. Lectionem a nobis receptam praefert ed. Omnib., quae deinde quoque pro vulg. et haec habet haec sine copula.

Pag. 232. v. 2. 3. optimae mulieris — mulieris, quod Gruterus auctoritate cod. Pal. expunxit, abesse nequit ob concinnitatem huius membri ad sequens relati.

Pag. 232. v. 6. videbatur — Coniunctivum videretur exhibent cod. Voss. c. Schol. Leid. 2. Sed videbatur bene se tuetur.

Pag. 232. v. 6. si qui — Cod. Voss. c. Schol. et Leid. 2. hanc formam praebent, vulgata si quis exquisitiorem.

Cap. XXXII.

Pag. 232. v. 24. 25. ne intelligat is, quicum agimus — In hac lectione ne pro vulg. non assumsimus e cod. Leid. 22.; intelligat is, quicum agimus autem e cod. Leid. 1. pro vulg. intelligatur, quod h. l. nimis infinitum est. Victorinus legisse videtur: deinde ut nemo intelligat.

Pag. 232. v. 27. quam primo rogetur — Lectio codd. Voss. c. Schol. Voss. 1. Leid. 3. 4. sine dubio alteri quae primo rogetur praeferenda.

Pag. 232. v. 27. 28. recte assenserit — Recte h. l. significat absque suo incommodo, vel ita, ut nihil mali ex assensione sua sibi verendum putet.

Cap. XXXIII.

Pag. 233. v. 19. 20. nisi quid — exempli — Ita praeter codd. Lambin. omnes Mss. Oudend. Vulg. nisi aliquid, vel nisi quod — exemplum.

Pag. 233. v. 22. aut aliter hoc in sermone, atque in dicendo — i. e. aut aliter hoc genere argumentandi in sermone familiari vel philosophico, atque in dicendo coram iudicibus sit utendum.

Pag. 233. v. 24. 25. nisi monstratum — Hoc recepimus e cod. Voss. 2. Vulgo: nisi demonstratum est. Leid. 2. et Voss. c. Schol. nisi monstratum est, superscripto monstratur.

Pag. 233. v. 26. 27. quod Epaminondas — Cod. Voss. c. Schol. Leid. 3. ed. Omnib. cum Epaminondas. Leid. 1. quod cum Epaminondas. Oudendorpius deleri volebat utrumque. Enimvero quod necessario servandum est.

Pag. 234. v. 14. 15. rectum vobis videatur — Sic Mss. aliquot et edd. ante Lambin. Hic edidit rectum vobis videtur? Alii: rectumne vobis

videtur? Sed unice vera est illa lectio, nec ratum vobis videatur, quod est in Leid. 2., ei praeferendum.

Cap. XXXIV.

Pag. 235. v. 8. tribui — Hoc ascivimus e cod. Leid. 3. Vulg. distribui.

Pag. 235. v. 21. navigii — Nil opus est cum Oudend. navis reponere.

Pag. 235. v. 29. aliam porro — Quintilianus loco mox laudando habet iam porro.

Pag. 236. v. 1—7. Nam et signorum ortus — quidquam nocuerunt — Haec vulgo in omnibus ita legebantur: Nam et signorum ortus et obitus definitum quendam ordinem servant, et annuae commutationes, non modo quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt, verum ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommodatae, et diurnae nocturnaeque vicissitudines nulla in re umquam mutatae quidquam nocuerunt. In quo primum verba et diurnae nocturnaeque vicissitudines, ut casu quodam temere transposita, retraximus, et post verba et annuae commutationes collocavimus. Cur enim Cicero tantum de annuis commutationibus dixerit, eas necessitate semper eodem modo fieri et ad utilitates omnium rerum accommodatas esse? Annon idem de diurnis nocturnisque vicissitudinibus dicendum erat? Ac Cicero aliis

locis arctissime diurnas nocturnasque vicissitudines cum annuis coniungit, ut Tusc. dispp. c. 28. tum vicissitudines dierum atque noctium, commutationesque temporum quadripartitas ad maturitatem frugum et ad temperationem corporum aptas. de Nat. deor. c. 19. ipsa enim umbra terrae soli officiens noctem efficit; nocturnorum autem spatiorum eadem est aequabilitas, quae diurnorum eiusdemque solis tum accessus modici tum recessus et frigoris et caloris modum temperant etc. de Legg. c. 7. quem vero astrorum ordines, quem dierum noctiumque vicissitudines, quem mensium temperatio — non gratum esse cogant, hunc hominem omnino numerare qui decet? Accedit, quod in vulgata lectione extremum membrum sic assutum: et diurnae nocturnaeque vicissitudines nulla in re umquam mutatae quicquam nocuerunt; valde friget, quod Ernesti quoque sensit, quamquam se, quod melius esset, reperire haud potuisse fassus est. Ceterum in codd. nihil est ad h. l. explanandum subsidii. Pro nulla in re cod. Voss. c. Schol. a m. pr. et Leid. 2. habent nulli naturae; quod cur illi lectioni anteferatur, causam nullam video. Quod autem Cicero dicit, annuas commutationes dierumque ac noctium vicissitudines nulla in re umquam mutatas quicquam nocuisse, id ad aequabilitatem et constantiam harum

mutationum pertinet. Sic de Nat. deor. II. 3. de stellis: atque hi tanti ignes, tamque multi non modo nihil nocent terris rebusque terrestribus, sed ita prosunt, ut, si mota loco sint, conflagrare terras necesse sit etc.

Pag. 236. v. 11. cogitur — colligitur cod. Leid. 2. 3. e glossa. Paulo ante post complexionem delevi eam, auctoritate Quintiliani Inst. or. V. 14.

Pag. 236. v. 13. propositionem — Oudend. e vestigiis cod. Leid. 3. coniicit legendum et propositionem. Sed nihil opus.

Pag. 236. v. 14. quid ex his conficiatur — Lectionem hanc cod. Voss. c. Schol. et Leid. 1. optimam iudicavit Oudend. Vulgo: adiungit, quod ex his conficiatur, et sic Leid. 1. 3. Voss. 2. ed. Omnib. Alii: id adiungit, quod ex his conficiatur. Sed lectio: quid ex his conficiatur, auctoritate Quintiliani confirmatur, qui h. l. respexit Inst. or. V. 14. „Epicherematos et quatuor et quinque, et sex etiam factae sunt partes a quibusdam; Cicero maxime quinque defendit, ut sit propositio, deinde ratio eius, tum assumtio et eius pròbatio, quinta complexio; quia vero interim et propositio non egeat rationis et assumtio probationis, nonnumquam etiam complexione opus non sit, et quadripartitam et tripertitam, et bipartitam quoque fieri posse ratioci-

nationem. Mihi et plurimis nihilo minus auctoribus tres summam videntur. Nam ita se habet natura, ut sit, de quo quaeratur, et per quod probetur; tertium adiici potest velut ex consensu duorum antecedentium. Ita erit prima intentio, secunda assumtio, tertia connexio. Nam confirmatio primae ac secundae partis exornatis eisdem cedere possunt, quibus subiiciuntur. Sumamus autem a Cicerone quinquepartitum exemplum. Melius gubernantur ea, quae consilio reguntur, quam quae sine consilio administrantur. Hanc primam partem numerant; eam deinceps rationibus variis, et quam copiosissimis verbis approbari putant oportere. Hoc ego totum cum sua ratione unum puto; alioqui si ratio pars est, est autem varia ratio, plures partes esse dicantur. Assumtionem deinde ponit: Nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, administratur. Huius assumtionis quarto in loco iam porro inducunt probationem, de quo idem, quod supra, dico. Quinto inducunt loco complexionem, quae aut infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Consilio igitur mundus administratur, aut, unum in locum quum conduxerit breviter propositionem et assumtionem, adiungit, quid ex his conficiatur, ad hunc modum: Quodsi melius geruntur, quae consilio, quam quae sine consilio administrantur, nihil autem omnium

rerum

rerum melius, quam omnis mundus administratur, consilio igitur mundus administratur. Cui parti consentio."

Pag. 236. v. 17. 18. quam omnis mundus; consilio igitur — Particulam igitur, quam hic abesse malebat Ernesti, Quintiliani auctoritas l. c. tuetur.

Cap. XXXV.

Pag. 237. v. 14. 15. pertractarunt — Sic Leid. 2., quod simplici tractaverunt recte praetulit Oudend. Sic infra II. 14. narrationem saepe ac diligenter pertractare.

Pag. 237. v. 16. 17. ab Aristotele, et Theophrasto, atque a Peripateticis — Vulgatus verborum ordo: ab Aristotele, atque a Peripateticis et Theophrasto, ineptus est, quod Theophrastum quasi excludit e Peripateticorum numero. Hoc vitatur transpositione nostra, Victorino etiam auctore facta, qua fit, ut ultimo loco collocatum atque a Peripateticis idem significet ac ceterisque Peripateticis.

Cap. XXXVI.

Pag. 237. v. 29. et adiungi et separari — Sic rectius Voss. c. Schol. Voss. 1. 2. Leid. 2. 3., quam ut vulgo edebatur: adiungi et separari.

Pag. 238. v. 5. sine approbatione — „Sic omnes Mss. nostri dant cum ed. Omnib. Ac nullus

dubito, quin et alii viri docti invenissent suis in codd., si attendissent. Quis hoc primus mutaverit, et absque approbatione reposuerit, nescio; perperam sane. Absque eo sensu Ciceronis aevo non erat Latinum. Vide me ad Lucan. VI. 152. Heinsii Advers. p. 145. quo in loco mire hallucinatur Withov. in Encaen. p. 142. Frustra igitur Cellarius in Cur. post. c. 5. protulit hunc locum, ut probaret, absque pro sine fuisse tunc in usu, subiecitque alterum ex lib. I. ad Att. ep. 19. Nullam a me epistolam ad te sino *absque* argumento ac sententia pervenire. Sed quovis pignore contendere velim, in menda eum locum per verbum sino cubare. Pro sine male etiam absque suppletum fuit in Inscr. Clodio Imp. dedicata apud Fabrett. p. 720. 728. Inscr." Hactenus Oudendorp.

Pag. 238. v. 8. 9. et quod constare — Recte hoc defendit Oudend. auctoritate Mss. suorum et ed. Omnib. Vulg. eo quod constare. Confirmatur etiam lectio et quod constare loco simili huius capitis, ubi dicitur: non enim perspicua est, neque constat inter omnes.

Pag. 238. v. 16. 17. complexio consequetur — Iure suo expunxit Ernesti id, quod Aldus addiderat: igitur in caede interesse non potui. Hoc enim emblema non agnoscunt codd. Voss. 2. Cass. Guelf. 1. 2. et edd. vett.

Pag. 238. v. 26. 27. Si quadam in argumentatione — Vulg. nam si quadam etc. Sed illud

nam recte delevit Ernesti, quia Cicero istas conclusiones absolute ponit. Nec est in Mss. et edd. pr.

Pag. 239. v. 6. 7. Ostendemus autem id, quod polliciti sumus, hoc modo: — Post haec verba ineptissimam glossatoris laciniam, vulgo in omnibus nimium patienter toleratam, resecuimus: Quae perspicuam omnibus veritatem continet assumtio, nihil indiget approbationis. Ea est huiusmodi: Iam autem in textu non sequitur assumtio syllogismi, sed propositio. Qui igitur fieri poterat, ut Cicero, de assumtione modo loquutus, diceret: ea est huiusmodi, et tamen non assumtionem, sed propositionem subiungeret?

Pag. 239. v. 7. 8. Si oportet velle sapere — Ita cum Lambino edendum erat; non, ut plerique; Si oportet sapere. Nam nihil aliud significat propositio, quam: si sapientia petenda est. Huic autem aequipollet enuntiatum: Si oportet velle sapere. Itaque sic etiam postea in assumtione scripsimus.

Pag. 239. v. 12. 13. Assumtio est haec — Vulgo editur: Assumtio perspicua est haec. Sed delevimus perspicua, ut superfluum, quum statim sequatur: Hoc quia ipsum ex re perspicitur. In Mss. Oudend. est: assumtio est perspicua vel perspicua est. Est enim haec. In cod. Voss. c. Schol. Assumtio perspicua. Est enim haec. Id placet Oudendorpio. Nos vero hac *μακρολογίᾳ* non delectamur.

Pag. 239. v. 13. Hoc quia — Vulgo: Hoc autem quia. Ernesti in notis ait, se autem delevisse; sed aut operae non paruerunt, aut ipse corrigere in textu oblitus est. Recte vero abest autem a Mss. duobus Leidd. Cass. Guelf. 1.

Pag. 239. v. 14. ipsum ex se perspicitur — Ita Nizolius in lexico Ciceroniano voc. Ex legit, et Lambinus in textu posuit. Recte. Nam de enuntiato loquitur Cicero, quod approbationis haud indiget, ideoque ipsum ex se perspiciatur necesse est. Sic postea c. 39. cum propositio *ex se* intelligitur. Vulgatum *ex re* perspicitur ineptum est. Nam ex re quadam necesse est perspici omnia, quae demonstratione perspiciuntur.

Pag. 239. v. 15. 16. concludenda est argumentatio: — Sciolus, nescio quis, hic appinxerat: igitur dare operam philosophiae convenit; quo recte carent cod. Voss. c. Schol. Voss. 1. 2. ed. Omnib.

Pag. 239. v. 22. in qua nec propositio — Oudendorpius e cod. Voss. c. Schol. illud nec vulgato neque praeferendum duxit, credo, ut numerosius hoc membrum fieret.

Cap. XXXVII.

Pag. 240. v. 16. quod ex propositione ostendendum pertinet — Vulgo: quod ex propositione ad ostendendum pertinet; sensu aut nullo, aut hic saltem inepto. Si dicitur assumtio conti-

nere id, quod pertineat ad ostendendum ex propositione, quaero, quid hoc sit, ad quod ostendendum referatur assumtio syllogismi. Supra c. 34. Cicero affirmaverat, in assumtione, quod ostendere velis, id ex vi propositionis oportere assumere. Hoc idem nunc his verbis exprimitur: quod ex propositione ostendendum *pertinet*, i. e. pendet, sequitur; seu, quod porro ex vi propositionis probandum est. Der Untersatz ist derjenige Satz, der zufolge des Obersatzes und in Verbindung mit ihm nun weiter zu beweisen ist.

Pag. 240. v. 23. quod in controversia est — Haec verba, quia absunt ab uno cod. Oudendorpii, equidem haud damnaverim, ut Ernestio placuit. Nam, hoc omisso, non statim intelligitur, utrum bipertita argumentatio ad dubium genus, an ad certum pertineat.

Pag. 240. v. 24. 25. Dein ex una quoque parte potest alicui videri consistere — Vulg. de una quoque parte potest alicui videri posse consistere. Lambinus partim e cod., partim e coniectura edidit: Ex una quoque parte videri potest alicui constare. Sed quia constare statim alio sensu occurrit, verius est, antiquam lectionem consistere hic servare.

Cap. XXXVIII.

Pag. 241. v. 12. scripta legum omnia — Inserui legum, quia nimis infinitum esset scripta

omnia. Sic deinde literas legis et scriptum legis nominat.

Pag. 241. v. 12. 13. interpretari convenit — Quae hic vulgo adiiciuntur: hoc est, quoniam reipublicae servimus, ex reipublicae commodo atque utilitate leges interpretemur, a glossatore quodam olim interpretationis causa adiecta, eiecimus. Nihil enim afferunt, quod non antea iam elegantius dictum sit.

Pag. 241. v. 20. 21. Quid enim — enim abest a cod. Voss. c. Schol. Voss. 2. Leid. 3.

Cap. XXXIX.

Pag. 242. v. 25. istum — Hoc praebent Mss. Gronov., Oudendorpii omnes, Guelf. 1. 2., et sententia manifesto postulat. Quare optimo iure est ab Ernestio receptum. Vulg. istud.

Pag. 243. v. 1. nisi id, quod — Mss. plerique id quod praebent. Edd. olim id omiserunt.

Cap. XL.

Pag. 243. v. 20. 21. posse complexione supersederi — Vulg. posse complexione et oportere supersederi. Sed oportere recte abest Leid. 1. et Voss. c. Schol. a m. pr. Et omitti placuit Lambino et Oudendorpio, quibus iam Ernesti obsequutus est.

Pag. 243. v. 25. Hic satis esse — Plerique adiiciunt dicunt. Sed id abest cod. Voss. c. Schol. a m. pr. et Leid. 1. In Voss. 1. 2. Leid. 3. ponitur post assumere. Hoc satis arguit, esse a glossatore adiectum.

Pag. 243. v. 25. 26. quoniam perspicuum sit, quod conficiatur — Quae vulgo adduntur: complexionis rem non indigere, absunt a tribus Mss. Oudend., et Ernestio spuria visa sunt; cui prorsus assentimur.

Pag. 243. v. 27. 28. et quod illis displicet — Vulg. et illud vitium, quod illis displicet. Verba illud vitium, iam Ernestio suspecta, eiecimus.

Cap. XLI.

Pag. 244. v. 27—29. Nam hoc nullius neque approbationis, neque complexionis indigere — Vulgo sic legitur: Nam hoc nullius neque approbationis, neque assumtionis, vel eius approbationis, neque complexionis indigere. At haec prorsus inepta sunt et a Ciceronis proposito aliena. Exemplum enim syllogismi plene enuntiati hoc est: Si peperit, cum viro concubuit; peperit autem; cum viro igitur concubuit. Quae si sic contrahas: Quoniam peperit, cum viro concubuit, propositio et assumtio in unum contrahitur, ita ut omittatur utriusque

approbatio et complexio. Itaque Victorini lectionem sequutus sum.

Pag. 245. v. 14. commoveat — Leid. 2. moveat. Utrum placeat, h. l. non de ciendis animorum perturbationibus, sed de eliciendo mentis assensu intelligendum.

Pag. 245. v. 17. nequaquam tantum — Ernesti tantum, quod abest ab edd. pr., deleri volebat. Nobis id emphaseos causa servandum videtur.

Pag. 245. v. 23. distinguere convenit — Quod vulgo additur orationem, id abest a codd. Oudend. et ed. Omnib. Ac sane melius est, verbum distinguere ad antecedens argumentationem referri.

Pag. 245. v. 24. 25. deinde in ipsa ratiocinatione — Hoc dedimus pro vulg. argumentatione, quod h. l. nimis infinitum esset; nam quae sequuntur, non ad utrumque genus argumentationis, inductionem et ratiocinationem, sed tantum ad ratiocinationem pertinent. Itaque Victorinus quoque sic, ut edidimus, legisse videtur.

Pag. 245. v. 26. 27. abuti convenit — Convenit addidimus e cod. Leid. 2., rectius enim hic repetitur, ad oppositum licet relatum.

Pag. 245. v. 27. partes expolire — Ita correxi vulg. partitiones expolire. Nam non partitio ratiocinationis, sed partes expoliuntur.

Pag. 246. v. 1—3. Id ut melius — hoc idem exerceamus — Hanc textus particulam ad Victorini auctoritatem accommodavi; quamquam valde vereor,

ne tota sit ab interpolatoribus conflata. Certe multum variat codd. scriptura, et sententia ipsa glossatoris potius quam Ciceronis, etiamsi iuveniliter luxuriatum putes, ingenio digna. In ed. Ald. Camer. sic legitur: id ut perspiciatur, aut scribamus, aut in quolibet exemplo de iis, quae proposita sunt, hoc idem exerceamus, ut quam facile sit factu. Verba: ut quam facile sit factu, expunxit Lambinus, qui pro iis in quibusdam aliis libris invenit: ut, quam facile dictu sit, experiamur. In cod. Voss. c. Schol. scriptum est: id ut et perficiatur scribamus (super linea videamus) et in marg. aut inscribamus ipsi, et nos exerceamus, aut si id piget facere. Idem cod. extrema sic variat: quam id facile factu sit.

Pag. 246. v. 9. 10. oratorio — Cod. Voss. c. Schol. oratoris.

Pag. 246. v. 10. visa sunt — Ita Mss. quam plurimi, etiam Oudend. omnes, quod vel illo iudice non debebat in videntur mutari.

Pag. 246. v. 13. 14. instituimus, proficisci ordine ad reliqua pergemus — Male quidam interpungunt sic: ut instituimus proficisci, ordine — quod cur Ernesti rem ipsam postulare dixerit, non video. Nam ut instituimus, ut instituisti, saepius absolute ponitur, ut Cic. de Orat. II. c. 28. et pergere proficisci alibi quoque occurrit, e. c. ad Herenn. III. 1.

Cap. XLII.

Pag. 246. v. 16. 17. diluitur, aut elevatur — Sic iam Nizolius legit, et id quidem unice verum. Ald. aut infirmatur aut alleviatur. Sed infirmatur glossema est τοῦ elevatur; et alleviatur ex hac lectione scribendi vitio corruptum.

Pag. 246. v. 21. in his omnibus — In Mss. et edd. additur inventionibus, quod glossatori debetur. Illa enim verba, ut ex Victorini interpretatione patet, referuntur ad antecedens locis.

Cap. XLIII.

Pag. 247. v. 8—10. quod credibile, aut quod signum esse adversarii dixerunt, id eiusmodi negatur esse — In Mss. et edd. h. l. tantum ponitur: quod credibile dicunt, negatur esse eiusmodi; deinde, post verba: aut omnino iudicium improbatur, sequuntur ista: aut quod signum esse adversarii dixerunt, id eiusmodi negatur esse. Sed facile patet ex ordine, quo haec membra deinceps tractantur, illa verba: aut quod signum — esse, perperam transposita esse, quare ea suum in locum restituimus.

Pag. 247. v. 13. 14. aut una, aut utraque ex parte — Sic Lambin. Lallem. Olivet. concinnius, quam ut vulgo: aut ex una aut ex utraque parte.

Cap. XLIV.

Pag. 247. v. 26. ut si aliquis, quem constat — Vulgo: ut si quis, quem constet. Nos vero aliquis e cod. Voss. 1. constat e cod. Voss. c. Schol. et Leid. 2. recepimus.

Pag. 248. v. 1. usu venire — Sic ex consuetudine Ciceronis cum cod. Voss. 2. Leid. 2. 3. scribendum fuit, non, ut vulgo editur, usu evenire.

Pag. 248. v. 5. omnino negetur — Ita rectius cod. Leid. 1., quod probavit Oudend., Ernesti recepit; olim erat negatur.

Pag. 248. v. 6. Curio — Sic, non Curius, ut olim, legendum esse, docuit Ernesti in Clave Cic. Et sic est in cod. Voss. c. Schol. Voss. 1. Leid. 1. a m. sec. et Leid. 3.

Pag. 248. v. 12. 13. factum esse, quod non oportuerit — Si quis forte quaerat, quomodo hoc signo possit attribui, tenendum est, id h. l. de suspicione, quae ex facto aliquo, quod fieri haud oportuisset, oriatur, sumi; unde tanquam ex signo colligatur, qui hoc fecerit, etiam illud, de quo quaeretur, fecisse.

Pag. 248. v. 14. 15. scisse — consuetudinem — E. c. si Clodius scisset, Miloni certo die constitutum fuisse, Lanuvium proficisci ad dictatorem ibi prodendum, eius rei legem scisset; item: si quis alius hominem, quem in silva occidisse dicatur, scisset

quotidie certa hora in hanc silvam prodeambulare solitum, scisset consuetudinem.

Pag. 248. v. 17. 18. de ipsa coniecturali constitutione dicemus — De signo vero, et de rebus signo attributis Cicero in libro secundo, ubi de coniecturali constitutione agit, diserte nusquam loquutus est.

Pag. 249. v. 8. indigebimus — Ita scribendum esse, non, ut vulgo, indigemus, viderunt Lambinus et Ernesti.

Pag. 249. v. 25. solitarium aliquod iudicatum, aut rarum — Sic Mss. Ox. ω. 2. Recte. Vulg. solitarium aliquod aut rarum iudicatum. Voss. 1. 2. Leid. 1. et Voss. c. Schol. a pr. m. habent aliquid. In Leid. 1. abest iudicatum; quod sane ex antecedentibus facile intelligitur, scribi non erat necesse.

Pag. 249. v. 27. Atque ea quidem — argumenta, quod hic in edd. addebatur, abest in Mss. Oudend. plerisque, unde iam Ernesti recte delevit.

Cap. XLV.

Pag. 250. v. 12. parvi auditum — Ita, ut ad Herenn. II. 26. scripsimus auctoritate cod. Voss. c. Schol. Vulg. p. auditu.

Pag. 250. v. 13. 14. concedendum — Sic Mss. Oudend. omnes. Multi edd. concludendum. Et sic Lambin., qui habet etiam neges.

Pag. 250. v. 21. correptus — Hoc ut exquisitius et aptius, quam vulg. correctus, recepi e cod. Voss. 2. et ed. Omniboni.

Pag. 251. v. 6. neque donatus est, neque domi natus est — Hunc verborum ordinem, unice verum et antecedentibus respondentem, omnes Mss. Oudend. confirmant, qui recte miratur, editores ab eo discessisse, qui inverso ordine dederunt: neque domi natus est, neque donatus est.

Pag. 251. v. 9. cuius praedae sectio non venierit — Sine dubio sic legendum. Est elliptica orationis forma, quasi dictum esset: si dici possit ex hostibus equus esse in praeda captus, cuius praedae sectio non venierit. Itaque non est, quod corrigamus, qui in praedae sectione non venierit, ut Purgoldus opinatur. Praedae sectio, h. e. ea pars praedae, quae ad populum pertinebat, plerumque vendebatur, et pecunia ex venditione collecta aerario inferebatur. Nonnunquam tamen intermissa est praedae sectionis venditio; quod si fieret, milites, quaecunque pro praeda cepissent, sibi servare poterant.

Pag. 251. v. 10. 11. id est inductum — Sic scribendum erat, non id sit inductum; nam hic est oratio definita, non obliqua, ut in sequentibus verbis.

Pag. 251. v. 25. 26. Si mater est, diligit — Ed. Omnib. addit filium, quod abest Victorin. Mss. Oudend.

Cap. XLVI.

Pag. 252. v. 7. cogitationis — cognitionis Mss. Oudend. ed. Omnib.

Pag. 252. v. 11. oportebit — Leid. 3. oportet.

Cap. XLVII.

Pag. 252. v. 15. conficitur — Voss. 1. Leid. 3. conficietur. Voss. 2. conficiatur. Male.

Pag. 252. v. 18. contra eum — Vulg. contraque eum. Sed copulam rectius omittunt Leid. 1. 3. Voss. 2. ed. Omnib.

Pag. 252. v. 23. 24. quam cogebatur — Ed. Omnib. male: quam colligitur.

Pag. 252. v. 24. illatum est — Nempe aliud est, venire ad exercitum, aliud, profectum esse ad exercitum.

Cap. XLVIII.

Pag. 252. v. 25. Ac nunc quidem — Perperam vulgo: at nunc quidem. Mss. Cass. Voss. edd. vett. habent ac, quod Ernesti restituit.

Pag. 252. v. 27. obscurius vitium — Vulgo inficete legitur: obscurius positum vitium. Librarii vitio ex antecedenti posuimus ortum est positum.

Pag. 253. v. 24. 25. ab illo necatum — Sic Mss. Oudend. omnes. Vulg. ab illo esse necatum.

Pag. 253. v. 27. 28. id quod ex iis — Vulg. id ex iis. In Mss. Oudend. et ed. Omnib. idque ex iis, unde recte Oudend. collegit, scribendum esse id quod ex iis.

Cap. XLIX.

Pag. 255. v. 9. caesa accidisset — Vulg. caesa cecidisset. Sed audiamus Oudendorpium. „Mss. nec omnes et ed. Omnib. caesae cecidissent ad terram trabes. Nisi quod in Voss. c. Schol. sit concidissent. Mihi certum est, tam hic, quam Lib. II. ad Herenn. c. 22. et in Topicis c. 16. ac Lib. III. de N. Deor. c. 30. de Fato c. 15. restitui debere caesa accidisset abiegna. Diserte enim in optimis Topicorum membranis Vossianis inveni: Nisi enim accidissent abiegnae ad terram trabes. Ut Davisius in suis, sic ego vidi in tribus membranis Leidd. de Nat. Deor. nec non in uno Voss. de Fato caesae accidissent. Veram lectionem ante Davisium ad loc. de Nat. Deor. iam vidit Gifanius ad Lucret. IV. 216. quamquam ibi rectius c. Mss. legas in terram, uti docuit Nic. Heins. ad Ovid. Fast. V. 360. accidere in menses."

Pag. 255. v. 22. dubia causa affertur — dubium affertur cod. Voss. c. Schol., haud improbante Oudend.

Pag. 256. v. 5. Ulyssem — Ulixen cod. Voss. c. Schol., quod probat Oudend. Alii Ulixem.

Pag. 256. v. 11. propter inhonestatem — Ita correxi vulg. propter inhonestam rem; non enim commode dicitur aut ea re — indignum propter inhonestam rem.

Pag. 256. v. 14. 15. Caepionis legem iudiciariam — Codd. Voss. 1. Leid. 2. 3. dant: Caepionis legem agrariam. Male. Agitur enim de lege iudiciaria Q. Servilii Caepionis a. u. c. 647. lata, qua iudicia cum Senatu et Equitibus communicabantur, quae lege Sempronia ad Equites a Senatu fuerant translata.

Pag. 256. v. 24—26. aut se amico adesse propter benevolentiam aiat; sperare tamen aliquid commodi ad se perventurum — Vulgo abest aiat, ut vacillet constructio verborum. In Ms. Guelf. 1. est aut sperare, quod forsan ex aiat, sperare ortum sit. Pro tamen, quod est in multis Mss. et edd. pr., Aldus male dedit enim, quod multi postea receperunt.

Cap. L.

Pag. 257. v. 9. accusetur — defendat — Male hic futurum tempus repetitur: accusabitur — defendet. Semper enim in exemplis, quae locis argumentorum vitiosis subiiciuntur, coniunctivus praesentis excipit futurum indicativi. Sic postea: „aut si, quum de certa re quaeretur, de communi instituetur oratio; ut si quis, quum aliqui deliberent — demonstrent.“

Pag.

Pag. 257. v. 13. reprehendat — H. l. iterum recte praesens coniunctivi ponitur, non, ut Lambinus edidit, reprehendet.

Pag. 257. v. 15—17. non de virtute dicet — — alteram ita laudabit — Hic recte Lambinus futurum tempus adhibuit, quod consequutio membrorum, ut posteriora prioribus congruant, necessario postulat. Vulg. dicat — laudet. Ceterum in prioribus edd. memorabili vitio transposita erant verba, aut si — de communi instituetur oratio, post verba: ut si quis quum — inutile esse demonstret. Primus correxit Ian. Gulielmus e Mss. it. Gruter. e codd. Pall.

Pag. 257. v. 20. 21. bellum gerant — Sic Ernesti auctoritate Mss. Gu. 1. 2. Cass. rescripsit ut sententiae convenientius. Vulg. bellum geratur.

Pag. 257. v. 25. efficit — Indicativum recte Ernesti praetulit coniunctivo efficiat, qui est in edd. Non enim est obliqua oratio, et pronuntiatur sine dubitatione.

Pag. 258. v. 4. afficit — Praeteritum affecit habent Mss. Oudend. Cass. ed. pr., quod Ernesti recepit, quia ab experientia sumatur argumentum. Quasi non ab eadem experientia sumatur, si quis dicat multos afficit. Sed quoniam h. l. exemplum affertur argumenti, quo idem per idem demonstratur, praesens tempus, ut in sequente exemplo rationis parum idoneae, aptius est.

Cap. LI.

Pag. 258. v. 10. ponitur — Ita Victorin. cod. Voss. c. Schol. ed. Omnib. Vulg. ponebatur. Sed hic praesens tempus requiritur, etsi praecedit erat. Is modus, per quem — ponitur, in partitione nostra quartus erat modus. Neque vero est, quod erit rescribamus, ut Oudendorpio placebat.

Pag. 258. v. 11—16. versatur — defendamus — fatemur — demonstramus esse honestum — Sic optime occurri potest modorum inconstantiae, quum in multis legatur: versabitur — defendimus — fateamur — demonstremus esse honestum.

Pag. 258. v. 17. existimavimus esse dicenda — Quae hic in edd. annectuntur: deinceps nunc de conclusione ponemus, manifesto spuria sunt. Nam antequam hac transitionis formula uti posset auctor, quae recte in fine cap. 52. ponitur, de degressione ex Hermagorae sententia agendum erat. Itaque illa eiecimus iam Oudendorpio suspecta.

Cap. LII.

Pag. 258. v. 18. degressionem — Ita cum Lambino et Ernestio scribendum duximus, et paulo post degredi; memores eorum, quae Dukerus ad Florum, et Graevius de differentia verborum degredi et digredi observarunt.

Pag. 258. v. 27. Hermagoram licebit — Hermagoram abest a codd. Oudend. et edit. Omnib. Non tamen omittendum arbitror, ne fiat sententia ambigua. licebit autem sic intelligendum, q. d. per nos licebit. Sic apparet, quomodo sequentia his iungantur: Nam et augendi etc. Scilicet significat Cicero, si quis velit Hermagoram sequi, in se nullam esse moram, nam quae sint augendi, laudandi, vituperandi praecepta, ea se partim dedisse, partim suo loco daturum esse.

Pag. 259. v. 2. Nobis autem non placet — In Mss. Oudend. et ed. Omnib. legitur n. a. n. placuit, quod recte improbavit Ernesti. Si Cicero scripsisset placuit, debuisset etiam scribere, non reponi, sed reponere.

Pag. 259. v. 7. Nunc igitur — igitur inseruimus, quod ex consuetudine Ciceroniana in huiusmodi transitionibus vix abesse potest.

Cap. LIII.

Pag. 259. v. 16. sin varie — fiet vulgo additum recidimus, quod iam Omnibonus fecerat.

Pag. 259. v. 18. ita facere — Haec verba spuria nobis videntur.

Pag. 259. v. 18—20. Quare tum oportebit — singillatim unamquamque rem attingere — Ut planius intelligatur, quid sit, quo hic primus enumerationis modus a secundo differat, comparandus est locus ad Herenn. II. 30. „Item curandum est, ne

aut ab exordio, aut a narratione repetatur orationis enumeratio. Facta enim et dedita opera comparata oratio videbitur esse, aut artificii significandi, aut ingenii venditandi, aut memoriae ostentandae causa. Quapropter initium enumerationis sumendum est a divisione, deinde ordine breviter exponendae sunt res, quae tractatae erant in confirmatione et confutatione." Itaque primo loco Cicero eum enumerationis modum, quo omnia singillatim repetuntur, altero eum, quo per capita itur, et ad partitionem omnia referuntur, exponit.

Pag. 259. v. 21. 22. autem, id quod difficilius est — Vulgo male interpungitur: autem id, quod difficilius est.

Pag. 259. v. 26. 27. quid sit, quod sibi velint amplius demonstrari — Vulgo: quid sit, quod sibi velle debeant demonstrari. Recte hoc admodum contortum iudicat Oudendorpius. Quod reposuimus, et aptum est ad sensum, et simili loco sub finem huius capitis respondet, ubi dicitur: Quidnam amplius desideratis iudices; denique Victorini paraphrasi confirmatur, qui h. l. sic reddidit: quid amplius velint cognoscere. Sed post verba quaerere — demonstrari in edd. adiicitur: hoc modo: Illud docuimus, illud planum fecimus; in quo se manifesto glossatoris manus prodit. Cicero enim quaerendum esse dixerat ab iis, qui audirent, quid esset, quod sibi amplius vellent demonstrari; quomodo igitur quadrabat, exemplum non quaestionis, sed enuntiationis ponere?

Pag. 260. v. 2. tum, id quod — Iterum vitiosa editiones plurimas insedit interpunctio: tum id, quod —.

Pag. 260. v. 8. dictionis quoque modis — Vulgo: actionis quoque modis. Verum de actione hic non agitur. Itaque spero, me correctionem istam intelligentibus probaturum. Cf. ad Herenn. IV. c. 45.

Pag. 260. v. 13—15. Nam si — demonstratum — Non audiendus est Oudend., qui sic h. l. legendum putat: Numquid si legis scriptor exsistat, et quaerat si quid a vobis, dubitetis dicere. Vulgatum integrum est et sanum, modo notetur, in verbis quid possitis dicere esse apodosin, quae refertur ad nam si etc.

Pag. 260. v. 21. 22. si legi, loco, urbi, monumento aut alicui rei huiusmodi — Vulgo edebatur: Res autem inducetur, si alicui rei huiusmodi legi, loco, urbi, monumento. Transpositioni nostrae et Victorinus favet, nec repugnat structurae elegantia. Nam nemini placere potest ita dictum: *res* inducetur, si alicui *rei* —.

Pag. 260. v. 26. 27. In hoc quoque genere omnibus eisdem modis uti licebit — Errat Purgoldus, quum legendum opinatur: in hoc quoque genere *non* omnibus eisdem modis uti licebit. Nempe putabat, h. l. referri ad initium huius capitis, ubi negatur, enumerationem semper eodem modo tractari oportere. Verum hic locus de re inducenda respicit illum proxime antecedentem de

persona inducenda, et in hoc quidem omnes illos modos adhiberi posse dicitur, ut alias ad partitiones singula genera referantur, alias ab auditore, quid desideret, quaeratur etc.

Pag. 261. v. 2 — 4. et unumquodque quam brevissime transeatur; ut memoria, non oratio renovata videatur — Sic Quintilian. VI. 1. ubi ipse quoque de enumeratione agit: „In hac, quae repetemus, quam brevissime dicenda sunt, et quod graeco verbo (ἀνακεφαλαίωσις) patet, decurrendum per capita. Nam si morabimur, non iam enumeratio, sed altera fiet oratio."

Cap. LIV.

Pag. 261. v. 6. 7. aut in rem — Cod. Voss. c. Schol. aut in aliquam rem, quod probat Oudend.

Pag. 261. v. 11. et quae negotiis — Recepimus hoc e cod. Voss. c. Schol. Oudendorpio probatum. Leid. 3. habet aut quae. Et sic etiam cod. Fulv. Ursini. Edd. atque.

Pag. 261. v. 12. quaevis amplificationes — Vulg. additur et indignationes, quod recte iam omisit edit. Omniboni. Nam hic tantum requiritur vocabulum generis, amplificationis, cui subiecta est ut species indignatio; quum igitur dicitur quaevis amplificationes, non debet apponi et indignationes.

Pag. 261. v. 18. oraculis — Vulg. ex oraculis. Praepositionem ut h. l. superfluam delevi.

Pag. 261. v. 24—29. an ad omnes — an ad superiores — an ad pares — an ad inferiores — Cod. Voss. c. Schol. a m. pr. item Voss. 1. 2. cum edit. Omnib. hic quater pro particula an praebent aut. Id probavit Oudend., non enim quaeri, ad quos pertineat, sed ostendi, ad quos pertineat. Sed haec vana est subtilitas, quae Ernestio quoque illusit. Nam si dicitur aliquis ostendere, ad quos pertineat aliquid, in hoc ostendendi verbo simul notio quaerendi includitur. Et vero an h. l. scriptum esse a Cicerone, similis locus, quem hic sequutus est, in Lib. ad Herenn. II. c. 30. evincit, ubi auctor ille, „Secundus locus est,“ inquit, „quum consideramus, illae res, de quibus criminamur, ad quos pertineant, utrum ad omnes, quod atrocissimum est, an ad superiores, — an ad pares, — an ad inferiores —“. Ceterum in hoc inciso, an ad omnes aut ad maiorem partem retinui aut, quia hic in verbis ad maiorem partem, non novum interrogandi membrum continetur, sed primum tantum restringitur; aut enim hic idem valet, quod alias aut certe.

Pag. 262. v. 11. commutari aut corrigi — Sic emendandum duxi vulg. commutatas corrigi, quod sensum nec per se satis aptum praebet, nec sequentibus verbis: neque ullo commutari iudicio — neque ulla potestate corrigi — accurate respondet. Oudendorpio prorsus delendum videbatur commutatas, et abest in cod. Voss. c. Schol. a m. pr. Sed commutare est rei alicui prorsus sub-

latae aliam substituere, corrigere est rem vitiosam servare quidem, sed ita, ut vitia emendes. Itaque utrumque h. l. requiritur.

Pag. 262. v. 15—17. voluntario — oportere; imprudentiae — convenire — Ernestio haec membra videbantur transponenda: imprudentiae concedi nonnunquam convenire, voluntario maleficio veniam dari non oportere. Tenemus tamen ordinem vulgatum, quia sic est in loco simili ad Herenn. II. 30., quem Cicero imitatus est: „voluntario facinori nullam excusationem, imprudentiae iustam deprecationem paratam."

Pag. 262. v. 17. concedi — Recte Ernesti hoc servavit, etsi Oudendorpio, quia in Leid. 1. non comparet, paene videbatur eximendum esse.

Pag. 262. v. 18—20. per quem indignamur, quod tetrum, crudele, nefarium, tyrannicum facinus esse dicamus, factum esse per vim, manum, opulentiam — In plerisque edd. legitur: per quem indignamur, quod tetrum, crudele, tyrannicum factum esse dicamus, per vim, per manum opulentam. At in hac lectione primum hoc ineptum est, quod indignatio videatur ad id, quod ab oratore dicatur, non ad id, quod factum sit, pertinere; nam si dicitur indignamur, quod dicamus, hoc idem est, ac indignamur nos dicere; sicut infra: indignamur, quod nobis hoc primum acciderit, idem valet, ac: indignamur nobis accidisse. Vocabulum faci-

nus h. l. adhibitum esse, colligitur e loco simili ad Herenn. II. 30. „Septimus locus est, quo ostendemus tetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum esse.“ Lectio manum opulentam iam Ernestium aliosque male habuit. Sed in edd. vett. et cod. Palat., teste Grutero, est manum, opulentiam. Recte. Nam potest crudele facinus astu ac dolo perpetrari; potest item per vim, h. e. unius hominis, per manum, scil. armatam multorum, per opulentiam, h. e. abusu potentiae per opes acquisitae. Ceterum Purgoldus coniiciebat: per manum opulentium.

Pag. 263. v. 7. quibus ex omnibus — Praepositionem inseruimus e codd. Voss. 1. Leid. 2. ed. Omnib.

Pag. 263. v. 8. 9. horum aliquem violarit — Lectio cod. Voss. c. Schol. ab Oudendorpio probata. Et est sane aptior iis, quae antecedunt, quam vulgata: violarit horum aliquid.

Pag. 263. v. 15. post negotium — Oudend. excidisse putabat gestum; sine causa idonea.

Pag. 263. v. 25. usu venerit — Ita Voss. 2. Leid. 3. utique melius, quam usu evenerit, ut est in edd.

Cap. LV.

Pag. 264. v. 9. Conquestio est oratio — Ante haec verba vulgo ponuntur ista: Conquestionis autem huiusmodi de rebus partes petere

oportebit. Sed haec inepte interrumpunt orationis filum. Non enim statim sequuntur loci misericordiae captandae; sed primum definitio ponitur conquestionis. Itaque istam laciniam, utpote a glossatore forte assutam, resecuimus.

Pag. 264. v. 19. per quem, rei — rei inseruimus, ne subiecto careat haec sententia, et quae proxime sequuntur.

Pag. 264. v. 25—27. et, si qua simili in genere quolibet incommoda, per conquestionem dici poterunt — Ita constituimus locum vulgo minus concinne sic exaratum: et si qua simili in genere, quolibet de incommodo per conquestionem dici poterunt. Nempe verba per conquestionem dici poterunt apodosin faciunt sententiae: si qua — incommoda, ubi subintelligendum sunt.

Pag. 265. v. 5. 6. aliquis praeter spem in miseriis demonstratur — Quum hic transitus fiat e plurali numero in prioribus misericordiae locis usurpato ad singularem, constructionis fulciendae causa pronomen aliquis inseruimus. Sic postea non est, quod exspectaret in exspectares mutetur, quod Purgoldo in mentem venit.

Pag. 265. v. 6. 7. et, quum boni aliquid exspectaret — Oppositionis vis postulabat, ut boni aliquid scriberemus, etsi boni in codd. et edd. omissum est.

Pag. 265. v. 16. non extremum spiritum — Ita edidit Lambinus; melius, quam vulgo: non extremum eius spiritum.

Pag. 265. v. 20. 21. mutas res et expertes animi — Ordinem verborum concinniorem praebent Mss. Ox. ω. 1. Vulg. mutas et expertes animi res.

Pag. 266. v. 6. a quibus indignum sit, servis — In edd. est indignum est, ut servis. Sed recte commendavit Oudend. lectionem Voss. 2., quam recepimus.

Pag. 266. v. 12. Sextusdecimus — Vulgo hic et supra post Quintus additur est, quod auctoritate codd. Oudend. delevimus.

Pag. 266. v. 15. patientem incommodorum — incommodorum suspectum est Oudendorpio, cuius a codd. abest, praeter unum, ubi in margine legitur. Est tamen etiam in loco simili ap. a. ad Herenn. II. 31.

Pag. 266. v. 17. in quo gravitas — Optime monuit Oudend., ut hanc Msstorum omnium, quos viderat, lectionem vulgatae in qua praeferremus; in quo nimirum est in quo homine.

IN LIBRUM II.

Cap. I.

Pag. 273. v. 2. cum primis — quum in primis multae habent edd., ut inter nuperas Lallem. et Olivet. Lambinus cum primis edidit e Ms., idque Ernesti probavit, quia repetitio τ8 quum in tali narratione admodum frigeat.

Pag. 273. v. 9. remansit — permansit coni. Lambin.

Pag. 273. v. 11. 12. se pingere simulacrum velle — pingere simulacrum velle se Ms. Altorf.

Pag. 274. v. 1. 2. Putaverunt enim, si — Edd. vett. putaverunt enim eum, si. Sed eum abest Mss. Lambin. Grut. Oudend., et rectius abest.

Pag. 274. v. 4. 5. Neque tum eos illa opinio fefellit — illa omittit cod. Leid. 3., et profecto omittendum est, ne particula tum abundet, pro qua in edd. ante Ald. inepte legebatur tamen.

Pag. 274. v. 5. 6. quasnam — Lambin. coni. ecquasnam. Lectio vulg. tamen praeferenda, ne parum urbanus videatur pictor, si a Crotoniatis quaesivisset, an omnino formosas quasdam puellas haberent. Hoc vero tantum scire volebat, quaenam essent formosae.

Pag. 274. v. 7. deduxerunt — Recte Ernesti hoc e Mss. Oud. Cass. Guelf. et edd. pr. pro vulg. duxerunt recepit.

Pag. 274. v. 13. corpora et formas — Hic verborum ordo, quem Gulielm. e cod. Grevenb. eruit, quum per se aptior est, tum ut versus hexameter evitetur in vulgari: Quum puerorum igitur formas et corpora magno.

Pag. 274. v. 14. 15. inquiunt illi — illi, quod in compluribus edd. omittitur, recte repetunt Mss. Oudend. Cass. Guelf.

Pag. 274. v. 20. 21. Tum Crotoniatae — Recte Mss. IV. Oud. Vulgo tunc.

Pag. 274. v. 21. publico de consilio — Cod. Grevenb. communi de consilio, quod sine causa praeferebat Gulielmius.

Pag. 274. v. 24. tradiderunt — Lambin. ex uno Ms. laudat prodiderunt.

Pag. 274. v. 25. 26. verissimum pulcritudinis — pulchritudinis verissimum cod. Alt.

Pag. 274. v. 29. omnibus ex partibus — Ita scribendum esse monuerunt Gronovius et Oudend., ille trium codd., hic omnium suorum auctoritate motus. Accedunt cod. Altorf. et edd. vett. Vulgo: omni ex parte. Ceterum simplici in genere vere intp. Ernesti in una eademque re, in re singulari; nam statim sequitur, si *uni* cuncta concesserit.

Pag. 275. v. 1. Itaque — Non erat, quod Ernesti de veritate huius lectionis dubitaret. Itaque enim h. l. est idem, ac et ita, ut Cic. de off. II. 20. et saepius.

Cap. II.

Pag. 275. v. 21. uni alicui certo — Male Lallem. alicui uni certo. Pro vellent habet edit. Omniboni mallent. Recte autem vellent ab Oudendorpio defenditur; subintelligendum nempe potius ante quam, ut alibi saepe.

Pag. 275. v. 23. inscitia — Hoc e Leid. 3. et ed. Omnib. praeferendum vulg. inscientia.

Pag. 275. v. 26. opus nostrum, quam ille — Ernestio videbatur esse debere: quam illius in suo pictura nobilis eniteret. Ac iam Lambinus dederat: quam illius pictura nobilis eniteret. Verum Iac. Frid. Heusinger ad Cic. Off. II. 2. nube exemplorum excitata docuit hanc formam Ciceroni valde usitatam, e quibus vel ex unis de Oratore libris attulit I. 4. Ingenia vero nostrorum hominum multum ceteris hominibus omnium gentium praestiterunt. ibid. c. 6. ut eorum auctoritatem Graecis anteponam. c. 44. si cum illorum Lycurgo et Solone nostras leges conferre volueritis; — et statim: nostrorum hominum in omni genere prudentiam Graecis anteferre. c. 89. extr. Nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit.

Pag. 276. v. 9. enodata diligenter — Haec lectio, quam Aldus induxit, superiorum editt. scriptura enodata et diligenter concinnior est.

Pag. 276. v. 9. ac tantum — Ernesti recepit e Ms. Leid. at tantum. Nihil opus erat vulgarem mutare. Nam illud ac h. l. ponitur pro ac tamen.

Pag. 277. v. 7. 8. contulerunt — Cod. Voss. 2. retulerunt.

Pag. 277. v. 10. ex nostro — ex nostra laudat Gruter. e codd. Pall. et Grevenb.

Cap. III.

Pag. 277. v. 22. uniuscuiusque — cuiusque Ms. Leid. 2. Voss. c. Schol. Altorf.

Pag. 277. v. 26. amittamus — Purgoldus mavult omittamus. Sed h. l. non id, quod quis intermittit, sed emolumentum, quod ei perit, significatur.

Pag. 277. v. 28. Verum hoc quidem — nos, quod vulgo additur, rectius abest, ut in Gronovii codd. duobus.

Pag. 277. v. 28. hoc tempore — Vulg. in hoc tempore. Tempore autem, quod in uno codice non reperiebat Lambinus, forsan supervacaneum et a glossatore adiectum suspicabatur. Non assentior. Delevi potius in ante hoc tempore, quod in hac formula melius omittitur.

Pag. 278. v. 6. et inventiones — Vulg. additur: et constitutiones et iudicationes. Sed pri-

mum utrumque abest cod. Voss. c. Schol. Leid. 2. Altorf.; et indicationes a Manutianis codd. abfuit, et constitutiones omittitur ed. Omniboni. Deinde ipsa ratio confirmat ista verba temere a mala manu adiecta. Nam constitutiones idem est, quod genera causae. Et si Cicero voluisset iudicationes hic ponere, non omisisset ceteras partes iudicationi connexas, quaestionem, rationem etc. Cf. I. 13. Denique nec Victorinus aliud quid hic legisse videtur praeter genera controversiarum et inventiones. Ceterum Tullius de genere artis rhetoricae et officio et fine et materia et partibus breviter dixerat I. c. 5—7. de genere controversiarum et inventionibus I. c. 8. sqq. de partibus orationis c. 15. sqq.

Cap. IV.

Pag. 278. v. 23—25. tamen quum — possint, separatim — Purgoldus emendandum censebat, tamen quum — possunt, tum separatim. Quod non est necessarium. Nam tamen quum — possint idem est, ac si dixisset: etiamsi non negandum est, communiter quaedam de omnibus praecipi posse, tamen separatim quoque aliae sunt etc.

Pag. 278. v. 25. 26. cuiusque generis, et diversae praeceptiones — Cod. Altorf. cuiusque generis divisae praeceptiones.

Pag.

Pag. 279. v. 6. 7. Neque nunc hoc dicimus — nunc, quod abest cod. Guelf. 1., suspectum videbatur Ernestio; quia in hac forma addi non soleat, sed nos aut vero. Sensum tamen nunc praebet haud ineptum.

Pag. 279. v. 7. non easdem incidere constitutiones — Nihil opus est mutari, etsi Lambinus dedit: non easdem in unumquodque genus causae incidere constitutiones. Ernesti autem coniecit: non in easdem incidere constitutiones sc. tria illa genera causarum. Sed idem sensus ex vulgata lectione facile exit.

Pag. 279. v. 8. 9. ex ipso fine causae nascitur — Vulgo editur: ex ipso fine et ex genere (vel et genere) causae nascitur. In quo quid h. l. significet et ex genere, non assequor. Cicero dicit, quamquam in genus deliberativum et demonstrativum eaedem constitutiones, quae in iudiciale, incidant, tamen esse quandam in his generibus orationis partem, quae ex ipso fine his generibus proprio nascatur, ut adeo de his quaedam separatim praecipi possint. Cf. c. 52. ubi dicitur: deinceps in deliberativum genus et demonstrativum argumentandi locos et praecepta dabimus, non quo non in aliqua constitutione omnis semper causa versetur, sed quia proprii tamen harum causarum quidam loci sunt, non a constitutione separati, sed ad fines horum generum accommodati.

Pag. 279. v. 9. 10. quae pertineat — dictionem — h. e. quae vel ad genus demonstrativum vel ad deliberativum pertineat. Lambin. addidit aut ad iudicium; quo tamen non est opus.

Pag. 279. v. 10. 11. in exponendis controversiis – Controversiae vocabulum hic universe de omni disceptatione sumitur; itaque etiam in genere deliberativo potest incidere controversia; itemque in demonstrativo, ut Caesar Ciceronis Catoni, quem hic summis extulerat laudibus, Anti-Catonem opposuit.

Pag. 279. v. 13. 14. simili implicata controversia — h. e. si forte in genere deliberativo vel demonstrativo quaedam controversia inciderit, eadem praecepta valebunt, quae in iudiciali genere exponendo tradita sunt.

Cap. V.

Pag. 279. v. 17. ab coniecturali constitutione — Edd. pr. ante Aldum: ad coniecturalem constitutionem. Recte vero illud e Mss. Ernesti reposuit.

Pag. 279. v. 18. expositum — Hoc abest a duobus Oudendorpii libris. Non tamen ideo delendum.

Pag. 279. v. 20. 21. consequutus — Hanc lectionem e cod. Pal. 2. Gruterus eruit, utique veriorem, quam illam alteram comitatus. Non enim statim erat comes, sed in via demum eum consequutus est. Quod autem Oudendorpius coniecit, Ciceronem forsan scripsisse est continuatus, h. e. protinus adcucur-

rit et comitem se fecit, hoc Apuleii quidem stilo, non Ciceronis convenit.

Pag. 279. v. 28. 29. quum illum alterum videlicet, qui nummos haberet, animadvertisset — Vulgo sic interpungitur: quum illum alterum, videlicet qui nummos haberet, animadvertisset, quae interpunctio Lambinum quidem induxit, ut scriberet quum illum alterum nummos habere animadvertisset, Ernestium autem, ut haec verba, videlicet qui nummos haberet, glossatori tribueret, eaque delenda putaret. Sed commate, ut fecimus, transposito videlicet suaviter notat cauponis sagacitatem, qui statim illum alterum, qui nummos haberet, animadvertisset.

Pag. 279. v. 29. arctius — iam addunt Lallem. Oliv.

Pag. 280. v. 4. cruentum — cruentatum Ms. Lambin. Altorf. Voss. c. Schol. Leid. 3.

Pag. 280. v. 5. ipse se — Sic melius codd. Oud. fere omnes. Nam in ipse sese inficete deinceps ter repetitur syllaba se. Pro recepit Lambin. recipit, minus bene.

Pag. 280. v. 7. comitem suum — Vulg. illum ante comitem, quod abest edd. pr., recte delevit Ernesti. Nam alterum illum ante somno impeditum, quod Oudendorpius deleri volebat, rectius servatur, sequenti ipse oppositum.

Pag. 280. v. 9. ipse gladium — ipsum gladium Lambin. male.

Pag. 280. v. 10. attulerat, sustulit — detulerat, abstulit cod. Voss. c. Schol.

Pag. 280. v. 11. hominem occisum — esse, quod vulgo interseritur, deest cod. Voss. c. Schol. probante Oudendorpio.

Pag. 280. v. 15. ducitur — Hoc e cod. Voss. 1. auctore Oudendorpio praetuli vulg. deducitur. Illud enim aptius est huic loco, ubi de reo in custodiam ducendo agitur.

Pag. 280. v. 16. In hac causa — Vulgo: in hac, incommoda ellipsi, quam bene supplet cod. Guelf. 2. Sed in ceteris exemplis Cicero simpliciter partes constitutionis sic designare incipit: Intentio est etc. Quare forsan aliquis suspicetur, hic quoque omissis in hac causa ita scribendum: Intentio est criminis. Sed quia hoc primum est quod affertur exemplum, Cicero plenius efferre poterat, quae post brevius contrahit.

Pag. 280. v. 17 — 19. Ex quibus quaestio est eadem in coniecturali constitutione, quae iudicatio: Occideritne? — Vulgo sic legitur: ex quibus constitutio est. Quaestio eadem in coniecturali, quae iudicatio: Occideritne? Acute sensit Ernesti, haec depravata esse; et locum ita constitui voluit: ex quibus quaestio eadem est, quae iudicatio: Occideritne? Nostra tamen ratio planior, et iis, quae auctor ad Herennium I. c. 17. docet, convenientior esse videtur.

Cap. VI.

Pag. 280. v. 27. necessario — Sic Mss. Oud. omnes; it. cod. Altorf. ed. Omnib. Sensus hoc postulat, quod iam Oudendorpius intellexit, non vulg. necessaria.

Pag. 281. v. 8. impetu quodam — Vulg. additur animi. Sed in hac lectione absurda inest consequutio: *animus* ita affectus, ut rem perspicere non potuerit, et id, quod fecit, impetu *animi* — fecerit. Quis, quaeso, ita loquatur: *animus* impetu *animi* aliquid fecit?

Pag. 281. v. 11. interfuisse — Ernesti coni. intercessisse.

Pag. 281. v. 11. 12. quum aliquid certa de causa vitasse, aut sequutus esse animus videtur — Post quum aliquid vulgo additur: faciendum aut non faciendum, quod glossator aliquis temere et inepte ex antecedenti ratiocinationis definitione repetiit.

Cap. VII.

Pag. 281. v. 27. 28. impulsione aliquid — Vulgo: aliquid impulsione, ordine minus apto.

Pag. 282. v. 8. explicatione — explanatione praefert Oudendorp. e cod. Voss. c. Schol.

Pag. 282. v. 10. commotus — Vulgo additur animus, quod parum h. l. aptum esse, iam observatum est ab Ernestio. Nam vel intelligi animus potest ex antecedentibus, vel repetendum est aliquis ex verbis

superioribus, qua impulsum aliquem id fecisse dicet.

Pag. 283. v. 6. aut denique officio — Recte delevit Ernesti, quod vulgo addebatur, suo.

Pag. 283. v. 14. arbitrati esse dicuntur — Cave, ne hunc indicativum coniunctivo permutandum cum Ernestio opineris.

Pag. 83. v. 20 — 23. oportere — pertinere — Ernestio placebat oportet e Ms. Cass., cui deinde respondere deberet pertinet. Nam ista non tam e persona accusatoris dici putabat, cuius hic nulla mentio sit, quam Ciceronis. Verum salva est lectio vulgata. Persona accusatoris intelligitur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ; non in verbis, quae praecedunt, qui arguuntur, latet.

Pag. 283. v. 20. 21. qua cogitatione et spe ad maleficium profectus sit — Lambinus adiuvante Ms. coniiciebat: sed qua cogitatione animi et spe. Gruteri codd. qua cogitatione animus et spe. Atque sic etiam codd. Oudend. omnes. Animus tamen quum statim recurrat, at profectus sit facile referatúr ad eum, qui ante dictus est alium occidisse; — aut eum necasse etc. ab hoc recipiendo abstinui.

Pag. 283. v. 21. considerari — Ita propter antecedens spectari corrigendum erat; vulg. considerare.

Pag. 283. v. 21. 22. et quo animo quid quisque faciat — Iniuria haec a glossatore inserta putabat Oudendorpius. Ταυτολογίαν ille sibi visus erat

hic reperisse, quae nulla est. In verbis enim: et quo — pertinere eadem, quae antea separatim de certi hominis maleficio dicta erant, nunc generatim de omnibus rebus, in quibus casus et eventus animi opinionem fallit, enuntiantur.

Pag. 284. v. 3. pertinebunt — Non erat, quod Ernesti pertinebant aut pertinerent reponendum suspicaretur. Etenim quae pertinebunt h. l. idem est, ac quae accusatori pertinere videbuntur; in quo futurum tempus aeque ac in demonstrabuntur valet.

Cap. VIII.

Pag. 284. v. 18. Quo et — Copulam recte addunt Mss. Oudend. omnes.

Pag. 284. v. 22. 23. quam lenissimam et quietissimam — Adoptavi Lambini lectionem. Nam in vulgata: et ipsa diligenter natura eius affectionis quam lenissime quietissimam ad partem explicanda, primum difficile est dicere, quid sit *lenissime* explicare; deinde adverbia ista sic deinceps posita, diligenter quam lenissime, insolentem facerent structuram. Affectionem autem ad lenissimam et quietissimam partem explicare nihil aliud est, quam eius vim oratione sic minuere, ut ex ea facinus tam crudele aut turbulentum oriri potuisse haud videatur. Quod hic vocabulis lenissimae et quietissimae partis designatur, idem mox mitius et tranquillius dicitur.

Pag. 284. v. 25. 26. et oratio tamen — In duobus Oudendorpii codd. legitur et oratio tum, quod cur illi placuerit, haud intelligo.

Pag. 284. v. 26. 27. ad animum eius, qui audiet, et ad animi quendam intimum sensum accommodetur — Haec integra esse mihi nemo facile persuaserit. Forsan ita scripsit Cicero: ad mentem eius, qui audiet, et ad animi quendam intimum sensum; vel sic: ad eius, qui audiet, intimum sensum. Ceterum quae sit horum verborum sententia, in promtu est. Cicero iubet oratorem exemplis et similitudinibus hoc efficere, ut illa affectionis descriptio, qua eius natura ad lenissimam et quietissimam partem traducatur, ipsis iudicibus vera esse videatur, ab eorumque mentibus ac sensibus minime abhorreat.

Pag. 285. v. 7. in incommodi quoque — quoque abest ab uno Gronovii cod.

Pag. 285. v. 8. reum — Ita rescripsi, quia vulg. eum non habet, quo referatur.

Pag. 285. v. 12. tanta esse stultitia — tantae stultitiae alii, ut Lallem. Oliv.

Pag. 285. v. 13 — 16. Quod si id concedatur, illud non concessum iri: ne dubitasse quidem hunc, quid verius esset, sed id, quod falsum fuerit, sine ulla dubitatione pro vero probasse — Vulgo edunt omnes: Quod si id concedatur, illud non concessum iri; ne dubitasse quidem hunc, quid eius iuris

esset, sed id, quod falsum fuérit, sine ulla dubitatione pro falso, quod verum, pro vero probasse. In quo primum semicolon post concessum iri mutavi in colon; nam illud, quod negatur concessum iri, non est in superioribus, sed in iis, quae proxime sequuntur. Deinde pro eius iuris, quod h. l. sensum non admittit, scripsi verius; et glossema ineptum, pro falso, quod verum, quod totam sententiam, quae sequitur, pervertit, expunxi. Ita omnia facile explicantur. Si accusator dixerit, reum id esse sequutum, quod ei visum sit commodum, aut id fugisse, quod putaverit esse incommodum, quamquam in falsa fuerit opinione; demonstrandum erit defensort, neminem tanta esse stultitia, qui tali in re possit veritatem ignorare. Quod si id concedatur, (aliquem posse in his veritatem ignorare), illud (quod sequitur) non concessum iri, ne dubitasse quidem hunc, quid verius (commodum) fuerit, sed id, quod falsum fuerit, sine ulla dubitatione pro vero probasse. Quod si (autem) dubitaverit, summae fuisse amentiae, dubia spe impulsum certum in periculum se committere.

Cap. IX.

Pag. 285. v. 27. 28. Nomen autem quum dicimus, cognomen quoque — Additur et agnomen cod. Grevenb. Pal. 1. Altorf. Sed vereor, ne hoc a glossatore sit. Imo tota ῥήσει nomen — oportet facile carebamus.

Pag. 285. v. 28. oportet — In edd. et codd. additur: de hominis enim certo et proprio vocabulo agitur, quod, ut manifestum scioli alicuius emblema, ex Inv. I. 24. consarcinatum, delevi.

Pag. 286. v. 1. Caldum — Burmann. ad Quintil. p. 883. legendum censet Calidium. Non video, cur mutandum sit Caldum; id enim fuit cognomen nonnullorum ex gente Coelia.

Pag. 286. v. 3. 4 quod Clodius, aut Caecilius, aut Mucius — Notantur Graeci, qui quum ICtum aliquem vellent consulere, ad aliquem deveniebant indoctum, quod scilicet putarent, omnes Clodios et Mucios ICtos esse, ut Appius Claudius Caecus vel Mucii Scaevolae, iuris peritia clarissimi. Pro Caecilius arbitror Ciceronem scripsisse Cascellius; nam in Cascelliorum familia Iurisprudentiae laus paene hereditaria fuit.

Pag. 286. v. 4. vocaretur — Ita scribendum erat auctoritate cod. Voss. c. Schol. Vulgo vocarentur. Sed exemplum ab uno, non a pluribus petitur. Et dedisse — vocaretur pendent ab antecedente aliquem.

Pag. 286. v. 14. quo more domestico utatur — Vulg. quo more domestico vivat. Ego vero Ciceronem sic scripsisse: quibuscum vivat, qua ratione vitae — vivat, minime credo. Et vide, quaeso, quam diligenter in eadem re alibi dictionem variaverit Inv. I. 25. In victu considerare oportet, apud quos, et quo more, et cuius arbitratu

sit educatus, quos habuerit liberalium artium magistros, quos vivendi praeceptores, quibus amicis utatur, quo in negotio, quaestu, artificio sit occupatus, quo modo rem familiarem administret, qua consuetudine domestica sit. Ex quo loco intelligitur, hic qua ratione vitae utatur idem esse ac supra, quo in negotio, quaestu, artificio sit occupatus. Quintilian. Inst. or. V. 10. rationem vitae studium, morem domesticum victum vocat: „Victus, luxuriosus an frugi, an sordidus, quaeritur. Studia quoque; nam rusticus, forensis, negotiator, miles, navigator, medicus aliud efficiunt."

Pag. 286. v. 17. in potestate — Hoc dedit Gruterus pro cum potestate auctoritate trium codd. Lambin. et trium Pall.

Pag. 287. v. 6. Iam facta — Sic duo codd. Lambini. Item facta edd. vett., quod servavit Lallem.

Pag. 287. v. 10. coniecturam confirmandam suspicionis — confirmandam coniecturam suspicionis codd. Altorf.

Cap. X.

Pag. 287. v. 18. peccaverit — Mss. Oud. Cass. Guelf. peccavit. Bene.

Pag. 287. v. 18. intercessit — Cod. Voss. c. Schol. a m. pr. Voss. 1. Leidd omnes, it. Mss. Cass. Guelf. Recte. Olim in plurimis edd. intercesserit.

Pag. 287. v. 23. 24. Si id non poterit — Pessima lectio insedit Ernesti editionem, e qua in Bipontinam fluxit, Sed id non poterit. Post poterit add. cod. Altorf. monstrare debebit, quod, si plures codd. addicerent, haud spernerem. Ut nunc est, licet ex antecedentibus repetere ostendet.

Pag. 287. v. 28. ut si, quem — Sic Lambin. Olim si quis, minus apte.

Pag. 287. v. 29. eius possit — eius retraxi, vulgo post aliqua in re positum. Atque sic illud concinnius poni iam Ernesti monuerat.

Pag. 288. v. 8. accuses — accusas cod. Altorf.

Pag. 288. v. 10. ea re — Vulg. ex ea re. Praepositionem rectius omittit cod. Leid. 1.

Pag. 288. v. 12. eundem deliquisse — Ita rescripsi pro vulg. eum deliquisse. Illud iam Purgoldus commendavit recte advocato loco simili ad Herenn. II. 3. „deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hoc tam perperam fecisse, non esse mirandum."

Pag. 288. v. 14. tantundem ei — Vulgo abest ei, auctore Oudendorpio a nobis adiectum, qui id reperit in suis codd.

Pag. 288. v. 15. Si nulli affinis poterit vitio — Verba in edd. et Mss. adiecta, reus ante admisso, de sententia Gruteri, qui ea recte animadvertit e glossa in textum irrepsisse. delevimus.

Pag. 288. v. 24. 25. Nam necesse esse — Ita scribendum fuit, non, ut vulgo, nam necesse est,

quod Ernestio quoque placebat. Sic in eadem re Quintilian. Inst. or. VII. 2. 33. „Si nihil obiicietur, patronus quidem in hoc vehementer incumbet; accusator autem ad praesentem quaestionem, de qua sola iudicium sit, cognitionem alligabit, dicens, neminem non aliquando coepisse peccare."

Cap. XI.

Pag. 289. v. 6 — 11. si ab eo cum magno aliquo labore — facta esse dicet — Recepi lectionem cod. Altorf et ed. Victor. Gruterus invenit in Mss. magno aliquid labore. Alii, ut Ernesti, cum magno aliquo labore — factum aliquid esse dicet. Sed ita nimium saepe occurrit pronomen aliquis.

Pag. 289. v. 15. Hoc autem ipsum — Vulg. additur genus, quod male interpolatum est e seqq. verbis, ipso in genere. Nam non genus aliquod hic firmius dicitur, sed argumentum, quod modo propositum erat.

Pag. 289. v. 21. 22. perquam miserum facinus esse, et indignum — Recepi Gruteri emendationem, ab Oudendorpio et Ernestio in notis probatam, neque tamen in ordinem receptam. Vulgo minus apte: perquam miserum facinus esse et indignum demonstrabitur.

Pag. 289. v. 29. quae confingi quamvis facile possit — quamvis aberat in edd. pr. Gronovius id e Mss. eruit, Ernesti recepit. Cod. Voss. c.

Schol. quae confingi quamvis falso possit, superscripto facile; unde Oudendorp. coni. quae confingi facile quamvis falso possit. Cod. Altorf. quamvis facile fingi possit, quamvis falso possit.

Pag. 290. v 2. facere iudicium — Ernesti coni. fieri iudicium.

Pag. 290. v. 4. inerunt — Ita cod. Voss. 1. Leid. 3. Vulgo erunt.

Pag. 290. v. 5. dicetur — Sic legendum est, ut ad reum, qui arguitur, pertineat, non, ut omnes fere praeter Lallem., dicentur.

Pag. 290. v. 5. ex aliquorum invidia — Ita cod. Alt. rectius, quam vulg. aut ex aliquorum. Post opinione plenius distinximus. Membra enim disiunctionis haec sunt: aut — — dicetur, aut — attribuentur.

Pag. 290. v. 8. 9. dissimili generi — Hanc lectionem cod. Leid. antetuli vulgatae dissimili in genere, quae nexum orationis obscurat.

Pcg. 290. v. 10 — 15. Ac si nullo modo — agi oportere — Idem auctor ad Herenn. II. 3. eleganter sic effert: Sin nihil horum fieri poterit, utatur extrema defensione, et dicat, non se de moribus eius apud censores, sed de criminibus adversariorum apud iudices dicere. Cf. etiam Quintil. VII. 2. 29.

Pag. 290. v. 12. 13. et de moribus — Sic codd. Gronov. et Oudend. Recte. In edd. omittitur praepositio.

Pag. 290. v. 13. 14. de eo crimine, quo arguatur — Vulgo: quo de arguatur. In uno cod. Oudend. invenit de quo arguatur. Sed crimine aliquo aliquem arguere dicitur, ut paulo ante, eo ipso in genere, quo arguetur; non de crimine arguere.

Cap. XII.

Pag. 290. v. 17. 18. ex omnibus partibus — ex ipsius partibus cod. Altorf.

Pag. 290. v. 24. genera earum — Vulg. genera eorum. Sed earum refertur ad antecedens rerum, sicut paulo post: genus earum rerum.

Pag. 290. v. 24. partes generum pleraeque — Lambin. coni. partes generum pleraeque omnes, quia in Ms. invenerat partes generum pleraeque non omnes. Sed illud non omnes ex glossa adiectum.

Pag. 290. v. 26. 27. quae ab re separari non possunt — Lambin. possint; sed quia his verbis, quae — possunt, inest definitio s. explicatio vocabuli continentia, indicativus requiritur.

Pag. 291. v. 4. sunt attributae — Sic Lamb. concinnius, quam plerique attributae sunt.

Pag. 291. v. 10. breviter iniiciemus — Vulg. breviter demonstrabimus. At in codd. Voss.

c. Schol. et Altorf. est iniecimus, quod non displicet Oudendorpio et Ernestio, et sane exquisitius videtur, quam pro captu glossatoris. Sed futuro, non praeterito hic locus est.

Pag. 291. v. 14. propter quas — per quas, quod est in quibusdam libris, praefert Oudend.

Pag. 291. v. 22. 23. hoc est, quid ex unaquaque re soleat evenire — In Mss. et edd. additur, magnopere considerandum est, quod recte Ernesti spurium iudicavit; nam Cicero tantum definitionem eventus his verbis voluit dare. Ad rem, de qua hic agitur, cf. ad Herenn. II. 5. extr. Cic. Topic. c. 12. Partitt. or. c. 33.

Pag. 291. v. 23. quid ex unaquaque re — quid ex qua re Mss. Voss. 2. Cass.

Pag. 291. v. 28. ecqua lex — Has voces, quas in editionibus Gruteriana posterioribus male excidisse, iam Oudend. monuit, restituimus.

Pag. 291. v. 29. ecqua actio — In Voss. c. Schol. a m. pr. et Palat. uno est pactio, quod Oudendorpius verissimum iudicat. Mirum est, viro doctissimo in mentem non venisse locum de Inv. I. c. 28., ad quem hic respicitur; ubi Cicero, deinde, inquit, ecqua ea de re aut eius rei sit lex, consuetudo, *actio*, iudicium, scientia, artificium. Nam quod Oudend. Victorinum testem advocat lectionis pactio, id vero testimonium nullum est. Is enim lectionem actio his verbis explicat pag. 111. edit. Venet. „Deinde quod ait consuetudo, actio, iudicium scien

scientia, artificium et haec omnia gestum negotium consequuntur. Nam et consuetudo rei iam antea gestae est, et rursus rem gestam solet aliqua actio consequi vel iudicium." Haec ille ad Inv. I. 28. Deinde ad eum, in quo versamur, locum: „Quarta etiam, inquit, pars, quae gestum negotium consequitur, ad coniecturam tribuet argumenta; ubi quaeritur lex, consuetudo, actio, usus, exercitatio."

Cap. XIII.

Pag. 292. v. 4. et aliquae — et aliae cod. Voss. c. Schol. Voss. 1. Leid. 2. 3. Altorf., quod praefert Oudend., nisi forte legatur et aliae aliquae, vel, quod idem significat, et aliquae.

Pag. 292. v. 9. easdem res — eas res Ms. Altorf. Leid. 2.

Pag. 292. v. 13. si quo — i. e. an quo. Hoc est in cod. Leid. 1. 3. Vulgo ecquo.

Pag. 292. v. 15. quod poenitere — „Cave, ne cum Lambino legas cuius. Adi Victor. p. 199. Sanctii Min. III. 1. ibique Perizon. p. 266. et Davis. ad Cic. Tusc. V. 28. Nihil, quod poenitere possit, facere, et ad Minuc. Fel. c. 28. unum solummodo, quod non ante fuerit, poeniteret." Oudendorp.

Pag. 292. v. 22. quaesierit — Hanc formam, quae est apud Victorin. it. in Mss. Oudend. omnibus, vulgatae quaesiverit praeferendam censui.

Pag. 292. v. 23. coenarit — dein coenarit habet cod. Voss. c. Schol. Voss. 1. 3., idque probat Oudend. Nobis tamen hic frigere videtur dein.

Pag. 292. v. 25. comitem — comitatum Lallem. Utrumque abest a cod. Voss. c. Schol. a m. pr.

Pag. 292. v. 26. Rursum quaeritur — Vulgo: Horum pars ad consilium pertinet. Quaeritur enim. Sed verba horum — pertinet a glossatore ex antecedentibus repetita; et absunt a cod. Voss. c. Schol., qui pro his habet rursum a m. pr., quo adverbio eleganter Latini utuntur in connectendo; ut Quintil. I, 10, 40. IV, 5, 2. Pro quaeritur enim, quod abest Voss. 2., in cod. Voss. c. Schol. est quaeritur ergo. Sed nec enim, nec ergo h. l. quadrat.

Pag. 292. v. 28. 29. an ita, ut non — accessisse — Vulg. an ita temere, ut non — accessisse. Qua in lectione repetitum temere valde displicet. Lambinus, quia in duobus codd. aberant ista: ut non verisimile sit quemquam tam temere, coniiciebat, simpliciter legendum esse: an temere ad maleficium accessisse. Nobis ista in duobus codd. verborum omissio, quae errore librarii propter duplex temere facile fieri potuit, non eo valere videtur, ut illa spuria videri possint. Sed potius prius temere intrusum putamus, et an ita sic explicandum, ut intelligatur, an ita scil. negligenter ratio faciendi sit habita.

Pag. 293. v. 3. si adiumenta — Recte Ernesti addidit si; idemque praebet cod. Leid. 1. et Voss. c.

Schol. Cur autem Ernestio adiumenta de glossa suspecta fuerint, causam nullam video. Certe iam in definitione facultatis c. 7. cum adiutoribus componebantur.

Pag. 293. v. 5. attendemus — intelligemus — Alii attendamus — intelligimus.

Cap. XIV.

Pag. 293. v. 14. sed quandam — In edd. erat: sed ad ea quae praecepta sunt comparationis modo; quae sine dubio spuria sunt, et a glossatore adiecta. Absunt vero praeter ultimum vocabulum a cod. Voss. c. Schol. Ernesti uncis inclusit. Sed modo quoque ab aliena manu est. In cod. Altorf. inverso ordine legitur: modo comparationis.

Pag. 293. v. 19. 20. Quare considerare — oportebit — Forsan ab eodem glossatore, qui illa inculcaverat, haec quoque interiecta sunt.

Pag. 293. v. 20. 21. animus incedet — Mss. tres Lambini, Oudendorpii omnes, it. cod. Altorf. animus incidet. Neutrum tamen satis placet. Fortasse verius: facilius autem ad inventionem animo incident; ut pluralis huius verbi referatur ad haec in utramque partem. Sic Orat. II. c. 34. extr. nihil te effugiet, atque omne, quod erit in re, occurret atque incidet.

Pag. 293. v. 22. 23. quod quaeque — Optimo iure Ernesti sic correxit vulg. quid quaeque.

Pag. 294. v. 4. 5. an et huius et illius — Primum et recepit Ernesti ex Oudend. et suis Mss.

Pag. 294. v. 8. 9. conservati loci procedent — Quid conservati hic significare possit, ambigo. Forsan Cicero scripsit: in medium universi loci procedent.

Pag. 294. v. 14. quae omnia — Vulg. quae contra omnia. Sed contra ineptum est, et recte delendum censuit Ernesti.

Cap. XV.

Pag. 294. v. 24 — 26. Nam et eius, quod in quaestione aliquis dixerit, et eius, quod in testimonio — Bis reposui quod pro vulgato qui. Nam non de causa et veritate eius, de quo quaestio habita est, vel eius, qui testimonium dixit, agitur, sed de veritate et causa eorum, quae in quaestione vel testimonio dicta sunt.

Pag. 294. v. 29. dicitur — Vere sic Mss. Oudend. et edit. Omnib. Alii dicetur, sed futuro tempori hic non est locus.

Pag. 295. v. 10. nisi perorata — Delevi, quod in edd. hic sequitur, et probata. Abest a codice Voss. c. Schol. et super perorata superscriptum est confirmata et probata, e quo facile intelligitur, et probata in aliis e glossa in textum immigrasse. Et sic Oudendorpio quoque visum.

Pag. 295. v. 15. per indignationem — In edd. plerisque: aut per indignationem. Particulam aut, qua carent Mss. Oudend. omnes; Ernesti delevit.

Pag. 295. v. 19. aliquo loco — Recte Ernesti interpretatus est idoneo loco; vel, ut scholion cod. Voss. explicat, opportuno; ut necesse non sit cum Purgoldo apto loco reponere.

Pag. 295. v. 20. iam certioribus illis argumentis confirmatis — Sic editt. vett. ut Ald. ex Manutii correctione Venet. 1557. Vulgo: iam certioribus illis auditoribus et argumentis confirmatis. Sed vocem auditoribus cod. Voss. c. Schol. non habet nisi inter versus pro interpretatione, cum Victorino, qui certioribus ita supplet: „scil. auditoribus". Itaque recte iudicavit Oudend., sicut edidimus, legendum esse. certioribus argumentis bene intp. Schol. cod. Voss. propriis et causae ipsius. Adstipulatur etiam similis Ciceronis locus Orat. III. 27. Loci communes — quibus uti, confirmatis criminibus, oportet, aliter enim ieiuni sunt et inanes.

Pag. 296. v. 2. multa exercitatione — multa in exercitatione codd. Oudend. omnes (qui id probat), it. codd. Medic.

Cap. XVI.

Pag. 296. v. 19. 20. deducentur — In vulgatis inde ab Aldo diducentur. Male. Nam in con-

trarias partes deducentur idem est ac pariter ab accusatore ac defensore adhibebuntur.

Cap. XVII.

Pag. 297. v. 20. 21. qui patria potestate, hoc est, privata tribunitiam, hoc est, populi potestatem infirmat — Sic legendum recte censuit Oudend. Vulg. hoc est privata quadam trib. potestatem hoc est p. p.

Cap. XVIII.

Pag. 298. v. 4. 5. perscribemus — praescribemus Mss. Oudend. omnes, quod ille quidem praefert, nempe ut sit praecepta dabimus. Idem tamen fere sensus in perscribemus.

Pag. 298. v. 16. quod ostenderis esse — Vulg. adiicitur verbi causa, quod spurium esse recte iudicavit Lambinus. Nam si novum aliquod Cicero proferret exemplum e multis electum, locum haberet verbi causa. Nunc quum in eodem illo exemplo de maiestate minuenda versetur, nec nunc demum de ea dicere incipiat, ridiculum esset verbi causa h. l. adiicere.

Pag. 298. v. 28. 29. ea concessa — Ita sine dubio, auctore Lambino, legendum est. Nam e lectionibus codd. et edd. eo concesso, et eis concessis neutra est idonea. ea concessa refertur ad antecedens descriptionis.

Pag. 298. v. 29. demonstrabitur — Hoc, auctore Oudend., e cod. Leid. 1. recepi pro vulg. ostendetur, ne bis idem verbum deinceps positum offenderet.

Pag. 300. v. 8. 9. Eorum mentionem — fecimus — Supra cap. 16. huius libri.

Pag. 300. v. 9. Inductione autem — Vulg. adlunt eorum, quod recte abest Mss. aliquot Oud., Cass., Guelf. 1., et iam Ernesti eiecit.

Cap. XIX.

Pag. 300. v. 18. quia ratio praeceptorum similis est — Inutilis est coniectura Purgoldi, qui pro similis legi vult facilis. Cicero enim hoc innuit, non opus esse ad singula translationum genera singulis exemplis, quia ratio praeceptorum in omnibus similis sit. Hoc explicatione sua firmat Marius Victorinus: „Cum enim praecepta in omni genere ranslationis eadem sint, ad diversitatem rustra exempla quaerentur. Eadem enim praeceptorum ratio in omnibus translatiouis partibus et ubique servabitur." Si quid nutandum esset, praeferrem doctissimi Iacobsii emenlationem, in censura animadversionum Purgoldi proositam (Allg. Lit. Zeit. 1802. scida 250), ut legeetur: ratio praeceptorum *simplex* est. Enimero similis eundem sensum parit; et eodem modo ositum occurrit c. 32. init.

Pag. 300. v. 27. conceptio privatarum actionum — Sic fidenter rescripsi pro vulg. conceptio privatorum iudiciorum. Nam actiones quidem concipiuntur et formulae, at iudiciorum nulla est conceptio. Ac si Cicero scripsisset privatorum iudiciorum, deinceps scribere debuisset: in publicis autem iudiciis rarius incidunt. Nunc autem quum scripserit in ipsis autem iudiciis, intelliguntur iudicia publica, quae proprie et *κατ᾽ ἐξοχὴν* dicuntur iudicia, hisque opponitur antea, in iure, i. e. in iurisdictione civili et praetoria, quae item proprie iurisdictio appellatur. Ceterum ad h. l. recte intelligendum haec insuper notanda sunt. Cicero docet, ex Romanorum consuetudine s. more rarius omnino incidere translationes s. causas translativas; et in causis privatis quidem quod rarius incidant, has esse causas, quod et praetoriis exceptionibus multae excludantur actiones, et secundum ius civile causa cadat is, qui non, quemadmodum oporteat, egerit. Si quae tamen incidant translationes, eas in iure (civili) plerumque versari. — In ipsis autem iudiciis publicis rarius etiam (quam in privatis) incidere; et si quando incidant, per se minus habere firmitudinis, confirmari autem assumta alia quadam constitutione.

Pag. 301. v. 2 — 8. Ut in quodam iudicio — esset. Defensor — Hac interpunctione *ἀνακολουθίαν* illam evitamus, quam Ernesti observavit in his verbis inesse, si sic, ut vulgo fit, distinguantur: ut in quodam iudicio — esset; defensor etc.

Ante vocabulum defensor tamen videntur excidisse verba: Hoc in genere causae, vel similia, quibus Cicero post exemplum causarum expositum uti solet.

Pag. 301. v. 8. 9. multum oporteat et diu consistat — Ita cod. Voss. c. Schol. Leid. 2., quam lectionem vulgatae oportet ut recte Oudend. et Ernesti praetulerunt.

Pag. 301. v. 11. afficiuntur — Indicativus hic servandus, etsi coniunctivum requiri putabat Ernesti. Idem bene damnatur pro damnaretur dedit.

Pag. 301. v. 12. necesse esse — Vitiosam quorundam Mss. et edd. lectionem necesse esset male defendit Gronovius.

Pag. 301. v. 13. ea re — Ita Mss. Oud. omnes, melius quam vulg. ex ea re.

Pag. 301. v. 13. nomen extra ordinem — Nempe iudicia de criminibus eo ordine, quo erant delata, habebantur: si vero atrocius crimen esset, ut parricidii, extra ordinem nomen accipiebatur, et iudex extraordinarius dabatur.

Pag. 301. v. 19. 20. criminibus defendendis — h. e. propulsandis; ut iniuriam oportere defendi Cic. pro Rosc. Amer. 1.

Pag. 301. v. 22. 23. Exemplum autem translationis in causa nobis positum sit huiusmodi — Fortasse Cicero scripsit: Exemplum autem translationis in causa positae sit nobis huiusmodi: ut translatio in causa po-

sita sit eiusmodi causa translativa, quae per se satis habeat firmitudinis, nec alia quadam constitutione assumta debeat confirmari, ut in priore exemplo.

Pag. 301. v. 29. in reum capitis praeiudicium fiat — Quia nimirum is, qui equiti Romano manum praeciderat, praeter hanc atrocem iniuriam, caedis quoque factae vel reus erat, vel certe suspectus; ut se ab illa saltem actione iniuriarum liberaret, postulabat a praetore exceptionem: extra quam in reum capitis praeiudicium fiat; h. e. nisi, antequam de ista iniuriarum actione iudicetur, reus ob maleficium, de quo inter sicarios quaeritur, iudicandus esset. Recuperatorium iudicium est, in quo iudices dantur iniuriis aestimandis; qui recuperatores dicti sunt.

Cap. XX.

Pag. 302. v. 19. utrum malitia aliud agatur — Sic cod. Voss. c. Schol. Laud. Guelf. 2. utique verius, quam, ut vulgo olim edebatur: utrum malitia quid aliud agatur.

Pag. 302. v. 22. 23. an recte, sine ulla re eiusmodi agatur — Delevi res ante agatur, quod est in Mss. et edd. Sed hic, ubi quaeritur, an aliquis ita, uti oportet, egerit, aptius erat agitur absolute poni.

Pag. 302. v. 26. rerum omnium fore perturbationem — Addidi rerum, quod abest in codd. et edd. Ernesti putabat iudiciorum excidisse. Verum sic exsisteret insuavis tautologia, nam statim sequitur:

atque hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere.

Pag. 303. v. 2. 3. Tres igitur eae constitutiones — nempe coniecturalis c. 4. sqq. definitiva c. 17. sqq. translativa c. 19. sq.

Cap. XXI.

Pag. 303. v. 7. neque ulla actionis illata controversia — h. e. neque per constitutionem translativam ex causis c. 19. init. expositis, adversario, ut actio transferatur, aut commutetur, postulante.

Pag. 303. v. 10. primas esse partes — h. e. quod nos dicimus Oberabtheilung. Nam constitutio generalis in negotialem et iuridicialem dividitur. Iuridicialis deinde in absolutam et assumtivam.

Pag. 303. v. 10. videri diximus — Lib. I. c. 11.

Pag. 303. v. 14. Quidam pupillum heredem fecit — Ut haec causa magis dilucidetur, nominibus fictis utamur. Sempronius quidam Caii filium pupillum Titium heredem fecit. Hic Titius moritur, antequam in suam tutelam venisset. Pater Caius postea moritur, et in testamento eius heredes secundi filio substituti sunt Curtii. Inter hos Curtios et Titii agnatos de hereditate ea, quae pupillo a Sempronio venerat, controversia est.

Pag. 303. v. 15. 16. ante — quam — veniret — Iniuria Ernesti venisset reposuit. Cf. Cl. Conr. Heusingeri praef. ad Cic. de offic. p. 58. 59.

Pag. 303. v. 16. 17. quae pupillo venit — nempe non de hereditate paterna, sed de adventicia, ex eius, qui pupillum heredem fecerat, testamento.

Pag. 303. v. 20. 21. is, cuius agnati sumus — scil. pupillus, antequam in suam tutelam veniret, defunctus.

Pag. 303. v. 24. Ratio est — scil. quam patris heredes secundi afferunt ad depulsionem firmandam.

Pag. 303. v. 24. et sibi, et filio — Patri enim licebat et suo et impuberis filii nomine testamentum facere.

Pag. 303. v. 29. et pag. 304. v. 1. quod ipsius fuit, testamento illius — Ipsius, intellige patris, minime autem, quod Ernesti putabat, filii. „Vulgo: quod ipsius fuit in testamento ullius vestrûm, sine sensu. Interpunxi post fuit: in delevi et pro ullius dedi illius auctoribus Mss. et edd. pr., in quibus tantum vitiosa est interpunctio. Aldus primus dedit ullius, vitio, ut opinor, operarum." Hactenus Ernesti, qui rem bene, Oudendorpium sequutus, administravit, nisi quod ullius vestrûm sensu carere frustra negavit.

Pag. 304. v. 2 — 4. Possitne — heredes sint — i. e. possitne pater aliquis de filii pupilli re, de eius bonis adventiciis testari, ita ut heredes patris secundi etiam in filii bona adventicia succedant; an potius verum sit, heredes secundos patris familias non filii quoque eius pupilli heredes esse.

Pag. 304. v. 5. Atque hoc non alienum est — Fortasse scripsit Cicero: Atque hoc loco non alienum est — pertineat, admonere.

Pag. 304. v. 11—16. Supponatur enim — heres esset; infirmatio — Verior interpunctio Ernestio debetur. Antea sic: Supponatur — heres esset. Infirmatio etc.

Pag. 304. v. 20. valebit — Sic necessario ad sensum e Ms. Cass. Gu. legendum est, non, ut vulgo, valebat. Ordo est: Etiam nunc valebit patris mortui voluntas.

Pag. 304. v. 20. 21. quae illam — Ita rescripsi pro vulg. quae iam, quod h. l. sensu caret; nisi velis lectionem cod. Leid. 3. cedebat asciscere: quae iam mortuo pupillo suis i. e. patris heredibus cedebat. Quae tamen verborum constructio perplexa est et ambigua.

Cap. XXII.

Pag. 305. v. 7. 8. approbata quaedam a consuetudine aut vero utilia visa — Hanc lectionem, post Lambinum ab Oliveto et Lallem. receptam, verissimam esse iudico. Vulgo: approbata quaedam aut a consuetudine aut a vero utilia visa. At primum illud aut alieno loco inculcatum recte abest a compluribus Mss. Oud. a vero Ernesti quidem intp. propter veritatem. Simplicius tamen est aut vero exponere, ut Gallorum ou bien, aut nostrum oder aber. Nam

quaedam consuetudine approbantur, etiamsi non sint utilia visa.

Pag. 305. v. 9. ius esse — Ita recte monuit scribendum esse Gronovius. Olim falso ius est. Confirmant esse codd. Gronov., Oud., Cass.

Pag. 305. v. 23. veremur — Hoc non est quod mutetur, etsi quidam codd. veneramur, alii reveremur habent.

Pag. 305. v. 26. minus ipsa — i. e. per se ipsa minus veniunt in controversiam, an und für sich selbst; sed tamen ad similitudinem aliquam, aut ad rem amplificandam interdum inferuntur.

Pag. 306. v. 5. In eo autem — scil. iure consuetudinis. Vulg. in ea non habet, quo referatur.

Pag. 306. v. 5. iura sunt quaedam ipsa iam certa — Iura ipsa hic dicuntur singularia, et opponuntur generibus iurium; e. c. pactum est aliquod genus iuris. Quod autem emtio potior habetur conductione, (ut nostri dicunt: Kauf bricht Miethe) hoc est ipsum quoddam ius, s. ius singulare. Certa autem iura sunt, de quibus ambigi non potest. Ceterum conf. de Inv. II. 53.

Pag. 306. v. 12. ut iure praestare dicatur — Sic Ernesti hic quoque, ut ad Herenn. II. 15. edere debebat: non ut iure praestari. Utroque loco lectio a nobis recepta etiam cod. Altorf. confirmatur. Eandem codd. aliquot Oudend. praebent, qui tamen ex aliis malebat iura praestare.

Pag. 306. v. 27. dici oportebit — „Mss. Oud. ıabent duci, et sic edd. pr., idque defendit Oudend., :anquam loci duci debeant ab auctoritate ICtorum. Sed ut hoc intelligi possit, tamen alterum contra ıuctoritatem non convenit. Saepe est in his di- :ere ab et contra i. e. defendere et refellere. Ita- que vulgatum servandum.“ Hactenus Ernesti; qui sine lubio verum vidit. Lambinus dedit: pro auctori- ate iurisconsultorum. Sed illud pro ex in- :erpretatione τοῦ ab natum videtur.

Cap. XXIII.

Pag. 307. v. 16. Amphictyonas — Vulgo additur: .d est apud commune Graeciae concilium. Hoc autem glossatoris emblema esse vidit Lambinus, :ui Oudendorpius (qui Alcuini locum p. 363. ad partes vocat) assentitur, nec Ernesti se valde repugnare ait.

Cap. XXIV.

Pag. 308. v. 18. ex eo — Vulg. et ex eo. Sed copulà hic prorsus inepta est.

Pag. 308. v. 25. educeret — abduceret Lamb.

Pag. 308. v. 25. 26. Incurrit huc definitio — Id est, potest hic etiam constitutione definitiva orator iti. Post haec verba olim in quibusdam edd., ut Victor., addebantur ista: quid sit laedere maiestatem, in quibus recte Lambinus glossatoris manum agnovit, praesertim quum latine non dicatur laedere maie- statem, sed minuere.

Pag. 309. v. 2. aut coniecturalis — Lambin. aut haec coniecturalis. Sed pronomen hic rectius omittitur. Secus est in altero membro: aut haec comparativa, ibi enim respondet: cuius nunc indigemus.

Pag. 309. v. 9. ad hanc pactionem venisset — Vulg. venissent; quod iure improbavit Gronovius, quum haec pactio militum non fuerit, neque hi se excusent de pactione quadam sua, sed, ut ante dixit, ipse imperator; ideoque venissem legendum esse coniecit. Sed cur venissem, ac non potius venisset? In indicationibus enim non reus ipse loquens inducitur, sed de eius causa iudices quaerentes. Itaque post venisset intelligendum est reus, ut alibi, e. c. c. 31. quum id fecerit, quod non oportuerit, et id non oportere nescierit, sitne supplicio dignus! Ergo hic et postea rescripsi venisset.

Cap. XXV.

Pag. 309. v. 12. 13. Hoc causae genus et ex suis locis tractare oportebit — Vulgo obscurius legitur: hoc causae genus ex his locis tractari oportebit. Nam quinam sunt hi loci? ex *suis* locis, i. e. ex locis comparationi propriis, legendum esse, perspicitur ex verbis, quae infra sequuntur: Ipsa autem comparatio separata a ceteris generibus controversiarum sic *ex sua vi* (h. e. ex suis locis) considerabitur etc.

Pag.

Pag. 309. v. 27. 28. Atque hoc quidem plerumque in hoc genere accidit — Lambin. in textu: atque haec quidem plerumque in hoc genere incidunt. Tres eius Mss. habebant in hoc genere incidunt. Emendandum vero ipse censebat: atque hoc quidem plerumque in hoc genere accidit. Et hoc quidem optimum ac facillimum est. Suffragantur codd. Pall. Gruteri, nisi quod vitiose est hoc — accidunt.

Pag. 310. v. 5. 6. facile erit — aggredietur — Futurum habent codd. plerique Oudend, alii aggrediatur, alii aggreditur. Ultimum recepit Ernesti, quia praecedebat facile est. Sed in his plerumque futuro tempore utitur Cicero; itaque ad futurum aggredietur accommodavimus futurum erit.

Pag. 310. v. 12. 13. aut non tantopere necessarium demonstrabitur — Vox ultima abest a Mss. plerisque, quod recte aspernatus est Ernesti, qui aequo iure delevit fuisse ante demonstrabitur. Nam h. l. id repetere non erat necesse.

Pag. 310. v. 14. arguit — Vulgo arguat. Sed indicativum poscit consequutio.

Pag. 310. v. 16 — 19. quare hoc propter hoc fiat, ut, propter salutem militum, ea — — tradantur — Fortasse legendum: quare hoc propter hoc fiat; ut, cur propter — — tradantur.

Pag. 310. v. 20 — 22. arguitur — laudatur — demonstratur — Vulgo: arguitur — laudabi-

tur — demonstrabitur. Sed laudatur Ernesti e cod. Guelf. 2. recepit, et favent huic lectioni Mss. cod. Voss. c. Schol. Voss. 1. 2., qui recte quoque mox habent demonstratur.

Pag. 310. v. 25. fuisse id, quod — Hoc recte recepit Ernesti e cod. Leid. pro vulg. illud, quod.

Pag. 310. v. 26 – 28. Honesti — cognoscetur — Infra cap. 53. sqq.

Pag. 311. v. 14. Loci communes — Quod in edd. recentioribus additur autem, id a Mss. plerisque et edd. pr. abest, et recte delevit Ernesti.

Pag. 311. v. 18. defensoris — Vulgo male addebatur est, quod Ernesti eiecit, omninoque vitiosam verborum, Loci communes — accidisset, interpunctionem bene correxit; quem sequutus sum.

Cap. XXVI.

Pag. 312. v. 6 — 10. Curiatiis — Curiatii — Curiatibus Voss. 1. 2., Leid. 1. 2., ed. Omnib. Postea iidem Curiatis.

Cap. XXVII.

Pag. 312. v. 23. 24. ab accusatore — Haec verba ex ed. Lambini restituimus, quia semper diserte accusatoris partes defensoris partibus opponuntur.

Pag. 312. v. 27. levius esse — illud vulgo additum auctoritate cod. Voss. delevit Ernesti.

Pag. 313. v. 7. punitus sit — Active pro punierit. Deponentis enim forma in hoc verbo saepius occurrit.

Pag. 313. v. 15. 16. iudicii futuram — Vulg. additur dicemus; quod quum propter primam personam male respondeat antecedentibus et consequentibus, iure delendum censuit Lambin. Est enim *ἀπὸ τοῦ κοινοῦ* demonstrabitur hic repetendum.

Pag. 313. v. 21. 22. si idem facere ipse, qui nunc accuset, voluisset — Accusator nimirum sic dicere poterat: Ego si voluissem Horatium sic ulcisci, ut ille sororem ultus est, eum prius occidissem, quam accusassem; ut ne opus quidem hoc iudicio fuisset.

Pag. 313. v. 23. 24. si vero ceteri quoque idem faciant — Lambinus in uno codice hic addita vidit ista: ut sine iudicio eos puniant, quos accusant; eaque recte interpolata esse iudicavit.

Pag. 313. v. 25 — 27. ne, si — potuisse hunc ipsum de illa supplicium sumere — Scilicet hoc Romano more triumviris capitalibus relinquendum fuisset.

Pag. 314. v. 4. comparabatur — Male Ernesti reposuit comparabitur, quamquam hoc exstat in Ms. Cass. Si de re praesenti sermo fuisset, Cicero sic dixisset: in comparatione praecipimus, ut illud, quod comparatur, extenuetur. Iam quum res in praeteritum imperfectum traducatur, necesse est

ita dicere: praecipiebamus, ut illud, quod comparabatur, extenuaretur.

Pag. 314. v. 10. 11. Extrema est, ut in comparatione, assumtio iudicationis — Hoc quid sit, facilius intelligetur comparato loco, ad quem hic respicitur, cap. 25. Deinde oportebit ipsam illam comparativam iudicationem exponere, et de ea ex deliberationis praeceptis deinceps dicere etc.

Cap. XXVIII.

Pag. 314. v. 20. quam illius pro meritis — Sic Oudendorpii cod. antiquissimus, in quo tamen post quam additur sit, quod melius omittitur. Edd. quam sit ille promeritus.

Pag. 314. v. 20. 21. et suum supplicium — Fortasse legendum: et sumtum supplicium.

Pag. 315. v. 14. quam mox iudicium fiat — Optime sic Ernesti emendavit ineptum quin mox iudicium fiat, quod erat in omnibus edd.

Pag. 315. v. 23. audaciam conquestio — Veram hanc lectionem Lambinus praeivit, cui tamen multi eorum, qui postea hos libros edidere, non paruerunt. Vulg. audaciam sui conquestione.

Cap. XXIX.

Pag. 316. v. 5. demovetur — Ita rescripsit Ernesti auctoritate cod. Voss. c. Schol. Vulg. dimovetur, minus apte.

Pag. 316. v. 21. videre oportebit — Vere iudi-avit Ernesti, sic, non videri oportebit, ut vulgo, cribendum esse.

Pag. 316. v. 28. ipse accuset — Ernesti mavult besse pronomen.

Pag. 317. v. 12. implicata — Male hic addebatur emonstrabit, quod iam Lambinus delevit.

Pag. 317. v. 22. 23. et cum cetera vita — et eterae vitae commendat Oudendorp. e Mss.

Pag. 318. v. 6. 7. supplicio se affici — „Se edi pro reum e libris scriptis Leid. 1. 2., Cass., Gu. 2., am et in sequentibus de defensore fere loquitur, ac si eus ipse loqueretur. Glossa dedit reum. Res clara st ex edd. pr., quae habent se reum, ex quibus eum male delegit Aldus.“ Hactenus Ernesti.

Cap. XXX.

Pag. 318. v. 10. 11. si qui in eo delictum sit - Ex Gu. 2. sic Ernesti emendavit. Vulg. si quod n eo delictum sit. Mss. duo Oudend. si quid n eo delicti sit.

Pag. 318. v. 28. 29. dedendus sit hostibus — ic Lambin. et Mss. duo Oudend., it. Gu. 1. elegantius, uam ceteri dedendusne.

Pag. 319. v. 8. 9. eam rem nihil ad se — Olim lebatur eam rem nec ad se. Gronovius et Ou-end. e Mss. laudant eam rem nihil ad se. Opti-um Ernesti putabat eam rem nihil neque ad e —.

Cap. XXXI.

Pag. 319. v. 27. 28. non factum ipsum probatur — Perperam olim improbatur. Sed probatur legendum esse, dudum bene monuit G. I. Vossius L. 1. Instit. Orat. c. 9., et Oudend. id in optimis Mss. invenit, quod vel sine libris recipiendum erat.

Pag. 319. v. 28. 29. ut ignoscatur, id petitur — Oudend. sic interpungendum censebat: ut ignoscatur id, petitur.

Pag. 320. v. 3. 4. necessitudinem — necessitatem Victorin., codd. Leidd. omnes.

Pag. 320. v. 25. capitale — capital codd. Gron.

Pag. 321. v. 10—12. Infirmatio — iudicatio — Utroque loco est delevimus auctoritate codd. Oud.

Cap. XXXII.

Pag. 322. v. 14. separare — Manifestum glossatoris emblema, id est, ostendere dissimile, ab Ernestio uncis inclusum, eiecimus.

Pag. 322. v. 17. 18. aut ni sic — Ita legendum esse vidit Oudend. Olim vulgo aut ne sic, quod Ernesti, quamquam in notis improbat, tamen revocavit in textum. Alii nempe aut nisi ediderant.

Pag. 323. v. 1. 2. exemplis uti eorum hominum — In antiquis pariter ac recentioribus edd. excidit eorum hominum, quod ex Lambiniana revocavi; nam non exemplis, sed hominibus ignoscitur.

Pag. 323. v. 6. permagnum esse — Edit. Omnib. habet permagno esse, quod cur probaverit Oudend., haud intelligo.

Pag. 323. v. 8. habeant — Vulg. habent. Sed hic obliquitas coniunctivum requirit; est enim idem, quod qui forte iudices sint.

Pag. 323. v. 8. vindicandi — Hoc utique hic significantius est, quam, quod quaedam edd. habent, iudicandi.

Cap. XXXIII.

Pag. 323. v. 14. 15. et convinci non posse — Bene observavit Ernesti, se ante convinci rectius abesse; convinci enim h. l. est i. q. idoneis argumentis demonstrari.

Pag. 323. v. 15. 16. et suo nomine — infirmitatem damnari — Vulg. et ex suo nomine — inf. posse damnari. Verum illud ex et posse omittitur in quibusdam codd. Oud., et sane, utroque omisso, sententia fit h. l. aptior et pressior.

Pag. 323. v. 19. 20. in confessionem — Sic Mss. Oud. omnes, excepto Leid. 2., utique melius, quam vulg. in confessione. Nam locus communis accusatoris non potest in confessione consistere, quippe qui nihil habeat, quod confiteatur; sed debet in confessionem rei dirigi, quam scil. necesse sit poena consequatur.

Pag. 323. v. 20. alter — Vulg. et alter. Sed illud et omittendum censuit Oudend. auctoritate cod. Voss. c. Schol., idque nobis facile persuasit.

Pag. 324. v. 9. quod ex eo quoque genere — Lambin. quod ex unoquoque genere. Sed vera est lectio recepta. Nam ex eo quoque genere pertinet ad scripti controversiam, quam paulo ante dixerat in his aliisque exemplis adiunctam esse.

Pag. 324. v. 14. 15. Nunc ad alteram concessionis partem contendemus — Vulg. in alteram concessionis partem considerationem intendemus. Verum cod. Voss. c. Schol. habet: nunc in — contendemus, quod idem est ac pergemus, proficiscemur. In Voss. 2. legitur: nunc alteram — consideremus. Cod. Ox. κ. nunc in alteram — aciem tendemus. Nobis verum videtur contendemus, ex quo cum alii fecissent intendemus, hoc ex glossa quidam suppleverunt, et vel aciem, vel considerationem intendemus scripserunt.

Cap. XXXIV.

Pag. 324. v. 20—22. Quare parte eius generis, quum causam non in eo constitueris, uti licebit — Male Lambin. quare parce eo genere, quum causam in eo constitueris, ut deprecêris, uti licebit. Sensus enim est, deprecationem, si totam causam in ea velimus constituere, in

iudiciis vix posse probari; partem tamen eius, quum causa non in eo genere tota sit constituta, adhiberi posse. Quod verba, quae paulo post sequuntur, aperte confirmant: Quare hoc genus quamquam in iudiciis non versatur, nisi quadam ex parte etc. Cf. etiam ad Herenn. I. 14.

Pag. 324. v. 29. et pag. 325. v. 1. tam dignum — quam virtute huius — tamen dignum — dignum virtute huius Lallem. Minus bene.

Pag. 325. v. 4. 5. deducere — Hoc recte e Mss. antea vulgato ducere praetulerunt Gronov., Oudend., Ernesti.

Pag. 325. v. 8. omnino tractandum — Ita correxi vulgatum omni in genere tractanda. Nam ineptum esset sic loqui: pars omni in genere tractanda est. Genus hoc, inquit Cicero, in iudiciis non versatur, nisi quadam ex parte, in senatu autem aut in consilio saepe omnino s. totum tractandum est.

Pag. 325. v. 9. 10. in senatu, et in consilio de Syphace diu deliberatum est — Primum in consilio apud Scipionem imperatorem, quum in eius castra captivus adductus esset Syphax, Liv. 30, 13., ubi quoque eius deprecatio memoratur: deinde in senatu, ibid. c. 17., ubi consulti patres Syphacem in custodiam Albam mittendum censuerunt.

Pag. 325. v. 11. L. Opimium praetorem — praetorem addidi perspicuitatis causa; et sic iam visum est amico cuidam Fulvii Ursini. Nimirum Nu-

mitorius Pullus Fregellanus antea in Romanos animo adverso fuerat, postea autem patriam urbem Fregellas Romanis prodidit. Is igitur quum causam apud L. Opimium praetorem diceret, qui Fregellas in deditionem acceperat, deprecatione magis, quam defensione usus est.

Cap. XXXV.

Pag. 326. v. 8. et cetera, quae personis — Delevi ea post cetera.

Cap. XXXVI.

Pag. 326. v. 27. aliqua de causa — i. e. alia quadam, ut saepe.

Pag. 327. v. 10. non, qui — Addidi qui, ut oppositio inter eos, qui propter fortunam, et eos, qui propter malitiam in miseriis sint, enitesceret.

Pag. 327. v. 14. diductus — „Mss. plures et edd. pr. habent deductus. Sed diductus verum est; i. e. distractus rerum multitudine et varietate.“ Ernesti.

Cap. XXXVII.

Pag. 327. v. 19. et praemii — Copulam hic praefigendam recte censuit Oudend., quam invenit in Mss. suis omnibus; et Cicero ipse supra quoque posuit c. 23., quem ad locum hic respicit.

Pag. 328. v. 3. etsi per sententiae dictionem — Recte Ern. recepit etsi e cod. Leid. 2. Vulg. si.

Pag. 328. v. 7. quum genere — Olim legebatur primo cum genere; quod primo, quum prorsus alienum sit, Ernesti iure suo expunxit.

Pag. 328. v. 13. qui hostes — esse, quod hic addebatur, bene Lambinus delevit.

Pag. 328. v. 16. redit — Ernesti hoc recte recepit e codd. Guelf. et Oudend. Olim in edd. rediit.

Cap. XXXVIII.

Pag. 329. v. 4. 5. falsa quadam exornatione — Optimam hanc lectionem praebent codd. Voss. 1. Leid. 3. Olim edebatur falsa quadam oratione, quod Gronovius mutavit in falsa quadam ex ratione.

Pag. 329. v. 11. obstitisse — Ita cum melioribus edd. legendum. Obstitisset falsa est lectio quorundam Mss. Oud. et edit. Omniboni.

Cap. XXXIX.

Pag. 330. v. 9. 10. ea ex praemiis pulcra et iucunda hominibus videri — Vulgo legitur vel ex praemio, vel experiundo; quarum lectionum haec quidem aperte corrupta, illa sensu apto destituta est. Correctionem nostram speramus nos harum rerum arbitris probaturos. Ex praemiis ea, quae rara et ardua sint, pulcra et iucunda hominibus videri, verissimum est. Sin, ut Ernesti volebat, ex praemio prorsus deleatur, exit sententia: quae rara et ardua sint, hominibus pulcra et iucunda videri; quam ille quidem

simpliciter veram esse dixit; nostro autem iudicio verius simpliciter falsam pronuntiasset.

Pag. 330. v. 12. tali honore dignati sunt — Ernesti, hoc a Cicerone esse, sibi quemquam persuasurum negat. Oblitus erat, quum ista scriberet, verbum dignari saepius apud Ciceronem passive poni.

Pag. 330. v. 15. quos contra dicet — Hoc postulare videtur temporum consequutio. Vulg. q. c. dicat.

Pag. 330. v. 20. Facultates — aerarii scilicet, ex quo praemium dari potest.

Pag. 330. v. 28. sed honorem — Verba, ita ut factitatum sit, vulgo hic annexa, ab Ernestio uncis inclusa et manifesto spuria, (quod etiam e variatione codd. Oudend. intelligitur) eiecimus.

Cap. XL.

Pag. 331. v. 15. vasa pretiosa, et magnifice caelata — Vulg. vasa magnifica et pretiose caelata. Transpositionem iam Ernesti suasit, quam confirmat locus ad Herenn. I. 12., ubi idem exemplum adhibetur.

Pag. 331. v. 16. quae ipse velit — Ita necessario scribendum erat. Vulgo corrupte quae ipse vellet.

Pag. 331. v. 20. soleant — Hanc Ms. Leid. scripturam recte Ernesti adscivit pro vulg. solent.

Pag. 332. v. 12. 13. quam id, quod nos accipiamus — Vulgo perperam accipimus.

Pag. 332. v. 20. possit dici — Hoc quoque consequutio temporum requirit, non posset, quod editur.

Cap. XLI.

Pag. 332. v. 28. 29. id, quod nos dicemus — Vulgo demonstrabimus. Lambin. rectius dicimus, in quo tamen futurum tempus posuisse melius fuerat.

Pag. 333. v. 13. Amentiam — Hanc lectionem confirmat Oudend. auctoritate cod. Voss. c. Schol. et Voss. 2. quibus addit Ernesti Guelf. 2. Et sic vett. edd. Omnib. Med. Iunt. Alii amentiae. Lambin. coniecit amentis.

Pag. 333. v. 25. utrosque — Lallem. cum aliis utrimque. Illam vero lectionem Oudend. Mstorum testimoniis firmavit.

Cap. XLII.

Pag. 334. v. 6. id, quod instituit — scil. scriptor. Non opus est, quod Ernesti volebat, rescribere instituerit.

Pag. 334. v. 16. 17. ante, quam in suam tutelam veniret — Ferri non potest, quod in edd. scribitur, veniat.

Pag. 334. v. 24. inducunt, in quo — Pessime interpungebatur sic: inducunt. In quo.

Pag. 335. v. 6. communis lex — Quod in ceteris additur omnium, abest a cod. Leid. 3. probante Oudendorpio.

Pag. 335. v. 7. tribunum — militum vulgo adiectum, ab Ernestio uncis inclusum, et aperte spurium, e textu circumscripsimus.

Pag. 335. v. 8. ut in eo — Supra c. 29.

Pag. 335. v. 10. praestitueret — Hoc tempus hic requiritur, non, ut vulgo, plusquamperfectum praestituerat.

Pag. 335. v. 12. 13. ut in vituli immolatione — Cap. 31.

Pag. 335. v. 13. 14. et per vim — — et per casum — Ibid.

Pag. 335. v. 14. ut in Eurotae — Vulg. additur fluminis, quod e glossa fluxisse, patet e cod. Voss. c. Schol., ubi fluminis est inter versus adscriptum.

Cap. XLIII.

Pag. 335. v. 19. defendet — Ita multi Mss. et edd. quoque, aptius quam defendit, quod est in aliis. Nam sic supra: qui sententia se defendet.

Pag. 335. v. 20. maiorem autem partem — Ita Lambinus scribendum esse docuit. Vulg. maiore autem parte.

Pag. 335. v. 29. variare oportebit, tum — Mala invaluerat interpunctio: variare oportebit. Tum —. Sed accusativi admirantem – revertentem — quaerentem arctissime copulantur cum verbis variare oportebit.

Pag. 336. v. 3. aut quid exspectare — quid

recte inseritur in Ms. Cass., in ceteris Mss. et in edd. omissum.

Pag. 336. v. 4. 5. quasi in intentionis locum producendo — Vulgo quasi intentantis loco producendo, quod quid sit, non magis explicari potest, quam, quod in aliis est, intendentis loco. In cod. Altorf. scribitur locum; et pro intentantis ipse in intentionis emendavi. Nempe adversarium quasi in intentionis locum producere significat, eum adigere, ut ipse intentionem suam pronuntiare cogatur, quod Cicero ipse sequentibus verbis explicat; et quia haec metaphora paullo audacior videbatur, eam Cicero praemisso quasi mollit, ut saepe.

Cap. XLIV.

Pag. 337. v. 4. indicium — Veram hanc lectionem eruit Oudend. e codd. Leid. 1. Voss. 2. Addidit Ernesti codd. Guelf. utriusque et Cass. auctoritatem. Vulgo iudicium.

Cap. XLV.

Pag. 337. v. 19. quam absurdum sit — In plerisque edd. sit omittitur, quod recte agnoscit cod. Leid. 2.

Pag. 337. v. 21. 22. esse omnia — Sic Lambin. ordine concinniore. Vulg. omnia esse.

Pag. 337. v. 25. causam inferre — Sic cod. Voss. c. Schol., it. Voss. 1., Leid. 3., et recte hoc variandae orationis causa praefert Oudend. Vulg. afferre.

Pag. 338. v. 29. in aliis — Vulg. aliis, quod propter structuram verborum admitti nequit. In Ms. Oudend. est alios.

Pag. 338. v. 29. improbare — Frustra Oudend. coniicit probare, quod scil. ad vulg. lectionem aliis referendum putabat. Sed verissimum est improbare. Nam cur iudicibus iudicandi rationes perturbentur, si semel a legibus recessum sit, duae causae afferuntur, primum quod ipsi, quod sequantur, non habituri sint, deinde quod in aliis iudicibus improbare non possint, si forte contra leges iudicaverint. Haec igitur causa repetitur a malo, quod alii imitari possint, exemplo.

Pag. 339. v. 5. administrarit — Ex legibus grammaticis iure suo hoc invexit Ernesti pro vulg. administrabit.

Pag. 339. v. 7. quo secius — Ita scribendum putavi, quum vulgo minus concinne legatur quum saepius. Eodem modo ad Herenn. I. 12. dicitur: impedimento est, quo secius feratur lex. Et seriis, quod Gruterus in Mss. invenit, sine dubio e secius depravatum est.

Pag. 339. v. 12. in lege — Sic Ernesti e Mss. et edd. vett., quod haud dubie praestat aliorum lectioni: ex lege.

Pag. 339. v. 15 — 17. si eius causae — ascribat, passurine sint — Sensus est: quaerere a iudicibus, num passuri sint, si reus eius causae, propter quam se contra legem fecisse dicat, exceptionem ipse in lege ascribat; ex quo patet verissime lectionem

eius

eius causae, quae est in cod. Voss. c. Schol., probasse, quum alii edidissent eius rei causam. Ernesti autem totum eiiciendum putabat ut spurium. Similis loquutio paulo ante occurrit: nihil quisquam afferat causae — nisi quae causa in lege excepta sit.

Pag. 339. v. 19. age porro, si — Ita edidimus auctore Ernestio. Nam quod omnes libros invasit, age porro, quid si, ferri non potest. Sed aut age porro aut quid delendum erat.

Pag. 340. v. 1—3. quod si nunc id agant, velle se scire, qui lator sit, qui sint accepturi; se captiones ostendere et dissuadere velle — Vulgatam lectionem, qui sint accepturi, se actiones videre ac dissuadere velle, suspectam sibi videri iam Lambinus fassus est. Nam quid hoc est actiones videre? Commodum nos Victorinus expedire potest. Is h. l. ita circumscripsit: quod si aliquis hanc legem ferat, scire se velle, ut si aliquid sit captiosum adversariumve contra dicat. Ex quo perspicue intelligitur, illum in codice suo non actiones, sed captiones legisse. Pro videre autem ostendere scripsi. Hoc enim quia in codd. ōndere scribi solebat, facile poterat in videre mutari. Captionis vocabulum in simili re occurrit Brut. c. 53. quanta esset in verbis *captio*, quum in ceteris rebus tum in testamentis, si negligerentur voluntates; et c. 52. quam *captiosum*

esset populo, quod scriptum esset negligi et opinione quaeri voluntates. Sic et Partitt. Orat. I. 38. eamque sententiam, quam significari posse dicet, nihil habere aut *captionis* aut vitii.

Pag. 340. v. 3. quod si haec — E Victorino colligere licet, hic omissum esse: quae adversarii dicant, vel simile quid. Scilicet iam antea dictum erat, inutile et indignum esse a lege scripta recedere; et c. 46. in re simili dicitur: aut inutile, aut turpe, aut nefas esse tali in re non diligentissime legi obtemperare.

Cap. XLVI.

Pag. 341. v. 1. 2. summa impudentia sit — Bene sit lectioni est Oudend. et Ernesti praetulerunt.

Pag. 341. v. 2. contra quam quod — Non opus est cum Oudend. contra quod rescribere.

Pag. 341. v. 4. 5. Si quid igitur ex hac ipsa accusator deroget — Olim edebatur: si quid igitur ex hac ipsa accusator quippiam derogat. Sed illud quippiam, quod hic prorsus superfluum esset, recte omittunt cod. Voss. c. Schol. a m. pr. et Medic., id quod vel ex ipso Ciceronis loco c. 48., ubi ad h. l. respexit, intelligitur: et quemadmodum ei dicebamus, qui a scripto diceret, hoc fore utilissimum, si quid de aequitate, quod cum adversario staret, derogasset.

Pag. 341. v. 4. accusator — Nempe accusator in tali causa is est, qui pro scripto s. a scripto dicit, s. qui scriptum defendit. Rei autem defensor is est, qui contra scriptum dicit, et aequitate pugnat.

Pag. 341. v. 6. 7. huc omnis faciebat — i. e. huc pertinebat. Vulgo hoc, quod ipsum Gruterus pro huc a Cicerone scriptum antique putabat.

Pag. 341. v. 10. demonstrabitur inesse in eo — Vulgo: demonstrabitur non esse in eo. Sed negativa particula, pessime hic invecta, recte carent cod. Voss. c. Schol. a m. pr. Voss. 2. ed. Omnib. In Voss. 1. Leid. 2. est demonstrabitur inesse, quod praetulimus; nam ex hac lectione facilius coniicitur, quomodo non esse in aliis ortum sit.

Pag. 341. v. 13. perscripsimus — Inepte in edit. Ernesti parenthesis haec post verbum transferemus clauditur, operarum forsan errore.

Pag. 341. v. 17—20. ut sententia quoque, et voluntate scriptoris, non ipsa solum scriptura causa confirmata esse videatur — Vulgo sine sensu: ut sententia — non ipsa solum scriptura causa confirmatum esse videatur. Significatur autem, quod ex Victorini quoque interpretatione apparet, eum, qui scriptum defendat, bene rem suam acturum, si sententiam scriptoris aliam esse non posse, quam quae a se scripto subiiciatur, demonstret, ut videatur causa sua non scripturâ solum confirmari, sed etiam ipsa scriptoris sententia et voluntate.

Cap. XLVII.

Pag. 342. v. 16. res iudicaturi essent — res e Ms. Cass. Gu. 2. et quibusdam aliis apud Gronov. et Oudend. ideo recepi, quod hic omnino de iudicibus futuris, non de iis, qui in certa quadam causa iudicaturi sint, agitur.

Pag. 342. v. 19. — pag. 343. v. 11. Postea quaeret ab adversariis — Deinde ex utilitatis et honestatis partibus ostendet. — Postea, quid sit lex, describet — Hic ubique verba recta posuimus, quae in futuro tempore continuentur cum illo: Demonstrabit, nullam esse legem. Et sic ultimo loco haec argumentorum expositio eadem tertia persona futuri clauditur: eam causam, quam ipse afferat, oportere accipi demonstrabit. Vulgo editur per infinitivos: Postea quaerere ab adversariis — Deinde ex u. e. h. partibus ostendere. — Postea, quid sit lex, describere.

Pag. 343. v. 1. qui ea verba habuerit — ea insertum auctoritate cod. Voss. c. Schol. Voss. 1. Leid. 1. 2., quod Oudendorpio quoque placebat.

Pag. 343. v. 8. 9. quibus de rebus — Sic Lambin. Vulg. quibus de.

Pag. 344. v. 4. Quacunque autem ratione — Ita ut emendarem vulg. Quacunque autem in re, sensus postulabat. Nempe expositae erant complures rationes, quibus is, qui contra scriptum dicit, possit

aliquid ex ipsa scriptura ad suam causam convertere. Vulg. in re ortum esse videtur ex scribendi compendio rone pro ratione.

Pag. 344. v. 8. omnem eius vim — illam, quod additur post omnem, abest Ms. Cass., et utique hic prorsus otiosum est.

Cap. XLVIII.

Pag. 344. v. 10. Loci autem communes ceteri — Ita in Mss. Oudend. legitur, quum antea ederetur l. a. c. certis. Ceteri opponitur iis, qui statim praeterea memorantur, locis.

Cap. XLIX.

Pag. 345. v. 2. 3. sibi in praemii loco — in recte addidit Oudend. e Mss. suis omnibus.

Pag. 345. v. 18. illud, quod permittitur — Ernesti malebat illud abesse. Concinne tamen hic illud opponitur praecedenti id.

Pag. 345. v. 20. poena — Eieci afficiatur, parum hic aptum. Oudend. emendabat adiiciatur. Sed ex Victorini interpretatione patet, eum verbum statuatur aeque ad voc. poena, atque ad illa maior poena traxisse. Sic enim ille: Utra lex poenam constituat ei, qui non obtemperet, utra maiorem poenam.

Pag. 345. v. 21. 22. diligentissime sancta est — Optime hanc lectionem defendit Lambinus. Nam ante eum edebatur: quae diligentissima et

sancta est. Lambini coniecturam firmat cod. Voss. c. Schol. Est autem lex diligentius sancta, quae poenam statuit in eos, qui non obtemperaverint, quam quae nullam; et quae graviorem poenam statuit, diligentius est sancita, quam quae leviorem.

Pag. 345. v. 28. propius — Vere sic Petr. Faber et Lambin. emendarunt vulg. promtius. Iam Lallem. recepit propius.

Pag. 346. v. 1. 2. deinde, utra ex lege statim fieri necesse sit, utra habeat aliquam moram et sustentationem — Fidenter sic emendavi lectionem, quae omnes edd., quas vidi, obsedit: deinde ex lege utrum statim — utrum habeat etc. Quod rescripsi, primum contextu orationis firmatur, quippe quo non quaeritur, utrum aliquid ex lege fiat, sed quoniam de duabus legibus inter se contendendis agitur, utra ex lege potius aliquid fiat. Deinde accedit Victorini interpretatio, quae perspicue prodit, eum sic legisse, ut edidimus. Ille autem his utitur ad h. l. explicandum verbis: Deinde considerandum, ex qua lege statim fieri aliquid, aut non fieri necesse sit, et ex qua sit aliqua tarditas.

Cap. L.

Pag. 347. v. 26. 27. postea admirationem, qui fieri possit — Olim edebatur: postea admirationem percontatione q. f. p. Ex quo Lambinus fecit: admirationem cum percontatione.

In Mss. Gu. 1. 2., Oudendorpianis duobus, Altorf. est per contentionem, quod recepit Ernesti. At hoc primum haud satis aptam habet explicationem; deinde valde molestum est auribus: admirationem per contentionem. Equidem opinor, scholiasten quendam percontatione adiecisse, ut significaret, oratorem admirabundum quasi percontari adversarium, qui fieri possit etc. Deinde ex percontatione alii fecerunt per contentionem.

Pag. 348. v. 1. de hac — Delevi re, quod adiicitur in edd., abest autem ab Oudendorpii codd. omnibus.

Pag. 348. v. 18. iisdem — Vulg. additur ratiocinationibus, quod vocabulum per se longiusculum hic insuaviter repetitur. Et omittitur cod. Voss. c. Schol. Leid. 1. ed. Omnib.

Pag. 348. v. 20. 21. periclitari omnia iura, si similitudines accipiantur — Vulgo hic sequuntur ista: nihil esse paene, quod non alteri simile esse videatur. Haec autem verba si in textu tolerentur, non solum idem bis dicatur necesse est, quia postea sequitur: omnia posse inter se vel similia vel dissimilia demonstrari, sed etiam prior sententia posteriori quodam modo repugnat, quia illa paene omnia, haec omnino omnia inter se similia videri posse renuntiat. Ergo haec certo spuria sunt. In cod. Voss. c. Schol. et Voss. 2. absunt non solum ista: nihil esse — videntur, sed etiam, quae antecedunt, periclitari — accipiantur. Utramque sententiam cod. Leid. 2. ponit

post dissimilia demonstrari. Mihi verisimile est, locum e Victorino esse interpolatum. Hic enim in commentario ad h. l. haec habet: addere praeterea etiam poterit is, qui contra collectionem nititur, ubi et ipse utatur aliqua collectione. Quod si contigerit, iisdem argumentis utetur, quae supra dedimus, ei qui utitur collectione. Sin autem non poterit, hoc aget, ut ostendat, scriptum solum considerari oportere. Periclitari iam omnia, si similitudines accipiantur. Nihil enim esse paene, quod non alteri simile esse videatur In his verba periclitari — accipiantur genuina videntur esse Ciceronis, etsi haec quoque Ernesti uncis inclusit.

Pag. 348. v. 21. multas de similibus rebus — Hanc scripturam, iam ab Oudendorpio probatam, praebent codd. Voss. 1., Leid. 1. 3. In edd. est multis dissimilibus rebus, sensu minime apto.

Pag. 348. v. 22. tamen — Pro vulg. tantum recepi ex cod. Voss. c. Schol. a m. pr., Voss. 1., ed. Omnib. In ceteris edd. est tantum.

Pag. 348. v. 25. Loci communes a ratiocinatione — Mirum est, Oudend. dubitasse, an haec sint a Cicerone. Necessaria autem sunt, quia iis respondent verba, quae infra sequuntur: contra ratiocinationem.

Cap. LI.

Pag. 349. v. 5. Definitio — h. e. quartus modus controversiae in scripto, quae ex definitione nascitur. Cf. c. 40. init.

Pag. 349. v. 14. applicarunt — Hanc formam, quae est in cod. Voss. c. Schol., auctore Oudendorpio vulgatae applicaverunt praetuli, ut tolleretur ingratus repetitarum syllabarum erunt sonus.

Pag. 349. v. 19. 20. navim — — moderaretur — navi est in codd. Gronov., cod. Voss. c. Schol., Voss. 1. 2., Leid. 3., ed. Omnib.

Pag. 349. v. 20. 21. ille autem, cuius merces erant, in gladium ibidem incumberet — Vulgo edebatur: in gladium in navi ibidem incumberet. Sed in navi abest a cod. Voss. c. Schol., Ms. Leid., et est manifestum τοῦ ibidem, idem tamen verum quoque interpretamentum. Nam ibidem non ad scapham, sed ad navim referendum est. In ipsa navi dominus mercium super mercibus suis in gladium incubuit; cur enim, si eum vitae taederet, in scapham antea confugeret? Falsus igitur erat Ernesti, quum putaret, necessarium esse sic intelligere, quasi hic quoque in scapham confugerit, quia aliter in actione legis non potuerit navim reliquisse dici; quasi is, qui se occiderit in navi, non recte dicatur navim reliquisse. Nec provocare debebat Ernesti ad locum similem ad Herenn. I. 11. nam ibi aegrotus unus manet in navi, nec mentio fit alicuius, qui in gladium incubuerit.

Pag. 349. v. 24. in portum pervehitur — „Sic pro vulg. provehitur legendum e Mss. quinque, ut Cic. ad Att. XIV. 19. in portum mallem pervehi. Pervehi dicitur de iis, qui destinatum ad locum veniunt; provehi, qui longius aliquo progrediuntur. Adi comm. ad Liv. 31, 23. tranquillo pervectus Chalcidem; ad Caes. Bell. Civ. 2, 3. freto Siciliae pervehitur. Restituendum etiam e Mss., in quibus Vossianus, apud (Pseudo-) Cic. ad Quirit. p. R. parva navicula pervectus in Asiam. vulg. traiectus. Plin. 2, 97. tertio die ex Italia pervectorum Uticam. Sic Mss. optimi Leidd., non provectorum. Sil. Ital. VIII, 126. pervecta ad litora, ubi male Heins. praevecta. V, 204. Delon pervectus Apollo; adde Lib. XVI, 519. Solin. p. 23. ed. Salm. equitantem Puteolos usque perveheret. Sic Mss. tres cum Ald. vulgo veheret. Restituenda etiam saepius est Apuleio, ut Met. I. p. 16. 17. IX. p. 189. domum celeri gradu pervectus. Sic enim Mss. quinque; vulgo provectus." Hactenus Oudendorp.

Cap. LII.

Pag. 350. v. 10. quia proprii tamen — Recte sic edd. pr. et Mss. plerique. Vulgati ab Aldo minus apte q. p. tantum.

Pag. 350. v. 16. in demonstrativo — autem, hic iterum adiectum, Mstorum auctoritate sustulit Ernesti.

Pag. 350. v. 20. omnem orationem — Hoc iure recepit Ern. e Mss. Oudend. aliisque. Vulgo inepte omnem rationem.

Cap. LIII.

Pag. 350. v. 28. allicit — Indicativum coniunctivo alliciat recte praetulit Ernesti. In eadem consequutione paulo post quoque indicativus ponitur.

Pag. 351. v. 3. expetendum — Vulg. petendum. Illud cum Lambino praetulimus; sic et postea expetatur.

Pag. 351. v. 3. 4. quod genus pecunia est — In quibusdam codd. omittitur genus, quam omissionem minime debebat Oudendorpius probare. quod genus, ut saepe, est i. q. ex quo genere.

Pag. 351. v. 6. illectos ducit — Sic cod. Leid. 3. vere et elegantur. Vulg. inepte: inductos ducit.

Pag. 351. v. 12—17. Haec autem tertia — nominentur — Revocavi Lambini lectionem. Vulgo editur: Haec autem tertia quia partem honestatis continent, et quia maior vis est honestatis, iunctae res omnino ex duplici genere intelligentur, sed in meliorem partem vocabuli conferantur et honesta nominentur. Hic verba: quia maior vis est honestatis, male transposita esse, facile perspicitur. Nam inde, quod maior vis est honestatis, non potest colligi, utilia honestis iuncta e duplici esse genere. Pro iun-

ctae res ipse reposui iuncta esse, quod ad haec tertia refertur.

Cap. LIV.

Pag. 351. v. 26. nominabimus — Purgoldus coni. nominabamus. Sed nihil mutandum.

Pag. 352. v. 7. neutrarumque — Verum vidit Lambinus, sic emendando lectionem vulg. et utrarumque. Quare non opus est coniectura Oudendorpii vitandarumque. Res neutrae sunt, ut recte monuit Ernesti, res mediae, quae nec bonae nec malae dicuntur per se.

Pag. 352. v. 11. 12. aliquid videt — scil. animus. Vulgo videtur. Sed analogia antecedentium membrorum repetit — perspicit activum hic quoque postulat.

Pag. 352. v. 20. insevit — Sic Lambinus, utique aptius et elegantius, quam vulg. inseruit.

Pag. 353. v. 4. quae sunt, aut fuerunt — Vulg. q. s. aut ante fuerunt. Sed ante rectius abest cod. Leid. 1. a m. pr.

Pag. 353. v. 6. 7. fecit usus, ut religionem — Turpissimum interpolatoris pannum hic assutum rescidimus: aut si quid eorum, quae ante diximus, ab natura profectum, maius factum propter consuetudinem videmus; in quibus nihil aliud inest, nisi futilis sententiae, quod aut — fecit usus, repetitio.

Pag. 354. v. 3. 4. concitati, invectio comi-

tate retinetur — Vulgo edebatur: per quam animi temere in odium alicuius invectionis concitati comitate retinentur. Lambin. e coniectura: temere in alium alicuius inferioris. Nos Ernestii emendationem sequuti sumus, cui Mss. favent, in quibus est invectio.

Pag. 354. v. 5. caram — Bene restituit Ern. e Mss. pro vulg. claram.

Cap. LV.

Pag. 354. v. 29. ducunt — ad se, vulgo adiectum, delevit Ernesti Mss. Cass., Guelf. 2. aliorum auctoritate.

Pag. 355. v. 12. existiment — Coniunctivum recte reposuit Ernesti. Vulg. existimant.

Pag. 355. v. 21. 22. partim ab illorum — scil. qui nobis amici sunt. Ita enim recte explicavit Ernesti, nec opus est mutari in aliorum.

Cap. LVI.

Pag. 356. v. 12. tuta — Cod. Voss. c. Schol. habet rata, quod Oudend. defendit. Vulgatum tamen bene se tuetur.

Cap. LVII.

Pag. 357. v. 8. 9. Huiusmodi quum in dicendo rationes incident — Sic recte Purgoldus emendavit. Vulg. huiusmodi necessitudines quum in dicendi rationes incident.

Pag. 357. v. 19. in hoc inferiore — Ex Lambin. emendatione pro vulg. hoc inferius.

Pag. 358. v. 3—5. reperias nonnullam esse rem, quam facere necesse non sit, nisi propter aliquam causam, quam adiunctionem nominamus — Sic emendando verum h. l. sensum restituimus, qui in vulgata lectione nullus est: reperias nullam esse rem, quam facere necesse sit, nisi propter aliquam causam, quam adiunctionem nominamus. Cicero antea dixerat: esse quasdam cum adiunctione necessitudines, (nostri philosophi appellant hypotheticas) id nunc sic effert: esse nonnullam rem, quam facere non necesse sit, nisi propter adiunctionem aliquam.

Pag. 358. v. 5. 6. praeter haec autem multas esse necessitudines — Sic videtur hic locus optime constitui. Recentiores edidere: pariter autem esse multas res necessitudinis. Sed praeter haec habent codd. Voss. 1. 2., Leid. 1., ed. Omnib., qui post autem addunt invenies, pro quo Victorinus habet invenias. Utrumque glossae videtur deberi.

Pag. 358. v. 7. 8. ut homines mortales intereant, necesse est — Hanc lectionem, quam praeivere Olivet. Lallem., concinniorem puto altera, quae est in edd. plerisque: ut homines mortales necesse est interire, in qua ut, praecedente quod genus, prorsus abundat.

Pag. 358. v. 12—14. Nam omni tempore — vivere — Ernesti, verbis, aut ad incolumitatem

hoc modo, et, aut ad commoditatem hoc modo, quae in codd. eius, item duobus Oudend. absunt, eiectis, priora sic constituit: Nam omni tempore id pertinebit, ut [ad honestatem] hoc modo exponenda necessitudo sit: Necesse est etc. Sed pertinebit simpliciter, sequente ut, admitti nequit. Saltem esse deberet: eo pertinebit, ut. Et omnino lectio vulgaris, quam restituimus, antecedentibus melius respondet, et triplicem illam necessitudinis adiunctionem clarius enuntiat.

Cap. LVIII.

Pag. 359. v. 18. ex temporum — Ita legitur in cod. Voss. c. Schol. melius, Oudendorpio quoque iudicé, quam ut in edd. ex tempore.

Pag. 359. v. 19. 20. aut ex administratione hominum, aut studio — Sensus hoc requirere videbatur, non id, quod omnes edd. habent, aut administratione aut hominum studio. Nempe administratione refertur ad rerum, quod proxime sequitur.

Pag. 359. v. 25. deiecit — Oudend. praeferebat fecit, ac deiecit interpreti tribuendum censebat. Ernesti vero servandum putat deiecit, cui prorsus assentior.

Cap. LIX.

Pag. 360. v. 12. quae simili in genere versantur — Vulg. quae simili esse in genere intelligentur. At primum non est credibile, Cice-

ronem eodem verbo duas deinceps periodos finiisse. Deinde verbum esse in cod. Pal. 2. abest, in aliis transponitur, ex quo colligitur, id a glossatore inculcatum. Itaque rescripsi: quae simili in genere versantur; ut alibi Cicero de Inv. I. 27. molestiam, iracundiam, amorem et cetera, quae simili in genere versantur.

Pag. 360. v. 12—14. Atque in his, id quod in omnia valere oportebit, contraria quoque, — intelligentur — Perplexa est scriptura in edd. atque in his, id, quod in omnia valet, valere oportebit; contraria etc. valet autem recte abest cod. Leid. 2., eoque omisso et commate post id sublato, facile perspicitur, quid ista parenthesi scriptor significaverit, nempe non hic solum, sed in aliis omnibus rebus, altera parte contrariarum rerum exposita, per se, quae his contraria respondeant, et qualia sint, intelligi.